

Педагогічний музей України
Колекції

Національна академія педагогічних наук України
Департамент культури виконавчого органу Київської міської ради
(Київської міської державної адміністрації)
Педагогічний музей України

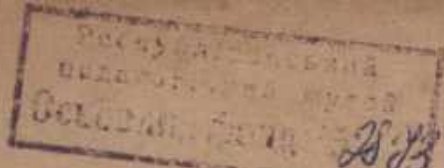
Науковий об'єкт
«Колекція стародруків Педагогічного музею України»
(рукописи, стародруки та рідкісні видання 1477-1923 рр.),
що становить національне надбання

Колекція
«Педагогічна україніка 1842-1923 рр.»

28737/3247Рк. Укр. Дога В.
Наше слово. Читанка. Ч. I – К.: Видавництво "Час", 1918 – 408 с.
[Сканов.2016]

В. Ф. Дурдуківський
"Наше слово"
Київ, 1918 р.

Від Автора.

Друга частина „Нашого Слова“ складена мною на підставі того-ж таки дидактичного принципу, який я висловив в своєму передньому слові до 1-ї частини; через те я навмисне не брав такого літературного матеріалу, який, може й визначаючись своєю добіркою художністю і великою вартістю змісту, не відповідав-би інтересам і духовним запитанням того віку, для якого призначається ця книжка. Разом з тим, я хотів подати і такий матеріал, який в можливій мірі полегшив-би працю учителя мови і письменства в старших класах середньої школи. Через це я умістив в книжці також і коротенькі життєписи найвидатніших письменників та характеристику їх творів.

До найбільш складних, що до їх змісту, творів я додав питання, які, не маючи нічого спільного з питаннями т. зв. „аналізу“, допомогли-б учневі, за приводом учителя, з'ясувати собі внутрішній зміст твору або особливості творчости автора.

Згожуючись з такою думкою, що розклад матеріалу на відділи до певної міри мусить бути штучним і не завжди вдатним, я все-ж таки, в поміч учителю, розклав його на такі відділи:

1-й відділ—такі твори, в яких змальовано життя дітей, сім'ї, відношення між людьми в межах товариства, нормальне або ненормальне виховання і їх наслідки;

в 2-му відділі—твори, перейняті думкою про потребу корисної за-для людей праці;

в 3-му—твори, що знайомлять дітей з різними сторонами людського життя, відношеннями між людьми та з різними людськими вдачами;

4-й відділ—відгуки в поезії на найважливіші моменти історичного життя нашого народу;

5-й відділ—кращі зразки поетичної лірики;

6-й відділ—життя природи.

Як і раніш, висловляю надію, що товариші по педагогічній роботі не відмовляться зазначити мені ті хиби книжки, що вони в ній запримітять.

Вважаю за приємну повинність висловити щирю подяку тим, хто допоміг мені своєю порадою або матеріалом, особливо-ж вельми шановному В. Ф. Дурдуківському, за дуже цінні для мене його вказівки, з яких я скористувався і тоді, коли складав 1-шу частину, і тепер.

В. Ф.

Показчик авторів.

Аміс Е. Мазенький патріот 329. Білморський Ц. З Альпія 336. Бордуляк Т. Самітна нічка 242. Вовчок М. 266. Козачка 267. Винниченко В. Сонгород 182. Ярмарок у Сонгороді 183. Васильченко С. Дома 66. Дощ 389. На хуторі 370. Гайбон А. 187. Білина 336. Будик і васильки 241. Вареники 188. Диковиця 231. Журба 349. Зозуля й півень 220. Кит і баба 187. Мірошник 194. Охрімона сніта 246. Перли в снізі 247. Пуцки 218. Шелестули 174. Ясла 242. Гоголь М. Пісня про двох братів 48. Січ 306. Грабовський П. Квітка 352. Світає 348. Сон 348. Гребінка Є. Мірошник 219. Човен 351. Грінченко Б. 71. Весна 107. Вітер № 364. Гордій Раденко 81. Гордіє та Демид 3. Демид Гайденко 73. Дон-Кихот. 141. До праці 72. Ліс. 381. Серед поля 396. Смутні картини 329. Шевченкова могила 325. Днірова Чайка. Дівчина-Чайка 177. Доде А. Остання лекція 332. Загірня М. Під землею 247. Капельгородський Веснок 377. Квітка Гр. 222. Перекотиполо 222. Святини 190. Князький О. Березка 341. Степ і ліс 385. Літнього ранку у живця 383. Млин 202. Моє бажання 322. Спротина 70. Комоненю М. Заповіт Ярослава Мудрого 280. Костомаров М. Єврейська співанка 331. Котларевський І. 216. Пекло 216. Коцюбинський М. 148. Гроза 399. Для загального добра 148. Літній вечір 385. Літньої ночі 388. На крилах пісні 355. Кримський А. На чужині 331. Куліш П. 310. Ворожіння 379. Поет 355. Прощання запорожців 311. Степ 394. Удосвіта встав я 343. Левицький І. 94. Бубка 195. Зимою в лісі 399. Концерт 365. Радок 94. Спомини про дитячі літа 39. Шевченкова батьківщина 324. Ликим Демішовський 20. Манжура І. Дівчача думка о Покрові 63. Лілеї 342. Марнович Д. На повчому хуторі 232. Мирний П. Серед степів 393. Народні думи. Плач невольників 296. Про Байлу 294. Сестра й брат 60. Олексій Попович 52. Про трьох братів 54. Народні пісні. Було літо 322. Ой колінь буда в степу воля 62. Ой у полі вогонь горить 314. Про руйнування Січі 313. Про Саву Чалого 320. Народний. Зорі 388. Олесь О. Айстри 342. Весна 378. В проваллі темнім 348. Зіма 399. Зимою 402. Яка краса 337. Олександров В. Кедр 341. Притча Христова про сілця 340. Розбите серце 350. Пачоський. Жайворонок 378. Пчіла О. Люлі-люлі 20. Руданський С. 14. До дуба 347. Ігорь Сіверський 281. Наука 15. Прощання Ректора з Андромалою 63. Самійленко В. Веселка 329. На печі 175. Святий вечір 328. Українська мова 327. Свидницький А. В бурсі 18. Старицький М. До мозолі 338. На раковини Шевченка 328. Поету 354. Потапні ученики 181. Стороженко О. Степ 395. Тобілевич І. 117. Вурлака 118. Українка А. Весняної ночі 378. Роберт Брюс, король Шотландський 109. Сосна 377. Франко І. 258. Вінчарь 259. Земле моя 147. У долині село лежить 93. Черкасенко С. У ночі 279. Чернявський М. В осені 397. До ночі 389. Молитва 352. Натхнення 374. Осінь 397. Поет 374. Поворот ліни 402. Тихо гоїдаються 240. Чупринка Г. Байда 295. Івасеві мрії 350. Шевченко Т. 1. Вьють пороги 323. Все уюваніє моє 352. Давно те діялось 343. „Єретик“ або „Іван Гус“ 142. Заповіт 339. Іван Підкова 293. Мені однаково 323. Ми в-осені такі похожі 341. На Радю 349. Невольник 297. Ой одва я одна 70. Подражаніє Ісаї 346. Псалми Давидові 353. Розрита могила 292. Світо в Чигирині 314. Сестрі 265. Три шляхи 62. У наших раї 3. Човен 343. Щоголін Я. В ліброці 381. Запорожський марш 309. Ніч 259. Осінь 398. Ткач 108.

Життя Тараса Шевченка.

В убогій хатині селянина-кріпака у с. Моринцях, на Київщині, побачив світ великий поет України Тарас Григорович *Шевченко*. Тяжко бідували батьки Тараса. „У тій хатині“, пише він потім, „я бачив пекло... Там неволя, робота тяжкая... Там матір побрую мою, ще молодую, у могилу нужда та праця положила; там батько, плачучи з дітьми (а ми малі були і голі), не витернів лихої долі,—умер на панщині!“

11 років Тарас зостався сиротою і жив то у дядька-учителя, то дома у мачухи, то у дядька, помагаючи їм по хазяйству. Почувши в собі хист до малярства, Шевченко хотів вчитися малювати, та не було у кого, і був він то пастухом, то панським слугою-козачком, аж поки пан, побачивши, що з Тараса може вийти не аби який маляр, не забрав його з собою до Петербургу; там він був в науці у одного маляра, який нічого не міг його навчити, а потім він звернув на себе увагу художника Сошенка, а цей познайомив його з великими художниками і вчителями Академії Художеств. Художник Брюлов намалював портрета Жуковського (відомого російського поета), продав його і за ці гроші було Шевченка викуплено у пана. Тарас став вільним і зараз

Тарас Григорович Шевченко.

Нар. 25 лют. 1814.

Ном. 26 лют. 1861.

ж вступив до Академії. Широ береться Тарас за малювання; його вже знають художники, за його картини дають йому нагороди, він сам швидко буде великим художником-малюром, та тільки він почуває в собі нові сили, другий хист: думи його там, на далекій Україні, коло темного працюючого люду, пригніченого тяжкою неволею: сум свій він переливає в слова — пісні, і в 1840 р. випускає першу книжечку своїх поезій — „Кобзарь“. Ніхто з українських поетів до Шевченка не писав про український народ так широко і правдиво, і такою чудовою мовою, як Шевченко в „Кобзарі“. Через це він одразу придбав собі славу великого письменника. Приїхавши на Україну, Ш. вступив до Кирило-Мефодієвського Братства, яке складалося з кількох освічених українців, мало на меті поширення ідей федерації (спілки) слав'янських народів, і дбало про освіту простого народу та про звільнення його від кріпацтва. 1847 р. з наказу московського правительства Ш-ка разом з другими братчиками було заарештовано, і як „мужицького поета“, найбільш покарано. Десять років промучився Ш. солдатом в кріпостях коло Каспійського моря, далеко од своєї України; у нього одняли найдорожче: заборонили писати й малювати; а все ж крідком він писав свої поезії, виливаючи в них свій безмежний сум і тугу за рідним краєм. Повернувся Ш. з неволі знесиленим, амученим. Два роки ще йому не дозволяли їхати на Україну і тільки 1859 р. він поїхав на свою батьківщину; але й тепер не давали йому покою, за ним назирали, і він мусів знов їхати до Петербургу. Хотів він на старість одружитись і дожити віку на Україні, та смерть вже стояла за плечима. 26 лютого 1861 р. його не стало; за кілька днів до оголошення маніфесту про волю помер той, хто всю свою душу і своє життя покладав за поневолених.

Друзі й приятелі Ш. зводили його предсмертну волю: вони перенесли його тіло на Україну й поховали його на горі над Дніпром, коло Каніва. Висока могила, з високим хрестом над нею, ще здалека нагадує кожному про великого співця України, за її великого страдника.

Неможливо переказати змісту поезій Шевченка, їх треба тільки читати і заховувати, як дороге зерно, в своїй душі ті почуття і думки, які вони будять. В поезії Ш-ка „нема зерна неправди“. В ній одбилась вся його велика і чиста душа, душа, якій боліло всяке горе кожної людини, а найбільше — горе рідного народу. Любов до рідного краю, до людини, ідеал всепрощення, нелюбів, братолюбів світить з кожного рядка поезій Шевченка, і вводять вони читача в той „тихий, невечірній“ світ правди і любови, в який так вірив поет, в

той світ, коли „на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син і буде мати і будуть люди на землі“. Своїми, повними широї правди і високого морального змісту, творами Ш. вивів українську літературу на почесний і широкий шлях європейських літератур.

*Що ви читали про життя Шевченка?
Які твори його знаєте або читали?*

У нашім раї, на землі,
нічого кращого немає,
як тая мати молодая
з своїм дитяточком малим.
Буває иноді: дивлюся,
дивуюсь дивом,—і печаль
охватить душу; стане жаль
мені її, і зажурюся
і перед нею помолюся,
мов перед образом святим
тієї Матері святої,
що в мир наш Бога принесла.
Тепер їй любо, любо жити:
вона серед ночі встає,
і стереже добро своє,
і дожидає того світу,
щоб знов на його надивитись.

наговоритись. „Це моє,
моє!..“—І дивиться на його,
і молиться за його Богу,
і йде на вулицю гулять
гордіше самої цариці,
щоб людям, бачте, показать
своє добро: „А подивіться!
Моє найкраще над всіми“.
І ненароком инший гляне,—
весела, рада, Боже мій,
несе додому свого Івана;
і їй здається— все село
весь день дивилося на його,
що тільки й дива там було,
а більше не було нічого...
Щасливая!..

Т. Шевченко.

Тема: Мої дитячі спомини.

Гордій та Демид.

(З пов. „На розпутті“).

Гордій Раденко п'ятьох років зоставсь од батька. Одинокий нежонатий дядько, багата людина, взяв до себе Гордія. Хлопець зроду був жвавий, моторний, але тут зустріло його життя не дуже веселе. Дядько, хоч і ласкавий здебільшого, але завсігди коло діла: то по господарству, то біля своїх рахунків у кабінеті. Гордій мало його бачить. Гордія доглядає стара клішниця, але й вона зовсім не

цікава хлопцев: вона тільки все гріма на його та бубонить. Невесело Гордієві у панській господі.

Краще втекти з неї, побігти до річки на луки, аж туди, де старий млин був. Там уже хлопців селянських гурт. Вони здалека забачили його і гукають:

— Гордій! Гордій іде!

Гордій чує це, і йому воно подобається. Він добіга до хлопців, і собі гукаючи:

— Чи багато риби?

— Нема нічого!

— Та чого ж ви тут сидите? Ходіть у ліс!

— А чого?

— От дурні—чого! Хіба в лісі мало чого: кислиці, груші, сорочачі яйця.

— У лісі у лісі!—гукують хлопці, і вся ватага, за Гордієвим приводом, руша в ліс.

А в лісі виробляють таке, що тільки мовчи! Гордієві байдуже, що в громадському лісі заборонено рвати кислиці та груші, поки вони вистигнуть: він веде туди хлопців і не боїться нічого. Хлопці з гіллям обдирають безщасні дерева і вертаються додому з оскомою на зубах та з біллю в животі від безлічі зідених зелених кислиць та груш. Але це дарма: їм було весело! А Гордія вони звикли слухатися. Як він іще вперше прийшов до їх, вони привітали його не дуже ласкаво, хоча й задивлялися на його жупанок з блискучими гудзиками та на чудову іграшкову шабельку. Вдруге вони прийняли його ласкавіше, а втретє—Гордій уже панував проміж ними. І те, що він був у тому жупанкові з блискучими гудзиками, а вони, хлопці, тільки в замурзаних сорочках, і те, що в його була шабелька, і те, що він був надзвичайно сміливий,—все це примушувало хлопців дивитися на його мов би на старшого. А найбільше примушувало до цього те, що Гордій справді вмів перед вести, вмів отаманувати так, що інші його слухались. Один випадок запоміг йому це робити.

Одного разу він, гуртом з хлопцями, заліз на чийсь баштан. Дід-баштанник уздрів та й застукав їх біля річки, в закутку, так, що їм нікуди було тікати.

— А, каторжні хлопці,—ось я ж вам дам!—казав дід, думаючи про те, що саме він робитиме з десятком хлоп-

ців—адже не вдержиш же їх усіх.—От я з вас штани по-
стягаю та кропива вам дам!

Хлопці зовсім перелякалися. Кропива страшна, але
ще страшніше, як дід що-небудь з кожного зніме—якої
тоді їм дома заспівають? І вони, отетерівши, стояли не
ворушачись.

— Як ти смієш це казати?—зненацька скрикнув Гордій,
виступаючи з між хлопців.

Баштанник жив колись у наймах у Гордієвого дядька
і пізнав хлопця. Здивувавшись, не знав що робити. Але
ту ж мить Гордій гукнув:

— Тікайте, хлопці!

А сам кинувся до діда і з розгону штовхнув його.
Кремезний дід з такої несподіванки поточивсь і за малим
не впав. З цієї миті скористувались хлопці і вибігли з за-
кутка. Одбігши стільки, щоб бути безпечними від діда, во-
ни зупинились і почали дивитися, що буде з Гордієм. Гор-
дій і не думав тікати. Дід зачав був його соромити, казав,
що одведе його до дядька (а заняті панської дитини не
посмів), але Гордій тільки повернувся і пішов геть од
його.

З цього часу Гордій зовсім запанував над хлопцями.
Як же таки справді: не тільки товаришів визволя, а й сам
—навіть страшного діда-баштанника не боїться, а той не
сміє його зайняти! Хлопці дивились тепер на Гордія як на
вищу істоту, і Гордій це знав, і це йому подобалось і він
і сам був певний, що він і чепурніший (він справді був
чепурний), і сміливіший, і зручніший, і розумніший од усіх
тих, що над ними він панує. Гордій був щасливий поміж
хлопцями.

Але це щастя кінчалось, скоро він вертався до пан-
ської госполи. Дядькові не подобалось, що хлопець водить-
ся з мужичатами, навчивсь по мужичому говорити. Він
забороняв йому до їх ходити, але Гордій тікав з панських
хат, а дядькові було ніколи зупиняти його. З цього ста-
лася ще одна річ.

Дядько казав Гордієві, що до мужичат не треба ходи-
ти, що вони погані, що від їх нічого гарного не навчишся,
що між ними бути не годиться. А Гордій, навпаки, бачив,
що мужичата гарні (бо всі вважають його за найкращого

і слухаються його), що він од їх навчився багатьох дуже цікавих річей, що з ними дуже гарно й весело. І уперта Гордієва голова думала, що дядько нічого не розуміє, а він, Гордій, це зрозумів, бо він тут більше знає, ніж дядько.

Але—на превелике його диво—дядько зовсім не вважав його за розумного, а навпаки—дуже часто казав:

— Ти ще малий, дурний!

Малий! дурний!.. Ще як жив Гордій з батьком, трапилось одного разу, що були в їх гості, Гордій, жвавий хлопчик, ускочив до вітальні і, підстрибуючи, проскакав боком через усю хату.

— Ах, як гарно! який гарний хлопець!—сказала одна пані.

Гордій так і стрепенувсь, почувши те, і пострибав назад знов саме таким робом.

— Гарно! гарно!—хвалила пані.

Гордій пострибав у третє.

— Та буде тобі,—сказав йому батько.—Іди собі, гуляйсь!

— Ах, нащо ж ви так на молодого кавалера?—сказала друга пані.—Хай! Він так гарно стриба.

Але батько не послухавсь і таки випроводив Гордія з хати. Це вразило хлопця. Він думав:

— І нащо татко це зробив? Усі мене хвалили, усім було весело дивитись на мене, що я так гарно стрибаю. Всі ж казали, що я роблю гарно, а татко каже, що ні, ще й прогнав.

Незабаром після цього батько вмер, але випадок цей зоставсь у Гордія в голові. І коли тепер дядько казав, що він, Гордій, малий та дурний, то хлопець ні трохи йому не вірив:

— Який же я малий, коли я більший і дужчий од усіх хлопців? Який же я дурний, коли всі хлопці кажуть, що я дуже розумний?

Це дядько не тямить, який він, Гордій, розумний.

Гордієві було дев'ять років, як одного разу він з хлопцями заліз на чужу пасіку, що стояла в степу, серед невеличкого степового гайка. Гордій давно вже мав добути меду і ось цього разу, набравши сірників, а хлопцям

звелівши принести губки, зважився підкурити бджіл. Але тільки заходився був це робити, як перед його став нижчий за його, але кремезніший чорнявий хлопець, одягнений по панському, хоча й озвався до його по простому:

— Чого вам тут треба?

Гордій озирнувся на своє військо і відмовив:

— Меду.

— Як же ви можете брати чуже?—спитавсь зовсім спокійно хлопець.

Чуже? Гордій зовсім не подумав, що це чуже... А хлопець додає:

— То ви хочете красти?

Красти? Ні, цього ніколи Гордій не хотів. Він спалахнув. Йому хотілося б гостро відмовити, але він не міг, бо почував, що хлопець каже правду.

— Гайда, хлопці, назад!—скрикнув він.

Хлопці послухались, але знехотя: вони не розуміли через віщо їм, коли вже не можна було взяти меду, так хоч не попобити цього чорнявого бісеняти? Вони сказали про це Гордієві, як уже одійшли від пасіки далеко.

— А, мовчіть, ви нічого не тямите!—сердито відмовив Гордій.

Гордій часто гримав так на хлопців, і вони до цього позивали, але сьогодні це їх уразило—мабуть тим, що верталися нездобихом і що вважали себе за правих. Але ж іще більше вразило їх те, що другого дня Гордій до їх не вийшов, не вийшов і третього, і четвертого дня.

А Гордій тим часом багато де чого зробив. Пішовши від хлопців, він усе думав про того „чорнявого“ та сердився на себе, що так збентежився перед їм, поступився назад. Він злував увесь день, а другого дня його потягла якась надзвичайна цікавість знов до пасіки. Він підійшов тихо і глянув з-за тину. Сонце сяло ясно, золоті бджоли брели між вуликами, а під гіллястою грушою у холодку сидів „чорнявий“ і дививсь у книжку. Гордій якось поворухнувся, суха гілка тріснула, і чорнявий почув.

— Тікати? О, ні!—подумав Гордій і випроставсь.

Чорнявий побачив його, трохи наче здивувався, згорнув книжку, устав і підійшов ближче.

— Чого тобі треба?—знов спитався він, як і вчора.

— Я зовсім не бажав красти в тебе меду!—одмовив Гордій зважливо.

Чорнявий трохи підняв брови вгору—мабуть здивувався—і відмовив:

— Але ж ти прийшов по його.

— Ти думаєш, що мені нічого їсти?—скрикнув Гордій.

— Ні, в тебе їсти є що,—я знаю!—відмовив чорнявий.

— А ти звідки знаєш?

— Татко тебе й твого дядька знають.

— А хто твій татко?

— Мій татко?—і очі в чорнявого засяли,—мій татко—Кирило Семенович Гайденко.

Гайденка Гордій трохи знав. Він жив тільки за п'ять верстов од Гордія і часом бував у Гордієвого дядька, але зрідка і за ділом: дядько чогось не ладнав з ним. Гордій помовчав, а далі спитався:

— Це ваша пасіка?

— Наша.

— Що ж ти тут робиш?

— Пасіку бережу та читаю.

— І ти не боїшся сам бути так далеко від дому?—спитався Гордій.—Сам він не злякався би цього, але звик що всі хлопці можуть боятися, а тільки він, Гордій—ні... хіба так, часом...

— Чого ж я буду боятися?—відмовив чорнявий питанням.

— Ти й ночуєш тут?

— І ночую тут, у катразі...

— Сам?

— Ні, з дідом Паньком.

— А! вночі боїшся!

— Еге, вночі страшніше. Я одного разу ночував сам, а дід Панько ходив на слободу—і було поганше ніж удвох.

— І твій батько зна, що ти сам ночуєш?

— Ні, він цього не знав—це було вчора, а я водому сьогодні піду.

— І знов прийдеш?

— Як що татко пустять.

— Як що пустять? Хіба ти його слухаєшся?

— А вже ж! А хіба ти дядька—ні?

— Ні!

Хлопці змовкли.

— Яка в тебе книга?—спитався Гордій. Він на шостому році самотужки вивчився читати і страшенно любив цікаві книжки. Він уже поперечитував їх багато з дядькового книгозбору, роблючи це крадькома, щоб дядько не знав.

— Іди, подивись!

Гордій трохи постояв, подумав. Він вагався.

— А як тебе звуть?—несподівано спитавсь він у чорнявого.

— Демидом.

— Де-е-ми-дом...—протяг Гордій. Йому не подобалось ім'я, і він уже хотів був сказати про це, поглузувати, як то він завсігди досі робив з хлопцями, але спинивсь. У цьому чорнявому кремезному хлопцеві з глибокими темними очима було щось таке, що зупиняло Гордія.

— А чом же ти не кажеш мені, як тебе звуть?—спитався Демид, бачучи, що Гордій мовчить.

— Мене? Мене звуть—Гордієм!—Це ім'я Гордій вимовив навіть гордо: він уважав його за дуже гарне, за найкраще—з того часу, як вичитав, що один царь звався так, як і він. І, сказавши ім'я, Гордій скочив на тин та й стрибнув у пасіку.

Через кілька хвилин хлопці вже сиділи в холодку під грушою та й роздивлялися на книжку з малюнками. Це був „Шлях до північного бігуна“ Ж. Верна. Демид тільки оце зараз почав книжку і йому легко було почати її знов і читати голосно, щоб і Гордій міг слухати. Він так і зробив.

Спершу читав Демид, потім Гордій. Слухали обидва надзвичайно уважно. Вони читали мало не до вечора,—аж поки Гордій сказав, що йому треба йти.

— Але ти без мене не читай, чуєш,—не читай!—казав він Демидові,—я завтра знов прийду.

— Добре,—відмовив Демид.—приходи!

Він був радий, що Гордій прийде. Хлопці видимо подобалися один одному.

Гордій справді прийшов і другого, і третього дня. За ці дні вони дочитали книгу. Гордієві сподобалась вона надзвичайно. Гатерасова постать стояла, мов жива, перед ним.

— Як би я мав три мільйони,—скрикнув Гордій,—я теж поїхав би туди і вже я добився б до північного бігуна.

Демид похитав головою.

— А ти думаєш—ні?—спитався Гордій задержувато.

— Важко,—відмовив Демид.

— Важко? О, я цього не боюся! Я дуже радий, що буде важко, дуже радий! Більша слава буде! Ох, як би в мене було три мільйони!

І хлопець, не змігши всидіти, почав нервово бігати по пасіці, лякаючи бджіл.

— Гордію, бджоли покусають,—не лякай їх—казав Демид.

Але Гордій на те не зважав,—він навіть не чув Демидових слів. У його в голові вже мигтіли картина за картиною. У його була дуже буйна фантазія. Те, що він прочитав (хоч часом і мало розуміючи) багато романів, зробило її ще дужчою. Часом у ночі або і вдень, лежачи в холодку, або нервово ходючи, починав він марити. Мрії в його були всякі, але всі вони були міцно з'язані з ним самим, його постать була осередковою постаттю на всіх тих малюнках, що малювала йому розпалена фантазія.

Він уявляв себе великим привідцею—як Наполеон, що про його він прочитав недавно. Він—простий салдат, але бере в бран ворожого генерала і відразу з салдата робиться офіцером, далі полковником, далі генералом... Він сміливий, розумний, салдати за малим не моляться на його, і він іде і воює собі царство і стає там царем і бачить себе, як на пишному коні він уїздить до повойованої столиці. Навкруги трупи ворожі, кров, але те все топче кінь копитами, а йому, Гордієві, до ніг схиляються городяне, виносячи ключі від міста.

Або уявляв себе святим мучеником з часів римської імперії. Він сміло йде аж до царя, „у сенат“, проповідувати свою віру. І він докоряє цареві, розбива поганських со-гів, і царь велить ухопити його і вести на муку. І його ведуть, і він витерплює всі муки, і тоді ведуть його на смерть. І його страчено... ні, його не страчено, бо палким словом він упевняє своїх катів, робить їх християнами, і вони всі гуртом ідуть знов до царя. І царь, здивований, вражений, устає з престолу і схиляється Гордієві до ніг, як святому, і вихрищується, а його, Гордія, робить після

себе першим у царстві. Ні *після себе*—це погано! Але не може ж царь кинути царювати, а його посадити на престолі замість себе! Ні, отак: у царя є дочка чудової вроди, і Гордій одружується з нею, а як старий царь уміра, то Гордій стає царем сам і царює велично...

За такими мріями спливав у Гордія звичайно дуже довгий час. Тепер же його вразила Гатерасова постать, і він уже уявляв себе серед криги, уявляв, як він лама всі перешкоди, як своїм єдиним словом зупиняє бунт на кораблі, як він... Але ту ж мить біль примусив його прокинутись од мрій. Він ухопивсь за шию і скинув з себе бджолу.

— Проклята тварюка!—скрикнув він.

Круг його літало безліч бджіл.

— Гордію, тікай, бо вони тебе закусають!—скрикнув Демид.—Ти штовхнув вулика.

Гордій хотів був ще щось сказати, але ту ж мить новий біль примусив його скрикнути і побігти геть.

— Прокляті бджоли, щоб вони всі виздыхали!—скрикнув Гордій.

— Защо ти їх лаєш?—спитався Демид.—Ти сам винен, що вулика штовхнув.

Гордій хотів був сказати Демидові щось не дуже гарне, але зупинивсь. Він тільки плюнув і почав терти собі шию руками.

Через кілька часу біль трохи втих, але Гордій мовчав: він розсердився на дійсність, що так неласкаво розігнала його мрії. І де далі він сердився все більше та більше: зло все росло та росло, все піднімалось та піднімалось у його в грудях. На кого? На бджіл, що його покусали, на Деміда, що їх обороня,—а! хоч би швидче відціля піти!

Але він зараз не пішов, а трохи мовчки позлував, лежачи на траві (Демид думав, що в його нестерпуче болить шия, не займав і дуже його жалів), знов помалу розбалакався, і знову хлоп'яча розмова повернулася до прочитаної книжки. Гордій знову почав оповідати, що зробив би, як би в його було три мільйони. Він довго й палко казав, а Демид слухав його мовчки, сидячи під грушою, прихилившись до стовбура спиною і втопивши замислені очі кудись у далечінь.

— А ти що зробив би, як би в тебе було три мільйони?—зненацька спитався Гордій, ставши перед Демидом і вдивляючись у його блискучими, розпаленими очима.

— Я?—перепитався Демид і змовк.

— Еге, ти! кажи!—нетерпляче підгонив Гордій.

— Але ж у мене не буде трьох мільйонів,—чи то сумно, чи то поважно відмовив Демид, не одриваючи очей од блакитної далечини.

— А! який ти!—розсердився Гордій.—Знаю, що не буде, але ж як би були?

— Як би були?—знов перепитався Демид.—Як би були. Я не знаю, що з ними зробив би... Тільки я не поїхав би на північ.

— Чому?

— Що там? Читати цікаво, а їхати не хочу. У нас краще...—І відразу якась думка блиснула в хлопця в голові—очі засяли ясно й зважливо, він випроставсь.—Як би в мене було багато, багато грошей, заговорив він голосно,—то я зробив би так, щоб убогих не було.

— Щоб убогих не було?

— Еге! Я з мамою ходив до Прокопа...

— Хто се—Прокоп?

— Чоловік один, мужик... У його була жінка хвора, і мама носила ліки. Які вони вбогі! Одежа драна, в хаті порожньо і—істи нічого... самий цвілий сухарь!

Останні слова Демид вимовив сумно.

Гордій, дивуючись, слухав його і—не розумів

Але се не пошкодило хлопцям зійтися і четвертого дня, і п'ятого, не пошкодило їм потоваришувати добре. Демид не міг ходити до Гордія, бо ж Гордій дядько не ладнав чогось із Демидовим батьком, але ж за те Гордій ходив до Демида. Звісно, він робив се так, щоб дядько не знав, та се ще більше його зваблювало, що воно заборонене.

Усе літо ходили Гордій та Демид укупі. Селянських хлопців Гордій давно занехаяв. Дядько хоч і довідався, куди Гордій біга, але нічого не міг з ним зробити. І Гордій бігав, читав, малював, навіть учивсь укупі з Демидом. Хоча в його був свій учитель—семинар, що недавнечко скінчив семінарію та був на селі дяком, але він у його

мало що вивчив—тим мабуть, що то була праця з примусу,—і далеко більше довідався, учачи з Демидом його завдання наввпередки, хто швидче вивчить (і мало не завжди вивчав швидче Гордій). Тим Гордій міг через рік здати екзамен у першу клясу до гімназії та й поступити туди вкупі з Демидом. В місті товаришування не порвалось: хоча хлопці жили не в одній домівці, але в клясі сиділи поруч на одній лавці і що дня бігали один до одного.

Гімназія мало дала їм розвитку—більше тільки формальні сухі відомости, що зараз же вони й зникали з голови. За те хлопці сами себе розвивали, багато читаючи. Їм довелося прочитати випадково кільки українських книжок, потім „Кобзаря“. Се вже сталося тоді, як Демид жив у старого Квітковського, що сам трохи кохався у рідному слові і напраняв хлопця на добрий шлях. Гордія він не напраняв, бо здебільшого Демид ходив до Гордія (у того була краща до читання хата), але все, що читав Демид, чув од його й Гордій і, щиро приймаючи, незабаром зробивсь „українофілом“—таким ім'ям згорда звав себе п'ятнадцяти років хлопець. Тоді вже сам добував українські книжки, давав їх нишком товаришам читати і мав на кількох чималий вплив. На його щастя гімназіяльне начальство якось не довідалось про це. Здавши (одним з перших) екзамена з гімназії, він укупі з Демидом, пішов до університету. З того часу товариші почали й жити вкупі.

Скінчивши університет, обидва мали заміри шукати в місті роботи: Демид—допоминатись у земстві посади земського лікаря на село, а Гордій—шукати судової практики. Обидва були повні надій, у обох були в голові широкі мрійні пляни, найбільш у Гордія. Пляни були щирі, чесні, не самолюбні: хлопці звали себе українськими народовцями. Гордій був мов ще демократичніший од Демида, ще палкіший та гостріший своїми поглядами. *Б. Грінченко.*

Чому Гордій почував себе щасливим між сільськими хлопцями?

Як погані нахили розвивались у Гордія?

Що зблизило Гордія з Демидом?

Як Демид вплинув на Гордія?

Що схожого і що несхожого у відчах обох хлопців?

Теми: Моє товариство. Ким би я хотів бути? Моя найлюбіша книга.

II.

Степан Руданський.

Року 1830-го на Поділлі народився в незаможній сем'ї сільського священника Степан Руданський. Сумні й невеселі були його юнацькі літа і тяжко доводилося бідувати нашому поетові і в духовній семінарії, а потім і в університеті. Одібравши вищу освіту, Руданський переїхав до Криму, де він лікарював у Ялті до останніх днів свого життя. Відбування за молодих літ, душевні гризоти й тяжка хвороба вкоротили йому віку. Умер він ще зовсім молодим на 30 році життя.

Тяжко вболівав поет за своїм на родом, що пробував тоді у страшних злиднях і темноті. А до того ще й незгода з батьком, що „заказував йому рідну мову“ й хвилювання з приводу того, що згинуть його „щілочки“ як звав він свої пісні — ятрили його душевні рани. Майже нічого з того, що він написав, не було надруковано за його життя.

А написав він багато і все те мало на собі відзнаку великого майстра слова, глибокої душі поета.

Серед його писань є й історичні поеми („Мазепа“, „Іван Скоропада“, „Павло Полуботок“), і переклади з чужих мов („Віщий Олег“,

Руданський Степан,
Пом. 1873 р.

„Війна жаб з мишами“) і ліричні поезії та зразки народного гумору, що під назвою „співомовок“, придбали Руданському широкої популярності.

Хоч жалем і смутком віє од поезій Руданського, та про те чути в них запальний протест проти насильства можновладців над бідним людом, і заклик до слабодухих боротися за краще людське життя.

Н а у к а.

Дочекався я свого святонька:
виряжала в світ мене матінка;
виряжала в світ мати рідная
і промовила мені, бідная:

„Нехай, сину мій, ми працюємо;
нехай цілий вік ми горюємо;
нехай сохну я, тато горбиться,

ти на світ поглянь, що там робиться.

Та не всі-ж, як ми, в землі риються.—

може є такі, що і миються;
та не всі-ж, як ми, димом куряться,—

може є такі, що й не журиються.

Коли найдеш їх, милий синочку,

ти склони себе, як билиночку,

простели себе, як рядниночку;

спина з похилу не іскорчиться,

чоло з пороху не ізморщиться;

спина з похилу не іскривиться,—

зате ступить пан та й подивиться,

зате ступить пан на покірного

і прийме тебе як добірного:
і в годиничку—на драбининочку,

і підеш тоді, милий синочку!
І з панами сам порівняєшся;
в сріблі-золоті закупаєшся;
в сріблі-золоті закупаєшся,
з полем батьківським розпрощаєшся!..”

Але сталося друге святонько:
виряжав у світ мене батенько,

виряжав мене, путь показував,

говорив мені і приказував:
„Видиш, сину мій, як працюємо,

видиш сину мій, як горюємо,—
кожний на світі на те родиться...

Не дивись на світ, що там робиться,—

ти на пчіл поглянь: є робучії,
але й трутні є неминучі.

Так і на світі: одні риються,

другі потом їх тільки ми-
ються.
Будь же проклятий, милий
синочку,
як погнеш таким свою спи-
ночку,
як погнеш таким свою спи-
ночку,
як простелишся на рядни-
ночку!
І чоло тобі нехай змор-
щиться,
і хребет тобі нехай скор-
читься...

Ти тікай од їх, як од га-
дини,
ти не жди од їх перекла-
дини.—
ти у світ іди на оглядини;
ти у світ іди милий синочку,
ти усе спізнай—і билиночку:
тоді з світом ти порівня-
єшся,
в добрі-розумі закупаєшся;
в добрі-розумі закупаєшся,
з полем батьківським при-
вітаєшся!"
С. Руданський.

В бурсі.

(З нов. „Луборанські“.)

Любили старші Антося за його штуки, піддавали йому духу, а він і пішов та й пішов по слизькому: все тільки штуки витворяв, то гороху накраде в молдуван, то в чужий сідок залізе, а в книжку й не дивився. Проте таки перейшов у третій клас. Ось як це трапилось: прислали нового учителя. На перший же клас він „спросив“ Антося, а сей ні в зуб.

— Аж мені стидно!—каже учитель.—Сідай та й не кажи нікому, що тебе „спрашували“.

Колупнуло Антося за серце, аж заплакав. З сього й почав учитись, і яблука занехав, і все. Тим то й перевели його в третій клас.

Тут було вже два учителі, і наче один одного хотіли перейти в жорстокості: той б'є, а той ще краще. Та пройшов місяць—Антося не вибили, проходить і другий, а його не б'ють. І вчиться він, аж всі дивуються. Та нема такого, щоб не битим вийшов з духовних шкіл—не за одно, то за друге, або просто за те, що не битий, розтягнуть і гадуть, аж не присядеш.

В духовних школах після обід пишуть, було, „упражнения“: або з латинського на московське перекладають.

або з московського на латинське чи грецьке. І Боже сохрани помилитись: в той день, як після обід писати, як роздаватимуть тетраді, набереш—як убогий в торбу. Латинським учителем був вже немолодий чоловік, Заторський звався; ходив „з бакенами“ і сік, доки теплий. Його духу боялись ученики. От і принесли в понеділок латинські „упражненія“, та не роздавали, а поставили на столі, щоб-то суд видати. Опріч „упражнень“, там завдають на неділишній день писати „окупації“: що небудь з книжки на одну неділю по грецьки, чи по-латинськи, а в другу теж саме по московськи пишеться.

Хто не бачив „окупацій“, той не зна, що вони за штука; а се от що: з білого паперу зшивається тетрадь в лист і обрізуються „каплички“, се-б то спідній край на два цалі, щоб тетрадь вийшла трохи що не квадратна: лінується її, і пишуть. Для „окупацій“ особне й чорнило роблять: лискуче таке, як дзеркало. І вже не пишеш, а печатаєш; і всіх святих спросиш до помочі, і самого Бога, і кого знаєш на небі, щоб тільки добре написати. Бо як зле напишеш, або хоч і гарно, та помилишся, то вже прощайсь: в суботу як не заєць, то коні, так і присняться. То от і дадуть—та як зайця, то ще нічого, а вже як до коней дійшло, то й Бог забув. Нещастя оті сні! кому присниться таке диво, то вже й плаче.

— Чого ти плачеш?—питають.

— Еге, чого! коні снилися!—відказує.

І ніхто не подиває, що того плачеш, бо кожен зна, що віщує такий сон: бо й самому не раз таке снилось. Кажуть—не вірь в сон!—Ні, в сон треба вірити!—скаже кожен школяр.—Я вже, скаже, сам перевірилась, що як сняться мідні гроші, або що яйце Іси, або яблука, вишні,—то будуть бити. Ще се іноді віщує тільки сльози, що „в палю дадуть“, або на коліна поставлять: а вже як присниться заєць, або весілля, або коні, то таких дадуть гарячих!.. І вже зараз знати, кому таке снилось: як зварений іде в клас. Другий бідняка не видержить і втіче з класу, то дивись—приведуть, і збудеться сон.

Найчастійше сниться отсе перед суботою, бо тоді, мовляв „окупації“ було роздають; або в понеділок, бо тоді

„упражнення“ приносять, а в неділю учитель має час перечитати.

Лучилось так, що в суботу „окупації“ Заторського роздавали і вибили Антося, що погано написав: боявся, трясся—то й не вдалось. В понеділок принесли „окупації“ подавати. Як подзвонили „на міста“, понесли їх до учителя, як звичаєм буває: та незабаром і „окупації“ назад. Тепер би подивитись на дітвору! На жодному не було свого образу: всі білі—аж зелені. Зараз кинулись до книжок, а найбільше кому коні то-що снилося. В класі тихо, що чути, як муха летить.

В таку тишу в сінцях, чути: йде хтось. Один, кому ближче було, подививсь у двері крізь дірочку і вже лиш пальцем махнув та й сів. От двері хлопнули, і показавсь Заторський у своїй сірій шинелі з плицовим коміром. Загрукотало, що всі на ноги схопились, і один як дзвінок прочитав: „Царю небесний“. Хто, кажуть, не був на морі, той не молився. Ні! мабуть і моряки не моляться так щиро, як отся бідна дітвора. Єсть і такі, що, ввійшовши в клас, б'ють поклони, щоб Господь помилував. А вже як читають „Царю небесний“, то й перед смертю щиріше не молишся.

Прочитав молитву: учитель тільки кивнув. Се вже мали за знак, що сердитий, і примічали. Як же скаже він: „садітесь“, то з душі як вітер повіє; як скаже: „сядьте“, то трохи відійде, а не зовсім; як же тільки махне рукою, або головою кивне, то всі позамірають. І отсе лиш головою кивнув.

— Горе ж нам!—подумав кожен третьокласник, та жоден жодною міною сього не показав: всі повнурювались в книжку і ні чичирк; щоб котрий або плечем здвигнув, або що; як статуї сидять. А учитель походив по класі і до „цензора“ („спекулятора“):

— Єсть розки?

— Єсть,—відказав той.

В „спекулятори“ назнача сам учитель кого ледачого та здорового. Сей уже не боїться, що битимуть, бо їх ніколи й не „спрашують“; і тільки й знає він, що різок наготовити. Вони в класі старшинують, і їм ніхто нічого, бо кожен боїться: ану-ж, дума, росердю, то від-разу до

самого серця добере!—На різки там склалися: кожен по шагу; а давали й побільше, щоб придобритись цензорів. Се звалось „кубана дати“.

Та „кубан“ все одно, що й хабар; то його й перейменували: замість кубана стали давати „приїздного“, то „відїздного“. І рідко такий знайдеться, щоб не дав, а ще рідше такий, щоб не старавсь підлизатись до цензора. І вони там голова в класі. Як зійдуться писати, то цензор ходить по-під парти: „ану мені перця, ану мені!“ І другий сам не має, чим писати, а йому віддасть. Або чорнила просить.

А відкажеш, то зараз пізнаєш, з ким діло маєш: хіба ж ти, каже, в мої руки не попадешся?—Для таких цензори особні різки плетуть, що як урве, то зразу крив'ю спливаєш. А на кого добрий, то також особні: з кінця дерево повийма, що тільки лико зостанеться, і тим б'є. То як таки цуратись такого чоловіка? а ще коли там, як смерть тебе не мине, так не минеш спекуляторських рук. І спекулятори за кожен раз, як учитель пита,—чи єсть різки?—вже так і ждуть свого ворога, і конче мигне йому:—ось я тобі!—бо вже, значить, не до жартів іде, коли аж питається. І на сей раз відказав він:—єсть! І мигнув то одному, то другому, а до Люборацького аж кулак зіппив. Сей не дав йому яблука, та ще, як той став відхвалюватись, злаяв катом та гицлем (таке в них прозвище). Та дарма: Антосьо вже починав бояться різки і вчився, аж не тямився.—Чіє „упражненіє“ погане, то стоїть з самого верху, там все кращі та й кращі. Учитель перебіра ті упражненія і віддає по-ряду, та як віддає? Кого бити, то „упражненіє“ летить під поріг, а за ним іде й той чиє воно. А там—відомо що—ростягнуть неборака. От б'ють та й б'ють.—рідко кому „в палю“ з десятків. От і до Антося дійшло.

— Люборацький!—гукнув учитель.

Антосьо піднявсь на ноги і стоїть ні живий, ні мертвий, цензор вже поморгує, а учитель мовчки переглянув і кинув в очі:

— Краще старайся!—каже, а сам гукнув на другого і обернувся очима в другу сторону.

Антосьо схопив тетрадь на льоту, поклонивсь учителеві та швидче на своє місце!

Хоч і не дуже боявся Антосьо бійки, та поставив таки на свійму, щоб не вибили! і вчився з немоці.

А. Свидницький.

Через що Антосьо почав вчинися?

Тема. Як вчили в бурсі?

Люлі-Люлі.

Спи, моя доненько, спи моя
доленько!

Я колишу на руках;
а як заснеш, моя ясна зоренько,—

сяду в тебе в головах.
Ласка-ж та пильная, чула,
прихильная

буде твій сон стерегти;
мати глядить тебе, квітко
похильная,—

широ впевняйся і ти.
І все життя своє буду, дитя моє,

серцем тебе пильнувать,
і спочування по вік таке
самее

буду тобі уділять;

як не вграватиме, світлом
сіятиме,

радістю серце моє,—
горе голубки його розби-
ватиме,

радість журбою повеє!
Вгляжу-ж в очах твоїх ща-
стя блискучее,—

з любкою я обіймусь
і задавлю в собі горе пе-
кучее—

і до тебе усміхнусь!..
Спи-ж моя доненько! спи,
моя зоренько!

Спи, моє щастя ясне!
Хай обмине тебе лихо і го-
ренько

та на грудях у мене!

О. Пчілка.

Яким Лемішковський.

(З ром. „Применя“)

I.

За панування царя Миколая I-го на Західній Україні в одному повітовому місті жив міщанин Лемішка. Між бідними невеличкими міщанськими хатами високо виносилась покрівля його чималої хати з білими цегляними виводами

Чималі вікна й двері, вікониці, помальовані зеленою фарбою, ганок коло дверей—все те дуже одрізняло Леміщину хату од других. На ціле місто не було такого розкішного садка, таких високих верб на леваді, такої густої дерези на окопі, свідкові давньої оселі, і оселі багатенької, давніх Лемішок. На ціле місто у міщан не було такої чистої, просторної світлиці з кімнатою, великих нових образів, картин на папері, міцних дубових столів, добрацьких лавок. Уся оселя стояла, як звичайно стоять міщанські хати: далеко од жидівського базару, над річкою, на височенькім пригорку. З гори до берега простягся старий, здоровий садок, а далі за ним зелена левада та зелені верби коло криниці на самім низу, З огорода видно було недалечко водяний млин Леміщин, з чотирма колесами, з густим наїздом возів, навантажених мішками, з гуртом людей, застоюючих черги. Лемішка в місті був з перших багатирів: він випасував на степах товар до різниць, а Леміщиha за- купувувала садки, пильнувала там ціле літо і висилала хури з овочами в степові міста на продаж.

Одного ясного літнього вечора сидів Лемішка з жінкою на ганку. Сива смушева шапка з'їхала йому на потилицю і одслонила його високе і широке чоло, чорний побіляний сивиною, як сріблом, волос. Його повне, колись гарне лице, поверталосся разом з поглядом карих очей, оглядаючих своє добро. Леміщиha в шовковій юбці і шовковій хустці на голові, стара, але кремезна бабуся, сиділа проти його і вела з ним розмову. Як той старозавітний Захарія з Єлисаветою, вони втішались одним живим сином єдиником Якимцьом, котрий бігав з чужими хлопцями коло млина.

— Добра в нас, хвалить Бога, чимало, й грошей доволі. А Якимцьо вже підростає,—промовив старий Лемішка.

— Чи не оддати б нам його в школу? Візьму ще оце літо його на степи з собою, а, Біг дасть, діждемо осені—одвезу в школу. Нехай вчиться! Може з його якісь ліпші люде вийдуть, ніж ми, стара, з тобою. Хвалить Бога, вчити є за віщо.

— То й оддамо!—промовила стара.—Я б хотіла, щоб наш Якимцьо був священиком. Оддамо його в духовну школу. Може, доживемо, побачимо його в ризах у церкві, коло

Божого престолу, на службі Божій. Мати Божа! здається, од радощів вмерла б. як-би побачила його в ризах! А як помremo, хто ж лучче за нас старих молитиметься Богу, як не син священник?

— І це гарязд! Але в мене думка така, щоб він вивчився та zostався на господарстві. Ми ж і не вчені, а маємо хліб-сіль. Нехай би він був добрим хазяїном, як ми з тобою; нехай би він йшов батьковою стежкою. А то-як він одірветься од старої господи, то піде марно наша праця! В нашій оселі житимуть чужі люде; наше добро, певно, перейде тоді в чужі руки,—хтось чужий буде їсти ті овощі, що ми садили своїми руками. Оддаймо його лучче в свіцьку школу,—от, приміром, в гімназію.

Тодішніми часами міщанських і селянських дітей не приймали в гімназії. Тоді на нашій Україні тільки одні дворяни,—то б то одна католицька шляхта,—мали право просвіти в школах і прямування до вищого уряду. Середній і нижчий стан не мав права вчитись далі скарбової міри. Одному тільки духовенству була трохи вільніша дорога. Український народ мусів на-віки-вічні zostаватись в матеріальній і розумовій неволі.

Незабаром прибіг до ганку і Якимко, засапаний, гарячий, червоний, і притулив гарячу головку до матері.

Недавня розмова з чоловіком вже навела на Лемщищу сумну думку про розставання з своєю дитиною. Вона приблизьшила свою ласку: вдвоє ласкавіше вона гладила синову головку, вдвоє пильніше дивилась вона на його запалене, червоне личко.

— Чи хочеш, Якимцю, вчитись?—спитала мати сина.

— Не хочу, мамо!

— Чом же ти не хочеш?

— Бо досадно! Адже ж, мамо, наші хлопці не вчать ся ні один. А на віщо ж мені загадувать вчитись?

— А до школи поїдеш?

— Нехай їй біс! Мені й так остогид той часословець та псалтир!

— Хто видав таке говорити!—Мати прикрила його гарячий роток пальцями.—А ми тебе одвеземо в школу,—промовила мати потім.

— То я втоплюсь!

— А ми тебе витягнемо.

— То я заріжусь, або повішусь, а в школу не піду. Добре чустрить нас дяк і в нашій школі.

— Цур дурного, навісного! Хто видав такого говорити! — промовила мати.

А старий Лемішка засміявся стиха, не зводячи очей з сина. В карих очах його світилася любов до мазуна сина. Тихий вітер обвівав щасливу сімью, обсипав опадаючим листом рож і бузку голову дитини та одіжку матері.

Невесела думка засмутила головку Якимову саме серед веселої гульні з хлопцями: то була думка про школу, за котру казала мати. Нічим так не допікали Якимцеві наймити й наймички, як ляканням тією школою.

— Тривай, Якимцю! пустуеш ти! прийде на тебе школа! — було кричить наймичка, розсердившись на пустуна хлопця.

Ледве дитина спробувала науки, і вже вона не любила науки, ненавиділа школу. Вчення граматки, часословця, псалтиря, вчення тих складів, тих *тма, мна, здо, тло*, тих псалмів, писаних незрозумілою мовою, — кому те вчіння не далось в знаки, не одбило змалку в дитини охоти до науки! Бідний Якимів розумок надаремно силкувався знайти хоч будлі-які зрозумілі мислі та образи в тих мертвих словах, і не міг постерегти нічогісінько! Чудні слова тільки розбуджували в його дитячій голові часом якісь незвичайно чудні покручі мислі... Сліпає було Якимцьо по часловці: „Вскую шаташася язиці“, а йому здавалось, що по всій хаті долі шатаються та вештаються волячі та овечі поодрізувані язики, ніби ті курчата коло проса стрибають. „Сії на колесницях, а сії на конях“ — читає він далі, а його напружена фантазія, шукаючи образів у словах, показує йому якихсь людей — то верхи на конях, то верхи на одному колесі, сіючих жито та гречку. *Ідумя* здавалась йому якоюсь здоровенною макітрою, *Аналик* здавався мамалигою з кукурузи, *Коноб* — казаном, а *Моав* — собакою Бровком.

Тільки було й тішить хлопець свою уяву та думку чудними, кучерявими малюнками з початку і на кінці кожної кафізми та першими здоровими червоно-размальованими літерами.

Після такої твердої науки в школі у дяка, котрий надавав ще до того добрих стусанів Якимкові, його посадили за гражданську граматку, то-б-то за московську, як звичайно вчать дітей у нас на Україні. І знов у-друге силкувався Якимко постерегти тямую тієї чудної для українця мови і знов він постерегав тільки п'яте через десяте Московські слова, схожі трохи з нашими українськими, знов підіймали в його головці—на другий лад—покручі думок, якусь каліч образів. Московська „овца“ здавалась йому таки вівцею, тільки якоюсь чудною—ніби з одрубаною мордою і безухом; „крысы“ (пацюки) здавались йому крисами коло горшка або коло миски, а не пацюками. І поки то дитина освоїлась та оговталась з чужою мовою! І скільки то воно перетерпить головної муки од фальшивої педагогії, накидаючої нам чужу мову! І як дитина покалічить мозок покрученими образами! А таку муку терплять діти нашого духовенства, селян, міщан, та й ще за свої злиденні гроші!

Минуло літо. Якимко прогуляв його на вольних степах. Повернуло вже на осінь.

Одного буденного дня в пекарні Лемішки ніби без жадної причини розпочали пекти й варити, ніби на якесь велике свято. Леміщица готувала торбинки з салом, крупами, горщик з маслом, насипала в торбинки яблука, сливи, навітьось складала Якимові сорочки й одержу в скриньку. Наймит викотив новий возок на-серед двора. Якимові ніхто не казав про те ні слова, для чого все те робиться. Але він постеріг, що то його мають виряжати з дому. Недовго думаючи, дав він драла через огороди до млина, а потім сховався в лози, що росли густо по-над водою. Вже сонце високо підбилося в гору. Вже все було наготовлено, а хлопця не було! Наймити, наймички розійшлися шукати його по огородах, в дерезі по ровах, і таки знайшли в лозах і принесли на руках додому. Мати хотіла одягти його в козачину, в нові кранні штанці, та ні прехання, ні гостинці—нічого не помагало. Якимко кричав, дригав ногами, махав руками, зачіпаючи по виду матір і наймичок. Насилу-силу всі гуртом вбрали його, держачи за руки й за ноги. Сам Лемішка взяв його на руки і сів на віз. На перевозі через річку дитина силкувалась вирватись і кинутись в річку, так що Лемішка ледві його вдержав. Так то за-

везли Якіма в духовне училище, що стояло за кілька верств, на другому боці того ж таки міста,—і покинули одного між чужими людьми.

II.

Сумно було дитині в чужій хаті, а ще сумніше в училищі. Наука там була та ж сама, що і в дяка: той же таки псалтир з Ідумеєю і Амаліком, те ж вчіння напам'ять і без тями, без жадного розуміння церковно-славянської й московської мови. Вчителі тільки назначували нігтем, доки було назначено лекції, школярі мусіли вчити все те напам'ять, а того, хто не гаразд вивчив, катували різками, аж увесь клас румсав.

Раз якось старий Лемішка стояв коло одчиненого вікна і, згорнувши руки на грудях, молився Богу. Лемішка любив молитися Богу довго і голосно, кілька разів одриваючись од молитви, ходив по хазяйству, вертався і знов починав бубоніти, перевертаючи листки товстого акафистника. Вікно було одчиняне. Осіннє раннє сонце піднялося над садом. Біла осіння роса лежала в сутінках на траві, на покрівлях загороди. В вікно потягало свіжим повітрям. Лемішка, молячись, поглядав у вікно і, не маючи на думці прогнівити Бога, перемішував слова молитви з хазяйською клопотнею.

— „Хліб наш насущний даждь нам днесь“... промовив Лемішка і зараз додав, голосно кричачи на двір: „Тараско! не чуєш? Одлучи теля од корови!“

— „І ізбаві нас од лукаваго. Яко твое єсть царство, і сила, і слава“... коли це зирк у вікно! В воротях йшов Якимко. Лемішка вийшов на ганок, не перестаючи бубоніти: „О всепетая мати, родшая всіх святих святішее Слово“... Чого це ти прийшов?—спитав батько сина сердито.

Син залився слізьми. Вийшла мати і почала питати сина.

— Не хочу я, тату, вчитись у школі! візьміть мене додому,—говорив син крізь слізи.

— Чом же ти не хочеш? Може, тобі хазяйка Істи не дає? Може, тебе хто обіжає?—спитав батько хрипким голосом.

— Не видержу, тату, занидію я в тій школі. Така мене нудьга бере, що вмерти треба. Учителі б'ють та катують, кажуть вчитись, а я нічого не розберу, нічого не втямлю. Ніхто мені не показує нічого. Хто його зна, як і вчитись! Краще, тату, я піду за пастуха, піду в степи, наймусь наймитом, а вчитись не буду...

Мати почала й собі плакати, а батько запряг конячку та й одвіз його того ж таки дня знов до школи.

Зломила дитину школа, як лиха година. І почав Якимко вчитись. Не раз він тишив батька і вчителів незвичайним поспіхом у науці. Було підійметься вище за всіх товаришів, то це одразу, дивись, і опадє нижче од усіх, опустить руки, похилить голову. Стала потім гімназія доступніша для простих, не-шляхетських дітей, і Лемішка перевів сина у гімназію. І там було вчителі не надивуються незвичайній в його охоті до науки, а потім швидко—незвичайній страті завзяття до роботи.

Поки Якимко був малим в нижчих класах, поти батько й мати не примічали в йому ніякої зміни. То був добрий, слухняний хлопець, не цурався гульні з простими хлопцями, не цурався простих родичів, навіть з охотою кидався до всякої простої роботи, звичайної в сім'ї простих міщан. Було оце приїде додому на святки, скине свій мундір, сховає його в скриню, вдягнеться в просту козачину і ганяє з батьком по степах за товаром, аж піт йому з лоба крапає. І не раз мати спиняла його, одривала од роботи.

— Одпочивай краще, моя дитино! набірайсь здоров'я та моці!—говорила вона часто.—І в школі не гуляєш, ще й дома будеш робити.

Швидко Якимко скінчив гімназію і вернувся додому вже здоровим паничем, чорнобровим та тонким, в новому суконному мундїрі. Він почав говорити до батька, до матері, до наймичок і сусід по-московському, бо вже ніби соромився своєї української мови і очевидячки пишався цим та чванивсь перед домашніми і перед сусідами.

Через кілька день по приїзді, сім'я Лемішок сиділа ввечері в світлиці. На столі стояли недоїдки вечері, валялись качани кукурузи, ложки, стояли полумиски.

— А що, синашу?—сказав батько:—чи вже спочив ти після школи? Час би нам і до роботи ставати. Наймит на

степу. Я завтра раненько побіжу на місто, а ти повезеш борошно; та напій коня, вставши раненько, та випусти його на певаду, нехай трохи попасеться.

— Хто, тату, я?—спитав Яким, само-по-собі, по-московській.

— А то-ж! а до кого ж я говорю?

— Як же я в сіртуку буду коня напувати та пасти?

— То скинь сіртука, та одягнись у жупанок.

— Де ж ви, тату, бачили вчених людей у жупанах або в свитах, та ще коло коней?

— А хіба ж давно ти ганяв конем до води і вичищав станю, що було аж мати тобі забороняє? Чого ж тобі пиндючитись тут, сливе як на селі?

— Бо тоді я був малим і дурним, а тепер инча річ: теперички треба пиндючитись хоч-не хоч.

Батько подививсь на сина, неначе вперше бачив його. Перед ним сидів панич, як маківка, в сіртуці, з роскішним кучерявим волоссям, зачесаним на бік. На білому панському виду грали румянці. Шия була зав'язана шовковою хусткою.

Довго і пильно дививсь на його батько, і в його брови насупились, насупились на очі, а голова хилилася од нової невеселої думи. Одразу і вперше батько одгадав, що вигодував і вивчив сина не на поміч собі... Та дума блискавкою мигнула в його голові, збурила кров. Лемішка одначе рівним і міцним голосом промовив, глибоко ховаючи свій здогад:

— Коня тобі можна й не пасти і не поїти. Напоїть твоя мати. Так вези ж завтра борошно на продаж до Ямполья. Та торгуйся добре з жидами і не давай набор. Зараз бери гроші.

— Як же я поїду? сидячи на мішках?

— А хоч би й на мішках. А де ж я тобі візьму карети?

— Я, тату, одвик од такої роботи. Де ж таки? Я скінчив гімназію—і везиму... борошно на продаж! Якимсь ніяково...

— А що ж ти в мене робитимеш? Иншої роботи тут тобі немає.

Яким замовк. Мати сиділа нишком і мовчки поглядала то на чоловіка, то на сина, догадуючись, у чому тут річ.

— Я, тату, в школі одвик і одбивсь од роботи. З цього в нас у школі сміються. Мені соромно якось оте все зробити, хоч це й не велика труднація.

— А хліб їсти не сором? Га? не труднація?—спитав Лемішка, і голос його затремтів.

Яким осмічнувся. Мати сиділа ні в сих, ні в тих.

— А хіба ж люде їдять хліб тільки з волів, з хазяйства?— промовив Яким.

— Ми, хвалить Бога, їмо хліб тільки з того, як бач, і хліб не черствий, не аби-який, як знаєш! А коли ти думаєш їсти хліб з чогось инчого, то немає тобі роботи в моїй господі. Чи хіба будеш цілий вік сидіти, згорнувши руки, та дивитись на батьківську працю?

— Годі тобі, старий!—промовила мати, здержуючи чоловіка.—Хіба ж ти не бачиш, що син молодий, набрався трохи фанаберії од тих дворянських дітей у школі, а дійде до зросту—й до розуму дійде.

— Годі вже мені, мамо, до розуму доходити. Вчений про свіченій людині не слід пеклуватись худобою та борошном. Наука, бачте, провадить зовсім не до того, а де инде.

— А до чого ж?—спитав батько.—Не повинні ж таки науки допровадити до голоду! Бо це були б якісь навісні та скажені науки.

— Науки повинні допровадити до хліба тільки через чини, через скарбову службу. Що з того, що я матиму хазяйство, хліб? То пуста річ, коли я не матиму чинів! Мене ні один пан, ні один офіцер, ні поляк, навіть і жид не поважатиме, нехтуватиме мною, не схоче говорити зо мною.

— То дай їм усім дулю під ніс! На дідька вони тобі здались—ті офіцери?

— Е, тату! на дідька! То було б мене не оддавати до школи. Як я піду на скарбову службу, добуду чинів, обвішаюсь хоч маленькими орденами... о! тоді инча справа. Тоді ніхто мною не гордуватиме, тоді мені не сором буде по улиці пройти; скрізь мене прийматимуть і поважатимуть. А то що з того, що я вчений у школі? І дяк наш вчений. А чи дуже ж поважають дяка? Мені треба йти в урядники, або в військо, добути еполетів, хрестів..

— Схаменись, опамятайсь, дурню, хоч ти вчений!—крикнув Лемішка.—Чи ти хліб їстимеш з тих хрестів, чи що?

— Та ви люде прості, не казавши лихого слова, ви того не розумієте,—промовив син, спалахнувши й розсердившись.

— Та й ви стали щось дуже вже *криві* в тих школах,—промовив батько,—бо щось аж надто вже багато тямите. В вас ум за розум заходить. Дав я тебе в школу, та й жалкую. Між панськими дітьми і ти, бачу, нахапався панського духу.

— Ні, тату, що правда, то не гріх. Вченому чоловікові сором сидіти коло господарства та пильнувати його.

— А я думав, сину, що ти розуму наберешся та ще придбаєш до того, що ми з матір'ю надбали. Пропаций той день, коли мені прийшла думка завезти тебе до панничів.

Вийшов з хати Лемішка. Син зостався з матір'ю.

— Сердитесь на тебе батько, та й сам не знає чого. Ти б йому так не одказував круто, то йому б було байдуже про те, що ти собі іншої дороги в світ шукатимеш.

Мати пригорнула його голову до себе і почала гладити рукою

Обоє довгенько мовчали.

— Не буду я, мамо, тут господарювати. Піду я краще, мамо, в військо та буду офіцером. Буду конем вигравати. А на мені золоті еполети сьєвом блищатимуть. Всі панни подуріють, як забрязкаю підковами, як застукаю закаблукками. Ох, мамо!

І Яким знявся з місця, взявся в боки і пішов по хаті мазура. Мати водила очима слідком за ним, милувалась його легенькими скоками, сміялась з пустування молодого хлопця.

— Недурно, сину, купала я тебе в любистку...

— Ой, мамо! Тісна мені буде ваша світлиця. Було мене не давати до школи. Страх мені хочеться розвернутись, розіметьтись! Коли б мені музики греміли, бубни били, кругом мене літали панни, як метелики, що постав на долоню та дмух, а вони й полетіли угору пухом.

Замість панни, Яким ухопив стільця і почав за ним крутитись по хаті, пустуючи без міри.

Двері рипнули. В хату заглянув Лемішка.

— Лягай паничу, спати; годі крутитись. А ти, стара, не дуже лишень потурай своєму мазунові. Завтра треба удосвіта вставати.—Лемішка гуркнув дверима і пішов спати.

На другий день Лемішка пішов до священника порадитись, що йому робити з сином. Священик порадив дати його в університет, щоб він вистарався на доктора, або на урядника. Не пошкодував батько грошей вирядив сина в Київ, в університет.

Яким здавши екзамен в університеті дуже добре, з незвичайним палом та завзяттям кинувся до наук. З ранку до пізної ночі не виходила книжка з рук. І не раз пізньої д би, лягаючи на постіль, жалкував Якимко, чому день не довший, а ніч не корочча; чому не можна разом усе вивчити, усе збагнути розумом, все постерегти. Він почував у собі якийсь вогонь у грудях, якийсь голод науки й науки. Кинувся він на науку, неначе голодний на хліб.

Веселе молоде товариство почало знайомитись з Якимом, котрому ще в гімназії змінили фамілію Лемішки на Лемішковського, щоб не здавалась геть то вже мужицькою. Раз якось увечері затигла його до себе весела компанія. Випили по чарці, пробалалаки цілий вечір. Яким вернувся пізно додому, ліг спати, спав довго, а прокинувшись вранці, почувтив уперше лінощі і млявість в тілі. Він неначе розм'якинився. Взявся він до книжки, не пішовши на лекції,—книжка випала з рук; очі, неначе втомлені, дивились через книжку, через вікно, у синю далеч. На другий, на третій день він і не брався вже за книжку. Охота до вчіння пропала так швидко, як і припала. Яким почав байдикувати й залежуватись.

Саме тоді підпав якийсь студентський празник. На одній улиці Старого Києва, в низенькій, чималій кімнаті, де жили студенти, збиралося ввечері молоде товариство. На ліжках, на стільцях кругом стола сиділи студенти. Де-які грали в карти, де-які бренькали на гітарах. Після перших чарок вся компанія загомонила, почала змагатись про всякі наукові речі, про своїх професорів. Після других і третіх чарок всі заспівали бурлацької пісні: „Вніз да по матушке, по Волге“. Потім співали, хто що вмів. Були тут і романси, були й польські пісеньки, навіть і наші туди ж

між гурт попали, тільки не ті, що будять спасенні думки про долю рідного краю, що підіймають угору занедбану народність українську, а сміхотворні, складені по міських шинках та по вечорницях. Хто знає наш університет тих часів, той, певно, догадається, куди це затягнуто Лемішківського. Наука на кафедрах тоді кульгала або дрімала. Але між молодіжжю бували невеличкі, сказати б брацтва, що кохались у їй щирим серцем і серед офіційного університету робили свій університет—живий, багатий надіями. Хто встрявав до такого брацтва, той на все життя набірався у йому пошани до просвіти і зневаги до безглузлого буяння вчених неуків. Та було таких дуже, дуже мало і Лемішківському судила доля опинитись між тими, що не дбали про високе, про святе, а бажали тільки молодого буяння, щирого якогось розгону слова, голосу, сили,—на що, про що, ніхто про це не думав...

Одного разу, після якоїсь гучної та бучної студентської історії, Якіма, разом з другими, випроводили з університету.

III.

Повернувся Лемішківський до Лемішки.

— А що, сину? довчився до якого чину?—питав старий батько, осміхаючись.

— Коли ж тату, чогось зникла охота до науки, і хто його зна, де вона ділася! Але доволі з мене, буде й цього. Поступлю я, тату, в суд або десь в урядники, таки в нашому місті. І од дому не одібьюся і до чину дослужуся.

— Хазяйнуй, сину, як і батько твій хазяйнував; так буде найдогідніше,—одказав йому Лемішка.

— Ні, вже годі! Було мене не давати до школи. Не приходитьсь мені братись до такої роботи; та й хист до цього десь дівся.

— То про мене, й просовуйся в пани. Бог тобі на поміч!

Яким пішов на службу в урядники в канцелярію, таки в тому самому місті, де жив його батько. Не весела дорога лежала тоді перед людиною не дворянського роду. Трохи не пів-віку треба було тягти службу, щоб дослужитись до першого чину. Не смачна була й служба писаря. І не раз було, сидячи за столом і гнучи трохи не цілий

день спину над паперами. Яким поглядав в одчиняне вікно на вольний світ Божий, на зелені степи й пригадував ту важку науку в бурсі, як йому привиджувались у класі зелені степи, вольні пастухи, як завидував навіть вольній череді, що паслася на вольній сіножаті на луці по над берегами річки. Одначе Лемішковський працював, як віл у ярмі, з тим раптовим завзяттям, з яким працює українець, поки його охоти, снаги і волі. Якими надихувала надія чинів, надія вислужитись, вийти в *люде*, дійти до панства. А мати не раз, сидячи вечірньою добою коло сина, втішалась його надіями.

— Не довелось мені побачити тебе, сину, в золотих ризах. Коли б же, сину, я тебе побачила в золотому мундірі, в хрестах та стрічках, у великому чині. Тоді мені будеш слати шовкові хустки та оксамити.

(Раз у начальника Явимоного був бал. Там Яким познайомився з дочкою станового, Зосею Пшепшинською, вродливою, але гоноровитою і разом з тим легкодумною панною, яка зробила на нього велике вражіння; він почав мріяти про одруження з нею; його потягнуло в вищий, аристократичний світ, який в ті часи на Західній Україні вкладався переважно з поляків.)

Вернувшись одного разу (після побачення з Зосею) додому, Яким застав чималий гурт гостей у свого батька. Назавтра лагодився ярмарок у близькому містечку. До Лемішки заїхав, прямуючи туди, брат з жінкою; та заїхало двоє міщан-приятелів з недалекого міста, та завернули два мужики-кріпаки із жінками, давні знайомі, що Лемішка, ярмаркуючи по повіті, часом, попасає в їх коні.

Яким довго не приходив. Треба було ждати його з обідом. Лемішка сидів насупившись. Він давно почав прикмічати, що син не поважає ні його, ні матері, дивиться на їх згорда, зневажає їх просту мову, цурається їх при людях, хоч дома на самоті ще сяк-так обходиться з ними.

— Давай лиш, стара, по чарці!— промовив Лемішка,— вітай гостей. Доки ж нам ждати нашого панича!

Гості випили по чарці і розговорились. Молодиці зацокотіли про свої хатні справи. Чоловіки балакали про ярмарок. Коли це двері одчинились, і на порозі з'явивсь Яким. Він окинув здивованим оком усіх гостей, не здіймаючи картуза, стоячи на порозі і держачись за клямку.

— Просимо до хати, не лякайся!— сказав Лемішка.— Не вовки, не змію!

Син скинув картуза, вступив у хату. Його панське убрання і біле лице дуже одрізняли його од чоловіків і молодиць. Він насилу, гордовито привітався до гостей, своїм звичаєм по-московській.

Лемішин родич Охрим, високий і плечистий міщанин, сміливо підступив до його і тричі поцілувався з ним. Другі гості, як знайомі, підходили до його і цілувались з ним усі, навіть молодиці.

Лемішковський, очевидячки з досадою і навіть з огидою, одбував той простий, але щирий звичай привітання.

— В наших краях давно час обідати,— промовив батько.

Посідали гості за стіл, а Яким майнув у кімнату і довгенько не виходив до гостей. Зоставлене йому місце за столом дожидало його.

— Просимо, сину, обідати!— гукнув батько якимось з досадою.— Іди хоч посидь з нами, коли після панського балу не хочеш їсти.

Яким вийшов і сів коло дядька. Гості мовчали, сподіваючись розумного слова од чоловіка вченого.

— Як же вас, небожче, Господь милує? Як живете?— спитав його дядько Охрим.

— Так, як бачите,— промовив Яким, похнюпившись у тарілку.

— А наші синки дуже нудьгують за вами.— додала весела Охримова жінка.— Все згадують про вас, а теперички, якби побачили вас, то й певно б не впізнали.

Яким нічого не говорив, із мовчки, що йому мати присовувала.

— Мій Василько і сьогодні згадував за вас,— зацокотіла весела дядина.— Вже й виріс, а такий тобі пам'ятливий, що й Господи! І досі все пам'ятає, як ви було приїздили до нас у гості з татом своїм, як годувала вас наша покійниця мати горішками та медяниками, як ви було пуштуєте з нашими хлопцями. А ви, мають, вже позабували про те в школах? Чи пам'ятаєте, як ви з нашим Васильком влізли у город та нарвали повнісенські пазушки огірків— пуп'янків з огудиням, та ще й принесли нашій ма-

тері, ніби гостинця? Не знали старі, чи сміятись, чи до-
садувати?

Яким не знає чого почервонів.

— І наша Варка Макотрусівна, таки колись ваша сусіда,
що вийшла заміж у наше село, — озвалась одна молодиця, —
й досі згадує про вас. Каже, що бачила вас недавно на
ярмарку, та не насмілилась підступити. А колись, каже, ви
так з ними вигравали у хрещика та в киці баби! Ій Богу,
і тепер все згадує!

Яким навіть не звернув уваги на її слова й мовчав.

— Чом не одвідаєте коли нас старих? — спитав дядько
ласкаво. — Приїхали б голі небудь, небоже, посиділи б, по-
балакали-б. Ви люде вчені, а ми прості, темні. Ви б нам
дещо розказали, а ми ладні послухати доброго слова.

— Коли немає часу, — буркнув Яким, — Я на службі вже.

— Цураєтесь ви нас, як бачу, — одрізала по-просту й щи-
ро дячина. — А доки були малим в менчих школах, то було
і в руку мене цілуєте.

Лемішка сидів насупившись.

— Господь гордим противиться, — промовив батько слова-
ми Святого Письма. — Коли, сину, не хочеш з нами роз-
мовляти й пити, то ми й сами випьемो й побалакаємо.
Давай, стара, по чарці! Будьмо здорові! Помершим душам
царство небесне, а нашим родичам нехай легенько гик-
неться!

Чарка пішла навкруги столу. Яким не випив, і тим
показав очевидячки неповагу до гостей. Гості загомоніли,
повеселішали, вже й не обертаючись з розмовою до Якіма,
і, випивши, почали, як кажуть, „наздогад буряків“ судити
панича.

— Доки маленькі діти, доти й шанують батька — матір, —
сказав дядько Охрим, — а повиростують, то вже й дивляться
в піс. На що їм тоді батько й мати?

— Воно бач, не та, — тремзів старий Лемішка. — Поки
дитина не вчена, поти й поважає батька — матір. А як за-
куштує школи, вже й одвертає п'яну, вже й кирпу гне! І
робити не хоче, бо баї, ручки білі щоб не счорніли.

— Ій Богу м'єму, прївдзі! — додав селянин. — Дав я оце
дочку до школи. Одже ж, песька дитина, тобі вже й до
роботи не киднеться! Схолиться раненько, зараз миється,

прилизується до дзеркальця, каже, треба йти до барині, чи до тієї вчительки.

— Все то преться в пани, аби закуштувало школи,— промовив Лемішка.— Все то лізе на службу до того дворянства. А господарство марнується, бо до його треба догляду; до хазяйства треба хазяйського ока. Не дурно ж кажуть, що хазяйським оком худоба сита, або що руки хату держать. Всім хочеться того панства, неначе не доволі є тих панів на світі!

— А хто-ж буде свині пасти, як усі постають панами?— додав один сільський філософ. Це буде гаразд, як усі вивчатся та покинуть роботу! Хто ж настанчить хліба на ту панську голоднечу, коли всі позакладують за спину руки та свистітимуть, ходячи по хаті. А мені здається, що книжка—книжкою, а робота—роботою. І книжку читай, і Богу молись, і до хліба берись! Наш дяк вчений, а снопи на полі верне, як і наш брат, тільки коси йому теліпаються та борідка трясеться.

Знов пішла чарка навкруги столу.

— Пошли, Боже, нам щастя й здоров'я! Помершим чарка, а нам горілка,—приказував Охрим:—нехай нашим ворогам легенько гикнеться, як собака з тину вірветься!

— Так то так,—промовив Лемішка.— Ми й не багато вчилися, а цілий вік працювали, то й маємо. Хто дбає, той має! Не дуже гонимось за тим панством. Бог знає, як воно далі буде із нашими достатками та засобами. Я таки не дозволив своїй жінці одягатись у сукню. Ходи, було кажу, в спідниці. Бо надівати сукню—чесно, але, як би довелось потім після сукні знов улазити в спідницю, як би то воно здавалося? А чи мало я знаю, хоч би і в нашому місті, таких, що ходили в тих капелюшах, а тепер і босенькі ходять! Бо, відомо, злидні не за горами.

— Я б зрону—віку не ходила простоволоса, хоча б ти мене й силував,—обізналась Лемішчиха.—Чи слід же молодиці світити грішним волосом проти Божого сонця? І мати моя носила очіпок на голові, і я зав'язуватимусь вже й до смерті.

— І душа моя ненавидить тих панів—гонодранців!—промовив Лемішка.—Останню копійку занাপастить, аби здаватись паном. Сьогодні пан, а завтра пропав!

Яким слухав, мало їв і нічого не пив. На всяке питання він одрізував гордовито й по московській, коротко й з висока. Його вже ніхто не став і займати. Серед компанії свого народу, серед своєї сем'ї він сидів, мов чужісінський чоловік. Московська школа на нашій Україні багато одрізнила кращих людей од свого народу, од свого плем'я, од сем'ї, од батька й матері. А знов народ дуже одрізнив сам себе од панів, од вчених українців і косим оком поглядає на їх! Між ними викопана велика безодня! І потрібно великої, великої праці не одного генія, щоб засипати ту провалину, почату поляками, скінчену москалями, щоб зв'язати те, що порвала наша недбайливість, та стидка українська байдужість, та ледача недобачливість.

Якимко, колись коханий син свого батька, своєї матері, втіхав своєї родини, цурався свого роду, свого плем'я, тікав од матері, соромився мови свого народу, не любив батька. От до чого doprowadила його наука без народности!

Почали їсти всяку страву, а після вареників Леміщиха винесла добрий глек варенухи, смачної, пахущої та солодкої. Пішла чарка з варенухою кругом столу.

— Та випийте, небоже, хоч раз до нас!—просив дядько Охрим Якіма.—Сама—ж пані-матка варила, а я вас сам по частую. Коли-ж не випьете з моїх рук, то я більше до вас не приїду.

Яким хилив горілку незгірше свого дядька Охрима. Але що скаже Зося, як довідається, що він п'ячствує з мужиками? Ця думка не давала йому спокою. Піднесена близенько варенуха так гарно залоскотала йому в носі, що він не втерпів, привітався по письменному, випив чарку, другу. Гаряча варенуха трохи вдарила йому в голову.

— Ми думали, що ви нас втішите вченою розмовою,—говорив далі дядько.—Ми радніші й до вечора слухати розумного слова за чаркою доброї варенухи.

— Нехай Бог спасеть і нашого батюшку, та його синів,—промовив селянин.—Оце, було, як прийдуть на проводи на громадський обід, то так наслухаєшся всього, що й Господи! Було розкажуть нам, як на тім світі буде людям: що буде грішним, а що праведним; розкажуть, було, і про Адама, і про пекло, і про рай. І малі ті паничі, а

так тобі розкаже, та все по prostu, та все по-нашому, мов шовком гаптує! Що то пак письменний чоловік! У книжках все написано. Розкажіть, будьте ласкаві, де-що, а ми послухаємо! Адже-ж, кажуть, і ви колись вчилися на священика, та вже опісля повернули то-б-то на пана.

Якимові сподобалась річ селянина. Варенуха трохи розворушила його наукову пиху. Він почав розказувати про те, як наука допомогла всім народам вийти з темряви, а потім повернув на розмову про блискавку, про грім, про дощ. Спершу почав був говорити таки по-українській, але сам язик, привчений московською школою, зараз повернув на великоруську мову. І потекла його мова книжня, школярська, невтямлива народів.

— Молнія праісходіт вследствіє скапленія електрічества в'воздухе. Сто, відіте, такая огненная сіла, каторая скриваетса в земле, в воздухе, а патом разряжається, загорається, воспламеняється....

— Господи, як хороше! Як гарно! — промовляли молодиці, киваючи одна до одної головами.

— Когда електрічество скапляється і начінаєт разражатса, тагда воздух с страшной сілой устремляется в безвоздушное прастранство, то-єсть место пустое, прімерно как эта комната. Патом грои!.. Трах—тарарах!..

Яким, бувши вже на підпитку, таракнув кулаком по столі, аж пляшки задзвеніли. Варенуха почала його гарячити.

— Ой, Господи! Аж страх бере! — промовила молодиця з слізьми на очах. Їй здавалося, що Яким розказував про пекло.

— То грім битиме всіх грішних? — спитала вона в Якіма.

Всі слухали, обернувши очі до Якіма, ловили кожне його слово; усім здавалося навіть, що вони розуміють, хоч кожне слово Якимове було для них тайною, потайнішою од християнських тайн.

— Скажіть нам, коли ласка ваша, чи правда тому, що під землею є риба-кит, котра часом трясє землею? — спитав селянин.

— Не вірьте тому — неправда, — одказав Яким, — земля крутиться кругом сонця і вертиться на своїй осі.

— Осі? Чи вже-ж то? Хіба ж земля крутиться, як колесо? Всі засміялись, зглядаючись.

— А вже-ж так!—говорив далі Яким,—Двіженіє бивает центростремітельное, тоб-то....

Яким постерегає, що його і справді не розуміють слухачі, хотів говорити по-просту, але якось їм потрапляє. Під виступив у його на лиці. Його розмова не дуже вдволяла слухачів, бо один дядько покрутив, покрутив головою і сказав.

— Це все... Бог з ним... А скажіть нам, паничу, коли то добре буде людям? Бо вже лихого натерпілись ми доволі. Ви людина письменна, може де вичитали в книжках!

— А якого-ж добра ви ждете?—Спитав Яким, не розуміючи, що йому одповідати на теє.

— А якого-ж добра нам ждати? Чи не буде полегкости на податі, на хліб?

— Ціро це я не відаю, навіть у книжках нічого про те не начитував.

Яким утомився, силкуючись розмовляти з народом. Розмовляти з народом він не вмів, хоч і жив між простими людьми.

Вже звернуло з півдня, як гості почали прощатись. Старий Лемішка повеселішав тим, що таки його вчений син показав гостям хоч трохи розуму. Мати була рада та все щось говорила. Дядько Охрим з дядиною теж були раді, що небіж сподобив їх розмови і не гордує ними. Всі вийшли на двір, всі обнімались, цілувались, обнімали і міцно цілували Якіма, потім посідали на вози і під гарячим промінням південного сонця рушили в дорогу. За ворітьми знов спинились. Стара Лемішыха з пляшкою в руках частувала гостей на дорогу, подаючи чарку на вози. Ще раз перецілувались і, розпрощавшись в останній раз, рушили на ярмарок. Старі вернулись до хати, а Яким пішов в садок, ліг в затінку, в холодку під гіллястою яблунею і міркував про випадки того дня.

— А що буде, як Зося часом почує, що я п'янствую з мужиками та міщанами, веду з ними компанію? Чи знає вона, чий я син, хто мої батьки? А як дізнається, чи буде мене любити? Чи скоє вийти за мене заміж?..

Такі думки промайнули в його голові.

(Скоро Яким одружився з Зосею і деякий час молоді жили в хаті старого Лемішки. Зося ніяк не могла звикнути до владі і пат-

архального складу життя свого свекра; їй хотілося життя панського, веселого. Після смерті старого Лемішки, а потім і його жінки, Яким, як хотіла того Зося, продав свою батьківщину і переїхав на життя в Київ, де йому пощастило знайти собі невеличку посаду. У Києві Зося швидко прогайнувала гроші, Яким дійшов до бідности і мусів шукати собі місця управителя в якій небудь економії. Через марнотравство своєї жінки, свою хистку владу, златливність своєї владі і незвичність до хазайнування—Лемішкоцький тягався од села до села, тинявся од пана до пана, по економіях з сім'єю, не дав ради дітям, не довів їх до пуття, не дав їм доброго вчіння і винуватив Зося, що занепастила його й дітей. І не раз, ідучи коло батьківського ґрунту, він дивився на батьківську оселю, хату, на старий садок, на все добро, де вже панували чужі люди, де похажали ноги чужих дітей.—не унука і правнука старого Лемішки).

І. Нечуй-Левицький.

Чому Лемішці хотілося, щоб син його вчився в гімназії?

Через що Якимцьо не любив науки і не хотів йти до школи?

Чому Яким не рівно вчився в гімназії?

Звідки взялись у Якіма „пиські“ думки та зневага до простих людей?

Чому в університеті вдала в Якіма охота до науки?

Що причиною нещасливої долі Якіма?

Тема. Як мене оддали до школи?—Приїзд до дому на село.—Рідна оселя.—З золотого минулого.—Перший день в школі.

Спомини про дитячі літа.

(З роц. Над Чорним морем.)

Дитячі часи були для мене щасливі. І тепер вони встають в моїй уяві, неначе пишні мрії фантазії, що були, та минули п'язік і ніколи не вернутья.

Батько мій був заможня, але проста людина. Років з вісім він держав рибальську ватагу на Дністровому лимані. Ми жили в одному яккерманському селі чи містечку. Памятаю, як був тоді в нижчих класах в гімназії. Бувало влітку на вакаціях наша рибальська ватага виходить на днів три, або чотирі ловити рибу на лиман, або в гирла Дністра. Я було й собі йду з рибалками, сплю в куріні, а цілий день вештаюсь, мічу, як рибалки тягнуть тоню, гуляю на волі, купаюсь до-нескочу, гаяню та знов купаюсь. Я найбільше любив вечорі. Які то були пишні вечорі над лиманом. Скільки в їх поезії.

Пам'ятаю один вечір. Рибалки одійшли далеченько од курінів, закидали вечірню тоню. Я ліг коло куріння й не зоглядівся, як смеркало й поночіло, як зорі висипались на небі. Лежу догори лицем і дивлюсь на широке небо. Надворі тихо, як в хаті. усе ніби притаїлось, замерло; нігде не чути ні згуку, ні людського гомону. Гарно, як в раю! Жара спала. Лиман дише прохолодою на гарячу землю. Я не звожу очей з неба. Воно синє-синє й прозоре, а внизу, кругом над землею, гарячо-фіолетове, неначе оперезане фіолетовим та червонуватим поясом. Небо стає все синіше й темніше. От, зорі висипались густо-прегусто, неначе зерна пшениці на засіяній ріллі. Усе небо обсіпане зорями, наче перська темно-синя матерія, заткана золотими цятками. Я шукаю ладу між ними, слідкую за взорцем, а вони сплітаються, як безконешник на писанці. А лиман лиснить, наче плуг, витертий ріллею; і в йому таке саме небо, засіяне такими самими зірками. Он одна упала з неба на степ і черкнула вогневою смужкою по небі. Хтось помер, думаю я, пригадуючи слова моєї матері... Що-ж то за зорі? То душі святих і померших людей. Котрі-ж то між ними душі моїх маленьких братів та сестер, що померли малими? Ото, мабуть, вони найбільші, що світять, аж миготять. І заманулось мені, щоб і моя душа колись стала ясною зорею й світила над землею, й веселила людські очі... І я не счуюсь було, як мої мрії полетять в инчий край. Моя мати була дуже богомільна й любила слухать, як я було взімку вечорами читаю життя святих пустельників. І я малим був дуже богомільний, бо вдався в матір. Я чогось пригадую собі ті життя пустельників десь в пущах, в нетрях,—і мені вже здавалось, що й я сам не коло лимана, а десь в Єгипті, в пущах, що я сам живу в печері, в скелях... Мені хочеться якогось незвичайного, доброго й великого діла. Я почуваю потяг до чогось необмежованого, неясного, але високого й доброго. От мені здається що я стану пустельником, присвячуся, дійду до високого ідеалу. Буду молитись в печері, думав я, надіну чорну одежу й їстиму черствий хліб... І мені було здається, що надо мною вже инче небо, більші зорі; бачу печеру, пальми навкруги. Леви й тигри служать мені, граються коло моїх ніг, наче цуцинята. Висока пальма нахилиється передо мною й подає мені финики. Я рву

саїжі финики, мені здається, що моє тіло стає легке, я силкуюсь йти по повітрі, йду на край високої скелі. Дивлюся вниз. Внизу глибока безодня, аж глянути страшно; пуща без кінця, білі піски, довгі рядки гострих скель в якомусь чудному світі. Мені страшно й глянути з такої височині. В мене голова морочиться. Я жахаюсь. І одразу мені стає страшно. .... мороз іде по тілі. Страшно й левів і тигрів, і чорної печери.. І в той час мені було стає страшно, що я сам лежу коло куріня, що кругом мене нема людей. Чую, щось в кущах шелестить. Я стрівожився. Мрії шезли. Щось шелестить, ще ближче, йде. Я схоплююсь. Мені чогось здається, що то лев, або тигр. З кущів вискакує щось довге, цибате; ніжки, як паліччя. Чорт? Ні.. Довгі вуха майнули... заїць.

Я тоді аж крикнув: — Заїць, заїць! Лови його! І мій ляк не знаю, де й дівся. Я погнався на зайцем, а заїць майнув проз мене й сховавсь в осоці.

Потрівожені мої нерви знову втикли. Я знов ліг на траві й прислухаюсь. Нігде ні шелесту, ні згуку. Рибанки знов зайшли десь далеко. На дворі зовсім поночіло. Поночі, аж чорно, тільки бачу, як Дністрове гирло по-під горами лиснить між очеретями. Десь крикнула сова смутно та жалібно неначе жалілась, або плакала, мов дитина. Коли дивлюсь, — на лимані щось чорніє, неначе сунеться чорна тінь по воді: то дід Хтодось пливе човном; незабаром стане вечерю варити забродчикам. Мені стає веселіще на душі. Я чую, як зашелестів човен в осоці, як зашипів пісок під човном.

Дід виходить на кручу й порадється коло кабиці. Блиснув вогонь. Дід запалив сухий очерет і вкинув в піч. Вогонь блиснув широкою ясною смугою. Дід виступив у тій плямі в білій сорочці, весь ясний, наче прозорий, ніби він вихопивсь просто з ясного дня, та потрапив в чорну ніч і приніс на собі світ сонця, і неначе од його стлалось навкруги соняшне проміння. Мені цікаво дивитись на його. Полум'я язиками вискакує з печі й лиже чорні челюсті, неначе корова облизує свій чорний ніс.

Я задивився на той вигляд, і мої хлоп'ячі думи полетіли в инчий далекий край, за лезеке морз. Я тоді саме начитався Майн-Рида... та так начитався, що мені зама-

нулось тікати з двома товаришами в Америку, та тільки я не знав, кудю їхати, чи суходолом, чи морем. Пригадалися мені краєвиди з Майн Ріда, пригадалась якась річка широка. Над річкою ліс трохи не до неба. На пальмах, на фікусах повились високо ліяни. На їх червоні та жовті здорові квітки такі завбільшки, як тарілка. На деревах скачуть мавпи, гойдаються на гілках, зачепившись хвостами. Літають якісь: як жер, червоні птаці. Я йду в ліс, густий та старий. В лісі темнішає. Якісь чудні звірі та гадюки плазують по під деревом. А тінь густішає. Стає поночі, як уночі. От у лісі прігалина. Горить багаття, кругом його стоять червоні індішці. Коло багаття стоїть дівчина, привязана до дерева. Одежа на ній біла, як сніг. Чорні коси розпущені й вьються по білій одежі. Мені здається, що її будуть мордувати, катувати, різати. От-от потече червона кров по білій одежі. Мені шкода її.

Сич крикнув десь в горах. Перечитані картини в Майн-Ріда неначе стоять перед моїми очима. Мені стає сумно й страшно. Я кричу до діда Хтодосю. Мій голос, мій крик неначе проганяє ті страховища й додає сміливости, — „Діду, гов!“ — кричу я на весь голос. І мій дзвінкий голос пішов луною понад Дністром, понад очеретами, десь далеко вдарився об кручу, задзвенів і порвався, неначе склянка впала десь, задзвеніла й пошматовалась. Дід Хтодось, високий, плечистий, сивий, з довгими вусами, але жвавий та проворний, як хлопець, веселий, як парубок. Було як випє, то й козачка танцює.

— Паничу, гов! — обзивається до мене дід з кручі на весь свій здоровий голос. Його здоровий низовий бас покотився луною понад Дністром, ненач весняний грім, десь звірвався об високу кручу й неначе впав залізною довбнею на скелю, гупнув і завмер. Мене це бавить, і я знов кричу.

— Діду Хтодосю, гов-а-в! Гов! Гов!

— Паничу, гов-а-в! — аж реве дід Хтодось, бо знає, що я жартую. Він і собі жартує.

Його голос в темряві й тиші знов загум, мов труба, й увірвався далеко над річкою. Мені стає смішно.

— Діду, гов! — кручу-а-востє.

— На цей вечір довал! Ніхай ще на завтра! Завтра з мішком, сьогодні з торбинкою! — гукнув до мене дід.

— Діду! Ви звідсіль коло вогню схожі на дикого індійця, — кричу я.

— Брешеш бо, ланичу! Дикі люде — песиголовці, з одним оком на лобі, а в мене, хвалить Бога, обидві баньки цілі, доки якийсь становий не виб'є, — кричить дід, а я регочуся бо мені смішно, що дід плете якусь нісенітницю, невідому в географії.

— Песиголовців з'одним оком нігде в світі немає, — кричу я до діда. — Хлопа ви, діду, бачили песиголовців?

— Бачити на свої очі — не бачив, а чув. Кажуть, десь вони живуть за морем та люд'я їдять, — обізвався дід. — А в книжках як же пишуть?

— Пишуть, що немає! — кричу я. — Є люде червоні, чорні, жовті, жовто-гарячі...

— А може й зелені є? — кричить дід і регочеться. — Мабуть, і книжки часом брешуть, — гукає до мене дід. — От чорні люде так дійсно є, Я сам на свої очі бачив в Одесі: арапами звуться: причепи хвоста та роги, то й готовий чортяка.

— В Америці живуть червоні дикі люде; їх звуть індійцями, — кричу я до діда.

— Коли-ж вони червоні? Чи тоді, як варені, як от, приміром, раки чи й сирі червоні? — обізвався дід з жартом.

— І живі червоні, — кажу я.

Знов закукував сич: кукував, кукував! Дід передражнює сича тоненьким голосом: кукував, кукував! Дійсно, наче кричав сич. Я регочуся з усієї сили.

— Діду, кажіть казки! — кричу я до діда.

— Це б то звідсіля? Ну та й непоміркваний ти хлопець! — обізвався дід. — Це б то: кажи казки в Бендерах, а я буду слухати в Аккермані! Нагавкався б дід такч добре! Нехай же прибіжить з забродчиками Бровко, то я йому загадаю казати тобі казки; той тобі може й гавкатиме звідсіля.

Куріні стояли од печі таки далечецько. Ддові й мені треба було таки добре напинатись, щоб перегукуватись. І мені не хочеться вставати та йти до діда. Мені гарно лежать на спині в теплі й дивитись на небо, дивитись здалека на багаття, на освітленого, ніби прозорого діда. І на кого це схожий дід Хтодось? Десь я бачив такого, чи, здається, читав про такого здсрваня, старого козарлюгу, що й кінь

під ним вгинається. Ага! Гонта. Ні, ніби Залізник... Я вже тоді прочитав Шевченкового „Кобзаря“. Ні... Тарас Бульба!—мійнуло в мене в думці. І я згадав, як вчитель читав нам в класі уривки з Тараса Бульби, ті розкішні картини, що раз прочитаєш і повік не забудеш.

Знов плутаються в голові мої думки, як риба в мережі. Тараса Бульбу поляки розп'яли на старій вербі, десь там вгору далі над Дністром і підпалили вербу. Я дивлюсь на вогонь в печі, на освітленого діда коло печі, дивлюсь довго, довго і ніби бачу прочитані страшні події на Україні. Бачу вогонь під вербою. Верба палає вниз; полум'я червоними язиками лиже Тарасові ноги. А його лице, високе чоло—гордо й зневажливо підняте вгору. Очі горять, як вогонь. Він дивиться на широкий степ за Дністром, де б'ються козаки з ляхами, подає голос, правує козаками, не чуває муки. І мені ввижається ще страшніша подія. Ніч темна, зоряна. Горить ціле місто, не то Сміла, не то Умань, горить Дубно. Місто на горі. Вогонь, дим, пекло! Кругом пожежі чорніють високі, зубчасті мури, башти. А за мурами палає, аж клекотить вогонь. Дим летить під хмари, закриває зорі. Видно, як вдень, пологі луки, річку, далекі села, церкви. Білі голуби вьються над вогнем. Одчиняються брами. Виходить польське військо. Військо веде Андрій, зрадник, син України, син Тарасів.

Я чуваю в душі, що ненавижу Андрія й ладен вбити його. Козаки наступають на ворога, б'ються. Люде падають. Кров льється й тече потоками, спизить по траві. Я ладен стати з козаками й битись з ворогами. Чуваю, що ненавижу ворогів. Але бачу ріки червоної, запеченої крові, бачу поле, вкрите трупом. Мені стає страшно, мене бере жаль. Як був я маленьким, я не міг дивитись на рани, на кров, не міг дивитись, як ріжуть птицю, як вона зарізана тріпається на траві.

Я одвертаю очі на другий бік, неначе за для того, щоб не бачити тих страшних подій, пожежі й крові. І бачу, за лиманом неначе десь далеко, далеко щось займається. Та ясна пляма на небі здається мені одлиском передуманих страшних картин. Прислухаюсь,—дід Хтодось, пораючись, затягує тихо якоїсь пісні, неначе нишком промовляє в голос. Пісня смутна, смутна, як горе. Мабуть

вона пригадувала дідові за якісь то пригоди в його сумному житті. Мені трохи чудно, що веселий дід співає такої сумної пісні

— Діду, а нуте втніть веселішої, бо ця щось дуже сумна!— гукаю я.

— А ти й чуєш? А якої-ж тобі? Може про Саву Чалого?— гукає дід.

— А хто ж то був Сава Чалий?— питаю я в діда.

— Був велике ледащо. Був козак запорожець, та зрадив козаків, пристав до ляха!— гукає дід.

— О трясця його матері!— кричу я до діда. І я почувую, що зненавидив того зрадника, як і Андрія.

— Ото з таких то Чалих і виходять ті, що найгірше б'ють. Адже-ж і той полковник, що мені колись вибив зуби ломакою, був з Чалих,— гукає дід, бо дід часом різав правду просто ввічі.

— Діду Хтодосю! Он щось горить в степу. Чи не скирту хліба хто підпалив в степу?— кричу я до діда.

— Вчишся ти в школі, та, як бачу, не багато тямиш— гукає до мене дід.— То місяць сходе.

З чорного степу висовується здоровий червоний місяць, неначе закрадається, щоб заглянути в лиман. От він викотився над степом, здоровий, як діжа, червоний, як жар. А з лиману, спід чорної низької смуги берега викотився другий, такий самий. Я забавлявся ними. Стоять два місяці, неначе пара золото-червоних коліс. Постояли вкупі, неначе наговорились, мов які приятелі, та й розійшлись, як вороги: один вгору, другий наніз. Швидко поплив місяць по небі. Я слідкую за ним очима. Я бачу, як він плавко, величньо, наче лебедь по воді, пливе вгору та вгору. Світ падає на верхи круч, на верхи гір. Гори ніби виглядають з темряви. Верби стало видно од верху до низу. Світ освітив всю Дністрову долину. Тільки чорна смуга по-під кручами вьється по-над очеретом, як чорна гадина. От місяць заглянув в середину лиману, і од місяця до берега простяглась неначе довга, довга стежка, посипана золотим піском.

— Діду Хтодосю!— кричу я до діда.

— А чого там звеш? Щоб не забутись, як мене звуть?

— Чи ви бачите, яка ондечки стежка простяглась од мі-

сяця до берега?— гукаю я до дда.

— По тій стежці русалки ходять в ліс по горіхи, — гукє дід. — Не дуже лишень задивляйся на ту стежку.

— Чому так? — питаю в дда

— Бо русалки заманять тебе в лиман на дно до себе на вечерю.

— Чи швидко вернуться забродчики? Я вже їсти хочу, — гукє я до дда.

— Подожди! Бо риба сьогодні ловиться, неначе П русалки гонять в мережі, — гукє дід

На лимані десь далеко, далеко замиготіли золоті фильки. Ген-ген чорніють якісь темні цятки й наближаються: то либонь плывуть на човнах забродчики. І справді: од човнів по обидва боки розходяться все ширше, та ширше смужки, неначе золоті шнурки. От човни наскочили на золоту стежку. Стежка ніби поламалась колінцями, заколивалась, загойдалась. Золоті шнурки обплутали П, попе-ретинали.

Човни пристали до берега. Я схоплююсь з місця й біжу до печі над кручу. Духота зовсім спала. Свіжість потягла з лимана. Запахло берегом, вохкістю, запахло мокрою рогозою, мокрым очеретом, лозами, в'дяним баговінням.

Рибалки обісли кругом печі, потомлені, мокрі. Робота була важка. Риба ловилась добре, і не просять мене читати „Катерину“ або „Наймичку“.

Рибалки повечеряли й розішлись спати по курінях. Я лягаю спати в здоровому куховарському куріні на розстеленій циновці й засипаю в одну мить. Вранці рибалки встають до роботи вдосвіта. Я прокидаюсь і потягаюсь і не можу вже заснути. Через двері з куріня видно червоне, ясне небо. Я схоплююсь з постелі й вихожу з куріня. Липневий ранок саме розгорівся. Зоря сяє на синьо-фіолетовому небі, наче здоровий алмаз. Небо наче зайнялося, горить ясними, чистими кольорами. Широкі смуги чистого жовтого, жовтогарячого, рожевого, а внизу червоного кольору аж лиснять, зливаючись до купи делікатними сутіннями. Небо на сході неначе заслонилось пишною, квітчастою завісою, блискучою, як дорогий шовк, а та завіса ніби впала на лиман і вкрила його блискучими полотни-

щами од берега до берега. Лиман сяє, як і небо. А десь далеко в очерстах, в осоці, на пологих лучаних низинах по-над Дністром лиснять плеса, довгі течії, озерця. Одно вхопило з неба ясно-жовтий колір, друге—червоний, третє—рожевий, і блищать вони в зеленій траві, неначе діаманти усякого кольору, розкидані по зеленому оксамиті. В лугах, на луках, в горах кричать пташки. В далекому містечку, чи в „посаді“ спляють півні. З очерету піднялись з кахканням качки й ключем полетіли на лиман. Піднявся важкий лелека й плавно й повагом, не хапаючись, перелітає Дністро. От він полетів низько й трохи не черкнувсь червоними ногами об голову діда Хтодося. А небо розгорається ще більше. Зоря піднялась високо й ніби то не в блакитному небі. Фарби стали ще ясніші: квітчасті смуги аж лиснять, неначе чистий кришталь. Крик, галас пташиний більшає, стає голосніший. І небо й земля, і вода неначе вбрались в найдорожчі прикраси й ждуть, щоб стрічати царя неба й землі.—ясне сонце.

Дивлюся,—дід Хтодось стоїть над кручею, наче кам'яний, облитий червоним світлом, молиться Богу, хреститься й кланяється до зорі. Я хочу й собі молитись, шепочу слова молитви, але я їх не розумію. Молитва не йде мені на душу. Темна ніч говорила мені за фіваїдські печери, за молитви, за чорну одіж, говорила за рай. Пишний, веселий ранок говорить мені не те, а щось інше. Про що він мені говорив, я й сам гаразд не розумів. Щось невясне, необмежоване ворухилось в серці; але воно було радісне, як те веселе небо. Радість, веселість ворухилась в серці; серце градо, як риба в воді. Не молитва, а пісня йшла на душу. Я неначе чув музику в своїй молодій душі. Я почував „серцем“, що хочу любити; але що, й кого любити?.. Якісь музичні мелодії лунали в моїй душі, неначе вони лилися з неба, розкішного, розмальованого рожевими, жовтими та червоними смугами, неначе вони піднімались з блискучого, пофарбованого лиману.

— Буду вчитись співати або грати; я люблю музику,—ворухилось в моїй думці. — Або вивчусь краще малювання, буду малювати; змалюю ту красу, що в небі, що на лимані, — думав я, — або... буду писати вірші, складу віршами книжку, таку, як „Катерина“.. Напишу про діда Хтодо-

ся... про безщасних, прибитих бідою... Про їх, про їх!—ворушиться в мене далі думка.—Я почував, що когось люблю... Люблю діда Хтодося, люблю рибалок й усіх людей, люблю оте розмальоване небо, отой блискучий, квітчастий лиман... Чую рай в своїй душі, хочу, щоб і для всіх був рай....

Дід помолився Богу й обернувся до мене.

— А що, паничу! Зайшов сюди випадком з бурлаками! А чаю в нас нема. Біжи, напийся чаю з лиману, та закуси житнім хлібом, поки я снідання зварю,—каже дід Хтодось.

Я купаюсь в лимані. Мені гарно, здорово, весело. Я не виходжу, а вибігаю на кручу беру окраець хліба з сіллю. І мені той житній хліб здається смачнішим і тривнішим од усіх потрав.

Минуло чимало часу... І я забув і за пуші фіваїдські, забув за Америку. Я знайшов свою Фіваїду, свою Америку:—то мій рідний край.

Україна й народ. Нам одмежовано клопоть рідної ниви. І будемо працювати на ній і для неї. Що ми доброго зробимо для неї, то зробимо й для людськості, бо ми частка людськості...

І. Левицький.

---

*Як складалась в душі оповідача любов до рідного краю?
Що дорадогало розвиткові цієї любови?*

Теми. Як я любив рибу. — Дома на літніх ваканціях. — Що я найбільш люблю з природи своєї країни? — Літня ніч. — Мої дитячі мрії. — Ранок.

Пісня про двох братів.

(З нов. „Страшна помета“).

У місті Глухові обступили люде старця бандуриста, і уже з годину слухали, як спілець на бандурі грав. — Ще таких чудових пісень і так гарно не співав жаден бандуриста. — Спершу сповів він про колишню гетьманщину, про Сагайдачного і Хмельницького. — Тоді інші були часи: козацтво було в славі, топтало кіньми ворогів і ніхто не відважувався посміятися над ним. — Співав і веселих пісень ста-

рець і підморгував до людей немов видючий; а пальці з надітими на них кісточками, літали, як мухи, по струнах і, здавалося, струни самі грали, а кругом люде, старі похнюпивши голови, а молоді, звівши очі на старця, не важилися й шепнути поміж себе.

— Заждіть лиш, сказав старець, я вам заспіваю про одну давню бувальщину. Люде присунулися ще тісніше, й сліпець заспівав:

„За пана Степана, князя Семигородського (був князь Семигородський королем і в ляхів) жило два козаки: Іван та Петро.—Жили вони так, як брат з братом. „Гляди, Йване, все, що здобудеш,—все по половині: як кому весело, весело й другому, коли кому горе—горе обом, коли кому здобич—здобич по половині; коли хто в полон попаде—другий продай все і дай викуп, а не то сам ходи в полон“.—І правда, все, що діставали козаки, все ділили по половині: займали чужу скотину, або коней—все ділили на двоє“.

„Воював король Степан з турчином. Уже три тижні воює він з турчином, а все не може його вигнати.—А в турчина був паша такий, що сам з десятьома яничарами міг вирубати цілий полк.

От і оголосив король Степан, що як знайдеться відважний і приведе до нього пашу живого чи мертвого, то він дасть йому одному стільки грошей, скільки дає на все військо.—„Ходім, брате, пашу ловити!“—сказав брат Іван Петрові.

І поїхали козаки, один в один бік, другий в другий бік. Чи зловив би ще Петро чи не зловив би, а Іван уже веде пашу на аркані до самого короля.—„Славний молодець!“, сказав король Степан, і звелів, видати йому одному стільки нагороди, скільки відбирає все військо; та ще велів наділити його землею там, де йому до вподоби, і дати йому худоби стільки, скільки він собі хоче.

Як дістав Іван від короля нагороду, то в той самий день розділив нарівно все між собою та Петром.—Взяв Петро половину королівського дарунку, але не міг витерпіти того, що Іван здобув таку честь від короля, і затаїв глибоко на душі помсту“.

„Іхали обидва лицарі, на даровані королем добра, аж за Карпати.—Посадив козак Іван з собою на коня свого сина, прив'язавши його до себе.

Вже почало сутеніти—вони все ідуть. Хлопчик заснув; почав дрімати і сам Іван.—Не дримай, козаче, по горах дороги небезпечні!... Але в козака такий кінь, що сам скрізь знає дорогу; не спіткнеться і не помилиться ногою. Є між горами провалля, в тім проваллі ніхто не бачив дня; скільки від землі до неба, стільки до дна того провалля.—А над самим проваллям дорога—два чоловіки ще можуть проїхати, а троє—ні за що. Став обережно ступати кінь з дримаючим козаком.—Поруч їхав Петро, весь тремтів, і притав дух від радості.—Оглянувся і зіпхнув названого брата в провалля; і кінь з козаком і хлопчиком полетіли в безодню”.

„Ухопивсь, тим часом, козак за гілляку, і сам тільки кінь полетів на дно.—Став він лізти на гору, з сином за плечима; трохи вже не виліз, підняв очі і бачить, що Петро наставив списа, щоб зіпхнути його назад!... „Боже-ж ти мій праведний! Ліпше б мені не зводити очей, ніж видіти, як рідний брат наставляє списа, щоб зіпхнути мене назад!... Брате мій милий, пробий мене списом, коли вже мені так на роду написано, тільки візьми сина: чим безвинний хлопчик заслужив, щоб йому пропадати такою лютою смертю?“ Засміявся Петро і штовхнув його списом; козак з синком полетів на дно. Забрав собі Петро все добро і став жити, як паша. Табунів ні в кого таких не було, як у Петра, овець і баранів нігде стільки не було... і помер Петро”.

„Як помер Петро, покликав Бог душі обох братів, Петра й Івана, на суд. „Великий є грішник цей чоловік!“—сказав Бог. „Іване! Не виберу я йому скоро кари; вибери ти сам йому кару“!... Довго думав Іван, вимишляючи кару, і нарешті сказав: „Велику кривду вчинив мені цей чоловік: зрадив свого брата, як Юда, і одібрав у мене чесний мій рід і нащадків, все одно що насіння посіяне в землю і загибле даремне в землі. Нема прорости—ніхто й не знатиме, що було нясіння посіяне”.

„Зроби ж, Боже, так, щоб усі нащадки його не мали на землі щастя; щоб останній в його роді був такий злодій, якого ще й не було на світі, і од кожного його злодійства, щоб діди й прадіди його не знайшли-б спокою в трунах, і терплячи муку, невідому на світі, підіймалися б з могили! А Юда Петро, щоб не мав сили піднятися і через те терпів би муку ще гіршу! І в би, як несамовитий, землю і корчився-б під землею. І коли прийде час міри в злодійствах тому чоловікові, підйми мене, Боже, з того провалля на коні на саму високу гору, і нехай прийде він до мене, і кину я його з гори в саму глибоку безодню, і всі мерці, його діди і прадіди, де-б не жили вони за свого життя, щоб усі вони потягнулися від різних сторін землі гризти його за ті муки, що він їм заподіяв, і вічно б його гризли, і нехай би я потішився, дивлючись на його муки! А Юда Петро, нехай не зможе піднятися з під землі, нехай пручається тоді гризти й собі, але натомісць гриз би він самого себе, а кості його нехай чим далі ростуть більші, щоб через те ще дужчим ставав його біль. Та мука для його буде найстрашніша, бо для чоловіка нема більшої муки, як хотіти помститися, і не зможти“.

„Страшна кара, тобою вигадана, чоловіче!“ Сказав Бог: „нехай буде все так, як ти сказав, але й ти сиди вічно там на коні своїм і не буде тобі царства небесного, поки ти будеш сидіти там на коні своїм!“ І все те так і збулося, як було сказано, і до нині стоїть на Карпаті на коні дивний лицарь, і бачить, як в бездоннім проваллі гризуть мерці мерця, і чує, як лежачий під землею мрець росте, гризе в страшних муках свої кості і страшно трясє всею землею“...

Уже сліпець скінчив свою пісню; уже знову став перебірати струни; уже став співати смішні приказки про Хому і Ярему, про Шкляра Стокозу... а старі й малі все ще не могли прочуматись і довго стояли, похнюпивши голови, роздумуючи, про страшну колишню бувальщину.

М. Гоголь.

(перекл. Ш.)

Олексій Попович.

На Чорному морі,
на білому камені
ясненький сокіл
жалібно квилить — прокви-
ляє,

смутно себе має,
на Чорне море
спільна поглядає.
Що на Чорному морю
недобре ся починає,
що на небі усі зорі поть-
марило,
половину місяця в хмари
вступило.

А із низу буйний вітер по-
віває,
а по Чорному морю
супротивна хвиля встає,
судна козацькі на три час-
ти розбиває.

Одну часть взяло —
в землю Агарську занесло,
другу часть гирло Дунайсь-
ке пожерло,

а третя — де ся має?
В Чорному морю потопає.
При тій часті був
Грицько Зборовський,
Отаман Кошовий Запорозь-
кий,

той по судну помагає,
словами промовляє:
„Хтось між нами, панове,
великий гріх на собі має,
щось дуже злая хуртовина
на нас налягає.

Сповідайтесь, панове,
Милосердному Богу,

Чорному морю
і мені, Отаманові Кошовому:
в Чорне море впадіте,
війська козацького не гу-
біте!“

То козаки теє зачували,
усі замовчали,
бо в гріхах себе не зна-
вали.

Тільки обізвався писарь вій-
ськовий,
козак лейстровий,
Пирятинський Попович
Олексій:

„Добре ви братця, вчиніте,
мене самого візьміте,
мені чорною китайкою очі
завяжіте,
до шиї білий камінь при-
чепіте,

та й у Чорне море зіпхніте!
Нехай буду один погібати,
козацького війська не збав-
ляти!“

То козаки теє зачували,
до Олексія Поповича про-
мовляли:

„Ти-ж Святее Письмо в ру-
ки береш,
читаєш,

нас, простих людей,
на все добре наставляєш,
як-же ти найбільше од нас
на собі гріхів маєш?“

Олексій Попович промов-
ляє:

„Хоча Святее Письмо я чи-
таю,

вас, простих людей,
на все добре наставляю,
а сам я не добре починаю.
Як я із города Пирятина,
панове, виступав,
опрошення з пан—отцем і
пані—маткою не брав,
і на старшого брата вели-
кий гнів покладав
і близьких сусідів
хліба - й - соли безневинно
збавляв.

Діти малі,
вдови старі
стременом в груди штовхав,
безпечно по вулицях конем
гуляв,

проти церкви, дому Божого
проїзжав,
шапки з себе не знімав,
хреста на себе не клав.
За те я, панове, великий
гріх маю,

Тепер погибаю!
Не єсть се, панове,
по Чорному морю хвиля
встає,
а єсть се—мене отцева й
материна молитва карає!
Коли-б мене сая
хуртовина злая
в морі не втопила,
од смерти молитва боро-
нила,—

то знав би я батька й ма-
тір шанувати,
поважати,
то знав би я старшого брата
за рідного батька почитати

і сестру рідненьку за неньку
у себе мати!“
То як став Попович Олексій
гріхи свої сповідати,
то стала злая хуртовина
по Чорному морю стихати,
судна козацькі до-гори, як
руками, підіймала,
до Тендри—острова приби-
вала.

То всі тоді козаки дивом
дивували,
що по якому Чорному морю,
по бистрій хвилі потопали,
а ні одного козака з-межи
війська не втерляли!
От-же тоді Олексій Попо-
вич

із судна вихожає,
на чердак виступає,
бере Святеє Письмо в руки,
читає,
усіх простих людей на все
добре навчає,
до козаків промовляє:

„От—тим-бо-то, панове,
треба людей поважати,
пан-отця й пані-матку доб-
ре шанувати;
Бо котрий чоловік теє уроб-
ляє,
по вік той щастя собі має,
смертельний меч того минає,
батькова й матчина молитва
зо дна моря виймає,
од гріхів смертельних душу
одкупляє,
на полі й на морі на поміч
помагає!“

Нар. дума.

Про трьох братів.

1.

„Ой то не пили пилили,
не тумани вставали,—
як із землі турецької,
да з віри бусурменської,
із города із Озова, з тяжкої неволі
три братіки втікали:
два кінних, третій піший пішаниця
як би той чужий чужениця,
за кінними біжить підбігає
на сіре коріння, на біле каміння
ніжки свої козацькїї посікає, кровю сліди заливає,
до кінних братів добігає
за стремена хватає,
словами промовляє:

„Станьте ви, браття, коней попасіте, мене підждіте,
з собсю візьміте. до городів християнських, хоч мало,
підвезіте.

Нехай же я буду знати,
куди в городи християнські
до отця, до матері, до роду втікати!“
І ті брати тее зачували,
словами промовляли:

„Ой, братіку наш менший, милий,
як голубонько сивий!

Ой, та ми сами не втечемо,
ні тебе не ввеземо:

бо з города Озова буде погоня вставати,
тебе, пішого, по тернах та в байраках минати,
а нас, кінних, буде доганяти.

стріляти—рубати,
або живих у полон завертати,
а як жив-здоров будеш,

сам у землю християнську прибудеш!“

І тее промовляли, відтіль побігали,
а менший брат, піша пішаниця,
за кінними братами уганяє,
коні за стремена хватає,

сльзьми обливає:

„Братіки мої рідненькі,
голубоньки сивенькі!
Коли-ж мене, браття, не хочете ждати,
хоч одно-ж ви милосердя майте:
назад коней завертайте,
із піхов шаблі виймайте,
мені з пліч голову здіймайте,
тіло моє порубайте,
в чистім полі поховайте,
звіру та птиці на поталу не дайте!“

І ті брати теє зачували,
словами промовляли:

„Братіку милий,
голубоньку сивий!
Що ти кажеш?“

Мов наше серце ножем пробиваєш!
Що наші мечі на тебе не здіймуться,
на двадцять частей розлетяться,
і наша душа гріхів до віку не відкупиться.
Сього, брате, ізроду нігда не чували,
щоб рідною кровью шаблі обмивали,
або гострим списом опрощення брали.“
„Коли-ж не хочете, браття, мене рубати,
то прошу вас, браття, як будете до байраків
прибувати,
тернові віти в запілля рубайте,
мені признаку покидайте!“

То вже два козаки в байраки виїзжає,
середульший брат милосердя має:
верховіття у тернів стинає,
меншому брату приміту покидає.

Оттоді-ж то до Савур-могили добігали,
на Савур-могілі три дні, три ночі спочивали.
Свого найменшого брата, пішу пішаницю, піджидали.

II.

А менший брат, піша пішаниця,
до тернів, до байраків добігає

і тернове віття, верхи в руки бере, хапає,
до серця козацького прикладає,
сльзьми обливає:

„Сюди мої два брати кінні пробігали,
тернове віття, верхи стинали

і мені, найменшому брату, пішій пішаниці,
на признаку покидали“.

Тее промовляє,
відтіля побігає.

із байраків, од Міуса *) вибігає.

Нема ні тернів, ні байраків—
ніяких признаков,
і тільки поле пиліє,
на йому трава зеленіє.

III.

То став же брат старший та середульший на полівку
ізбігати,

на степи широкі, на великі дороги росхідні.

Не стало тернів та байраків рубати,
меншому брату прикмету покидати,

то став же брат середульший до старшого про-
мовляти:

„Нум, брате, із себе зелені жупани скидати,
червону та жовту китайку видирати,
пішому брату меншому прикмету покидати.

Нехай він, бідний, знає, куди за нами, кінними, тікати“.

То став же брат старший згорда словами промовляти:

„Чи подобенство, брате, щоб я своє добро турецьке
на шматки драв,

брату меншому на признаку давав?

Як він жив-здоров буде,

так сам у землі християнські, без наших признаков
усяких прибуде“.

То брат середульший милосердя має,

із свого жупана червону та жовту китайку видирає,
по шляху стеле покладає,

меншому брату прикмету зоставляє.

*) Міус-річка з лівого боку Дніпра, тече в Азовське море.

То як став пішаниця із тернів виходити,
став червону китайку находити:

у руки хватає, дрібними сльозами обливає.

„Не дурно, промовляє, червона китайка по шляху валяє:
мабуть моїх братів на світі немає!..

Мабуть за ними з города Озова погоня вставала,
мене в тернах на спочиві минала,
братів моїх доганяла, стріляла, рубала!

Коли б я міг знати,
чи моїх братів постріляно,
чи їх порубано,
чи їх живцем у руки забрано,

гей, то пішов би я по тернах, по байраках блукати,
тіла козацького—молодецького шукати,
да тіло козацьке—молодецьке у чистім полі
поховати.

Звіру-птиці на поталу не подати”.

На шлях Муравський вибігає

і тільки своїх братів рідних трошки сліди забачає.

Та побило ж меншого брата в полі три недолі:

що одно—безвіддя, друге безхлібья,
третє—буйний вітер в полі повіває,
бідного козака з ніг валяє...

До Савур-могили прибуває,
на Савур-могилу зіхожає,

там собі безпечно девятого дня спочивок має,
девятого дня із неба води-погоди вижидає.

Мало-немного спочивав,

аж ось до його вівці-сіроманці находжали,
орли-чорнокрильці налітали,

в головках сідали,—

хотіли задалегоди живота темний похорон одправляти.

Тоді він їх забачає,
словами промовляє:

„Вівці-сіроманці, орли-чорнокрильці,
гості мої милі!

Хоч мало-немного подождіте,
поки козацька душа з тілом розлучиться,

тоді будете мені з лоба чорні очі висмикати,
біле тіло коло жовтої кості оббірати,
по-під зеленими яворами ховати
і комишами вкривати*.

Мало-немного спочивав...

От, руками не візьме, ногами не піде
і ясно очима на небо не згляне...

На небо позирає, тяжко зітхає:

„Голово моя козацька,
голово моя молодецька!

Бувала ти у землях турецьких,
у вірах бусурменських,

а тепер припало на безвідді, на безхлібї погібати.
Девятий день хліба в устах не маю,
на безвідді, на безхлібї погібаю!»

Тут теє промовляв, і не чорна хмара налітала,
не буйні вітри війнули,

як душа козацька моподецька з тілом розлучалась.

Тоді вовці-сіроманці находжали,
біле тіло козацькеє жваковали,
і орли чорнокрильці налітали,
в головках сідали,

на чорні кучері наступали,
із-під лоба очі висмикали:

тоді ще й дрібна птиця налітала,
коло жовтої кості тіло оббірала.

Ще й зозулі налітали, у головах сідали,
як рідні сестри кували.

Ще й вовки сіроманці находжали,
жовту кість по балках, по тернах разношали,
по-під зеленими яворами ховали,
і комишами вкривали,

жалібненько квилили-проквильяли:

то-ж вони козацький похорон одправляли.

V.

А ще стали два старші брати до річки Самарки при-
бігати,

стала їх темна нічка обіймати:

став брат старший до середульшого промовляти:

„Станьмо, братіку, тута коні попасімо:
тут могили великі,
трава хороша, і вода погожа;
станьмо тутечки, підождімо,
поки сонце обігріє:

чи не прибуде ік нам наш піший піхотинець;
тоді на його велике усердіє маю,
усю добич скидаю,

його, пішого, міждо коні хватаю“.

„Було б тоді, брате, як я казав хватати!
Тепер девятий день минув,
як хліб-сіль ів, воду пив,
досі й на світі немає“.

Тоді вони коней пустопаш попускали,
купьбаки під себе послали,
ружжа по комишах поховали,
безпечно спать полягали,
світової зорі дожидали.

Став Божий світ світати,
стали вони на коні сідати,

через річку Самарку у християнські землі утікати,—
став брат старший до середульшого промовляти:

„Як ми будем, братіку, до отця, до матки прибувати,
як ми будем повідати?“

Будем ми, брате, по правді казати,—
буде нас отець—мати проклинати:

а будем ми перед отцем, перед маткою олгати,—
так буде нас Господь милосердний і видимо й неви-
димо карати.

А хіба, брате, так скажемо,
що не в одного пана пробували,
не одну неволю мали,

і ночної доби з тяжкої неволі втікали,
так ми й до його забігали:

„Устань, брате, з нами, козаками, з тяжкої
неволі втікати!“

Либонь то він так сказав:

„Тікайте ви, братця,

а я буду тут оставаться:

чи не буду собі кращого щастя-долі мати“.

А буде отець-мати помірати,
і будем ґрунта-худобу на дві часті паювати,
і третє міс нами не буде мішати”.

VI.

Тут теє промовляли,
і не сизі орли заклекотали,
як іх турки-яничари з-за могили напали,
постріляли-порубали,
коні з здобиччу назад у город, у Туреччину по-
завертали....

Полягла двох братів голова вище річки Самарки,
Третя у Савур могили.

А слава не вмерла, не поляже

Од нині до віка

А вам на многая літа.

Нар. дума.

Сестра і брат.

Ой, у неділю рано по-ра-
неньку,

ой, то ранніми зорями,

то не сива зозулька зақувала,

то не дрібна пташка щебе-
тала,

як сестра до брата на чу-
жу чужину

добрим здоровям покла-
нялася;

ой, кватирочку одчиняла,
словами промовляла,

сльозами ридала:

„Братіку мій рідний,
як голубонько сизий!

Прибудь ти до мене,

одвідай ти мене

на чужій чужині,

при лихій хуртовині,

при нещасливій годині.”

„Сестро,” каже, „мила,
родино сердешна!

Не можу я до тебе при-
бувати:

я проживаю за темними
лугами,

за широкими полями,
за бистрими ріками.”

„Братіку милий,
як голубонько сизий!

Прибудь-же ти до мене:
темні луженьки ясненьким

соколеньком перелети,
широкі поля малим-неве-

ликим перепелоньком
перейди,

бистрії річеньки й озера бі-
лим лебедоньком пере-

пливи,
сядь—пади у моему дворі

сивим голубоньком,
головку схили,

жалібненько загуди.
Нехай я буду вихожати,

ой, по голосу пізнавати,
родиною сердешною називати

і на хліб—на сіль закликати,
і на здоров'я тебе, брате,
буду питати."

„Сестро,“ каже, „мила,
родино сердешна!

Ой, сподівайся мене тоді в гості,

як будуть о Петрі бистрій ріки,
озера замерзати,
об Різді калина в лузі процвітати,

Піди ти, сестро, до тихого Дунаю,

візьми ти, сестро, піску в білу ручку,

посій ти, сестро, на каміню: коли буде той пісок

на білому каміню зіхожати,
синім цвітом процвітати,

хрещатим барвінком біленький камінь устилати,

усякими квітками закрашати,

тоді, сестро, буду до тебе в гості прибувати,

твого життя при бідности доглядати".

„Братіку“, каже, „милий,
як голубонько сизий!

Не тепер я на ногах стала,
од старих людей приповісти такої не чувала,

щоб о Петрі бистрій ріки—озера замерзали.

щоб об Різді калина в лузі процвітала,

щоб жовтий пісок на білому каміні зіхожав,
щоб синім цвітом процвітати,

хрещатим барвінком біленький камінь устилати,
усякими квітками закрашати:

а мабуть, братіку,
тебе до віку не сподівати!

Як на празник хвалебен люде до церкви йдуть,

як бжілки гудуть,
чужі братіки зіхожаяться,

брат із братом,
сват із сватом,

кум із кумом,
сестра з сестрою,

одно з одним схожається і празником хвалебним по-

здоровляється,
а мене плече з плечем,
пола з полою торкає

і в вічі не видає!

Ой, як у нашого батька та матері

пили та ідали,
тоді нас і куми, побратими

добре знали,
а як прийшла недобра година,

одцуралась нас близькая й далекая,

вся названая, сердешная родина!

Тяжко“, каже, „братіку!..
Як птиці пернатій

в чистім полі без древа почувати,
як тяжко та важко

живій рибі без води про-
живати,
як тяжко та важко
білий камінь з сирої землі
проти себе ізняти,—

ой, так тяжко та важко
на чужій чужині без крив-
ної родини помірати!"

Нар. дума.

* * *

Ой колись була в степу воля,
а теперечка неволечка,
та болить серце ще й го-
ловочка.

Чорна хмара наступає,
дрібен дощик накрапає,
мати сина навчає:

— „Ти слухай, сину, мого
слова,

не йди ніде, ночуй дома”.

Син матері не послухав,
осідлав коня та й поїхав.

Менча сестра коня веде,
середушня сідло несе,
а старша з братом іде.

— „А коли, братіку, в гості
прийдеш?”

— „Візьми, сестро, піску в
жменю,

посій, сестро, на каміню...

Вставай, сестро, зіроньками,

поливай, сестро, слізенька-
ми;

вставай, сестро, ранесенько,
проривай пісок частесенько...

Коли, сестро, пісок зійде,
тоді твій брат в гості прийде.”

Нема з піску, нема сходу,
нема брата із походу;

нема з піску, нема цвіту,
та пішов наш брат по всім
світу.

Нар. пісня.

Три шляхи.

Ой, три шляхи широкиї
до-купи зійшлися;
на чужину з України
брати розійшлися;
покинули стару матір,
той жінку покинув,
а той — сестру, а наймен-
ший —
молоду дівчину.

Посадила стара мати
три ясені в полі,
а невістка посадила
високу тополю;

три явори посадила
сестра при долині,
а дівчина заручена
червону калину.

Не прийнялись три ясені,
тополя всихала,
повсихали три явори,
калина зовяла.

Не вертаються три брати, —
плаче стара мати, —
плаче жінка з діточками
в нетопленій хаті;
сестра плаче — йде шукати

братів на чужину,
а дівчину заручену
кладуть в домовину...
Не вертаються три брати,

по світу блукають,
а три шляхи широкі
терном заростають.

Т. Шевченко.

Зверніть увагу на художні порівняння і паралелі і порівняйте їх з тими, що у раніш поданих народніх думах.

Дівчача думка о Покрові.

Святая ти Покрівонько!
Покрий мені голівоньку
отсе в осени,
хоч драною хустиною,
з хорошою дитиною,
хоч із сторони!

* * *
Щоб свекорко, як батенько,
свекрівонька, як матінка,
до мене були;
щоб діверки та зовиці,

мов братіки та сестриці,
мене прийняли;

* * *
Щоб ділечко поробила,
чужій сім'ї догодила,
всім мила була;
не лаяна та не бита,
найдена та укрита
спатоньки лягла!

І. Манжура.

Прощання Гектора з Андромахою.

(З VI пісні Гомерової „Іліади“.)

..... І Гектор пішов собі з дому
по старій дорозі, по вулицях битих.
І тільки добрався до Скейської брами,
де вже йому було в поле виходити:
аж йому назустріч вийшла його жінка,
славна Андромаха, дочка Гетіона,
що мав собі Плаку та ще й Гіпоплацькі
Теби і царем був славних киликийців;
його рідна дочка за Гектором була.
Вона і зустріла; коло неї нянька
на руках держала малую дитину,
як ясну зорю. Гектор свого сина
називав Скамандром, а люд—царем міста,

бо Гектор один лиш і рятував місто.

І він задивився, сином любувався;
а жінка стояла у сльозах, а далі
руку його взяла, мовила й казала:
„Згубить тебе сила: не жаль тобі, милий,
дитини малої і бідної жінки,
що вдовою стане! Ахеї зберуться,
уб'ють тебе, милий, а мені без тебе
в землі краще бути; ти вся моя втіх!
Коли ти загинеш,—одна туга буде!
Нема в мене батька, ні рідної неньки:
батьку збавив віку могучий Ахилло,
як він узяв місто славне киликийське,
муровані Теби; убив Гетіона
і зброї не грабив: серця не дістало;
і спалив він тіло у пишній зброї.
Було там у мене і семеро братів,
в один день і тії у Невида стали:
усіх перебив їх Ахилло могучий,
неньку мою рідну, Плакийську царицю,
взяв було до стану з скарбами другими,
і за тяжкий викуп випустив на волю,
та її вдома Артемида вбила.
Ти тепер у мене і батько і ненька,
ти і брат мій рідний і муж мій коханий!
Змилуйся, не кидай дитя сиротою,
мене удовою: останься на башті,
а все своє військо постав коло смокви,
де стіна низькая і перелаз легкий;
туди уже тричі приступом кидались:
обидва Аянти, Ідомень хоробрий,
Могучий Тиденко і два Атрієнки.”

Аж до неї мовив Гектор шоломенний:
„Я то, моя мила, і сам тебе бачу,
та стид мені буде троян та троянок,
коли я, мов хирний, тікатиму бою.
Йї серце не позволить, бо я таки вмію
небоязким бути і битися першим
за славу отцеву та за свою славу.
Хоч бачу я день той і умом і серцем,

коли прахом ляже Іліон набожний,
і Пріам воївний і народ Пріамів.
Та не так я серцем за троян болю,
за саму Гекубу і царя Пріама
і за братів рідних, що безліч їх славних
перед ворогами прахом полягає,
як за тебе, мила, що тебе ахеець
поведе і вольний світ тобі закриє,
і ти у Аргеї будеш хустки ткати
та воду з Мессейди або з Гінереї
з нудьгою носити, у тяжкій неволі!

Сплачешся, і ворог погляне та й скаже:
„Це Гектора жінка, першого звитяжця
у троян, що з нами за Іліон бились“.
Скаже, і на тебе друга спаде туга—
мужа повернути, неволю позбути!
Та хай мене криє земля сировая,
як маю я плач твій та неволю бачити“.

Мовив—і наставив руку до дитини;
аж дитина з криком к лону притулилась
на руках у мамки—батька не злюбила,
злякалася міді і кінського чуба,
що з його шолома страшно опускався.
Усміхнувся батько і рідная мати,
і зняв собі Гектор із голови шолом
і поставив шолом на землю родючу,
поцілував сина, взяв його на руки
і враз помолився всім богам і Дію:

„Дію і боги всі! Дайте, щоби син мій
як і я, був першим у троян і сильним,
і таким хоробрим і в Іліоні радий!
Щоб люде казали, як буде йти з бою:
цей ще кращий батька! А він нехай з бою
добичі приносить матері на втіху“.

Промовив,—і жінці передав дитину;
і жінка до лона дитя притулила
з сміхом та сльозами, і жаль йому стало,
і обняв він жінку і до неї мовив:

„Не плач, моя мила: як часу не буде,
ніхто, моя мила, к Невиду не справить.“

А буде, так долі ні злий, ні хороший, — ніхто не об'їде, хто родився тільки! Іди ж ти до дому, гляди свого діла, прясниці та кросен, розкажи і слугам зайнятися ділом; а бійки доглянуть лицарі Іліонські і я уже з ними”.

І промовив Гектор і шолом хвостатий підійняв; і жінка пішла до будинків, і все озиралась, сльози проливала. А тільки прибула до пишних будинків Гектора, де много слуг на паню ждало, вона усім слугам жалю наробила. Вони, як по мертвім, по живім ридали; бо вже і не ждали, щоб він повернувся і од рук ахейських в полі не загинув.

С. Руданський.

Д о м а.

Помалу скриплять вервечки...

Ай-нуй-нуй-но, котино,
Засни, мала дитино...

В кутку перед іконами тріщить, мов жива, червона лампадка, колихаючи тихими тінями, як завісочкою над ликами святих: то одкриє, то знову запне. На скрині блідо горить низенько прикручене світло. В кочергах, під припічком і по всіх темних закутках притаїлись, сумуючи, діди. На полу зтиха тіпає коліскою хлопчик Петько і в задумі дивиться поверх коліски великими темними очима.

Миколка, меншенький, лежить на полу, уткнувся лицем у подушку і, плутаючись у довгій сорочці, повагом молотить у два ціпи дрібними ніжками, бубонить щось сам до себе.

Дивно в хаті й чудно й радісно.

Чудно, що тепер глуха ніч, а в їх горить світло і вони, малі, сами вдома: що серед ночі вмивалися вони холодною водою з крашанками, в нові сорочки повіряжались.

А радісно, що в хаті у їх—як у вінку: на столі новий килим, по стінах скрізь червоніють рушники, аж в очах од них темно. Долівка, піч, лавки—все вимито й вимазано. Проте треба їм тихо сидіти, не пустувати: вони стежать домівки...

— Поле, поле зелене, а по ньому квітки-квітки!—росказував Миколка, що ввижається йому в заплющених очах,—летять зірки—жовті, червоні, блакитні, та все рядками... а тепер засіки, а в них жито сиплеться, сиплеться, сиплеться...

— Цить, Миколко, бо Горпинку збудиш,—обізвався до нього Петрик. Миколка примовк і ще глибше уткнувся в подушку. Петько перестав колихати й схилився на бильце.

— Петько!—перекинувся до-гори на подушці Миколка,—а коли тато заженуть і Горпинчину маму на небо?

Петько трохи помовчав.

— Таку заженуть!—поважно одмовив він,—то наша мама була ніжна, так її й загнали.

— Яка—ніжна?—здивувався Миколка.

— Така... біла.

— Така, як гуска?

— Дурний!—пояснив Петько,—ніжна, що робить не вмє, а тато казали, що в нас треба робити, бо в нас худоба. От дядько Михайло не пустив би маму на той світ,—додав він, зітхнувши.

— Бо в дядька Михайла волів немає?

— Воли дядько купить,—кивнув головою Петько,—у дядька теж худоба, тільки він нашу маму жалував.

— А що, а...—хотів про щось спитать Миколка, та тільки зітхнув та й замовк.

В колисці зо-сну заквилила дитина; Петько знову схопився за вервечки.

Ай-нуй-нуй-нуй, коточок...

Миколка довго качався по постелі, перекидаючи ногами, далі задивився у вікно й затих.

Через вікно долітали здалеку дрібні передзвони.

Миколка відразу схопився на ноги, підняв подол сорочки й почапав по полу до Петька. Схилився до самого вуха й страхає пальчиком.

— Цить, Петько! — потайки шепоче йому, — бо отам ходить злодій. Кричить — чуйте, кури, чуйте, гуси...

— Мовчи, — спинив його Петько, — ось скоро паску привезуть. Далі укрив дитину й пересунувся до вікна.

— Йди, Миколко, будемо виглядати! — Миколка подибав до нього.

Притулились головками до шибок і стали приглядатись. Видно було шлях, обсажений вербами, леваду й зоряне небо. Ізсунули головку до головки й зтиха гомонять.

— Он бач, Миколко, — показував Петько на купку зірок у небі, — ото немов груша на нашому городі, а ото чоловік робив у полі клуню, закопав сохи, а обгородити забув.

— Де-де? — приглядається Коля.

— А отам, де просторо... А он... дивись, дивись, Миколко! — он панна з відрами... Бачиш?

— Петько, то наша мама! — зрадів Миколка.

— Ні, то тільки зірки.

— Ні, то мама! — завіряв Миколка. Петько замовк.

— Кажи, Петько, то мама? — допитувався Миколка й лагодився вже заплакати.

— Ну, годі, не плач — то мама, — погодився Петько.

Миколка засміявся.

— То її Бозя послав води брати до келодязя?..

— Еге, — кивнув головою Петько.

— Вона прийде через поле до нас?

— Не прийде, Миколко.

— Ні, прийде!

— Вона нас не бачить.

— А ми її гукнемо. Петько, давай гукати маму! Мамо! — крикнув Миколка, піднявши очі в небо.

— Не кричи, Миколко! — спинив його Петько, — маму треба кликати тихенько. Треба так казати. — Петько покійрно звів очі до неба й одними губами, мов крізь сон, почав кликати, — мамо, йдіть сюди!

— Мамо, йдіть сюди! — ще тихше казав за ним Миколка.

— Це ми, Петько й Миколка...

— ...Петько й Миколка — оддавалося, як тихий шелест листу.

І тільки так заговорили хлопці, все небо немов справді перемінилося перед очима: ожили на ньому срібні звірі, будови, дерева, а між ними найясніша на все небо — їх мама з відрами. І тихо там, тихо, гарно...

— Ідіть-Ідіть!—голосніше кликали хлопці,—бо вже наша друга мама ваші хустки й спідниці поносила, намісто продала, а тато нас не жалує, а вона їсти не дає, гулять не пускає, а все, щоб дитину гляділи..

— Та ще й б'є... Ма...мо!—заплакав відразу Миколка.

А мама мовчить. Вирядилась у небі срібною мережкою із зорь, запишалася, не чує їх, немов чужа.

Пекучий жаль дитячий обгортає хлопців на таку привабну, але нежалостливу й погордливу маму. І вже не здержуючись, вони обливалися слізьми і з докорами, перебиваючи один одного, поспішали розказати їй свої сирітські кривди. В колисці прокинулась дитина. Незабаром у хаті було повно плачу. Плакав Петько, тіпаючи колиску, плакала дитина, плакав Миколка біля вікна, схиливши голову на лутку.

А в сінешні двері щось стукало... тихенько, з осторогою, щоб не сполохати.

Хлопці почули.

— Мамо! — з криком радості кинулися обмарені діти до дверей. В одну мить заціпка злетіла з залізного гачка.

В хату увійшов дядько Михайло, ласкавий і смутний.

— Що у вас тут таке?... Полякалися чого, що крик зняли?—спитав він дітей.

Хлопці держалися за його поли й мовчали.

— Мама... не йде,—промовив Миколка й схлипнув.

Дядько помовчав і його очі понялися слізьми.

— Не йде?,—ото горенько,—промовив він щиро.

— Ну, не плачте: я оце зустрів вашу маму в переліску: вона ось вам крашанки подала,—і дядько дав їм по крашанці. Хлопці і вірили й не вірили, а їх очі помалу почали загоратися тихою радістю.

А дядько сів на лаву, меншого взяв на руки, а Петька посадив поруч і став їм довго розказувати про маму. Казав, що мама їх не забула, що вона дивиться на них з неба, Бога за них благає, щоб дав їм долю щасливу. Казав, що коли вони плачуть, то й вона там плаче.

Хлопці прищулились, як пташенята, слухають. А дядько все розказує, розказує, а сльози котяться по його смуглявому, вітром запаленому обличчі.

А десь дзвони серед ночі гудуть, гудуть. Замовкнуть, прислухаються, та й знову загомонять, немов розказують про те, що там почули.

С. Васильченко.

Сиротина.

Не той сиротина,
кого рід не знає,
у кого хатини
й худоби немає:
не той сиротина,
хто ходить в десятці,
у кого свитина,
вся—латка на латці,...

Аби була в його
голова та руки,
любов до народу,
волі і науки,—
він не сиротина,
він родичів має:
він краю дитина,
і край його знає.

О. Кониський.

Ой одна я, одна,
як билиночка в полі,
та не дав мені Бог
а-ні щастя, ні долі;
тільки дав мені Бог
красу, карі очі,
та й ті виплакала
в самотині дівочій.
А-ні братіка я,

* * *

ні сестрички не знала,
між чужими зросла,
долі-щастя не мала...
Де-ж дружина моя?
Де ви добрі люди?
Іх нема... Я сама,
а дружини—ї не буде!...
Т. Шевченко.

II.

Борис Грінченко.

Незабутній український письменник, педагог і громадський діяч Борис Дмитрович *Грінченко* народився в хуторі Вільховий Яр, на Харківщині, в сім'ї одставного офіцера. Ще змалку починає він писати на рідній українській мові, збирати народні пісні, казки. Не довелося йому скінчити Харківської реальної школи, бо його було виключено з 5-го класу за читання забороненої цензурою книжки. Після тяжких років бідкування, служби за 10 карб. на місяць в одній канцелярії, Грінченко складає іспита на сільського вчителя. Як народній учитель, Грінченко всю свою душу і всі сили оддає народові; він по за школою вчить і дітей і дорослих людей грамоти на рідній мові, дістає для них книжок, сам складає їх. Одержавши 1893 року посаду в Черниговському земстві, Грінченко ширше провадить свою роботу для народу: не вважаючи на страшні цензурні утиски, за 8 років він видає 50 книжок різного змісту, користних для народу; разом з тим він пише статті для українських, тоді ще тільки закордонних журналів та газет, збирає силу етнографічного матеріалу (пісні, казки, повірря, звичаї), перевозить у Чернігів та впорядковує музей поміщика Тарновського; в цій музеї сила всяких старовинних українських речей. Переїхавши 1902 р. до Києва, Грінченко видає з 1905 р. українські

Борис Дмитрович Грінченко.
1863—1910.

журнали, часописи, збірники, одкриває товариство „Просвіту“. Праця через силу, лихі умови життя знесилили Грінченка і він заслаб на сухоти. 23-го квітня 1910 р. його не стало.

Велику свадщину лишив Грінченко, як письменник, новим поколінням: 4 великих повісті, багато драм, оповідань та поезія. Він добре знає і малює в своїх творах все те, що шкодить вільному розвитку українського народу, в поезіях своїх він закликає всіх, в кому ще не згасла іскра Божа, віддати свою душу й тіло за свій край, за свій народ. Багато творів він присвячує життю дітей. Для дітей та для рідної школи Грінченко складає букварь, читанку („Рідна мова“) і силу всяких дитячих книжок до читання. Багато перекладів з західних поетів, сила книжок для народу, „Словник української мови“ в 4 томах, багато наукових розвідок, збірників, праць, присвячених різним питанням українського письменства, історії, культури—це все ясно показує, що Грінченко належав до невеликого числа тих, кому боліла доля рідного краю і хто віддавав йому всі свої сили. „Ми на роботу на світ народились, ми для борні живемо“, писав Грінченко в одній своїй поезії, і ці слова найкраще характеризують їх автора, незабутнього сина України, щирого її робітника.

До праці.

Праця єдина з недолі нас
вирве:

Нумо до праці, брати!
Годі лякатись! За діло святеє
сміло ми будемо йти!

Праця єдина нам шлях ут-
рує.

Довгий той шлях і важкий,
що аж до щастя і долі
прямує:

нумо до праці мерщій!
Праця не згине між людьми
даремне:

сонце засвітить колись,—
дякою настоді люде згадають,

нум же! До праці берись!
Хоч у недолі й нещасті зві-
куєм,—

долю онукам дамо!
Ми на роботу на світ на-
родились,

ми для борні живемо!
Сміливо-ж, браття, до праці
ставайте,—

час наступає—ходім!
Дяка і шана робітникам щи-
рим,

сором недбалим усім!

Б. Грінченко.

Демид Гайденко.

(З нов. „На розсипті“)

(Скінчивши університет, почав був Демид Гайденко хувати своє особисте щастя, та не довелося йому одружитись з тією, кого він зважав за свого друга і певного товариша в майбутній роботі на користь народної. Вона пішла за Гордія Раденка. З болем у серці і з розбитими кріями поїхав Демид до-дому.)

Демид радий був приїхати додому. Як його батько, невисокий, але кремезний дідок з сивими вусами, без бороди, сидючи біля його в якомусь передпотоповому хуторському повозові, штовхнув його в бік і сказав.

— Дивись, уже наші луки видко!—то замислений Демид стрепенувся. Він почав глядіти на широкі, тепер пожовклі, луки, що по їх бігла, вилискуючи на сонці, вузьенька річка, на гайок по-над річкою і, нарешті, на рідну хату, що тільки верхом своїм визирала з буйного саду. Він дививсь на їх так, мов би він не два місяці, як покинув їх, а бачить їх знову після довгої кількорічної розлуки. Якесь давнє-давнє почування любе знов обхоплювало його, і все здавалось йому таким новим і таким гарним. Колись давно почувався він так саме... Але то було так давно,—і тепер мовби на його новим духом віє...

— Що це?—подумав Демид.—Чого це мені так покращало це все, таким ріднішим, любішим зробилося?

І він згадав, як виїздив з міста і як місто здавалось таким надзвичайно похмурим, темним, гнітючим...

— Демиде, глубчику! синочку!—скрикнула старенька сухорлява Демидова мати, вискочивши на рундук та обхопивши сина.

— Боже мій! як же ти змарнів!—скрикнула вона знову, глянувши йому в обличча.

— Дарма,—ось ви, мамо, мене підгодуєте,—всміхнувся Демид.

— Біжи, стара, вари галушки, вареники, книші, пироги, пундики...—промовив Кирило Семенович.

— Бо зна що ти, старий, кажеш!.. Та й де ж таки видано, щоб книші, пироги та пундики варили!—одмовила Марта Іванівна і повела сина в хату.

Демид увійшов у просту, добре йому знайому, світлицю, що звалася в їх пишним ім'ям—вітальна,—тим, що тільки в її можна було вітати гостей,—уздрів знайомі, помазані

білою глиною, стіни, кілька стародавніх стільців по-під стінами, ще стародавніші два крісла біля столу, канапу стару та малюнків кілька по стінах—узднів це все і почув себе так спокійно. Глянув на батька та на матір: обличчя у їх сяли з щастя. Демид обняв матір і поцілував щиро, потім батька.

— Ну, ось я й дома!—і правда ж, що нема і не буде ніде так гарно, як дома!

— Ну?—перепитав зрадівши батько.—Тільки тепер гляди, бережись, а то мати загодує тебе всякими своїми...

— Бо зна що ти кажеш, старий!...

— А то й ні? А ти б краще спиталася, чого це Демид приїхав.

— А вже ж чого: мабуть попрощаться та на свої лікарі їхати!—і обличчя у Марти Іванівни засмутилося.

— От же й не вгадала, стара! Поганий ти угадько, поганіщий за тих трьох циганових синів, що, знаєш...

— Та знаю вже!.. Але що ж там таке, коли не лікарі?—питалася Марта Іванівна.

— Лікарів, мамо, ще поки ніяких і нема, ще коли там будуть, а я приїхав просто у гості до вас,—сказав Демид.

— Оце гарно, синку, вигадав, хоч я на тебе надивлюся...

— Як що ми з їм не помремо з голоду!..—перепинив Кирило Семенович.

— Ой, лишко!.. я ж і забула за обід,—скрикнула мати і побігла до пекарні.

— Ну, а я піду в свою хату,—промовив Демид,—трохи вмийся,—і вийшов. Його хата, та, що в їй він звичайно жив, як бував дома, була малюсінька світличка з одним вікном, з ліжком з одного боку та з лавою, селянським килимом укритою, з другого—з столом та стільцем. Як що додати сюди полички на книги та два-три письменницькі портрети, а серед їх великий Шевченків, то це й все, що було в їй. Демид умивсь, передягсь і пішов до гурту. Там гарячий борщ уже парував на столі. Зголоднілі подорожні так залюбки заходилися коло його, що ніколи було й розмовляти. Але, як трохи під'їли, то Марта Іванівна, що не зводила з сина очей, запиталася несміливо, видимо боячись лихої відповіді:

— І довго ж це ти будеш у нас, синку?

— А поки проженете!—усміхнувся Демид.

— Ні, ти кажи!

— Та й сам не знаю... Хочеться дома побути—уже, як що дозволите, з місяць поживу.

— О!—скрикнула радісно Марта Іванівна,—вона ніяк не сподівалася такого.

— Боюсь тільки, що нароблю вам клопоту,—сказав Демид.

— Дарма, сину,—мати любе клопіт, їй без клопоту, як салдатові без війни!—озвався Кирило Семенович.

— І що бо ти кажеш, старий,—рівня до салдата!—промовила Марта Іванівна. Вона завсігди воювала з своїм „старим“: він любив її лякати і трошки глузував, що була така товкуща, а вона раз у раз ображувалася з того, хоча, звісно в її без краю доброму серці ця образа держалася тільки доти, поки вона доказувала своє останнє слово про неї.

Після цього розмова зробилася зовсім весела. Батько й мати переказували Демидові всякі хуторянські новини, а Демид слухав їх, забувши на який час те похмуре гнітюче місто, що з його він приїхав...

Та лігши він того вечора вже пізно спати в своїй хатці, в самотині, почув одразу, що згадка про те місто знов починає панувати над ним, знов стискає йому серце. Але це було не на довго. З ліжка йому відко було в вікно. Осінь була суха і небо зоряне. Демид бачив, як ледве блищала здалеку тоненькою смужкою річка, як темнів гай. Як він часто бігав у ті гай, як часто купався в тій річці!

І знов старі дитячі згадки обхопили його і занесли з собою в той мрійний, напів сонний край, де завсігди відпочиває серце людське від тих болющих ран, що завдає йому сувора немилостива дійсність. І Демидове серце відпочивало, і він сам не помітив, як заснув добрим спокійним селянським сном.

Він прокинувся другого дні вранці. Сонце тільки зійшло. Демид швидко одягсь, умивсь і пішов з хати. Батько вже десь клопотавсь по господарству; материн голос чуть було Демидові з пекарні. Нікого не стрівши, вийшов у

невеличкий садок і пішов стежкою. Садок був уже пожовтий: товстий шар зовсім жовтого листа лежав долі. Нога м'яко ступала по йому, шелестячи сухим шелестом. Демид любив те шелестіння і пахощі від такого листа. І ці пахощі, і трохи холодне повітря, і червоне ще сонце якось гарно впливали на його, робили бадьорішим, моторнішим. Широко, вільно дихаючи, пройшов садком, переліз через тин, перейшов луки і вступив у невеличкий круглий гайок. І там було так саме, як і в садку: жовто і півмертво: видно було, що за кілька часу і цього не буде, сніг укриє все і все буде мертво. Та дарма! зараз звідусіль віяло свіжістю, бадьорістю, силою. Демид розумів — чому. Це *мертве* віщувало *незабаром живе*. Те живе, що має прийти, що неодмінно мусить прийти, чулося у всьому: і в цьому свіжому повітрі, і в тому вічно-осяйному сонці, і навіть у цьому жовтому листі, що, зогнивши, мусило дати пожиток новому буйному життю. Ні, ні, це була не смерть, а відпочинок здоровий, свіжий...

Ставало гарно на душі.

Тепер, серед цієї природи повіяло на його впокоем, повіяло свідомістю, що далеко, далеко не все скінчилося.

— Боже мій! — думав Демид — який я себелюбець! За власним особистим нещастям, що розбивало цілком особисту частину мого життя, я забув про другу, величезну частину його — ту, що обнімає собою весь світ широкий, ясний та глибокий. Я марив про працю для народу, про поміч йому і про культурну роботу серед його, а скоро зазнав особистого нещастя, — зараз і забув про все!

Він вийшов з гайка. Перед ім прослалося поле. Половина його була чорна, зорана. Там, де кінчалося оране, чотири пари волів тягли плуга. За ім ішов Трохим, батьків наймит. Він нахилився над плугом і державсь руками за чепіги. Він так робив це, що здавалося, не воли, а він, попихаючи руками, різав плугом землю. Побіч волів ішов хлопець-погонич.

Угрузаючи в ріплю, Демид перейшов аж до орачів.

— Боже, поможи! — промовив він, підійшовши до Трохи-ма та йдучи поруч з ім.

Трохим, не одриваючи ні рук, ні очей од плуга, кивнув йому головою, промовивши:

— Спасибі!

— На зяб?—спитався Демид.

Трохим знову кивнув головою, не покидаючи свого діла. Воли тихо тягли плуга, Трохим з напруженими руками керував їм. Демид ішов поруч з Трохимом. Так вони дійшли борозни. Хлопець завернув воли. Трохим витяг плуг з землі підняв його. Воли потягли граділь у бік, колішня завернулася, Трохим заніс плуга і поставив як треба.

— Стій—сказав він і випроставсь.

— Здорові були, Трохиме! — промовив Демид, подаючи йому руку.

— Та в мене руки умазані!—відмовив невисокий, але кременезний, з невеликими чорними вусами, моторний Трохим, поглядаючи на свої руки, замазані в землю.

— От ще вигадуйте! — сказав Демид, стискаючи йому руку.—А дайте я за вас поорюсь!

— А не забули?—спитався Трохим.

— Чому забув?—відмовив Демид і взявся за чепіги.—Ви покуріть, а я піду. А-ну!

Погонич ляснув батогом і плуг рушив. Хоч Демид і сказав, що не забув орати, але зараз же почув, що трохи одвик. Він вивчився орати в кінці сього літа, як орано на озиме, вивчився, звісно, не з якої там потреби, а більше за для гімнастики, бо, яко лікар, вважав фізичну працю, та ще й на дворі, за потрібну людському здоров'ю. Але тепер він чув, що руки його не так певно керували плугом, як тоді.

— Демиде Кириловичу!—гукнув Трохим, набиваючи люльку.—а то ж нащо оріх?

— Не буду! — відмовив Демид, але за малим зараз же й другого не зробив. Мерщій наліг з усієї сили на чепіги і поставив плуга, як треба. Земля здималась поперед плуга, репалась і одверталась чорними соковитими скибами набік.

— Глибше!—гукнув Трохим.

Демид ще наліг на плуга—скиби потовщали.

На новій борозні Демид почув, що вже впевненіше керує плугом. Хоча Трохим, накурившись добре, ходив за їм і казав, щоб він віддав йому плуга, але Демид не послухавсь і орав доти, аж поки прибігла наймичка кликати їх снідати. Демид довів борозни, витяг, струснув плуга

і перекинув його на бік. Погонич повиймав занози з ярем і налігані воли пішли пастися.

— Ну, ходіть!—прсмовив Трохим,—тепер і попоїсти можна.

— Чому ні? — відмовив Демид і почув, що в його трохи болить спина і страшенно хочеться їсти.

— А вам, тату, ще багато орати на зяб? — спитався за сніданням Демид.

— Та спізналися, сину, один наймит не дожив, кинув... Сам Трохим усього не вхопить. От і завтра доведеться його відірвати від оранки та послати в город. А другого наймита не хочеться наймати.

— Так ви, тату, вже візьміть Трохима куди вам треба, а я сам поорюсь—сказав Демид.

— Ну, вигадав ще!—відмовив батько.

— Та чого ж там вигадав?

— Та наче справді нікому робити!

— Адже сами кажете, що спізналися. Та мені й хочеться трохи попоробити—саме тіло просить фізичної праці.

— Так це ж важко—увесь десь орати!—впевняв Кирило Семенович.

— Коли й буде важко, то тільки спершу. Оре ж Трохим.

— Ну, гляди!

— Бач, приїхав відпочивати, а сам он що!—невдоволено сказала Марта Іванівна.

— Та воно, стара, оце саме й відпочинок від книжок!—заспокоїв її Кирило Семенович.

А прсте ні Кирила Семеновича, ні Марту Іванівну не здивувало Демидове бажання. Демид і завсігди, ще змалечку, охоче брався до простої роботи. Помагаючи батькові та матері в господарстві, Демид давно ще вивчивсь молотити і любив сю роботу. Та й самі старі Гайденки, хоч і не зважали ні на які там наукові досліди про те, що треба людині фізичної праці, а просто з неминучої потреби брались часом за граблі та вила, а Кирило Семенович і до плуга. Звісно, батькові й матері трохи було дивно спершу, що чоловік, скінчивши університета та мігши бути людиною великою (так вони думали про Деміда),—ішов орати, та потім звикли і коли тепер вони й умовляли Деміда не робити сього, то просто думаючи, що се буде йому дуже важка робота.

Поснідавши, Трохим пішов до іншого діла, а Демид з погоничем у двох до плуга. Демид орав увесь день і страшенно втомився: спина, руки й ноги дуже боліли, найбільше спина. Він заснув як мертвий, але встав другого дня до схід сонця вкупі з батьком—свіжий та дужий. Трохи здригаючися з холоду побіг до возівні, витяг плуга і запряг удвох з погоничем воли. Їхати тепер треба було аж на другу ниву—далеко, на увесь день. Жаліслива Марта Іванівна ще ввечора бідкалась, що Демид не обідатиме дома і хотіла була прислати к обіду по його коня, та Демид зважливо повстав проти цього. За те вже обід вона йому добрий прислала.

Демид за цей день стомився далеко менше, ніж учора. Аж до неділі орав він щиро і встиг доорати все вчасно і тим не трохи здивував свого скептичного Трохима, бо той думав спершу, що се тільки так—пустує панич.

Але панич не пустував. Навпаки, Трохим міг бачити, що він де далі все щиріше та щиріше береться до простого діла. Після оранки Демид заходивсь коло саду і, нанявши собі хлопця до помічі, почав копати та перекопувати та садити. В один час з усіма робочими людьми на селі уставав він уранці і йшов до роботи. Здорове осіннє повітря проймало його спершу холодом і примушувало щиро братися до лопати. За чверть години йому було вже душно, а к сніданню у його з лоба капав піт. І так спливав у роботі увесь день. Демид почував себе здоровим і спокійним. Він думав тепер мало про останні політичні новини, або й зовсім про їх не думав; за те його дуже зацікавлювало, що в його не ставало соломи, щоб захистити на зиму від морозів молоді деревця та виноградіві кущі. Читав він трохи ввечері та святами, та неділями—більше не мав часу.

Таке життя подобалося йому. Властиво він не думав про те, чи воно йому подобається, чи ні, а просто йому було так спокійніше жити і він жив так. За фізичною працею та за щоденним клопотом від його якимось відходили ті важкі згадки, що завсігди, як з'являлися, несли з собою муку...

Тим часом довелося йому мати діло і з другою роботою.

Чимало селян приходило до Демида з усякими хворобами та по всякі ліки. Це було й перш, що літа, з того часу, як Демид став учитися в університеті — тим селяне з Костівки (так звалася та слобода, де Гайденки жили) знали Демида яко лікаря, а він їх. Тепер він залюбки ходив часто по всяких хатах до хворих. Опріче цього до його (так бувало звичайно, як він приїздив) почали бігати і чоловіки й жінки з справами писарськими — тому листа прочитати, а тій написати, а тому „прошення“ до судді, чи ще куди скласти. Усі ці речі робив Демид дуже охоче і що дня бачив, як затягало його це хуторянське життя. фізична робота, лікарська чи писарська поміч селянам (хоча останньої було й небагато) забірали в його ввесь час і робили його життя повним, бо задовольняли Демидову потребу — мати живу, людям користну діяльність. Ось він її мав тепер...

Еге, він її мав, і в його потроху виявлялася та й виявлялася, а, нарешті, й зовсім, виявилася думка: а чого ж його ще? Куди йому ще йти? Чи не краще йому зостатися тут, де всі його знають і люблять, і він усіх знає і любить, працювати на користь цьому рідному куточкові, ані-ж їхати серед інших, незнайомих ще, людей? Він хотів бути лікарем од земства на селі. Але ж лікарем він може бути й тут, хоч і не од земства. Правда там у його була б плата, а тут доводиться на батьковій шиї сидіти...

Серед цієї невсипущої праці одержав він листа від Гордія—той кликав його на весілля. Він не поїхав, не здолів поїхати, але все те, що мов затихло, приспалося, тепер одразу прокинулось і загомоніло у його в серці. І йому ще дужче схотілося зостатися тут, у цьому тихому рідному закуточкові. Але він не хотів заважати батькові. Правда, землі в батька було стільки, що можна було прожити й більшій сем'ї ніж три душі—прожити, звісно, по простому, але ж Демид був би все ж зайвим ротом. Та але ж тут сам батько поміг йому.

Це було вже взімку перед Різдвом. Мати давно вже випрохала в Демида, щоб він зоставсь у їх до Різдва. А тепер батько почав домагатись, щоб Демид зостався ще хоч на рік, на два і тоді вже, коли схоче, їхав на свої лікарі.

— Ти й мені, старому, допоможеш у господарстві, а то я вже підтоптався,—казав батько.—Останься, сину!

— Але ж, тату, я буду у вас тільки зайвим ротом.

— Ну, що ти вигадуєш? Хіба все, що маємо, не твоє? Та й кажу ж—я вже старий став, допоможеш мені.

Ще більше намагалася мати. Ій так не хотілося, щоб її любий син їхав од неї — вона ж на його й не надивилася: то все вчивсь та вчивсь, а тепер їхати хоче. І Демид зостався дома на більш менш довгий час.

Він не нудгував дома цієї зими, хоча й мало мав господарської роботи. Зате він читав, писав, хворих лічив. До міста не їздив ні разу—його туди не тягло. Так проминула зима, прийшла весна, літо. Демид увесь уліз у господарювання. Старий батько справді вже підтоптався і радий був, що син стане замість його. А Демид знаходив у цьому щоденному клопоті, в цій здоровій праці якийсь заспокоєння від усього, що його мучило. Чув, як ця праця зміцняла не саме його тіло, а й дух і був радий...

Демид за роботою і не побачив, як проминуло літо, як прийшла осінь. Дорід цього року був дуже добрий і доводилося працювати багато. Зате один цей надзвичайний дорід одразу підняв угору господарство у Кирила Семеновича і він шуткуючи, казав, що се через Демиду—як почав той господарювати, так і покращало; з цього батько виводив, що Демид і далі мусить тут господарювати. Але й без батькових доводів Демиду не тягло нікуди звідси, навпаки—не хотілося покидати рідного гнізда. А недто, що нова цікава праця нагодилася йому: почав він вчити селянських дітей і дорослих грамоти.

Б. Грінченко.

Що повернуло Демиду до роботи на селі?

Чому ця робота давала йому задоволення?

Теми: Хліборобські роботи.—Чия робота корисніша для держави: селян—хліборобів чи горожан—ремісників?—Гайденко і Пемішковський.

Гордій Раденко.

(З нов. „На розшукі“).

Прийшла весна і Гордій з жінкою могли їхати на село. На селі зараз же обхопив їх господарський клопіт.

Треба було влаштуватися на новому місці. Гордій увесь укинувсь у господарство—він з Ім уперше тільки зблизка знайомивсь. Він сидів то в конторі з своїм управителем Галушківським, то їздив на степ чи в ліс дивитися на свою землю, на роботи господарські. Розбираючи конторські рахунки, він бачив, що Галушківський його одурює, але бачив також і те, що сам він не знавсь зовсім на господарському ділі і тим мусив держати поки Галушківського, бо йому здавалося, що новий управитель з несвідомим господарства хазяїном тільки плутаниці нароблять. Він з усієї сили намагався стати добрим господарем, щоб не мати потреби держати Галушківського.

Але довідавшись через який час од свого прикащика, Олійниченка, та других двораків про великі шахрайства Галушківського, він того ж дня звелів Галушківському здавати економію, а через тиждень його вже не було в Радівці.

Шукати управителя було тепер ніколи. Гордій зважився господарювати сам. Польове господарство добре знав Олійниченко. Гордій завів новий рахунковий лад у конторі, а сам увесь укинувсь у господарювання—то їзди чи зранку й до вечора полями, то читаючи господарські книжки. На це в його йшов увесь час, і він мало про що інше міг думати, а вночі засипав як мертвий. Та був і радий цьому, бо так було спокійніше...

Спершу він думав, що, вигнавши Галушківського, зробить усе, але тепер побачив, що помилявся. Сам він мало що тямив у хазяїстві, а Олійниченко та конторник хоч і не крали, здавалось Гордієві, але ж і ладу економії не давали. Та й не хотіли про це дбати, а більше казали:

— Нехай, нехай спробує сам!

Вони трохи не полюбляли Гордія. Ім не сподобалося, що Гордій зупинив позов за луку та оступився за харч наймитаи. Як на їх думку, мужиків треба було провчити. Тим вони на Галушківського й узлились, що він не любив ділитися, що мало доскакувало до їх кишень; вигонючи його, вони мали надію на більше, бо Олійниченко сам націляв сісти замість Галушківського. А воно склалося так, що й те з рук пішло, що досі мали. Праада, вони вже

знайшли змогу надолужати це на чому іншому, але все ж мали рацію сердитися на Гордія. Тим вони, наче дбайливі при йому, без його мало про що дбали, окрім власних кишень: Гордій цього не знав, хоча й бачив, що в господарстві чимале безладдя.

Але далеко гірший був Гордієві інший клопіт—з селянами. Відколи став у радівській економії Галушківський, не втихало щоденне ворогування в економії з мужиками. Зрісши при панах, Галушківський зовсім одбивсь од народу, звучи його мужланами, а себе вважаючи за пана і був тим, чим звичайно бувають такі добродії на Україні—глитаєм. Маючи волю за покійного Гордієвого дядька, він робив, що хотів. І він ззів у економії справжні глитайські порядки. Це зробити йому було легко, бо вузьку стягу мужицької землі з трьох боків обхоплювала панська і неминучі були повсякчасні „шкоди“. Ці „шкоди“ давали Галушківському—не грішми, а здебільшого відробітком—чималий бариш, але він його клав до своєї кишені, бо хоч йому роблено дурно, він таки записував за те плату. Та ще землю радівці мали не дуже добру і повинні були брати поля в економії і віддавати в економію воли й корови на пасовище. За все це плата була—і грішми й одробітками—добра. По інших економіях було дешевше, та ніхто не смів туди податися, бо всі знали добре, що коли який радівець обміне радівську економію, то Галушківський цього йому ніколи не забуде і чи тепер, чи в четвер, а таки дошкулить, так, що заболить. Та й ще одна річ: доводилося позичати в економії грошей на податки—звичайно взімку, а влітку, в жнива, відробляти за їх. За таку літню роботу Галушківський давав зімою півціни. Як силасти до купи оте все, то й виходило, що на підставі вільної умови Галушківський міг так часто постукувати у вікно до радівця і звеліти йому йти на панську роботу, як йому хотілося.

Ось через віщо сталося так, що економія та радівська громада були довгий час запеклими ворогами і ніколи не покидали чигати один на одного. Галушківський мав силу і гнітив мужика тією силою; мужик II не мав і дошкулів Галушківського тим, що де міг, там користувався з панського добра, кажучи:

— Все це наше, бо з нашої крові та поту.

Галушківський ненавидів його, а він Галушківського. Галушківський де міг латав його нагаєм—без свідків—і мужик одного разу спробував це зробити. З того повстав позов за луку і ворогування ще більшало.

Отак стояла справа, як Гордій сам загосподарював. З самим Гордієм радівці мало діла мали, більше з Олійниченком, тим і знали його мало. Що Гордій не займав їх за луку, вони, знаючи, як досі економія з їми поводилась, вияснили тим, що мабуть панові не пощастило. А Олійниченко та конторник, хоча й випхали Галушківського, але сами поводились з людьми ні трохи не краще, коли не гірше, роблячи це, звісно так, щоб про його Гордій не знав. Олійниченко так саме, як і Галушківський, мав завсігди при собі нагая і не минав дурно випадку шмагнути їм кого з найманих робітників, чи з таких людей, що худоба їх була у шкоді. А надто ще мав звичай завсігди нахвалятися:

— Стривайте ви! уберемо ми вас у шори, мужлани!

Ці слова він позичив у Галушківського і себе за мужика не вважав, а думав, що він уже на „управительській лінії“ і за для того скинув чумарку і ходив у „жакетці“.

Конторник же користувався з усякої змоги обдурити людей, записуючи дні або рахуючи плату, і вмів так робити, що бариш од цього йшов до його в кишеню.

Правда, все це Гордій міг би помітити, як би пильніше придивлявся. Але його досі зацікавлювала сама хліборобська робота,—він залюбки їздив на поле і ходив дивитися на економічні роботи, але клопіт з найманими робітниками і т. и. він кидав на Олійниченка та на конторника, бо не мав у тому нічого цікавого і думав, що досить, як що він переглядатиме їх рахунки. Економія зосталась до радівців за малим не такою, як і була, то й радівці поводились з нею так, як і за Галушківського, і „шкоди“ на полі, в лісі, на баштані були досить часто. Спершу Гордій терпів усе це, але один випадок обурив його.

Одного разу, після кількох уже шкод, Гордій пішов сам на поле і вздрів у молодій пшениці пару коней. То

був час сіножатній; сумежно з цим Гордієвим полем починалася мужича земля, а на їй якийсь добродій з радівців косив сіно. Недалечко стояв порожній віз. Гордій підійшов до добродія і сказав:

— Чи то ваші коні?

Добродій—великий рябий чоловік з понурим поглядом,—повернувся до Гордія, глянув і вздрів одразу своїх коней у шкоді.

— А, бісові худоба!—закричав він і побіг до їх.

Гордій швидко пішов за ним. Рябий мужик добіг до коней і хотів їх утопити. Але коні злякались, що він так на їх наскочив та їй кинулись набік, без жалю толочучи гарну пшеницю. Це ще більш уразило Гордія. Рябий мужик почав ганятися по пшениці за кіньми, кленучи їх на всі заставки, але вони не давалися. Добра частина лану була вже змережана стежками від кіньської та від людської біганини. Нарешті, мужик піймав спершу одну, а тоді другу коняку і повів їх до воза. Але Гордій, не спускаючи його з пшениці, переняв його.

— Ні, так не можна робити,—сказав він, беручись рукою за поводи.—Ви вдень тут косите і не бачите, що ваші коні у шкоді, а тоді ще витолочуєте стільки пшениці. Я не дам вам коней, аж поки заплатите мені за спаш.

— Гетьте, пане!—відмовив рябий мужик, одкидаючи Гордієву руку.—Хіба я їм велів туди йти, чи що, що ви до мене причепились?

— Я того не знаю, я знаю тільки те, що ви не маєте права мені пшеницю витолочувати. Я не пустю.

І Гордій знову міцно вхопився за повід. Мужик сіпнув його з рук. Гордій не подавався. Мужик зненацька пустив зовсім повід, скинув шапку і почав прохати:

— Пустіть, пане,—ій-бо, не доглядів! Вона, проклята личина, така що їй не вздриш, куди втече. Пустіть, спасибі вам!

Мужик почав кланятися, хитро поглядаючи на Гордія. Але той дуже вже був роздратований і не хотів поступитись.

— Ні!—сказав він.

— Пустіть,—поклонюсь вам!

— Ні!

— Так геть же к чортам!—скрикнув несподівано мужик і штовхнув Гордія так, що той поточивсь і випустив поводі з рук. Ту ж мить мужик ухопив коні, смикнув їх і за хвилину був уже коло свого воза.

Навкруги не було видно нікого. Сам Гордій не міг нічого зробити. Він повернувся і пішов додому.

Цей випадок страшенно його обурив і він зважився першого ж, кого застукають у шкоді, позивати. Дождати цього довелось не довго. Через кілька днів Олійниченко заняв волів. Пішло діло до суду. Опріч Олійниченка, свідками було ще кілька радівців, що робили на полі тоді, як Олійниченко займав воли. Олійниченко казав, що заняв їх на Гордієвому, а радівці що ні, що воли тільки коло межі були. Суддя не міг дорозумуватися правди, але бачучи, що таких свідків, які обстають за обвинуваченими, більше, виправив їх. Страшенно сердитий повернувся Гордій додому і знов таки через кілька часу, піймавши двох у своєму лісі, як вони там рубали, подав до суду. Цього разу свідками були наймити з економії і мусили обстати за Гордієм. Суддя, вважаючи, що обвинувачені ще й обдбивалися, присудив їх обох—Семена Голованя та Петра Кавченка—до тюрми. Гордій не сподівався такого суворого присуду і сам не радий був йому; але другого ж дня він міг знову обуритися, бо, помщаючись за цей присуд, Кавченкови та Голованєви парубки, вкулі з іншими, загнали більш як десять пар волів до Гордія в хліб на всю ніч і витолочили не одну десятину.

Таким побитом ворогуванця проміж громадою та економією зробилося гостре. Гордія це все страшенно дошкуляло, і він звичайно оборювався на Демида, як той казав, що цього могло б і не бути.

— Та як же ж могло б і не бути?—сперечавсь одного разу Гордій, сидячи удвох з Демидом у його в садку.—Адже не я їх займаю, а вони мене.

— Заісно, відносини, ненормальні в ґрунті, не зробиш нормальними, і пана-земельника не поєднаєш з хліборобом, але ж можна хоч не доводити діло до такої гострої сварки. Ні з того, ні з сього людина не полізе гризтися так, як тут у вас.

— Аті це все ідеалізм твій! Ні, я бачу, що треба дуже

й дуже переглянути свої погляди на народ, на мужика. Тепер тільки бачу, що одна річ—читати наших белетристів-мужикофілів, а інша зовсім—жити з тими ж таки мужиками.

— Чим тут винні наші белетристи?

— Бо вони мене дурять. Вони описують мені мужика не такого, який він є справді, а іншого, повитого поезією. Такого мужика тільки й знаєш, такого тільки й любиш, а як роздивишся на справжнього!..

Гордій махнув рукою і хотів устати, але Демид припинив його питанням:

— Ну, та що ж справжній?

— А справжній живе диким способом, пхається в пани, нівечить свою мову, одержує, звичай... ламає найелементарнішу мораль!..

— Це тільки показує, як багато треба нам працювати за для того, щоб усе це повернути на краще. Треба..

— Ага, треба!—перепинив його відразу Гордій, мало не скрикнувши,—а нащо треба?

— Як, нащо?—хотів був сказати Демид, але Гордієві не треба було відмови.

— Еге, нащо треба?—ще раз запитався він.—Адже, правду кажучи, все це брехня. Я сидю оце з тобою і базикаю про народ, про просвіту, про інтелігенцію, а там у душі повсякчасне питання: нащо? Це все нісенітниця! Ні, ти мене не розумієш. Я бачу. Але ж ти не можеш мене розуміти тим, що не знаєш, що щоб я не робив, щоб я не казав, думки в мене завжди про одно: нащо це все? Бачиш: не просвітна чи яка інша діяльність нісенітниця, а нісенітниця єсть усе те, що ми робимо. Усе, і твоє теж! Ну, ти сидиш у школі, лічиш, освічуєш народ.—ну, а нащо це все?

Гордій скочив і нервово заходив по стежці.

— На те,—відмовив Демид,—що я бажаю цьому народові добра, що я хочу, щоб ці люди були щасливіші—більше любили та менше злували. І ще на те, що я люблю свій край і хочу, щоб він зробився дужий та щасливий. На те, що я люблю Україну.

Гордій одразу повернувся назад і став перед Демидом коло столика.

— Україна! — скрикнув він. — І я колись любив її, моливсь на неї! Але ж слухай: ти вмиреш і що тобі тоді Україна? Хіба ти її понесеш із собою в труну? Не кажи мені, що вмирають одиниці, а народ живе! Що мені, тій одиниці, з того, що народ житиме і тоді, як мене істиме гробачча? Та й її ж колись ізість. Ну, нехай вона зробиться величною й славною — що з того? Чи не був пишний Єгипет? Чи не вславилась по світах красою й розумом Греція? Чи не панував могучий і блискучий Рим? І що ж од їх зосталося? Нікчемні недогризки. І що зостанеться від України? І що зостанеться від усіх людських Україн? І що зостанеться від усіх людей, од усієї землі?

— Ну, ти зазираєш на мільйони років наперед.

— Та як же інакше? Зрозумій же ти, що в усьому цьому нема мети! Зрозумій же ти таку річ! *Людина* робить і бідкається і силкується придбати собі найбільше щастя, але ж це щастя скінчиться смертю і все повернеться в ніщо. *Народ* дбає про свою культуру, силу — про своє щастя, але ж він умре і все повернеться в ніщо. *Людскість* колотиться, відколи світ стоїть, теж за своїм щастям, але ж і вона вмире, і все повернеться в ніщо. І навіть *земля*, що на ній людскість живе, — вмире і навіть, кажуть, уся світова система завалиться. Що мені до того, що це зробиться через мільйони років, коли я знаю, що *все, цілком усе*, що я почав би робити, *повернеться в ніщо*, бо його присуджено до знищення, до смерті? Як я можу щось робити, коли я знаю, що все, що я зроблю, веде тільки до смерті, до знищення? Скажи!

Гордіве обличчя зблідло, губи нервово тіпались, очі палали.

— Коли Бог існує, так нехай скаже, навіщо він присудив усе до смерті! Хай покаже мені свою мету!

— Коли існує причина, існує й наслідок, існує й мета!

— Яка?

— Не знаю, але певен, що мета ця — добро, і що прийде час, коли люде зрозуміють її, але зрозуміють не самими міркуваннями, а шляхом невтомної праці.

— Ха-ха ха! Існує мета! Що ж мені до того, коли ми її не знаємо? Мені треба знати її — тоді я тільки й можу

спокійно жити, тоді тільки можу щось робити. А поки— все це іграшки, нісенітниця— всі ці школи, ліки, книжки! Все це нічого не варте!

Гордій зупинивсь і змовк на хвилину, а далі почав знову:

— Еге, не варте! Хоча, звісно, ти можеш сказати, що ні трохи не вартніше гризтися з мужиками... Але ж зло мое гризеться, зло! Ат, ну його к чорту!— скрикнув зненацька Гордій з невимовною лютістю й кинувся геть. Демид не спиняв його. Вибух цей і здивував і не здивував його. Він уже давно помічав, що з Гордієм робиться щось непевне, але не думав, щоб ті безвідрадісні думки так опанували його. Думав, що Гордій вернеться, але як проминуло кілька часу, то побачив, що той утік зовсім додому. Демид зостався в саду тихий і нерухомий, аж поки сонце, сідаючи за обрій, заграло йому на обличчі червоним одсвітом. Він підвіся. Великим вогняним колом заходило сонце, цілуючи на прощання золотим промінням і землю, і води, дерева і квіти, людей всіх і Деміда.

— Але ж воно встане і засяє знову!— думав Демид.— І хто ж після цього мене впевнить, що ми не встанемо знову після того, як зайдемо за обрій свого тутешнього життя? І, заспокоєний з цієї думки, він вернувся у хату.

Але Гордій не міг заспокоїтися. Літо з своїм клопотом щоденним пригасило було такі думки в його, але тепер, в осени, він мав досить вільного часу, щоб думати, і стара мука знов запанувала у його в серці з нечуваною ще силою. Він ніколи не міг спокійно жити навмання, жити, не знаючи на що, а тепер таке життя було йому й надто важке.

Всяка розумна мета в житті зникала для нього; усяке діло, за яке він взявсь би, було цілком ні до чого, бо нащо його робити, коли він умре і все умре? І знов безнадійна, ще лютіща, ще гірша туга обхоплювала Гордія.

Одного разу Гордій надвечір був у конторі і, кінчаючи роботу, вже хотів йти додому, коли зненацька почувсь грюкіт коло дверей і в контору вступив Олійниченко з двома об'їздними. У Олійниченка все обличчя було в крові, у од-

ного об'їздного рука була на поясі, зав'язаному через шию.

— Що це?—спитався Гордій.

— Лихо, Гордію Васильовичу,—хоч пропадай! За малим, за малим не вбито і мене, і об'їздного. Хоч зараз у труну!

І не вважаючи на свої останні слова, Олійниченко дуже жваво махав руками.

— Та що ж там такого?—кажіть уже!

— Поїхав я та два об'їздних у ліс. Думаємо—сторожа вивірити. Ну, я, значить би то,—в ліс, а вони, об'їзді, значить би то, в поле, що за лісом. Тільки ми до лісу, аж чуємо: ляп!... ляп!... ляп!... —Стій!—кажу,—хлопці, та це ж ляпа!—Ляпа,—кажуть.—Мабуть руба?—А мабуть.—А ходіть?—Ходіть!—Пішли ми та швидко та тихо, а коні, значить, оддали піддержати нашому ж пастухові—був тут поблизу. Ну, небагато й пройшли, бачимо четверо чоловіка з сокирами. Ми—хильці-хильці поміж кущами, підійшли ближче. Глянули, коли це Семен Головань з трьома синами. Раз одсидів уже в острозі за наш ліс,—так йому того мало вдалося. Ну думаю, це діло ну! Ми тихенько, тихенько та до їх, а тоді одразу:—А що це ви тут?—Ліс рубаємо.—А чий же ви рубаєте?—Божий.—Та чий же він є?—Та божий же!—Це ліс економічецький.—Економія його не садила.—Давайте сокири,—кажу,—нема чого балакати.—А він, Семен, як почав тут виражати таке, що його й слухати не слідують. Я до його сокири, а він геть. Я його за руку, а об'їздний за другу. А один син Семенів як підскоче та мене кулаком по шиї лясь!—так я й заюшивсь! А ті сини двоє на об'їздних!... Та як почали нас молотити—тільки живих пустили...

Олійниченко, звісно, не додавав того, що не Семен його, а він Семена перший ударив нагаєм і що вже тоді його вхоплено за руки. Він це поминав і все оповідав далі, як їх бито та як вони втікали. І все втирав кров з розбитого носа та ще більше розмазував її по обличчі.

— Ну, добре, підіть до фальдшера—хай він подивиться, що у вас,—сказав Гордій,—а я сього діла не покину.

— Зділайте милость, Гордію Васильовичу!—низенько поклонивсь Олійниченко, виходячи з хати.

Цей випадок страшенно вразив Гордія. Бачив, що йде

війна справжня і що це діло важке. Він колись не хотів війни. Але якось воно само потроху так склалося.

Обурений, роздратований повернувся Гордій додому. Був зовсім похмурий увесь вечір.

Світало... Ще ледве сіріло, густі тумани котилися навкруги. Горд'єві було холодно, він увесь трусився. Цокочучи зубами, пішов швидко.

Пройшовши гін з десяток, Гордій забачив здалеку знайомий йому ярок та копи на своєму полі. Пішов швидче і незабаром дійшов до ярка. Зараз за ім був невеликий шляшок. Гордій зійшов на його. Трохи згодом перед ним замаячив маленький гайок, а під ім у тумані якісь постаті

— Що воно? — подумав Гордій і пішов просто туди.

Постаті були — двоє коней, що паслися в хлібові; під гайком спав і пастух парубок. Гордій повернувся, щоб іти далі — йому тепер було байдуже до цього. Але парубок, почувши ходу, відразу прокинувся, зірвався на ноги і вдрів Гордія. Йому здалося, що Гордій займає його коні, і він кинувся був до їх. Це вернуло Гордія до дійсности. Він швидко заступив парубкові дорогу і спитався:

— Нащо ти пасеш тут?

Парубок зупинився, понурився і мовчав. Він мав той покірний вигляд, який (Гордій це добре знав) буває у селянина, як він ускочить у халепу і, не маючи ще способу обрятуватись, тільки вишукуючи його в голові, удає з себе покірного. Цей вигляд обурив Гордія.

— Нащо ти на хлібові пасеш? — питався він далі, стискаючи кулака. — Яке ти маєш право знищувати чужий хліб? Хто тобі дозволив тут пасти?

Парубок мовчав, бо не мав чого відмовляти. Але саме це мовчання обурювало ще більше Гордія. Він чув, як з кожним питанням у його все зростає й зростає якесь непереможне, люте бажання зробити зло цій зненависній йому людині. Чув, як сам увесь тремтів. Хотів перемогти себе, озватися спокійно і почав:

— Чом ти..

Але ту ж мить мов стуманіли Горд'єві очі, якийсь вогонь перебіг по всьому тілові, і він якось не замахнув-

шись, а рванувши рукою, вдарив з усієї сили кулаком парубка по обличчі.

Знав, що б'є, добре це тямив, але спинити себе не міг: якась зла сила, незмірно дужча від усієї Гордієвої сили, як громовина проняла його на мить і підвела руку. Кулак упав парубкові на вухо важко—голова хильнулась на бік, картуз спав, і все тіло так скитнулось, що хлопець трохи не впав. Так саме, як і Гордій, і він не сподівався цього ніяк. Відразу, мов прокинувшись, він упав Гордієві до ніг і скрикнув:

— Паночку, голубчику, простіть!

Але туж мить Гордій повернувся і пішов геть швидко, швидко. Не встиг парубок підвестись та оханутись, а вже Гордій був далеко від його.

— Чи ба,—подумав парубок,—це ж він побіг мабуть по об'їздного: буде лихо!

Парубок метнувся до коней і за хвилину і він, і коні зникли в тумані.

А Гордій біг додому. Рука в його нила тупим болем—він забив її, б'ючи парубка. Цей біль нагадував йому його вчинок.

— Боже мій! що це я зробив?—була перша Гордієва думка.

— Ударив! ударив людину, як який Галушківський!

Важке почування обхопило його, чув себе страшенно винним, і ця думка гнітила його. Але зараз же схотілося збутися цієї думки, цього важкого почування, схотілося виправити себе.

А вони як роблять?—думав він.—Гарно? А з Олійниченком що зробили? Що я їм учинив, що вони з самого першу почали поводитися зо мною, як з ворогом і досі так поведуться? Не я перший почав війну, а вони. А коли війна, то нема церемоній!

— Але ж це... Невже можна було думати, що я коли небудь це зроблю? Я, той, що...

— Ха-ха-ха!—зареготався він.—Яка нісенітниця! А чому ж би так і не робити? Чому краще простити, ніж ударити? Чи бий, чи прощай—кінець один і відмови ні на що нема—ні на те, нащо прощати, ні на те, чому не бити. Чому ж би й не бити?

А тим часом туман розірвався на сході і відразу з його вилинуло, сяючи пишною красою, золоте сонце. Проміння вогняні, як стріли, сипнули в туман, розірвали, поштматували його, впали на поле, на гайок. Все сіре та невиразне засяло блискучими ясними фарбами; ледве чутні не-сміливі пташині голоси відразу стали чутнішими і до їх почало вже додаватися перше дзизчання польових комах. Теплий соняшний промінь упав на Гордія, сяйнув йому просто в вічі. Гордій сердито заплющивсь.

— Пху, ідіотизм!—вилаяв він промінь і швидче пішов додому.

(Чим далі, то все робилося гірш між Гордієм та селянами. Одно одному почали мстити. Дійшло до „усмірення“ селян звичайним тоді способом—садатськими штиками. Кількох селян було забито. Душа Гордія, що шукала правди, та тільки стояла на розпутьті, бо не знала, якою стежкою йти, не винесла бильш. Загублене життя, розбиті мрії про користну для народу працю, розбите особисте щастя, невірри та розпач примусили Гордія скінчити рахунки з життям та заподіяти собі смерть).

Б. Грінченко.

Які обставини життя та риси вдачі Гордія зробили його нещасним? (Дивись ст. „Гордій та Демид.“)

Тема: Гордій Раденко і Демид Гайденко.

* * *

У долині село лежить,
По-над селом туман дріжить,
А на горбі край села
Стоїть кузня не мала.
А в тій кузні коваль клепле,
А в коваля серце тепле,
А він клепле та й співа,
Всіх до кузні іззива:
„Ходіть, люде, з хат, із
поля!—
Тут кується краща доля.

Ходіть, люде по-рану,
Вибивайтесь з туману!“
Та тумани хитаються,
По-над селом збіраються,
Розляглися по полях,
Щоб затьмити людям шлях,
Щоб закрити їм стежини
Ті, що в гору йдуть з долини
В тую кузню, де кують
Ясну зброю, замість пут.

І. Франко.

Левицький Іван (Нечуй).

Левицький Іван (Нечуй), родом з Канівського повіту, скінчив Київську духовну семінарію, та духовну Академію, потім довго учительвав в Полтаві, Калиші, Сувалках, Кишиневі.

Левицький Іван (Нечуй).
1878—1918.

необмежним матеріалом народніх мови та образів.

Своїми численними рисаннями Левицький значно збагатив скарбницю рідного письменства і допоміг виробленню літературної мови. Левицький великий і глибокий талант, який зумів заприїмити всі характерні риси сучасного йому життя на Вікраїні і перетворити їх в художні образи.

Павло Радюк.

(З рам. „Хмари“).

Павло скінчив гімназію дуже добре і пішов в університет. Там почалося для його нове життя. Європейські ідеї

почали вже заходити з наукою і все більш та більш розкодились поміж молодими людьми.

Молодий Радюк вперше озирнувся на світ Божий своїм власним розумом, вперше почав думати своєю головою і почув, що він переродився.

Павло Радюк наймав собі невеличке житло на старому Києві. Він мав одну невеличку кімнату й жив собі сам не багато, але й не бідно—по своїх середніх достатках. Все життя, всі думи молодого Радюка можна було постерегти по обставі його кімнатки. На канапі, на етажерці, на столі й на вікнах були розкидані книжки й ноти. Кільки книжок лежало купою під канапою.

На всяких місцях лежало з п'ять розгорнутих книжок і журналів, котрі Радюк читав разом. Там були книжки українські й руські, французькі й німецькі європейська просвіта, європейські ідеї,—все те разом наплило в його голову, зачепило всі його думки. Він разом хотів усе те прикласти до життя свого народу й України. На другому столі лежали збірники українських пісень, лежали розгорнуті нотні аркуші паперу, де були початі українські пісні. Радюк заводив їх у ноти, бо вмів грати на скрипці, що висіла на стіні над столом. Він думав і за національну музику, і за просвіту народу, бо на столі валялося кілька книжечок для народу й народніх шкіль.

Багато дум трівожило молоду Радюкову голову в тій хаті і він чув у собі силу й потяг до того, щоб розкинути свої думи між людьми, поділитися ними з своїми товаришами. Товариші часто сходились до його. За шклянкою пива або чаю вони багато де чого переговорили між собою. Часто дуже пізньою добою розходились товариші од Радюка додому, і не один молодий хлопець виносив з собою гуманну ідею й прихильність до людей, до народу, до України. Молодий говорючий Радюк був ватажком між своїми близькими товаришами, бо його всі любили за розум, добрість і щирість. Його знали й професори, і професор Дашкович запросив навіть до себе, до свого гуртка. Проворний, неселий, говорючий, Радюк скрізь встигав побувати й побалакати. Він чув у собі велику силу й завзятість. Здавалось, він був тією силою вітру в природі.

що має призначення розносити з собою насіння всяких рослин і на степи, і на піски, і за моря, і на високі гори.

Сидячи в себе в кімнаті з молодими товаришами, Радюк часто міряв свою Україну мірою європейських ідей, і на його находив і страх, находила й злість. Молоді Радюкові товариші з надзвичайною сміливістю перетрушували весь уклад життя, перебірали, як по пальцях, всі свої передніші старі погляди, позичені в батьків, в дідів, в школі, у вчителів. І їм не було спину в чотирьох стінах, в темну ніч, між душами й серцями, однаково молодими й сміливими. Тоді Радюк складав свої пересвідчення.

II

Було літо, і настали вакації. Радюка ждали в Журбанях що дня. Мати понапикала й понаварювала. Наближався вечір, і вся Радюкова сім'я зібралась на терасу пити чай і виглядати Павла.

Сонце спускалося. Надворі було тихо й тепло, як буває в жнива. Після довгого, як море, літнього дня все на світі ніби потомилось. І сонце ніби знехотя йшло на одпочинок, дерева стояли непорушно. На полі на пригорках важкі волотки проса; повні, стиглі вже колоски пшениці понахилялись до-долу і ніби вже дрімали. Птиці мовчали. Було якось тихо й мертво надворі, ніби само небо вже дрімало. Прямо з тераси було видно шлях, котрий вибігав з зеленого степу й ледве примітно спускався в село з пригорку. Вже й череда перейшла; тільки шляхом ледве плуганились дві корови, одбившись од череди.

Радюк почав розмовляти з жінкою про хазяйство; але розмова його все рвалася. Його думка давно полинула в степ—виглядати сина. Він пив чай і очей не зводив з того битого шляху. І його жінка держала шклянку чаю в руках, а задумані, втомлені очі повернулись до степу, до синього неба, туди, де стояв Київ. Навіть малі дівчата не пустували й вгамувались, неначе й їх думки злились до купи з думкою батька й матері.

Наливаючи чаю, Надежда Степанівна що вечора ставила на стіл зайву шклянку. І тепер вона налила всім по шклянці й поставила одну порожню, навіть вкинула туди грудочку цукру:

Радюк подивився й промовив:

— Для гостя наготувала!

Радючка навіть не обізвалась, тільки її очі знов потягло в степ, туди, де ховався й зникав битий шлях, де стояв Київ. Вона тихесенько зітхнула.

Коли це з степу неначе виплила жидівська балагула, напнута білим полотном. В балагулі стреміло з десять голів, натиканих по всьому возі вздовж і впоперек.

Балагула скотилась в ярк і наробила своїми брязкалами багацько шелесту серед тихого села. Серце в батька й матері швидче закидалось. Одначе балагула загула проз панський двір, і швидко не стало чуть ні гудіння, ні брязкотіння.

— Мабуть жиди поїхали в Полтаву на ярмарок—тихо промовив Радюк.

— Мабуть!... ще тихіше обізвалась Радючка й зітхнула. Вже сонце стало на вечірньому пружі над самим степом. Коротке гостре проміння заквічало його навкруги, неначе круг його стирчали натикані ножі, розпечені в огні. Тихий світ лився по степу. Ввесь степ червонів проти сонця, ніби вкритий червоним туманом, і той туман неначе широкими завісами спадав з сонця й ростягувався все ширше та ширше по степу без кінця. А сонце блищало на вечірньому небі якимсь чудовим оком, котрому нема нічого рівного в світі.

З гори знов почало з'їжджати дві повозки, запряжені добрими кіньми. Піддурене серце батьків не вірило й не ждало нічого. Вони думали, що й ті вози поминуть Журбани й не привезуть коханого сина. Вони стали на подвір'ї, і до Радюків на терасу вийшло кілька сусід дідичів, щирих приятелів. Вони знали, що в Журбанах сподівались молодого Радюка, і приїхали навідатися, розпитати про Київ, про новинки. Вони привітались до хазяїна й хазяйки й почали розмовляти, але розмова якось не йшла на душу Радюкам: їм обом так бажалося думати й ждати на самоті.

— Чи нема й досі сина з Києва?—спитав один сусіда.

— Нема. Ждемо й не діждемось. Дай, Боже, щоб ви були добрі на почин в цей вечір— промовив Радюк якось сумно.

Тим часом, як гості розмовляли й пили чай, молодий Радюк приїхав у двір і, розпитавши, що вся сім'я п'є чай

на терасі, пішов туди навпростець через садок. Вся сім'я Радюків і всі гості побачили; що через садок до тераси сміливо йшов якийсь сільський парубок, але такий гарний, так гарно убраний, наче на театральній сцені. На молодому парубкові була, правда, проста чорна свита, але пошита не сільським кравцем. Зате ж сорочку було вишито заполоччю з шовком. Всі груди й комір були залиті червоними мережками. Червона стьожка й застіжка були оксамитові, на голові бриль був солом'яний, але не простий. Сині шаровари були широкі. Чудовий парубок з такою красою лица, про яку розказують в казках, йшов просто й сміливо до тераси, як людина, дуже вхожа й близька до хазяїнів.

— Який гарний парубок!—сказав один гість.

Радюк і Радючка дивились на того парубка і своїм очам не йняли віри. То був їх син, молодий студент Павло. Він кинувся поперед усього батькові на ший і тричі поцілувався з ним, потім привітався до матері й сестер, а потім до гостей. Його убрання так вразило всіх, що батько зараз спитав його про одягу, а не про здоров'я.

— Що це на тобі за убрання?—спитав батько.

— Одяга! хіба ж не бачите? український народній костюм.—промовив син чистою українською мовою і тим же більше здивував свою матір і сестер. Материне лице так і розтяглося вповодж. Вона тільки руки згорнула й вирячила счі на сина.

— На що ж ти так убрався?—спитала мати.

— Бо тепер так ходять наші студенти.

— Мабуть тепер така поведенція, чи що?—питав батько.

— Яка чудна в вас мода: зовсім мужича!—сказала мати.

— Та й ваша мода часом буває не краща,—промовив Радюк до жінки.—Одначе студентська поведенція не погана, сказати правду! Та як тобі, Павле, вона пристала до лица! Ти тут поводиш з ума всіх наших хуторянок.

І батько задивився на свого сина, бо йому й справді дуже приставала до лица вишивана сорочка, а до брів, до кучерів приставала червона стьожка. Він поклав свою міцну руку на синове плече й придивлявся до його.—А признайся, сину, хто тобі вигантував оцю мережану сорочку, га? а ну, признавайся!—і всі засміялись.

— З чого оце в тебе ця свита?—питала мати, лапаючи своєю делікатною рукою грубу й шорстку свиту.

— З простого мужицького сукна.

— Боже мій! я собі руки обшмульгала об твою свиту! Скинь, будь-ласка, її! Зараз скинь! Боже мій! Ти собі шию обшмульгаєш, ти себе покалічиш.

— А селяне ж носять, та й не калічать же себе,—сказав син.

— То ж мужики! А ти не звик до такої товстої шорсткої одежі!

— То треба звикати. Мало чого, що не звик!—сказав син.

— Та навіщо ж тобі звикати?—крикнула Надежда Степанівна;—чи тобі нема в чому ходити, чи що?

— Добре, що мені є в чому ходити. А є такі студенти, котрим і справді ні в чому ходити. А опріч того нам треба у всьому ділити долю з своїм народом, починаючи хоч би од свити...

При тих словах у деяких гостей лица розтяглися вздовж, а в деяких—впоперек, як кому подобалось.

— О, багацько, сину, поможиш їм тим, що носитимеш свиту!—сказав батько, осміхаючись.

Батьківський жарт зачепив сина за серце.

— Ми, тату, носимо народню свиту, бо ми народовці, стаємо на бік народу: ми націонали.

Павло Радюк говорив чистою українською мовою. Надежді Степанівні так і здавалось, що він знов попав під вплив наймитів, пастухів і всеї журбанської челяді. Та свита, та українська розмова, той запал, з яким говорив молодий студент, все те не тільки здивувало матір, але й злякало. Гості ще більше порозтягали вид і руки попускали.

— Боже! що з тобою сталося! Як ти говориш! Чого ти так багато говориш?—говорила мати, здержуючи сина. Вона давно налила йому шклянку чаю, поставила перед ним масло, паляницю, сухарці, молоко. А син неначе не бачив нічого, та все говорив, доки й чай прохолов.

— Ми носимо народню одежу, бо чим же ми викинемо значок про свої ідеї? Чим же ми дамо ознаку, коли нам рота затулено, коли нам звязано руки й ноги. Що ж ми маємо робити, доки народиться наша наука, поки виро-

битися наша мова? Що ж маємо робити?—говорив Павло, набіраючись вогню й обертаючись до матері.

— Та пий чай, голубчику мій дорогий! пий чай, бо вихолоне зовсім!—прохала мати, присовуючи до його шклянку;—та не кричи, бо ти собі горло порвеш. Іхав та довго, приїхав так здалека, втомився, здороживсь, припав пилом, а тут треба доконче розмовляти й кричати!

— Спасибі, мамо! встигну ще напитися й наїстися,—сказав молодий студент, хлиснувши похапцем трохи чаю й укинувши хапки в рот шматочок паляниці.

Він так швидко вливав чай у рот і так швидко в паляницю, неначе хапався кудись іти, щось робить. Після університетського товариства, після палких недавніх диспутів у Києві, йому й тепер здавалось, що він розмовляє з молодими товаришами й хоче перемогти когось в диспуті. Нові ідеї муляли йому в голові й дуже захоплювали його, гарячили його кров.

— Не пий, сину, так швидко! не хапайсь бо так! часу буде доволі,—здержувала його мати; на що син не звернув ніякої уваги.

— І багато вас там носить такий костюм?—спитав батько. Син покинув пить і їсти й підвів голову.

— О! нас є чимало! Ми кланяємось новим гуманним ідеям, які давно розійшлися по Європі й ледве оце добіраються до нас. Чи ви так знаєте, що ми всі разом терпимо, і самі того не добачаємо? Бо ми були сліпі, глухі й німі. Ще то наше велике щастя, що народ наш вже визволений од панщини, вирваний з рук польської шляхти, котра держала наш народ в своїх руках у неволі.

— Та що ж маємо робити? з ким маємо битися і воюватися, і за що?—спитав один гість, але Павло не дав йому й скінчити.

— З темною силою треба воюватися! Нам не треба землі й води. Нашою водою можна світ потопити; нашою землею можна засипати волю всіх людей на цілому світі.

— Не кричи, сину, бо ми чуємо! пожалій себе!—здержував його батько, а сам несамохіть милувався сином. Його завзяття, палка вдача, розум, розвитий наукою — все те тішило батька так, що він задивлявся на блискучі синові очі, на палаючі щоки. Він був гордий сином перед сусідами.

— Наша земля на Україні, як золото, а народ наш часто голодує. В нас нема промислівства, а про народ ніхто й не дбає, ніхто його не напутить, не вчить, не наводить на розум. Наша народня пісня поетична й чудова, як утвори першорядних геніїв; наша мова багата, як щире золото. І все те марно занпащається, пропадає, лежить непочате. І доки воно лежатиме? Нам не треба війни, а треба про-світи.

Павло встав і почав махати руками. Його червоне лице палало, як в огні, очі блищали завзяттям і надзвичайною красою сміливости. Він у собі почував таку любов до нової ідеї, що старий батько своїм серцем, несамохіть, почувив, що в синових словах є щось нове й правдиве. А син все говорив та говорив. Його язик, такий легкий, як і в батька, ледве встигав вигортати й виявляти силу думок, асю силу гарячого почування, котре наче кипіло й клеко-тіло в його серці. Мати одсунула од його холодну недопиту шклянку й присунула другу гарячу. Син не доторкнувся до його й не переставав говорити. Нове убрання, нова мова, якісь ідеї, котрих вона добре не втямил, хоч трохи й по-стерегала, надзвичайний запал і навіть злість, з котрою злітали слова й думки з синового язика,—все те дуже здивувало матір, котра до цього часу за ніякі ідеї нічого й не чула, вона бачила, що чиниться щось нечуване, і перш од усього злякалась. Інстинкт материнський найпередніше заговорив в її серці. А гості все сиділи мовчки, та тільки дивились.

— Та чого ж нам треба?—спитав батько несміливо й тихо, сливе нишком.

— Та чого нам не треба, коли ми нічого не маємо!—Ми хочемо все перетрусити, передивитися. Ми не хочемо жити навмання, йти навпомацки, говорити, думати і робити по чийомусь там розумові, чи по баб'ячих давніх переказах.

— Боже мій! що з тобою сталося? Що там у вас діється в тих школах, коли ти так змінився, зовсім не той став!—бідкалась мати й ніяк не могла втямити, а тільки догаду-валась, що з ним сталась якась зміна, котра дуже не при-падала їй до серця. — Не п'є чзю, не їсть, сердиться, ве-рещить! Ти собі груди порвеш! Що там у вас скоїлось, таке безглузде, в школах? Я не спатиму цієї ночі.

— Про мене, мамо, й не спіть, а зо мною сталося те, що бачите.

— Бач, жінко, було його малим не пускати горобців дерти з мужицькими дітьми, — промовив батько: — А все то в тому винні горобчики!

Той жарт розсмішив усіх. Всі засміялись, навіть молодий студент осміхнувся, а гості не знали, що думати, що й казати.

Павло тим часом замовк і пив чай. Його пульс кидався дуже швидко, лице горіло. Він стомився й мовчав.

Тим часом почали налагоджувати стіл для вечері.

— Оце прошу тебе, сину, за одну річ; ти передніше наїжся, напийся, а потім будеш говорити, про мене, й до світа, — пррсила мати сина.

Син так і зробив — закахавши трохи рукави свити, він почав уплітати печене й варене, та так швидко, неначе хапався, ніби йому треба було от-от зараз бігти на лекцію, щоб не опізнитись.

III.

Після вечері Павло таки не втерпів і знов розпочав розмову про нові ідеї з батьком та гістьми. Мати вже давно пішла спати, а вони все балакали, та балакали. Син був дуже радий, що батько й гості починали потроху його розуміти, з де-чим почали згожуватись, хоч в де-чому й суперечили йому.

— Ти часом, то ніби й правду видумуєш, — казав батько, — а часом, то вже й не знаю. Чи ти дуже розумний, а я вже надто дуже старий, чи ти брешеш, а я сливе йому тобі віри.

І батько поцілувався з сином на добраніч. Гості виїхали з двору, запрохані на другий день, на іменини. Але й батько довго не спав. Його стурбували нові ідеї, привезені сином; його збентежила палка синова розмова, проникнута завзяттям і щирістю. Вже не час було йому ламати свою сиву голову, переиначувати те, що лежало в голові кілька десятків год, що зляглося, як верстви снопів в старому стіжку.

А син не міг спати. Подушка пекла йому голову й лице, неначе вона була насипана жаром; його тіло розго-

рлось, а молода голова, вперше розпустивши хвилі свіжих ідей за стінами школи, розтривожилась, розпалалась. Мислі, картини,—все те спало його зо всіх боків, ніби сіпало, смикало його. Він сів на ліжку, обмахувався од жару руками, потім встав, убрався й вийшов у садок.

Ніч була гаряча, жнив'яна. Духота стояла, сливе як у день. Свіжість півночі не встигла здмухнути вогню з гарячого лица степу. Павло пішов по аллеї, і йому здавалось, ніби гілля в гушавині пригнічує його зверху до землі.

Він перебіг садок, перескочив через тин і вийшов через вигон у степ. Од заходу потягло тихесеньким, свіжішим вітерцем. Він пішов у степ назустріч тій прохолоді. Зорі пишно сяли в чистому небі, миготіли й бризкали світом в сухому прозорому повітрі. Метеори раз-у-раз спадали з неба на степ, то ніби хто кропив небо вогняною водою, то ніби вогняний палець велетня розпорював все небо од верху до самого низу. Зорі так ясно сяли, що ввесь степ, навіть не освічений місяцем, мрів од краю до краю. Садок і церква, верби й вітряки мали якийсь фантастичний вигляд палаців, зубчастих стін.

Чорнобиль, бузина коло тину здавались цілим лісом; а нарізно стоячі будяки серед степу здавались гіллястими дубами. Павло пішов у степ, і степ почав перед його очима наче оживати під впливом недавньої науки в школі, недавньої розмови й гарячих дум.

І по степу неначе перед його очима перелетіли на баских конях, мов ті птиці, орди давніх народів, пересунулись важкі орди татар з чередою, з верблюдами, гарбами й кіньми. І все те посунулось, полізло на Київ, на Україну, застлавши українським трупом степи, поливши їх українською кров'ю. Він згодом неначе побачив, як розлетілись по степу соколами й орлами козаки. Він так очевидячки роздивлявся на їх коні, баскі, та прудкі, на їх довгі чуби, що одставали од голів і маяли од вітру, на їх лица, гарні й сміливі, на кунтуші ясноцвітні, що неначе все те й справді діялось тепер перед його очима на широкому степу.

От ніби перед його очима басували гетьманські коні, а на конях сиділи гетьмани-лицарі, а за ними вигравали козаки на конях, мов хвилі на морі, манячили червоновер-

хими шапками,—і перед ними оступались дикі орди, дали необережні польсько-шляхецькі голови. Все покритись трупом.

Потім заворушилось по степу велике, як самий степ, військо московське, посипались купами москалі, поклались степовими мишами й сараною. Ще ясніше заблищали зорі, частіше замиготіли метеєри, розпорювали небо блискавкою зверху до низу й освічували ясно весь степ перед його очима розістлався степ, весь облитий людиною кров'ю, весь червоний, увесь засипаний українськими кістками, засипаний попелом пожеж, укритий димом гайворонням. Вся степова трава, всі степові квітки були неначе обмочені в кров, вирости політі тією кров'ю, росли скали коріння в кістки й попіл, розносили по-під небом пахощі, витягнуті з українських душ то козацьких, то воцьких, замордованих за те, що вони родились на степах, що вдихнули в себе повітря українського неба української землі. Мрія так ясно малювала перед ним страшні картини українського минулого часу, що він дивився собі під ноги, чи не хлюпається кров під його ногами.

То була не кров, а роса, що падала з холодного неба на гарячу землю. Повітря стало свіжіше. Край неба почав червоніти. І степ ще далі стало видно. Роса вкрила траву й бігла проти сходу, неначе хто притрусив степ ізумрудом й прикрив павутинням. На степу було так тихо, неначе вся земля з селом, хатами й садками завмерла на той час в міцному сні. Тільки червоний край неба натякав на мить, воття, давав надію, що незабаром все знов оживе й почне віковичну незмінну роботу. Трохи згодом на селі заспівали півні. Радюк почував, що його голова вже прохолодла, що його пульс кидався рівно. Він вернувся додому, впав у ліжку й заснув міцним сном щасливого студента, що добре здав іспит і приїхав додому на спочинок на вакації. Другого дня сонце високо підбилося вгору, а Павло спав. Батько й мати ходили тихесенько по кімнатах, гуркали дверима, щоб не збудити дорогого гостя.

IV.

Одпочивши добре на волі, молодий Радюк почав думати молодою головою. Наймилішим місцем його мо-

дих дум був старий сядок. Наниз од дому Радюка колись давно було посажено аллею з лип та дубів, але природа давно поспувала діло людських рук. Старі липи та дуби росли вже давно по своїй волі; де-які виступили за аллею й широко розкидали своє гілля на всі боки. Два дуби вигнались вище за липи серед самої аллеї. Колишня аллея стала вже лабиринтом старого дерева, під котрим росла зелена трава, рівна й гладенька, як килим, а за алеею на низині блищала яснозелена осока, така зелена й ясна, що в найсумніщу негоду здавалося, немаче на неї світило сонце. Молодий Радюк любив ходити поміж тим старим деревом, між липами та дубами, любив саму гущавину, де серед соняшного дня було сливе поночі.

Европейські ідеї й наука показали йому новий світ, нове життя. Його давні дитячі літа в Журбанях, з українською мовою й піснею, між челяддю й селянами, тепер неначе вертались знов.

Чудове пишне українське село в літній час, зелене й пахуче, все в квітках! Чудовий, Богом благословенний і Богом забутий край! Хто бачив його не очима тільки, а бачив серцем і душею, той по-вік його не забуде.

В Журбанях ввечері, на вулиці, до півночі співали хлопці й дівчата. Радюк до півночі ходив в аллеї, по садку, доки не стихала остання пісня на селі, доки не засипали дівчата й хлопці разом з співучим птаством. На чистому повітрі до його долітали виразно самі слова пісень, лавні високої поезії, простої й пахучої, як квітки зеленого степу. Обвіяний духом поезії пісень, неба, тепла, квіток, він неначе бачив душею свою Україну, свою дорогу Україну майбутнього часу. Вона вся вставала перед ним, гарна, як рай, чудова, як дівчина першої пори своєї краси, вся засажена садками, виноградом і лісами, вся облита ріками й каналами, з багатими городами й селами. Україна вставала перед ним з своїм гордим, поетичним і добрим народом, багатим і просвіченим, з вольним народом, без усякого ярма на шиї, з своєю мовою в літературі, з своєю наукою й поезією. І він неначе почув душею, як та поезія розвивається, мов рожка в садку, в розкішну багату й вільну літературу. І перед його очима неначе розгортувалась

театральна сцена, де він бачив все те уявки. Як той чудовий сон, бачив він такою Україну.

І молодий Радюк почував душею, що все те мусит сходити і рости само, не полите водою й росою, без усякої помочі, під гарячим камінням і пісками, зумисне наданим зверху... Молодий хлопець почував, що в його душі виникають все невеселі, смутні думки. І як він більше думав про свій народ і Україну, то його душа ніби тонула в якійсь темній безвісті, де не було ні дна, ні верху, де не було завіщо вхопитись, хіба за одно повітря.

Думи, як осінні хмари, поналягали на молоде чоло. В його душі була мета, ясна й проста:—народ і Україна, але на скільки доріжок розбігався великий шлях до тієї мети! І од чого почати? і за що взятися?—Та дума знов кидала його в якусь страшну безодню, де не було й дна, де доводилось вхопитись хіба за проміння сонця.

А зорі так пишно сяли на синьому небі! А земля і небо мліли так солодко в теплому повітрі, що будили сподівання, навівали якесь щастя, якийсь спокій на кожну душу і, здається, були ладні загоїти смертельні рани кожної душі, а тим більше—душі молоді.

Не вважаючи на все Радюк був дуже щасливий в тій університетській ваканції. Він добре здав іспити, одпочив на селі. І в свої молоді літа він почував у себе стільки сили й волі! Його життя здавалось йому таким довгим безкінця, що всі сумні й чорні думи почали зсовуватись і ховались десь далеко. Його не лякала ніяка притичина, не перепиняла його на стежці життя. Йому здавалось, що він усе перемаже й перебуде, усе візьме і всього добуде, чого тільки його душа забажає!

Щаслива, тричі щаслива пора молодого життя й думок! Щасливі літа, щасливий час, повний надіями! Це не буває двічі в житті, бо людина не цвіте двічі

І. Левицький.

І. Які ідеї захоплювали Радюка—студентом?

Чому на нього находили часом „істрах і злість“?

II. Що автор хоче сказати словами: „Парубок (Шавло) був так гарно убравий, неначе на театральній сцені“?

Що було модного і що широго в думках і вчинках молодого Радюка?

Чому Павло називав себе „народовцем“, „націоналом“?

Яким чином „горобці стали винні“ в думках Павла (слова старого Радюка)? (Див. ст. „Павло Радюк“ в 1-й частині „Нашого Слова“).

III. Про що говорила з Радюком ніч?

IV. Чому Радюк почував себе часом „в темній безвісті“ або „в страшній безодні“?

Які місця оповідання здаються вам найбільш художніми й гарними?

Теми. Павло Радюк (характеристика).

Радюк і Гайденко (див. опов. „Демид Гайденко“ Б. Грінченка).

Що повинна робити кожна освічена людина для свого народу?

Українське село.

Вечір в жнива на селі.

В е с н а.

Лежали скрізь замети снігові,

Давили все, загинуло життя,

І не було, здавалося, надії

На кращих днів квітущих вороття.

Тоді весна крилом своїм махнула,—

І полилось і світло, і тепло,

І знов життя земля в собі почувала,

І все навкруг засяло й зацвіло.

І степ старий,—і гордий і багатий,—

Убрався скрізь в яснозелені шати,—

На їх з квіток процвітані листви.

Ожив, дихнув, і запашне дихання

Послав лісам, горам на привітання,

І світ почув: воскресни і живи!

І світ воскрес! І, працювник великий,

Устав орач і плуг важкий підняв,

Де був колись пустарь одвічно дикий,—

Він борозну найпершу проорав.

І цілини великі скиби чорні

Лягли в степу. Насіння золоте

Впаде на їх,—на ниві неозорній
Хліб дорогий, налившись, зросте.
Нехай росте, пиша на нашім полі!
Колись і ти, сівачу правди й волі.
На рідний степ повинен ще прийти.
Чи прийдеш ти? Лежить земля без діла.
Країна вся неначе заніміла—
Чому-ж не йдеш? Чому загаявсь ти?
Б. Грінченко.

Т к а ч.

Я. І. Щоголін.
1824—1898.

Бережно зняв я з верстату ос-
нову,
Людам роботу розніс і роздав;
То ж мій спочинок; теперечки
знову
Берди направив, нитки поснував.
От і роблю я. Застукала ляда:
Бігає човник відтіль і відсіль...
Човник і ляда—ткачеві порада.
Берди і цівки, ви—хліб мій і сіль!
Добре багатому: він коли схоче.
Знайде початок роботі й кінець.
В хаті ж у бідного ляда стукоче.
Поки до дна догорить каганець.
Вчіться ви, дітки, у мене робити.
Вивчитесь—будете добрі ткачі!

Дасть вам верстат ваш і їсти і пити,
Тільки ж робіть ви і вдень і вночі!
Схочете спати, а лихо присниться,
З ліжка зжене вас воно до зорі:
Ляжте ж тихенько та спіть, поки спиться!
Спіть, мої діти, в теплі та в добрі!
От і заснули по лавах хлоп'ята;
Крикнув цвіркун, догора каганець;
Трохи притихло: побільшала хата;
Швидко вже буде й роботі кінець.
Швидко, а все-таки стукає ляда,

Бігає човник відтіль і відсіль..
Човник і ляда—ткачеві порада:
Берди і цівки, ви хліб його й сіль.

Я. Щоголів.

Роберт Брюс, король шотланський.

(Шотланська легенда).

Спогадаймо давню давнину,
спогадаймо повість незабутню
про далеку вільную країну,
про стару Шотландію сла-
вутню.

Давня повість і на байку
схожа,—

є в ній певні справи, єсть і
мрії,

але правда, наче зірка гожа,
сипле скрізь проміння золоті.
Правда нам світитиме крізь
хмари.

Ми ж далеко думкою полинем,
ми поглянем на військові
чвари,

в давній славі спогадом по-
ринем.

I.

Вже буде літ п'ятьсот тому;
на край шотланський віль-
ний
війною йшов король Едвард,
англійський владарь силь-
ний.

Зібрав він лицарів своїх,
все горде пишне панство,
щоб-то шотланський віль-
ний люд

забрати у підданство.
По всій Шотландії йде крик

Л. Косачева
(Л. Українка).
1872—1913.

луною голосною:

„До зброї, браття! ось іде
король Едвард війною!

Гей, милі браття! чи у нас
ясної зброї мало?

Хіба в шотланській стороні,
вже лицарів не стало?”

Лицарство йде—земля гуде;
зійшлись воро і лави..

Багато буде сього дня
крівавої забави!

Брязчать мечі, блищать спи-
си

і шеломи ясні,

гукають люто вояки,
ржуть коні воронії.
Воюють день, воюють два,
на третій день, — ой горе!
Шотланці крикнули: „Віда!
Король Едвард нас бере!“
Англійське військо б'є-січе,
Англійська зброя сяє;
шотланська зброя опада,
лицарство знемагає.
Аж тут король Едвард спи-
нивсь

і сурма забреніла,
знялась над військом коро-
гва,

та не барвиста, — біла.
Всі стали тихо, всяк свій спис
до долу похилає.
Гука Герольд: „Король Ед-
вард

Шотланців призволяє —
лихую зваву залишить,
спокій вернути краю,
прийти до згоди без війни,
по братньому звичаю.
Так каже наш король: Хто
з вас
погодиться зі мною,
той і маєтками й людьми
владатиме в спокою.
Всяк лицарь має з королем
ходити у походи,
за те він матиме собі
і ласку й надгороди.

Люд простий має нам пла-
тить,
податки й десятини,
а лицарь буде вільний пан
своєї батьківщини“.
До долу впали корогви,

весь гурт шотланський пан-
ський
враз крикнув; „Згода! Хай
живе
Едвард, король шотлансь-
кий!“
Шотланське лицарство зда-
лось,

але один зостався
при зброї лицарь молодий,
Робертом Брюсом звався.
Едварду глянув він в лице,
мов кинув блискавицю,
Здійняв і кинув ворогам
залізну рукавицю.
Потім остроги дав коню,
кінь вороненький звився,
помчав у гори, мов стріла,
в межгіррі темнім скрився.

II.

Поїхав Роберт по шотлан-
ській землі
здіймати народне повстання,
гонців розіслав він по всій
стороні
скликати селян на зібрання.
Коли на широкій долині між
гір
зібралась великая рада,
Роберт тоді вийшов до лю-
ду й сказав:
„Шотланці! вчинилася зра-
да!
Нема в нас лицарства, не-
ма в нас панів,
вони вже англійські піддані;
та є ще в країні шотлансь-
кий народ,
не звик він носити кайдани.

Повстаньмо ж тепера усі як
один

за діло братерськеє, спільне!
Розкуймо на зброю плуги!

Що орать,
коли наше поле не вільне?"
Тут всі зашуміли, мов хви-
лі морські:

„Ходімо, здобудемо волі,
або наші голови вільні, буйні,
складемо на нашому полі!“

І там на широкій долині між
гір,

селяне всі табором стали,
палили багаття вони цілу
ніч,

все ясную зброю кували.
На ранок узброєне військо
було;

кому ж не дісталоя зброї,
тому не забракло сокири,
коси

та в грудях одваги міцної.
Те військо не мало ясних
корогов,

ні панцирів срібних, коштов-
них,
на простих селянських щи-
тах не було

окриків гучних, красномов-
них.

У цілого війська оклик був
один:

„За волю, за рідну країну!“
Хоч слів тих ніхто на щи-
ті не носив,

та в серці носив до загину.
І так вони вийшли напроти
панів,

і Роберт провадив до бою.

Ні одного лицаря, окрім
нього,

не мали шотланці з собою.
Шотланське лицарство усе
перейшло

служити в англійському вій-
ську,
пішло боронити мечем і щи-
том

корону і владу англійську.
В нещасну годину шотлан-
ський народ

кував свою ясную зброю,
у першому бою розбитий
він був,

багато лягло головою...
У-друге зійшлися — недоле
тяжка!

Шотланці на ново розбиті..
Ударили в третє — і знову
поля

всі трупом шотланським ук-
риті.

Міцна була сила потужних
панів

і ватаги мудрі знайшлися,
ні в гори завести, ні в нетра
загнать

обачні пани не далися.
Широкі долини, розлогі лани
шість раз були кров'ю по-
литі,

шість раз пролунав по Шот-
ландії крик:

„Шотланці, шотланці роз-
биті!“

Ні зброї вони, ні своїх ко-
рогов
Едварду до ніг не зложили,

та волю й країну свою бо-
ронить
не стало селянської сили.
Одні полягли, а другі розій-
шлись,
пішли своє поле орати.
Без війська, без слави зос-
тався Роберт...

Що ж має тепер він почати?
Чи має піти, як шотланські
пани.

Едвардові зброю віддати,
зостатись отут в подоланній
землі,

останнього сорому ждати?
Ні, краще не бачить того
і не чуть,

як гинути буде країна...

„Прощай, моя рідна країно!
прости

свого безталанного сина!

Хотів би я вільною бачить
тебе,

але не судилося тее...

Далеко тепер на чужих бе-
регах

поляжу за діло святеє.“

Так мовив Роберт і подався
він геть

на берег убогий ірланський,
він думав повік не вертати-
ся знов

у край безталанний шот-
ланський.

В Ірландію мався прибути
корабель,

що лицарів віз в Палестину,
на ньому од'їхати хотів і Ро-
берт

у тую далеку чужину.

У купі з одважним лицар-
ством бажав
піти у хрестовім поході,
щоб дому святому останнім
життям
і силою стати в пригоді.

III.

На безлюдному березі моря
одинока хатина стоїть,
в тій хатині рибальській
убогій—
збройний лицарь самотний
сидить.

То Роберт. Він в вікно по-
глядає;

чи не мріють оті кораблі,
що везуть хрестоносців од-
важних

на війну до Святої землі.

Ні, не видко нічого на морі,
не біліють вітрила ясні;

грає вільне, широкее море,
гомонять його хвилі гучні.

Та Робертові сумно диви-
тись

на те море веселе. буйне;
як згадає він рідну країну,

затремтить його серце сумне.

І Роберт, од вікна одсту-
пивши,

ліг на лаву і погляд підвів
на потріскану стелю; на стелі

павутиння павук собі плів.

І знічевья Роберт задивився
на роботу того павука,

він дививсь, як там прядась
помалу

тая нитка, тендітна, тонка;

як павук по тій нитці спу-
скався,
розколихувавсь потім на ній,
щоб її до стіни причепити,
потім невід розкинути свій.
Що гойднеться, то нитка
їй порветься,
і до долу павук упаде,
але зараз же злазить у гору
і нову собі нитку пряде.
Так шість раз той павук
обривався
і шість раз він на стелю
злізав,
але в сьоме таки утримався
й до стіни свою нитку при-
п'яв.
Тут Роберт раптом скочив
на ноги,
ухопив свою зброю до рук
і гукнув: „Та невже таки
лицарь
Менше має снаги, ніж па-
вук?!“

IV.

Ой і не сизий то орел
злетів з гори в долину,
то прилетів юнак Роберт
у рідную країну.
Він на коневі воронім
по краю пробігає,
в останній раз шотлан-
ський люд
до бою він скликає:
„До зброї всі! Чи ще живе
міцна одвага ваша?
За волю згинуть ми кля-
лись,—
а де ж присяга наша?“

Хто волі ще не одцуравсь,
нехай іде до бою!
Хто пам'ята про славу й
честь,—
до зброї! хто за мною?“
Не згас, не згас шотлан-
ський дух,
Шотландія повстане!
У сьомий раз, як в перший
раз,
зібралися селяне.
Король Едвард не споді-
вався
шотланського повстання,
його лицарство розійшлося
уже на спочивання.
Зосталась тільки поки що
мала частина війська,
безпечна й смілива була
залога та англійська.
Все розмовляють вояки,
які з війни достатки,
які в Шотландії король
збіратиме податки.
Що ж не веселі сидять
всі лицарі шотланські?
То ж мають з ласки ко-
роля
права й маєтки панські,
то ж завтра кожен з них
підє
до рідної оселі.—
чого ж тепер вони такі
смутні та невеселі?
Того, що серце їм гризе
і сором і досада,
здається, гори всі
гукають: зрада! зрада!
Англійські ж лицарі собі
пісень гучних співають,

І так бадьоро на списках
їх короговики мають.
Селяне тихо підійшли
до війська за горою,
з'явилися, наче з-під землі,
і вдарили до бою.

Все зашуміло, загуло,
мов буря—хуртовина...
Роберт ліга на воронім,
неначе громовина.
Ох, лютий бій, останній бій!
Щаслив, хто переможе!...
Англійці в розпачі кричать:
„Рятуй нас, милий Боже!“
До них з границі поспіша
від короля підмога.

І стріча шотланський крик:
„Гей, наша перемога!“
Підмога сильна надійшла,
але шкода: вже пізно!
Женуть шотланці ворогів,
гукають в слід їм грізно:
„Не поведеться більше вам
ламати чужої волі!
Коли життя вам дороге,
кладіте зброю дол!“

Шотланське військо зай-
няло

Англійців під горою;
нема ратунку ворогам,
складають долі зброю!
Тоді з громади виступа
Роберт і промовляє:

„Отак тепер шотланський
люд

Англійцям об'являє:
Наш край від-давна вільним
був,

таким повік він буде.
Ви бачили, як прав своїх

боронять наші люде.
Хай в Англії збіра король
податки й десятини,
а всяк шотланець вільний
пан

своєї батьківщини!
Селянам нашим байдуже
про ласку й надгороди,
вони не підуть з королем
за лицарством в походи!
Тепер я вашу зброю всю
у закладі лишаю,
а вас додому відпущу
по братньому звичаю.
Ідіть, Едвардові скажіть,
Як чули по сій мові.

Коли не згодиться на мир,
ми знов у бій готові!..“
Англійці мовчки одійшли
без корогов, без зброї,
без радощів вони пішли
до сторони рідної.

Коли, долиною йдучи,
оглянулись на гору,
Роберта вгледіли вони
серед сільського збору.

Укрита людом там була
внизу гора зелена,
а вище всіх Роберт стояв,
у ніг його знамена,
лежала й зброя вся ота,
що на війні забрали,
шотланська зброя й ко-
рогви

навколо нього сiali.
Роберт неначе річ держав,
змагався, боронився,
зняв потім з голови шолом
і людові вклонився.
Англійці чули, як гукнув

увесь той гурт селянський:
„Хвала і честь! Нехай живе
Роберт, король шотлан-
ський!“

V.

Так Роберт за снагу та
одвагу
королем у Шотландії став,
в Единбургу, преславному
місті
привселюдно корону прий-
няв.

Урочиста одправа скінчи-
лась,
вийшов з церкви король на
майдан.

Людгукає: „Робертові слава!
Хай живе він до віку, наш
пан!“

Коли се стихли раптом гу-
кання,

і весь люд мов чекає чого.
З юрби виступив гурт неве-
личкий,

то обрані від люду всього.
З них один наперед ви-
ступає,

короля він поклоном віта,
поглядає навколо по людях
і таку промову чита:

„З ласки Бога й народу
обраний

наш королю! вітаєм тебе!
Ми підданими влади твоєї
признаємо по волі себе.

Ти веди своїм розумом
ясним
добрий лад у рідній стороні,
обіцяємось ми тобі вірно

помагати в миру й на війні.
Та коли ти забудеш про
справу
чести й волі народу свого,
схочеш інші багатії землі
прилучати до панства тво-
го,—

ми не підем тоді за тобою,
щоб чужого добра здобу-
вать:

нам не тісно у рідній кра-
їні,

нам не треба в чужу ман-
друвать.

Коли ти серед панських
роскошів
продаватимеш люд свій па-
нам,

ми самі боронити потрапим
ті права, що належаться
нам.

А коли ти англійській ко-
роні

віддаси королівство своє,
знай, що в тую ганебну
годину

пропаде й панування твоє.
Ми тебе на державу він-
чали,

ми тебе й розвінчаєм сами;
і коли проти нас ти пов-
станеш,

проти тебе повстанемо ми.
Дай нам Боже до віку ра-
діти,

що обрали тебе в королі,
хай цвіте при тобі та пишає
вільна воля в шотланській
землі!“

— „Дай то Боже!“ — Роберт
їм відмовив, —
„буду знати, на що я іду.
Дай нам Боже до віку про-
жити
в ширій згоді, у добрім
ладу!“

VI.

Щира згода, добрий лад
зостався.
Не зламав Роберт свого
слова,
не пропала, не пішла по
вітру
та громадська чесная умова.
Дивувались на шотланську
волю
і сторонній чужий люде,
всі сказали: „Поки світа
сонця,
у ярмі шотланський люд
не буде!“
Не пригас і не пропав ні-
коли
вільний дух в шотлан-
ському народі.

стала вільна сторона шот-
ланська
навіть давнім ворогам в
пригоді.
Як пізніш англійці і шот-
ланці
сполучились в спільную дер-
жаву,
то англійці вчились у шот-
ланців,
як любити волю, честь і
славу.
І за те хвала Роберту
Брюсу,
що за волю так одважно
бився.
Так! одваги і завзяття в
праці
він в малого павука нав-
чився.
він здобув собі велику славу,
і не вмер та слава, не по-
ляже,
в пісні, в слові буде вічно
жити
і про себе всякому розкаже.

Л. Українка.

Тема. Характерні риси шотланського народу по поемі.

Іван Тобілевич.

Іван Тобілевич (прибране ім'я—Карпенко Карий) вийшов з селянської сім'ї, родився й виріс на Херсонщині. Батьки його, вбогі люди, не могли дати йому такої, як слід, освіти, і він, вийшовши з нижчої школи, мусів зоробляти собі на життя службою по різних канцеляріях в Бобринці та Єлисаветі. Разом з своїм товаришем М. Кропивницьким, потім видатним українським артистом і письменником, він, ще молодим хлопцем, почав робити театральні вистави й до кінця життя свого був одним з найкращих українських артистів. Але ще більшу славу він придбав собі, як письменник-драматург, який в своїх комедіях та драмах боровся з тим, що чинить лихо в житті переважно простого люду на Україні. В найкращих своїх драмах („Бурлака“, „Розумний і дурень“, „Сто тисяч“, „Хазяїн“) Тобілевич силою свого великого талану виставляє на людські очі тих, хто живе неправдою, насильством над темними і слабшими, хто свої власні інтереси робить своїм Богом. В цих самих драмах виявляється глибока і щира віра автора в перемогу добра над злом, правди над неправдою, і разом з лихими людьми він виводить і таких, що вірять в цю перемогу і борються для неї („Бурлака“, „По-над Дніпром“, „Суєта“). Писав Тобілевич і такі драми, в яких відбилася минувшина України („Сава Чалий“, „Гандзя“ й ин.). Ім'я Тобілевича завжди житиме в історії української літератури та культури, як одного з творців національного українського театру.

Іван Тобілевич.
1845—1907.

Б у р л а к а.

Драма на 5 дій.

ДІЄВІ ЛЮДЕ.

Михайло Михайлович, волосний старшина.

Омельян Григорович, писарь.

Сидір, збірщик, прибічник старшини.

Петро

Семен

Дід

Микола

Павло

Односельчане.

1

2

3

4

чоловіки—односельчане.

Опанаас, бурлака.

Олекса, молодий парубок, його племенник.

Галя, Олексина молода.

Гершко, жид.

Постгарь.

Громадяне, десятники, провожатий, парубки й дівчата.

Дія перша.

Волосне правління.

(Старшині запала в око дочка одної бідної вдови—Галя і він хоче на ній оженився. Через Сидора він довідується, що Галя любить Олексу, племенника Панасового (Бурлаки). Тоді він наказує взяти Олексу під арешт: хтось покрав у нього коней, так на Олексу неначе б то падає підозріння, а через 2 дні набор москалів, то Олексу можна буде заароторити в москалі; тоді Галя відцурається Олекси й піде за старшиною. Писарь, який і раніш укупі з Гершком помагав старшости робити всякі неправди, за дея согні зможеться допомогти йому в цій справі).

Я в а VI.

Старшина (*один*). Ну, здається, діло йде на лад! Коли б мені тільки це діло виграти—годі! Буду в церкві що празника оттаку свічку ставить!.. О, здається, це Сидір іде. Так, він, і Олекса з ним. А ну, попробую ще паскавої заспівать.

Входять Сидір і Олекса.

Сидір. Так, так, голубчику! нічого тут крутить і сюди, й туди: у нас є свідки, що ти коней віддав злодіям!

Олекса. Та Бога ви бійтеся! Я вам десять свідків покажу, що в ту ніч, як у старшини коней покрадено, я був аж у Висці, на весіллі, там і ночував, там і на другий день зостався і тільки в обід третього дня приїхав.

Старшина. Та вже як не вертись, а треба буде признаться, бо з города я получив звістку, що злодій піймався і на тебе показав.

Олекса. А щоб він катові на свого батька показав! Не паскудьте ви мене, ви знаєте, що ми були хазяїни і

мій дядько Панас був старшиною, як і ви, а що тепер зубожіли, то це не порок: може ще й ми хазяїнами будемо. За що ж ви таку біду накликаєте на мене?

Старшина. Бач, у дядька пішов! Дуже цікавий! Гляди, щоб і тобі, як і дядькові, не втерли носа. Були хазяїни! а тепер твій дядько—бурлака, чабаном десь служить, а все через те, що розумний дуже

Олекса. Дай, Боже, всім такого розуму.

Сидір. Ти лучше попроси старшину, а то ти все гостро одказуєш.

Старшина. А вийди, Сидоре, в сіни,—я з ним побалакаю. То він тебе соромиться! (*Сидір виходить*). Чуєш, парубче,—я тобі й коні подарую, і діла ніякого не заведу і ще дам сто карбованців... тільки відсахнись ти від Галі Королівни—я її сватаю! Іди куди в найми, скажи, що кохаєш другу—одкинься од неї! Бо як цього не зробиш, то я тебе і в острог посаду, і в москалі віддам—усе одно пропадеш.

Олекса. Так ось воно що! Ви б так і казали: це ви купуєте у мене мою дівчину? Ні, дядьку, бідний я, правда, і сто карбованців—гроші, але я повісився б на другий день, або й зараз, як би взяв у вас сто рублів для того, щоб розпанахать свою душу, зсушить своє серце разом з чужим серцем! Ні, дядьку, цього не буде. Ви мене не злякаєте тим, що посадите. Посадите—то й випустите. А в москалі піду, то не по вашій волі, а так, значить, слід, тепер усі йдуть. Тільки мені писав дядько Панас, що я вільготний...

Старшина. Я тобі покажу вільготу, коли так! Бач, який завзятий! Я до тебе ласкою, а ти гуком на мене! Е, собачий сину, стривай же, я тебе поки в москалі віддам, то ще й різками випорю, волосним судом. Сидоре! візьми його в холодну, ми з ним завтра розправимось... ач яке зіллячко!

Сидір. Іди.

Олекса. Гріх вам буде, дядьку! Я всім людям розкажу, за віщо ви надо мною знущаетесь.

Старшина. Посади його та поклич писаря.

Сидір. Та он-де й він і Гершко, біжать сюди обидва.

Сидір з Олексом виходять.

(Писарь і Герішко приносять звістку, що повернувся Панас і забирається прийти до волости). Старшина не хоче тому вірити).

Я в а Х.

Входить Бурлака в постолох, у свиті, з торбою за плечима й з чабанською гирлигою в руках. Писарь присіда біля столу, жид задом крадеться за двері й шезає.

Бурлака. Здрастуйте вам. Не пізнали?

Старшина (*стривожений трохи, але не показує виду*). Ба ні, пізнав Давно прийшов?

Бурлака. Та оце тільки що ввійшов у село! Як же ти поживаєш, Михайло? (*Йде до його, хоче почоломкатись*).

Старшина. Ти знай честь, пам'ятай, з ким говориш! Здається, бачиш, що старшина (*показує знак*), то треба й говорить якось иначе.

Бурлака (*трохи одступа назад*). Це так товариша стрічаєш?... Ну, вибачайте, господин старшина. А я й чув од людей, що ви стали великий пан, що до вас ні приступу тепер, та й не вірив, аж воно й справді так.. Вибачайте ще раз.

Старшина. Яке мені діло до людського пащикуння! Всяк повинен знать своє стійло. Чого тобі треба?

Бурлака. Бачите, я йшов додому спочивать: на старість надоіло мені між чужими людьми тиняться. Сивіть почав і ні до кого було голову прихилить! А тут у мене зостався племенник, Олекса Жупаненко,—думав у нього доживать старість. Прихожу сьогодні в село, питаю про свого Олексу, а мені й кажуть, що його тільки що заарештовано. Так я й додому не заходив, розпитав, хто старшина, зараз і сюди—думаю собі: старий приятель Михайло дасть братерську раду. Одначе бачу, що ради не буде. Ну, хоч скажіть мені, будь ласка: за віщо ж хлопця посажено під арешт?

Старшина. А ти що мені?—начальник, чи як, що я тобі буду розказувать, за віщо кого в холодну посадою!

Бурлака. Ба ні! Ви мені начальник, а всякий начальник повинен заступаться за правду і кожному мирянину давать і пораду, і одповідь на його питання!

Старшина. Та я знаю, що ти дуже розумний, з тобою не збалакаєш! То ти тільки за цим прийшов?... Мені ніколи. йди собі з Богом!

Бурлака. Як же це буде? То ви й не скажете, за віщо мого племенника посадили?

Старшина. Пішов собі геть! Що ти мені молитву прийшов читать?

Бурлака (*підходить, старшина одступає*). Слухай, Михайло! я не подивлюсь, що ти старшина, а тільки не заговориш по-людськи, то виволочу тобою всю хату! Кажі, не дратуй мене: за віщо взяли парубка? Я не одступлю за поріг, поки не довідаюсь!

Старшина (*оглядається*). Омеплян Григорович, де ви?

Писарь. Я тут—на місці (*шукає наче чого*). Перо десь упало.

Старшина. Пишіть протокол! Чули, що він казав?

Писарь (*підіймається, витріщив очі й дивиться*). Не урозумів!

Бурлака. Шкода, пане-брате, твій писарь тепер тільки мислите може писать. Бач, який гарний—мов сова!... Ще раз прошу тебе, Михайло Михайловичу, не дратуй мене.—скажи, за віщо ти арештував Олексу?

Старшина. Твій—Олекса злодій, за те й сидить, чув?

Бурлака. Злодій?... Брехня! Люде зараз казали мені, що Олекса смирний, роботящий і чесний хлопець! Не шуткуйте цим словом, господин старшина! Все моє щастя в цьому парубкові: він мій племенник, він мій хрещений син, я за-для нього тільки сюди й вернувся. Коли правда, що Олекса злодій—я від нього відцураюсь і завтра ж вернусь назад, а коли довідаюсь, що ні... глядіть! У Бурлаки та сама душа зосталась і те саме серце б'ється в грудях, котрі 12 літ тому назад водили його скрізь шукать правди, я й тепер знайду правду!... (*Виходить*).

Старшина (*до писаря*). Шукай, шукай! Вітра в полі... Ну, а ви—хоч викрути: яка тепер з вас порада?

Писарь. К вечору—как стьоклушко!

Дія друга.

Дворище волосного будинку.

Я в а ІV.

Чоловік 3-й. Я ще малий був тоді, як він пішов з села, то й не гаразд його знаю. Скажіть мені—чи його так таки Бурлакою й прозивають, чи це від того, що він бурлакував?

Петро. Через те, що бурлакував, через те й Бурлакою звать. Щоб ти знав, що він за чоловік, то я тобі розкажу. Давно це було, ще за крѣпацтва—бодай не верталось!—ми вмісті з Опанасом пасли валахів панських,—літ нам було може по 15-ть. Раз над вечір попасом прийшли ми з валахами до ліска—ось що за Варчиною балкою—де не взявся, сучої пари, вовк і задавив двох валахів. Біда—битимуть. А Панас такий був, що не доведи Боже, як би його вибили—підпалив би двір: сердитий та завзятий! Ото Панас і надумав тікати на Басарабію, а ми сиротами були. Пригнали ми валахів додому—ввечері їх не лічать. Повечеряли, вкрали хліба та й подались. Де та Басарабія—ні він, ні я не знаємо! Йшли навпростець, куди Панас вів. Він був цікавий і чув, що Басарабія в той бік, де сонце стоїть в обідню пору. Та так і йшли на сонце. Не стало у нас хліба, я зовсім підбився, почав плакати і лаятись. Опанас довів мене до якогось села й сказав: „Іди, каже, в село і признайся, звідкіля ти, то тебе назад пошлють, бо не тобі, каже, бурлакувати!“ Попрощався з мною, та й пішов. Так Опанас пропадав літ 20, а може й більше. Як же настала воля, він і прийшов додому. Розказував—був аж коло Дунаю, а послі попав до якогось німця в Крим, там чабанував, та й грамоти добре вивчився.

Чоловік 3 й. От чоловік—світа побачив!

Петро. Еге! Та й не дурно ходив. Скоро прийшов, зараз хазяйство почав заводити—грошенята були. Тоді ще як-раз уставні грамоти рабили, от ми його й вибрали старшиною.

Чоловік 3-й. Так він і старшиною був? Тепер пам'ятаю, пригадав! Коло його хати раз-у-раз народ збірався і він їм розказував? Через що ж він знову подався бурла-

кувать? Тоді ж воля вже була. (*Підходять люде: 1-й та 2-й чоловіки і ще де-хто*).

Петро. А був у нас посередник,—чоловік нічого собі, тільки все гроші позичав, через те й промотався. Один раз причепився до Панаса, щоб той позичив йому з громадських грошей тисячу рублів. Опанас не дав. Ну, й завелися. Посередник його змінив і постановив Михайла Михайловича, що й досі хазяйнує, а Михайло зараз і позичив грошей посередникові, значить. Ото тут і пішло. Опанас почав правди дошукуватися і таки добився, що губернатор посередника змінив але ж і сам, ізлочи то сюди, то туди, спустив усі гроші, які привіз з Криму. Тоді й каже: „я свого добився, гроші громадські вернув і посередника вигнав, а тепер знову піду зароблять собі грошей“, та й пішов до прежнього хазяїна в Крим. І оце вже мабуть літ більше десятка, як його не було в селі. Тільки іноді гроші присилав сестрі Горпині.

Чоловік 1-й. Так він мабуть знову грошей приніс. І я його добре пам'ятаю, він же наш сусіда і з покійним батьком був приятель, то я часто слухав, як він, бувало, в неділю почне розказувать про божественне і про всякі землі. Батько казали, що він усю біблію прочитав.

Чоловік 2-й. Як же то він і досі з ума не зійшов, бо кажуть, як біблію всю прочитаєш, то безпремінно з ума зійдеш! Я чув, як баба Ярина казала, що Бурлаків дід був запорожець і накладав, каже, з чортами. Може й він через те такий тямущий вийшов!

Я в а VI.

Приходять: Опанас, Микола, дід, Павло і ще люде.

Бурлака. Таке то, люде добрі, робиться у вас: узяв парубка і ні за віщо посадив у холодну та й держить. Тепера—він один син у матері, а старшина, ставить його без вільготи по списках! Захотілось йому, бач, молоду Олексину собі висватать, а та йому гарбуза піднесла, і то він так мститься. Він вас усіх заставить робить на нього, як ви будете мовчать!

Дід. Бодай не казать. Роблять, що хотять: Сидір Кавун та писарь орудують усим. Котрі багатенькі, тягнуть

за ними. От хоч би й з наділами: хто не мав сили, попрібірали наділи до себе, а тепер ніяк не відтягаємо. Поки діти були малі, то й я свої наділи віддав,—аби виплачували, а тепер діти підросли, став требувать назад—кажуть, ніби я продав, ще й документи якісь показують.

Бурлака. То це, виходить, підлоги!

Дід. А підлоги.

Бурлака. Так чого ж ви дивитесь? Сход має право повернуть усі наділи тим, кому вони належать.

Дід. А так, так!

Бурлака. От сьогодні виберемо щотчиків, почитаємо його. Як я розібрав діло, то він багато грошей замотав, а ви мовчите, кожний про себе дбає, а за громадське байдуже. А там і до наділів доберемось.

Дід. Та це правда.

Петро. Ні, братці, не так нам Михайло допик, щоб і тепер йому мовчать! Аби був чоловік, щоб шлях показав, то ми його приструнчим! Звісно ми люде темні, а він з писарем і робе, що схоче.

Микола. А що ти йому, зробиш? Базікаєш тільки!

Дід. Він скрізь руку має, а ми що?

Петро. Одсохне йому та рука, як Опанас візьметься.

Микола. Там уже побачимо.

Петро. Та й побачимо! Треба братці, тільки за Панасом тягти, а як підемо у ростіч, нічого не вийде.

Павло. А хто ж то руку буде тягти? Старшина як вийде, то й ти язика прикусиш.

Микола. Бо й прикусе!

Петро. Аби ти не прикусив, а я не з тих.

Микола. Та то ти сміливий оце зараз, а як у холодну посадять, то не те заспіваєш!

Петро. У холодну? Дзуськи! Короткі руки!.. Хто ж поведе? Хіба ти може.

Микола. Як звелять, то й я поведу.

Петро. Знаєш, що я тобі скажу?

Микола. А що?

Петро. Та то...

Микола. Кажи ж, що?

Бурлака. Постойте, братці. За віщо ви сваритесь? Ви старшину вибрали, ви його й змінить можете. Тільки

ж як ви будете сваритися, то нічого не вдієте. Це йому буде ковівка на руку.

Павло. Хто ж тобі казав, що всі хочуть старшину скинути?

Сидір. Як його скинем, то тебе виберем, чи як?

Павло. І ти будеш такий самий.

Бурлака. От бач, уже й знайшлися ті, що з одні миски сьєрбають!.. Нехай і тебе виберуть, нехай і цей самий буде, але ж подумайте: де він того добра набрав? Хіба не чули, що вчора балакали, як старшина на громадські гроші купує хліб через жида? Силою хоче від парубка дівчину взяти, знущається над усіма,—це гірше султана!

Чоловік 3-й. Та не гомонить бо так голосно: он старшина стоїть у вікні, ще почує.

Петро. Нехай слуха, коли вуха має! Вони замотали більше двох тисяч оброчних, а з нас шкуру деруть!

Чоловік 3-й. Та цитьте, бо почує.

Петро. Чого ти боїшся? Ну, почує, так що? Адже ми по закону!

Я в а VII.

Старшина (*з писарем виступаючи вперед*). Здрастуйте, з празником будьте здорові! (*Всі затихли й повертаються до волосного будинку. Дехто одказує: „Спасибі! Будьте й ви здорові“!*) Сьогодні, мабуть, сходу не буде, бо багато п'яних... От зараз першого Петра візьміть і посадить у холодну: йому дуже жарко!

Бурлака (*виступаючи вперед*). А за віщо ж то його і в холодну брать?

Старшина. А тобі яке діло, ти чого сюди прийшов?

Бурлака. На сход.

Старшина. Яке ти прavo маєш мішаться не в своє діло? Знай свою отару.

Бурлака. Я свою отару знаю і доглядаю й обороняю, а ви свою ні за що маєте!

Старшина. Не смій зо мною так балакати!

Бурлака. Вибачайте, господин старшина, що я вам зв'язу: і ви не смієте зо мною так балакати! Хіба це я

погане що небудь кажу? Я питаю вас, за що чоловіка в холодну садовить?

Старшина. А ти що таке? Ти прийшов сюди мене вчить? Ти не маєш права на сході бути! Який ти хазяїн, — ти чабан!

Бурлака. Ви не кричить, бо й я вмю кричать. Ви не лякайте мене—я ляканий!.. Я знаю, що вам не хотілось би мене оттут бачить!

Старшина. Нам не треба пройдисвітів. Ходив цілий вік біля овець, то й ходи, а на сході зась!

Бурлака. Михайло Михайлович, глядіть, щоб я вам чого небудь не сказав!

Старшина. Йди, кажу, звідсіля!

Бурлака. Наше одно село—волость составля, то на сході всякий хазяїн має право голосу.

Старшина. О! ти дуже розумний! грамотій!.. Жалуйся на мене, що я тебе вигнав з сходу, а тим часом геть відсіля!

Бурлака. Знаєте, що я вам посовітую: ви всіх їх повиганяйте, та вдвох з писарем і рішайте діла. А поки вони будуть, буду й я. Я такий же хазяїн, як і вони.

Старшина. Такий, та не такий!..

Бурлака. Через що ж так? У мене є й хата, і наділ є, і оплати я всі віддав.

Старшина. І оплати всі віддав, та й іди тепер, звідкіля прийшов. От що! *(До писаря)*. Прочитайте йому той закон, що ви мені показували. *(Писарь хутко йде у волость)* А тим часом візьміть Петра у холодну, щоб п'яну пашеку не розпускав!

Микола. Ходім, Петре: я вже бачу, що ти доказав!

Петро. Не гавкай, щоб і ти не завив.

Писарь *(виносить книгу і дає Бурлаці)*. Прочитай 71-ю о волостних сходах.

Бурлака *(бере книжку і, розгорнувши, віддає назад)*. Подивись сам у цю книгу! Мабуть ви ви всі діла рішаєте по цій книзі?

Писарь *(хана книгу й чита ніби про себе)*. „Собрание отборныхъ пѣсень“. *(Ні в тих, ні в сих вртить книгу в руках)*. Чи не штука! Отдав дякові вмісто цієї книги—закон. Одинаксивий перепльот!

Старшина. Що це?

Писарь *(виходить)*. Статистика зовсім голову заморочила.

Старшина *(кричить йому в слід)*. Давайте цинкуляр! Бурлака. От бачите, у вас і закона нема при волості.

Старшина *(сердито)*. Йди звідсіля, кажу тобі! а то ти договоришся, що я тебе по 38 ій.

Бурлака. Ні, не піду. Вам би хотілось, щоб і я, як другі, мовчав. Га цього не буде! *(До громади)*. От, люде добрі, яка річ: у нас по волосних книгах є гроші, а в наличності їх нема! Я це докажу! Господин старшина знає, де гроші, та тільки не хоче, щоб ви знали.

Старшина. Так ти мене злодієм робиш?

Бурлака. Ні, не я вас роблю злодієм, ви вже сами зробили себе злодієм... Зберіть щотчиків, нехай пощитають волость!

Старшина *(до громади)*. Хто дума, що я злодій?

Петро *(підніма руку вгору)*. Я!

Старшина. Хто сказав „я“? Петро? *(Сердито)*. Візьміть його у холодну зараз,—він п'яний! *(Петра тягнуть у холодну, він опинається)*.

Петро. Беріть, беріть, нехай з вас дух вибере!

Бурлака. Люде добрі, за віщо ж ви чоловіка тягнете? Це ж усе одно, що ви себе тягнете! Ну, а як старшина скаже взять тих, що тягнуть тепер Петра, то другі й тих посадовлять у холодну? Та так, не розбіраючи за що, будете садовить один одного, поки всі не будете в холодній сидіть!?

Петро *(кричить)*. Усім те буде, всім! Він вас усіх у холодну запре! *(Петра силою потягли)*.

Старшина *(до Бурлаки)*. Що ти людей бунтуєш? *(До громади)*. Чуєте, чому він навча! Посадіть Петра та й його візьміть, щоб не бунтував людей! *(Чути голос Петра: „всім те буде, всім!“)*.

Бурлака. Оцього вже не дїждеш, щоб і мене посадить: я тобі не вівця! Не думай, що зо всяким можна однаково розправляться! Я й на тебе суд знайду!

Старшина. Мовчать! Не смій мені тикать!

Бурлака *(з запалом)*. Не заслужуй! Коли з тобою по-чеськи, то й ти не будь тим, що моркву рие!... Бач,

яка правда! Позабірали гроші громадські в свої кишені та й багатіють, а як знайшовся чоловік, що хоче знати, де ті гроші, так він його зараз у холодну!... Не любиш правди?

Старшина. От я тебе провчу! *(До громади)*. Хто сміє щитати мене, хто дума, що я гроші покрав?! *(До Бурлаки)*. До станового його зараз одіслать Я тобі покажу, як такі слова говорить на сході *(До волости)*. Омелляне Григоровичу, йдіть сюди!

З гурту голоси: 1-й. Бо таки не мішало б пощитати 2-й. Може й справді грошей нема!

Старшина. Хто там обзивається? Чи не хоче в холодну?

Бурлака. Так їх, так їх, овець! Щоб не балакали! Всіх у холодну: вони один другого посадять!

Старшина. Взять його! *(Два чоловіки підходять до Бурлаки)*. З холодної чуть голос Пемба: „усім це буде!“

Бурлака *(до чоловіків)*. Пішли геть, візці! *(Писарь виходить)*.

Старшина *(до писаря)*. Чого ви там сидите? Тут Панас Зінченко оскорбленіє мені наніс! Пишіть протокол. Він бунтує громаду... Злодієм мене робить єсть цинкуляр...

Бурлака. Злодіїв ніхто не робить, вони сами привчаються красти.

Старшина. Чуєте, що каже? Зараз його в стан! Не-хай коней мені запрягають, я сам поїду. *(До громади)*. Сьогодні сходу не буде! Ху! *(Береться за голову)*. Він арештований, не пускайте його. *(Виходить у волость, узявши за голову)*.

Писарь *(чухає потилицю)*. От тобі й статистика! *(Де-хто з громади розходяться)*.

Бурлака *(до писаря)*. Чого ж стоїш? пиши бумагу! *(До громади)*. А вам скажу: що як ви не пощитаєте волость, то багато своєї худоби не дощитаєтеся! Ач, злодюга, куди поверта! Сходу не буде, бо п'яних багато!... Оскорбили його, що пощитати хотять!... Не сховавсь, голубчику, від мене! Побачимо, як ти Олексу в москалі віддаси! Я не до справника, і до губернатора доступлюсь!... А ви мовчіть, поки він поїсть вас усіх *(Іде)*.

Старшина *(вискакує на ганок і кричить)*. Що ви його пустили? Візьміть його, він арештований.

Бурлака (*обертається*). Чорта пухлого візьмеш!
Писарь. Неожиданний хвинал!

З в і с а.

Дія третя.

(Олексій втіє з холодної, Бурлаку ж сонного, з приказу старшини, заклали і посадили в холодну, але й йому вдалося утікати з неї, і він пішов у город шукати там правди на старшину).

Дія четверта.

Волосне правління.

Я в а І.

Писарь (*сидить на землі сонний, протирає очі й оглядається кругом*). Оце так у волості й заснув. (*Стогне, підводячись з землі, й береться за голову*). А в голові гуде, то їй-Богу неначе вітер у димарі! Учора передав куті меду! Добре, хоч рано прокинувся: ніхто не бачив, що я тут валявся! Аж за серце смокче, так погано (*Позіхає й потягається*). А тут ще й роботи до біса. Послали в город бумагу, щоб Бурлаку арештувати і як безпашпортного привели. Оце сьогодні повинен зібратися сход і підписати приговор, щоб як Бурлаку приведуть, то ми його назад. Треба писати приговор, поки що. Я так думаю, що Бурлака, як насидиться в острозі, то укуськається і хоч його й вернуть, перестане лізти у вічі. Тоді вп'ять кури!... Погано буде, як він там успів набрехати справників! Тільки ж Казюка не повинен допустити, распорядженіє зделано акуратно! (*Пробує взятись за статистику*).

Я в а VI.

Писарь і Сидір.

Поштарь (*входить з сумкою через плече*). Здрастуйте!

Писарь. А моє вам поштеніє, Полікарп Данилович!
А що новенького?

Поштарь. От вам письмо від Казюки, а от вам пошта, може тут і є що нове. Я вже третій день з города. Поспішаю оце, щоб хоч сьогодні на ніч вернутися,—прострочив трохи. А у вас пошти нема?

Писарь. Та єсть тут срочні бумаги про статистику, та не готово, а через неї й другі бумаги лежать...

Поштарь. Ну, бувайте здорові! Ніколи мені. Ще діло є до попа. (*Чоломкається, виходить*).

Писарь. А ну, зараз прочитаємо письмо Казюки... (*Чита*). Бач, Ирод!

Сидір (*тривожно*). А що там?

Писарь. Панас наш у городі, подав донос, що гроші оброчні розтрачено, представив приговори підложні... І де він, чорт, достав їх?

Сидір (*тривожно*). Що ж воно буде тепер?

Писарь. Побачимо.

Сидір. Покиньте ви оцю статистику та робіть, що нам нужніше: пишіть приговор за Панаса, щоб його зараз у острог: тоді й доносіві його не так поймають віри.

Писарь (*невдоволено*). Де ще те теля, а ви з довбнею бігаєте.

Сидір. Як де? Та я завтра сам поїду в город, заарештую Панаса і приведу.

Писарь (*сердито*). Постривайте, ще ж не все прочитав. (*Чита*). Бач...

Сидір (*тривожно*). А що?

Писарь. Не мішайте!... (*Чита*). Он як! Олексу випустять. Панас знайшов у городі нашого попа і той дав бумагу, що в нього є й мати, і що він один син у сем'ї, та ще Петро являвся і дав показаніє, що Олекса один син у матері.

Сидір. Я ж казав старшині: не сваріться з попом, бо пригодиться,—не послухав!...

Писарь (*розпечатувє пакети й чита*). От тобі й за Олексу требують об'ясненіє. І статистики требують!... А бодай тебе в жито головою! Не знаєш, за віщо й браться!

Сидір. Нам найперше треба Бурлаки здихаться. Вісь усьому причина!

Писарь (*розпечатавши послідню бумагу, радісно*). Попався, попався!

Сидір. Хто? хто?

Писарь (*потирає руки*). Панаса арештовано в городі. Постривайте. Еге, вже п'ять день, як його заарештували... Що ж воно за знак, що й досі не привели? Може втік?...

Ну, причепилась сатана! Як було гарно, поки не було в селі цього пройдисвіта, а тепер хоч тікай. Наробить він клопоту!

Сидір. Приведуть, а ми його з приговором назад, у острог!

Писарь. А оброчні гроші де? Хіба не знаєте! Як присіхаються зараз, що тоді буде, де їх візьмеш?

Сидір. Та не лякайте, ну вас к бісу! Неначе маленькі... хіба первина! Коли б тільки старшина сьогодні вернувся, щоб на завтра в город до Казюки поїхати, а там вже діло повернуть...

Писарь. А де ж старшина?

Сидір. Казав учора, що раненько поїде на базар у Мазурівку. Піду лишень я оце довідаюсь, чи не приїхав старшина. *(Виходить)*.

Я в а VII.

Писарь *(один)*. Ні, скінчу статистику, та й в одставку!... Цей Бурлака чоловік не певний. Олексу вже вернув. Тепера, як громада дознається, що він Олексу вернув, зараз на його сторону повернеться: побаче, що можна воювати, — а тут ще й оброчних грошей нема!... Що Казюка зробе? Хіба діло до весни затягне... побачимо! Черкнем приговор! *(берє бумагу й пише; написавши трохи, чита, перше тихо, а потім голосно)*: „Односелець нашъ Афанасій Зиньченко, возвратившись зъ бродяжничества, де пробувъ болѣе 20-ти годовъ, постоянно предається пьянству и разврату, а зъ таковаго powodu бунтуєть общество, чинить обиды старшимъ, не взирая на званіе"... Здається, добре. *(Знову пише)*.

Я в а VIII.

Входить провожатий з налицею й бумагою в руках.

Провожатий. Здрастуйте.

Писарь *(не слуха його й не бачить. Чита)*. „По таковимъ прычинамъ, а равно принимая во вниманіе не-исправимость Зинченка, приговорили: Вышеупомянутаго Афанасія Зинченка, какъ испорченнаго, не исправимаго, развратнаго и порочнаго члена общества нашего, бывшаго од-

нажды подь слѣдствіемъ, который можетъ имѣть пагубное
вліяніе на своихъ односельчанъ—выселить въ Сибирь, да
каковой надобности и передать его въ распоряженіе прави-
тельства, принявъ всѣ издержки на общественный счетъ.
Приговоръ сей представить на утвержденіе въ крестьянско-
присутствіе, а до того онаго Афанасія Зинченка, по про-
водѣ его изъ бродяжества, въ которомъ онъ вновь состо-
итъ, дабы онъ не скрылся, содержать подь арестомъ пр-
волостномъ правленіи"... Ну, слава Богу, одною работою
меньше! (*Глянувши на провожатого*) А тобі чого треба?

Провожатий подає папір.

Писарь (*прочитавши*). Як-раз поспів: приговор го-
тов і Бурлаку привели! От радий буде старшина! Де арештант?

Провожатий. Нема.

Писарь. Як нема? Це ж бумага, що він препровож-
дається за строгим караулом? (*Читає*) „Препровождять и на-
блюдаютъ, дабы арештантъ въ пути слѣдованія, или во время
ночлега не могъ учинить побѣга“.

Провожатий. Та він і не біг, а так пішов собі
та й годі.

Писарь. Так ти його пустив?

Я в а ІХ.

Сидір (*входить*). Ну, слава Богу, приїхав Михайло
Михайлович! Якось не так страшно, як він дома, а то ви
мене зовсім перелякали тими гаспидськими бумагами!...
Зараз і старшина йде за мною.

Писарь. От вам нова закуска!

Сидір (*трівожно*). А що там таке?

Писарь. Ось бачите—що! (*Показує папір*).

Сидір. Та Бога ви бійтесь! Кажіть мерщій, що там
таке,—хіба я грамотний, що ви мені бумагу тикаєте!

Писарь. Панас з дороги втік! Оце й провожатий.

Сидір. О! Так ти такий, голубчику, сторож? Як же
ти смів пустити арештанта?

Провожатий. Хіба я його пускав?

Сидір. А хто ж його пустив?

Старшина *(входить)*. Кого пустив?

Сидір. Панаса.

Старшина. Хто?

Писарь. Оцей чоловік.

Старшина. Га?... Що?... Він пустив Панаса?... Закувати його в кандали! перебрить голову йому! Мало... убить його, як собаку! Бач, як служать обществу!... Ти знаєш, кого пустив? знаєш?... Розбійника випустив, він у нас в Сибір приговорений. *(До писаря)*. Пишіть протокол. *(Писарь сіда писати)*.

Сидір. Пишіть, Омеллян Григорович!

Писарь. Та відчепіться!

Провожатий. А на віщо ж розбійника посилають з одним чоловіком? На такого арештанта і п'ятох мало! Що я йому зроблю, коли він як би загилив мене по потилиці, то мабуть би і до завтраго не дожив.

Старшина. Хоч би він і вбив тебе, то ти не смів його пускати: куди він, туди й ти!

Сидір. Куди він, туди й ти!

Провожатий. Я йому кажу: ходім, дядюшка, у волость, а він і не слуха. „Іди“, каже, „коли тобі треба, я там нічого не забуду“, та й пішов собі другою дорогою у бік.

Старшина. Нехай іде, а ти повинен назирці за ним.

Сидір. За ним назирці.

Старшина *(до Сидора)*. Не мішайся.

Провожатий. Я за ним. Він каже: „покинь лучче мене, я додому шлях знаю і прийду. А щоб мене водили, як арештанта, не привик!“

Старшина. А ти злякався, та мершій на втьоки!

Провожатий. Злякалися б і ви такого чоловіка. Він оглянувся та й каже: „Іди ж, іди, чоловіче, прямо-у волость, і я туди прийду!“ Та так ці слова сказав, що, мені здається, і ви б послушали!

Старшина *(до писаря)*. Пишіть все оце в протокол!.. А ти, Сидоре, біжи, позви сюди десятських та ще візьми чоловіка п'ять з добрими кілками. Тепер я бачу, що він не хотів безчестя, щоб його, такого хороброго лицаря, привели, а незабаром і сам буде! Певно, що він піде зараз

до Галі з звісткою, що Олексу випустять; а ми його там і зв'яжемо та зараз в арештанську, а завтра з приговором в острог. Нехай не гвалтує, иродів син! Оттут він мені сидить!.. Та зивай людей на сход. (*Загляда до писаря в папери*). А приговор готовий?

Писарь (*не піднімає голови*). Готовий.

Старшина (*показує на провозжатого*). Він вам не нужен?

Писарь (*мише*). Ні.

Старшина (*до Сидора*). Одведи його в холодну, а сам біжи зивай десятських і понятих, та людей на сход,—що вони баряться?!

Сидір. Зараз. Знаєте, що? Я зйду з людьми в шинок та дам їм по добрій чарці, так вони будуть смилівіші, як прийдеться з тим Иродом воювать, бо він же так не здасться, хіба ви його не знаєте?

Старшина. Добре, добре! Розумно пригадав. Веди ж оцього дурня в холодну.

Сидір (*до провозжатого*). Ходім!

Провожатий. Змилуйтесь, господин старшина! За віщо ж ви хочете занапастити мене? Хіба ж я винен, що мене одного послали провозжатим з розбійником?

Я в а XI.

Панас тихо входить і стоїть біля дверей.

Старшина. От ми змилуємся!... Пустив арештанта—тепер сам будеш арештант і замість його в Сибір підеш!

Провожатий. Помилуйте, за віщо ж?

Старшина (*до Сидора*). Веди його! Не пускай арештантів.

Бурлака. Він арештанта не впустив, ось тобі й арештант! (*На хвилину картина: старшина, почувши Панасів голос, повертається до його і мов онімів; писарь скочив з стільця, звалив шоти, а Сидір одхилившись, неначе на його хто замахнувся, хутко виходить*). Полякались, нечестиві! За віщо ти хочеш чоловіка садовити? Від злости, що не по твоєму вийшло? Бачиш, прийшов сам без провозжатого.

Старшина. Прийшов без провожатого, а підеш звідсіля з провожатим! Громада приговорила вислать тебе в Сибір! Сьогодні й приговора підпишуть, уже готов он. А прочитайте йому.

Писарь одкашлюється і встає.

Бурлака. Не треба! *(Писарь сіда)* Мовчав би ти лучче! Я знаю, що підлогом можна зробить усе! Але побачимо, як воно дальше буде! Може ще замість мене ти підеш у Сибір,—воряга! Прийде незабаром і на тебе твоя! Ти думаєш, що так тобі пройде? Ні, я тобі кісткою у горлі стану, подавишся! Не справдяться твої гидкі заміри — не справдяться! Подивись ти в свою душу: хіба тобі видко других винуватить, коли ти сам замазаний, як та ганчірка, що каглу затикають? У вічі не глянеш сміливо!

Старшина. Не смій розказувать у волості, я тобі тут рота заткну!

Бурлака. Ні, я тобі заткну! Украв громадські гроші та й баришуєш з жидом; підлогом хотів парубка віддять у москалі, щоб жениться на його дівчині, підлогом наділи у людей поодбїрав; підлогом хочеш і мене запакувать, та ще й рота затикаєш? А не діждеш ти, фойднику всесвітній, щоб я мовчав!

Старшина *(до провожатого)*. Бери його, це твій арештант, і веди в холодну, а то я тебе запроу!

Провожатий хоче брать.

Бурлака. Не зачіпай, дурню! Він бреше. Ти бачиш, я ось-де у волості стою і не втікаю ні від тебе, ні від його,—нехай сам бере, як йому треба! *(Підступа до старшини, а той відходить до писарського столу. Писарь ні в сих, ні в тих)* Чого ж ти тікаєш від мене? Я хочу тобі подякувать за твій приговор!

Старшина *(перелякано)*. Чого тобі треба?... не лізь!.. Омеллян Григорович, де ви в бісового батька?— він тут задавить мене!.. Пишіть протокол!

Писарь. Де два б'ються, третій не мішайся!

Бурлака *(принер старшину до столу)*. Злодюга, де твоя честь? У... *(Неначе хотів кинутись на його, та опам'ятався)*. Тьху! Смердючий, рук паскудить не хочу!

(Відходить). В Сибір! За що ж? Я не вкрав, не вбив, кривди нікому не зробив; хотів овець оборонить від вовка, а вони сами йому в зуби лзуть! Пропадайте ж, коли так!
(До старшини): Пам'ятай, Михайло, що буде каяття—не буде вороття.. із Сибіру є сюди шлях!... *(Виходить)*.

З а в і с а.

Дія п'ята.

У Галі в хаті.

(Галі сумує, що Олексу заберуть в салдати, а дядька Панаса, який був їй і Олексі за рідного батька, згублять лихі люди).

Я в а ІV.

Входить Бурлака.

Бурлака. Чого тобі, дочко, горювать? Твоя доля ще не вмерла!

Галя *(здрігнувшись, обертається)*. Дядько! *(Кидається йому на шию й цілує)*. Батьку мій ріднесенький!

Бурлака. Годі, дочко, годі, заспокойся!

Галя *(усміхається і сльози утира)*. Як мені радісно і як мені тяжко, що ви прийшли!

Бурлака. Чого ж так—і радісно, і тяжко.

Галя. Ви ще не знаєте, що тут...

Бурлака. Знаю вже. Я давненько прийшов у село, та де-куди заходив і де-про-що довідався. Старшина хоче здохаться мене. Вже скілька днів поїть громаду, щоб зробили приговора вислать мене на Сибір. Сьогодні я його бачив у волості, він хотів арештувать мене, та побоявся силою лзти, бо нікого в волості, як на те, не було. У мене в голові миттю пронеслась думка—там же задавить його, анафему, і вже підступив до нього, в середині аж трусилось і в голові почало шумить. Як би ще одна хвилинка, одна урза—і закипіло б отут *(показує на груди)*. І зробив би те, що тільки думкою пронеслось у голові. Але він так злякався і таким гидким мені здався, що я тільки плюнув йому межі очі та й пішов. Там сход збирається. Заходив оце до Петра—дома нема, кажуть, кудись послали. Тепер не буде кому й заступиться. Важко мені, дочко, на

душі, гріха боюся, а без гріха не обійдеться, бо мене всього вогнем палить, як я подумаю, яку неправду хочуть дурні вівці зробити! Просив Семена, щоб прийшов сказати, що там громада зробе. Як що приговорять—то щоб не лізти гріхові в вічі, я зараз таки вп'ять змандрую. Поїду знов у город, там знайшов доброго чоловіка, він порадить, як і що робить. І зайшов тільки для того, щоб тебе побачить і розказати тобі, що Олексу не сьогодні-завтра вернуть. Я доказав, що його підлогом одрізнено від матері й показано одинцем. Недовго воювать старшині, скоро повинен приїхати на слідство неперемінний член.

Галія. Тяжко бачить, що ви нам щастя готуєте, а собі напасть накликаєте. Не радісно мені тепер і Олексу бачить, коли вас на старість зашлють у чужий, далекий край.

Бурлака. Не кажи так, дочко, бо ти мене розсердиш! Що б ти сказала, як би чоловік топився, а я кинувся рятувать його, та й сам потонув?.. „Божа воля“—сказала б. Стже й тут так. Я потону, а ти й Олекса будете жить. На безталанні одного вироста щастя другого! Все від Бога... Та ще поборемя: може, ще й не потону... Не журись, будь розумна, люби Олексу по-прежньому, то й будете щасливі, а я свій вік прожив, горюючи—мені однаково... А мати де?

Галія. Та пішли на той бік, вже скоро повинні б і прийти. Може ви, дядечку, чого-небудь попоїли б?

Бурлака. Хотілось дуже їсти, та й перехотілось з-персердя.

Я в а V.

Семен виходить.

Бурлака. Ну, що?

Семен. І не розбереш, такий гвалт! Більша половина так іде, щоб підписати приговора і вже пішли у волость.

Бурлака. Продають! (До Галі). Як що є лишній хліб, то дай мені на дорогу та знайди мої сакви й пояс, що я зоставив у вас, як їхав у город.

Галія. Зараз, дядечку, сакви й пояс, здається, в комору мати поклали. (Виходить).

Бурлака. А ти, Семене, біжи зараз запрягай коней, та повезеш мене у город. Я зараз до тебе зайду.

Семен. Я скоро справляюся, а ти не барись. (*Виходить*).

Я в а VI.

Бурлака (*один, довго мовчить*). От тобі й дожив віку між своїми людьми! Ріс у степу, старіти став у степу, в степу й помру! Важко на серці! Один, скрізь один! Чудно склалась моя доля! Чи воно без талану чоловік уродиться, чи талану у Бога не заробить?... Голово, вже стара голово, де прихилишся?... У Крим... Знов перекопські степи... Там всякий куц і камінець буде нагадувать молодість, що марно, марно пройшла!... Ох! Що це я? Ще розкисну, чого доброго! Яюсь так гидко на душі й ніби аж плакати хочеться... цього ще ніколи не було.

Я в а VII.

Увіходить Галя, несе сакви й пояс, на якому в неї ніж чабанський прив'язаний.

Галя. Натє, дядечку, сакви—тут я поклала кусок сала й хліб.

Бурлака. Спасибі тобі. Що ж це матері нема так довго? (*Зніма з пояса ніж і підперізується, надіва через плече сакви*). Нехай ніж зостанеться, бо по городу недобре яюсь з ножем ходить. (*Кладе ножа на стіл*).

Галя. А хіба ви зараз таки й підете?

Бурлака. Мені нічого тут ждять, дочко, бо вони знушаться будуть надо мною. Поїду в город і як що по закону не можна буде дулі піднести громаді, то подамся знову в степи—там легче жить з вовками-сіроманцями, ніж тут з темними людьми, що дурніші за овець, а лукаві, як сатана.

Галя. Дядечку, голубчику! Я покину все, прийду до вас і буду доглядать вашу старість.

Бурлака. Золоте в тебе серце! І я радий, що воно достанеться моєму племеннику. Живіть тут, як вам Бог дасть; про себе ж дам тільки тоді звістку, коли можна буде обох вас біля себе посадить і хазяїнами зробити. Не

журись, дитино моя. Одно вже те, що я буду знати про ваше з Олексою щастя, надасть мені сил легше перенести все те, що зо мною може бути. Ви молоді, ваша доля попереду, а моя що?.. Мені не страшно ніяке горе!.. Досада тільки їсть мою душу, як згадаю овець, котрих поїдом їсть Михайло, а вони ще й прислужують йому. Та що маєш робити? Ет, тільки розвередиш болячку, як почнеш про це балакати! Прощай,—мабуть, я матері не діждуся, а мені не хочеться з Михайлом знову побачитися.

Галю (*обніма його*). Мій батько, наша оборона, не здолаю свого горя! Я день і ніч буду молити Бога, щоб він послав вам луччий талан на старість. О, як би ви знали, як у мене серце болить! Я рада лучче зараз умерти, ніж роз'єднатися з вами, та ще може й на-віки!

Я в а VIII.

Ті-ж і Олекса входить хутко й весело.

Олекса. Здрастуйте! О, й дядько тут! (*Обніма Панаса і цілує. До Галі*) Зоре моя, чого ж ти така смутна, не ясна?.. Мене зовсім пустили, тепер ми будемо щасливі.. Ти мовчиш? А ви, дядьку, що це—в дорогу наче налагодилися? Я ума не приложу, що тут скоїлось?

Бурлака. Я в дорогу, а зоря твоя поясніщає, як хмара, що трошки затягнула її, одійде далі. Галю, не сумуй! От твое щастя! (*Показує на Олексу*). Живіть любенько і мені в далекій стороні буде радісно згадати про вас. Прощайте ж! Де буду—дам звістку.

Олекса. Що ж це таке, дядьку?

Бурлака. Старшина підвів громаду зробити приговора, щоб заслати мене на Сибір,—так я оце піду шукати правди, а не знайду—утічу туди, де людей нема! Мені ніколи балакати. От вам мій заповіт: поберіться на цім же тижні—я вас благословляю. (*Обнімас Олексу, а потім Галю*). Е! ще розплачусь. (*Іде до дверей—двері одчиняються і в хату входять Михайло і чоловіка з п'ятьма з дрючками, Панас одступає трохи*). Шукають моєї погибелі! Серце чуло лихо, не дурно воно шеміло!

Старшина. Тепер, голубе, тобі нікуди тікати більш! (*Показує на людей з дрючками*). Й ще на дворі стільки ж.

Бурлака (*до старшини*). Диявол ти лютий—гірш диявола! (*До понятих*). Ви куди лізете? Чого вам треба? Нехай він зна, чого шука, а ви хіба знаєте? Кожний з вас і рідної дитини своєї не захистить, як оцей диявол захоче її з'єсти. Він кров вашу п'є, а вам дасть чвертку горілки, купленої на ваші ж гроші, то ви раді помагати його диявольським замірам!

Старшина. Що ви на нього дивитесь? Він усіх вас у вічі лає! Беріть його, йому найкраще місце в острозі. Накладай на нього заліза, щоб знов не втік.

Сидір. Ось і путо.

Бурлака. Бідні, бідні ви люде! Темні! Хто більш усього вас любе—того ви женете від себе. Що ж я вам зробив? Чим проти вас провинився? За що ви таким соромом покриваєте мою голову на старість?.. Іуди, іуди! Продаєте вашу душу й совість!

Галя (*падає на шию Бурлаці й ридає*). Дядечку, голубчику, сиротами нас покидаєте.

Старшина. Що ви слухаєте його теревені! Сидоре, накладай на нього заліза!

Бурлака (*здрігнув, мов гадина полізла за пазуху, а потім до старшини*). Знущайся, знущайся! Тепер твоя сила! (*Сидір накладає заліза*).

Бурлака (*до понятих*). Будьте ж ви тричі прокляті! Весь гріх на ваші голови ляже.

Старшина (*придивляється, як путо надіто*). Поверни замок у той бік, ногу буде мулять.

Олекса. Дядьку, Михайло Михайловичу, господин старшина! Змилуйтесь, не знущайтесь над дядьком. Пустіть його, він не втіче. Що хочете зроблю для вас: два годи буду наймитом без жодної заплати.

Бурлака. Олексо, не проси його смердючого, розбійника! Не варт він того, щоб до нього й балакати, а не то просить таку гадину!

Старшина. То ти ще й тепер будеш лаяться? Безштанько, голодранець!.. На ж тобі! (*Б'є Бурлаку в лице*).

Бурлака. О, о, о! (*Хапає з столу ніж*). Так здихай же, пекельна душа! (*Кидається на старшину*).

Галя (*переступає йому дорогу*). Дядьку, не занапастіть себе!

Старшина. Візьміть його, розбійника! (*Бурлака ханас його за барки*). Рятуйте!

Писарь (*вбігає торопко*). Михайло Михайлович! Приїхав ісправник і неперемінний член, волость запечатали...

Бурлака (*випускає старшину, киди ніж*). В пору приїхали! Не допустив мене Господь многомилостивий до великого гріха!

Старшина стоїть, як громом прибитий.

З а в і с а.

Ів. Тобілевич
(Корієнко-Карпій).

За чії інтереси бореться Бурлака з старшиною?

Які особисті інтереси Бурлаки виявляються в драмі?

Які умови життя Бурлаки зробили його „тямущим“ і борцем за правду?

Чи могла б драма бути історією боротьби між Бурлакою та старшиною, коли б з неї було викинуто про збіг інтересів старшини й Олекси що до Галі?

Теми: Бурлака (характеристика: його минуле, погляди на завдання діяльності окремої людини, на людські відносини, боротьба за правду; особисті риси його вдачі).—Люде на селі (по драмі).—Чи справедливе прислів'я: „Хто любить світ, той любить правду“?—Темні, ворожі народові сили на селі.

Дон-Кихот.

1.

В упамках од зброї, з ір
жавим мечем
він гордою іде ходою,
і погляд у його сіяє вогнем,
і серце аж рветься до бою.

2.

Меча не пускає з лицарсь-
ких він рук
і страху ніколи не знає,
життя його—низка і горя,
і мук.
та іншого він не бажає.

3.

На діло лицарське себе він
оддав —
ставать за малих в обороні—
і де він неправду і зло зу-
стрівав,
там сміло він брався до
броні.

4.

Найкращі друзі впевняли
його,
що він божевільний без
міри,

та слухавсь він серця са-
мого свого,
а серце не знає невіри

5.

І він не злякався й разу
ні на мить,
а вірючи сам без вагання,
казав: хоч омана всім очі
спіпить,
та правди іде панування.

6.

Безщасним він сльози утер-
ти хотів
і брався, де треба, до зброї,
а ворог лукавий, щочасно
дурив

великого лицаря в бої.

7.

Він їздив по світу, боровся
щодня
і часом було—з вітряками,
і посміхом сталась та горда
борня
із давнього давна між нами.

8.

Байдуже! За правду все
груди свої
під рани він ставив тяжкі
і, хоч не знаходив на світі
її,—
на неї не кинув надії.

Б. Грінченко.

„Єретик“ або „Іван Гус“.

Послання славному П. І. Шафарикові.

Запалили у сусіда
нову добру хату
сусіди злі; нагрілися,
та й полягли спати,
і забули теплий попіл
по полю розвіять.
Лежить попіл на розпутті,
а в попелі тліє
вогню іскра великого,
тліє, не вгасає,
підпапу жде, як той местник
часу дожидає,
злого часу. Тліла іскра,
тихо дотлівала
на розпутті широкому,
та й гаснути стала.
Отак Німота запалила
велику хату, і сем'ю,
сем'ю Славян роз'єднала,

і нишком-тихо упустила
усобиць лютую змію.
Полилися ріки крови,
пожар погасили,
а Німчики пожарище
й сиріт поділили—
виростали у кайданах
Славянські діти
і забули у неволі,
що вони на світі.
А на давнім пожарищі
іскра братства тліла,—
дотлівала, дожидала
рук твердих та смілих.
І дождалась. Прозрів-еси
в попелі, глибоко
вогонь добрий, смілим
серцем,
смілим орлім оком:

і засвітив, любомудре,
світоч правди, волі;
і Славян сем'ю велику
во тьмі і неволі
перелічив до одного, —
перелічив трупи,
а не Славян, — і став-еси
на великих купах, —
на розпутті всевітньому, —
Іезекіілем.

І, о диво! Трупи встали
і очі розкрили:
і брат з братом обнялися,
і проговорили
слово тихої любови
на-віки і віки.

І потекли в одно море
Славянські ріки.
Слава тобі, любомудре,
Чеху-Славянине,
що не дав ти потонути
в німецькій пучині
нашій правді! Твоє море
Славянськеє, нове,
затого вже буде повне,
і попливе на вольнім морі,
на широких хвилях.

Слава ж тобі, Шафарику,
во віки і віки,
що звів-еси в одно море
Славянські ріки.
Привітай же в своїй славі
і мою убогу
лепту, думу немудрую
про Чеха святого,
великого мученика,
про славного Гуса!
Прийми, отче! А я нишком
Богу помолюся,
щоб усі Славяне стали

добрими братами
і синами сонця правди,
і еретиками
отакими, як Констанцький
еретик великий:
мир мирові подарують
і славу во віки!

I.

„Камень, его-же небрегоша
зыждущи, сей бысть во главу
угла: отъ Господа бысть сей
и осьъ дивенъ во очесѣхъ
нашихъ.“

Псалом. СХVII, ст. 22.

„Кругом неправда і неволя,
народ замучений мовчить,
а на апостольським престолі
чєрнець годований сидить,
людською кровію торгує
і рай у найми оддає.
О, Боже! Суд Твій правий
всує,

і всує царствіє Твоє!
Розбійники, людоїди
правду побороли,
осміяли Твою славу
і силу і волю!
Люде стогнуть у кайданах,
немає з ким взятись,
розкуватись, — одностайне,
односєрдне стати
за євангеліє правди,
за темні люде.
Нема кому! Боже, Боже!
Чи тож-ж і не буде?
Чи настане великий час
небесної карі?
Чи розломим три корони

на гордїй тіарі?
Розломимо!.. Благослови
не на месть і муки,
благослови мої, Боже,
нетверді руки
й слово тихее! О, Боже!
Чи вони ж почують?..*

.....
Отак
у келї своїй правдивий
Іван Гус думав розкувати
народ замучений, і диво,
святеє диво показати
очам незрячим.

„Поборюсь!
За правду Бог! Да совер-
шиться!..“
І в Вифлеємську каплицю
пішов молитися вірний Гус.

II.

— „Боже, Боже! Великая сило!
Великая славо! Зглянься на
людей!
Одпочинь од кари у свя-
тому раї!
За що пропадають, за-що
Ти караєш
своїх і покірних і добрих
літей?
За що закрив їх добрі очі
і вільний розум окував
кайданами лихої ночі!
Прозріте, люде—день на-
став!
Проснітьсся, Чехи, змийте
луду,
розправте руки, — будьте
люде,
а не посмішище ченцям!

Розбійники, кати в тіарах,
все потопили, все взяли,
мов у Московїї Татарє,
і нам сліпим передали
свої догмати. Кров, пожари
всі зла на світі, війни,
чвари,—

от їх догмати і їх слава!
То явна слава!.. А тепер
святим положено конклявом
хто без святої булли вмер,—
у пекло просто! Хто ж за-
платить
за буллу в-двоє.—ріж хоч
брата,

окреме папи і ченця,
і в рай іди кінець кінцям!
У злодія вже злодій краде,
та ще й у церкві. Гади
гади!

Чи напилися ви, чи ні
людської крові?!—Не мені,
великий Господи, простому
судить великі діла
твоеї волі: люті зла
не дієш без вини нікому!“

І плакав Гус, молитву
дія,
і гірко плакав, люд мовчав
і дивувався: що він діяв?
На кого руки піднімав?
„Дивітьсся, люде! Ось де
булла,
що я читав!“—І показав
перед народом. Всі здри-
нули:
Іван Гус буллу розірвав!
Із Вифлеємської кап-
лиці
аж до всесвітньої столиці

луна, гогочучи, неслась;
ченці ховаються; мов кара,
луна в конклаві оддалась,—
і похилилася тіара...

Шепочеться Авіньона
з римськими ченцями;
шепочуться антіпапи,
аж трясуться стани
од шопоту. Кардинали,
як гадюки, в'ються
круг тіари, та нищечком,
мов коти гризуться
за мишеня. Та й як таки?
Однієї шкури
така сила! А м'ясива!
Аж здрігнули мури,
як зачули, що у Празі
загелкали *гуси*

та з орлами летять битися..

Конклав схаменувся,
зібрав раду. Положили:
одностайне стаги
проти Гуса, і в Констанцу
всіх ворон скликати,
та й стерегти, яко мога,
і з-верху і з-долу,
щоб не втікла тая птаха
на славянське поле.

III.

Як та галич поле кри-
ла—

ченці повалили
до Констанцу; шляхи, степи,
мов сарана, вкрили
барони, герцоги, і дюки,
псарі, герольди, шинкарі
і трубадури—кобзарі,
і шляхом військо, мов га-
дюки.

За герцогинями—Німота:
хто з соколами на руках,
хто пішки, верхи на ослах,
так аж кишить! Все на
охоту,

мов гад у ирій, поспіша.
О, Чеху! Де твоя душа?
Дивись, що сили повалило,
мов Сарацина врювать
або великого Аттілу.
У Празі глухо гомонять,
і цесаря, і Вячеслава
і той собор тисячоглавий
у голос лають,—не хотять
пускать в Констанц Івана
Гуса.

—„Жив Бог! Жива душа
моя!

Брати, я смерти не боюся!
Я докажу отим зміям!
Я вирву їх несите жало!...“
І Чехи Гуса провожали,
мов діти батька...

Задзвонили у Констанці
рано в усі дзвони;
збіралися кардинали
гладкі та червоні,
мов бугаї в загороду,
і прелатів лава;
і три папи, і баронство,
і вінчані глави,—
збіралися, мов іуди
на суд нечестивий
проти Христа. Свари, гомін,
те реве, те висе,
як та орда у таборі,
або жиди в школі...
І—всім разом заціпило...
Мов кедр серед поля

Ливанського—у кайданах
став Гус перед ними
і окинув нечестивих
орліми очима.
Затрусилась, побіліли,
мовчки озирали
мученика.— „Чого мене,—
чи на прою позвали?
Чи дивиться на кайдани?“
— „Мовчи, чеше смілий“...
Гадюкою зашипіли,
звірем заревіли:
„Ти еретик! Ти еретик!
Ти сівш росколи,
усобища розвіаєш,
святійшої волі
не приймаєш!.. Одно слово—
ти Богом проклятий!
Ти еретик! Ти еретик!“...—
Ревіли прелати,—
„Ти усобник!.. Одно слово
Ти всіми проклятий!“...
Подивився Гус на папи,
та й вийшов з палати!..
„Побороли! Побороли!“...—
мов обеленіли.
— „Автодафе! Автодафе!“..
Гуртом заревіли.
І цілу ніч бенкетували
ченці, барони,— всі пили
і, п'яні, Гуса проклинали,
аж поки дзвони загули.
І світ настав... Ідуть мо-
литься
ченці за Гуса. З-за гори
червоне сонце аж горить,—
і сонце хоче подивитися,
що будуть з праведним тво-
рять?..
Задзвонили в усі дзвони,

і повели Гуса
на Голгофу у кайданах...
І не стрепенувся
перед огнем, став на йому
і молитву діє:
„О, Господи милосердний!
Що я заподіяв
оцім людям—твоім людям?
За що мене судять?
За що мене розпинають?
Люде! добрі люде!
Моліться, неповинні!
І з вами те буде!
Моліться! Люті звірі
прийшли в овніх шкірах
і пазурі розпустили:
ні гори, ні мури
не сховають! Розіллється
червоне море
крови,—крови з дітей ва-
ших...
О, горе! о, горе!“
Он-де вони,—в ясних ри-
зах...
Іх люті очі...“
— „Пали! Пали!“...“
„Уже крови...“
— „Пали! Пали!“...“
— „Крови, крови хочуть!
Крови вашої!“...—І димом
праведного вкрило.
— „Моліться! Моліться!
Господи, помилуй,
прости Ти їм, бо не знають“...
Та й не чути стало!
Мов собаки, коло вогню
кругом ченці стали:
боялися, щоб не виліз
гадиною з жару
та не повис на короні,

або на тіарі.
Погас вогонь; дунув вітер
і попіл розвіяв.
І бачили на тіарі
червоного змія
проті люде. Пішли ченці
й *Te Deum* співали;
розійшлися по трапезах
і трапезували—
і день, і ніч, аж попухли.
Малою сем'єю
зійшлись Чехи; взяли землі
з-під костра, і з нею
пішли в Прагу.
Отак Гуса
Ченці осудили,
запалили... та Божого
слова не спалили.

Не вгадали, що вилетить
Орел із-за хмари,
замість *Гуса*—і розкльо
високу тіару.
Байдуже їм! Розлетілись,
мов тії ворони,
з кровавого того свята.
Ченці і барони
розвернулись у будинках,
і гадки не мають:
бенкетують, та інколи
Te Deum співають.
Все зробили... Постривай-
те,—
он над головою
старий Жижка з Таборова
махнув булавою.

Г. Шевченко.

Земле моя, всеплодющая мати!
Сили, що в твоїй живе глибині,
Краплю, щоб в бої сильніше стояти,
Дай і мені!

Дай теплоти, що розширює груди,
Чистить чуття і відновлює кров,
Що до людей безграничною будить
Чисту любов!

Дай і вогню, щоб ним слово налити;
Душі стрясать громову дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам, в серце кривді влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!

І. Франко.

Коцюбинський Михайло.

Михайло Коцюбинський, родом з Винниці, на Поділля. На письменницьке поле виступив 1890 р. Коцюбинський один з найкращих письменників новітньої доби. Справжня артистична натура, з ясною, прозорою думкою, з повсякчасним шуканням краси скрізь і всюди, Коцюб

Михайло Коцюбинський.

1864—1913.

ський озивається на все, що підпадає його художньому зорові: життя селян („Дорогою ціню“, „Цілов'яз“, „П'ять злотників“, „Fata morgana“), діти („Ялинка“, „Харитя“, „Маленький грішник“), життя чужих народів („Путах шайтана“, „На камені“, „Пінаретами“, „Для загального добра“, „Пе коптьор“). Скрізь Коцюбинський виявляється, як великий знавець людської душі, тих сил і тих законів, якими нею керують; і природа для нього живе і він розуміє її мову. Великий майстер художнього слова, Коцюбинський дає такі картини і образи, які, здавалося б, могли породити тільки великі мистецтва інших форм мистецтва.

Для загального добра.

I.

Замфір Нерон, ставний тридцятилітній молдуван, дивився з глиняного глечика решту вина і встав з-за столу. З усмішкою задоволення від святного обіду, що грала червоному, загрітому стравою та вином обличчі, він звернувся до жінки:

— Порайся швидче, Маріоро, бо поїдемо на виноградник, а я тим часом запряжу коні.

— Добре,—відповіла молодиця, поправляючи широке мідяне наруччя, що саме розщібнулося на її темній, немов спижовій руці.

Але не встигла вона ще защібнути наруччя, як почула, що круглий, на пів-аршина заввишки стіл—„мас“—звалився їй на коліна, а посуда з брязкотом розкотилася по снігах, де за-для хатньої духоти звичайно обідають у-літку молдувани.

— Помалу ви, потерчата!—скрикнула налякана Маріора, притримуючи стіл рукою.

Винуватці тої катастрофи—два хлопчики літ семи-восьми та п'ятиліток дівчинка—наче не чули сердитого материного поклику. З искрами радості в чорних оченятах, з веселим покликом: „Ідемо, ідемо, на виноградник ідемо!“—вони зірвалися з-за столу та покопотіли за батьком до стайні, вимахуючи недоїденими грудками мамалиг'и.

— Це кара Божа, ті діти!—вибухнула Маріора, збираючи розкидану по снігах посуду.—Ви не істе, Мош-Діма?*)—раптом звернулась вона до сивого, аж білого діда, чоловікового батька, що сидів за столом, непритомно осміхаючись сивими мутними очима.

— Ні, спасибі, я наївся,—тихо відповів мош-Діма, піднімаючи з долівки перекинутого глечика.

Молодиця заметушилась: позбирала посуду, внесла до хати решту мамалиг'и, витерла триногий мас та поставила його боком під стіну.

Її повільні рухи, землистого коліру обличчя, опущені до-долу кутики уст свідчили про перевтому, а зігнутий, наче під важким гнітом стан, робив цю двадцятип'ятилітню жінку старою бабою. Тільки чорні з поволокою орієнтальні очі блищали вогнем під тонкими, зведеними до купи, бровами, говорили про цілі скарби затаєної нервової сили.

Зробивши в хаті лад, Маріора перед зеркалом обсмикнула рівні широкі рукави тонкої бомбакової сорочки, що за кожним рухом відкривали її спижові руки з мідяними та

*) Мош-Діма— діду Діма;

скляними наруччями, поправила здорового золотого дукача на шії, та глянула на свою коротеньку керсетку з шнуровицями, наче міркуючи, чи не треба взяти чого теплішого в дорогу. Але червцеве сонце, снопом цілим глянувши у загаратоване вікно, пригадало їй, що на дворі спека, а на тій спеці чекає, певно, на неї чоловік з запряженими кіньми. Маріора вийшла з хати.

На призьбі сидів мош Діма, оточений курьми та качками, і з непритомною усмішкою божевільного, пригоршнею сипав на землю покришену мамалигу, на яку з галасом накидались його пірнати приятелі.

Маріора з під долоні глянула в сторону повітки. За хвилину заторохтіли колеса, і Замфір, ледве здержуючи гарячі коні, зайхав під хату новим, на залізних осях, мальованим возом — „каруцою“. З зеленого васага виглядали щасливі обличчя дітвори.

Маріора сіла і коні, зігнувши від натягнених віжок шії, помчались вулицею, збиваючи цілу хмару куряви. Собаки зграями вибігали з дворів, з скаженою гавкотнею бігли за каруцою, кидалися коням під ноги. Причепурені за-для неділі молдувани придивлялись з під долоні до Замфірової підводи, посцмокуючи з задоволення.

І справді, любо глянути на ставну постать Замфірову, з гордим, як у римського патриція обличчям, з міцним станом, тісно обхопленим золотом мережаним „іліком“, що відкриває широкі рукави білої сорочки, з під якої видко кремезні, з грубими від напруги жилами, руки. Блискучі чорні очі Замфірові, його довгасте, повне обличчя, облямоване низько стриженою чорною бородою — так і світяться задоволенням, так і сяють гордошами, наче звіщають мирові, що Замфір тепер справжній хазяїн, не згірш од других. Оцими самими руками, якими натягує тепер ремінні віжки, заробив він увесь свій статок, все те, що зрівняло його з першими хазяїнами, чому тепер не один заздрить. Тому то так згорда й поглядає він на стрічних, так весело посвистує на свої ситі, в ремінних шорах, коні, що, вилискуючи чорною шерстю та круто вигнувши шії, легко, мов пірце яке, несуть здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці.

Минули село. Замфір ступою поїхав берегом Прута. Тут глянув на його з-за річки широкий простір зелених плавнів, замріли в даліні закордонні села. На румунському боці три пари волів тягло канатом проти води здорове червоне судно. Біла короґва на щоглі тріпалась в повітрі, поблискуючи до сонця. Високий, засмалений стерник в червоному фезі налягав на стерно. Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на беріг. Вище, в далекому коліні річки, під крислатими вербами, тихо посувались за водою плоти, наче низка чорних острівців, на блакитному поверсі річки. Вітер доносив звідти уривки жвавої коломийки, якою розважалися на чужині плотарі галичане.

II.

За хвилину діти з галасом вскочили у виноградник, випереджаючи матір. Замфір розпріг коні й пустив на пашу по-під садом.

Зараз від дороги, загороджений очеретяним тином, починався Замфірів виноградник. Роскішні крислаті кущі з буйною лозою, обліплені лапатим листом, вкривши підгір'я, спинались на гору, звисали гірляндами над жовтим проваллям, що мов глибока зморшка на чолі, перетинало пасмо гір. Тоненькі, штучно виплетені з очерету тини, відділяли Замфірів виноградник від сусідніх, а буйна лоза, немов наперекір усім межам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідніми лозами, по-братерські едналась в зеленому морі виноградників. Здавалось, якась могутня зелена хвиля залляла підгір'я шпичастих гір, п'ялась до гори, до тих жовтих шпилів, що дивились з своєї високости далеко за Прут, на плавні, на озера, на гірля, в далеку простору, повиту сизою імлою..

Зелене море листя грало долі всіма сутіннями барв, від чорно-зеленої, до жовто-зеленої; а згори вторували тій мельодії барв безладня гармонія міяних дзвоників отари, що паслась по горах, та тужлива чабанська сопілка..

Замфір дуже любив свій виноградник. Оця десятина землі, густо засажена роскішними кущами, відділена від гори столітніми волоськими горіхами делікатними жерделями та сіролистими айвами—дісталась йому ще від батька. То була дідизна, прадідизна може. З виноградни-

ком цим зв'язано так багато споминів. Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград, зазираючи під кожен куш, у кожен закуток. Все тут знайоме, все своє. Там під горіхами сходився він у свято з стрункою, чорноокою Маріорою, ще дівчиною тоді, там посадив на щастя якийсь особливий ґатунок винограду—от, як розрісся тепер розкішно!—а тут хазяїном вже завів молодник.

Замфір присідає під кущем, обережно, з любовістю розгортає листя—то делікатне, ясно-зелене, покрите знизу білим пушком, то темне, блискуче, наче поливяне. Там, під листям, цілі скарби, цілі купи розкішних китяг так і обліпили куш, так і вгинають лозу під непомірною вагою. Є, зародив Господь, радісно б'ється Замфірове серце, а очі сміються до здорових ґрон.

— Татика, татика! а йдіть сюди!—гукає старший хлопчик.—Скільки тут „поми“ (винограду)—страх!..

— Сюди, сюди, татика!—кричить з другого боку дівчинка,—в мене більше, навіть листя не видно!

Замфір сяде. Не зазиратимуть діти за чужі тини, у чужі руки. Буде своя „пома“, буде й вино. Тут саме вгіддя для винограду, звідси бере він таке вино, як спирт. О, всі знають, яке вино у Замфіра Нерона, тим то він і не возить його на торг... Самі купці приїздять з готовими грішми, аби було що продавати. А доведеться продати більшу частину. Ну, та звісно, на те й ходиться біля винограду, на те й працюється, щоб мати користь... Дасть Бог, буде продати, буде й для себе. Вже ж молдаванин не лишиться без вина: змалечку звик.

Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже. Правда, сьогодні неділя, не слід би робити, та коло винограду не гріх, бо то хліб святий, то дар Божий... О, тут гущина яка, сонця не пускає, треба трохи пообщипувати листя.. А тут лозина зайва, тільки сік марно тягне з бідного куща. Стяти її. Отак... А ось ґрони похилили гиллячку на землі лежать бідні, треба підняти, бо то шкода, бо то праця людська.

Ох, праця! Скільки то праці та клопоту взяв оцей клаптик землі! Ще батьки, а може діди, лишили тут свою

силу—бач, які здорові та розкішні кущі виплекали! А він сам—хіба він мало поклав тут здоровля?

І згадується Замфірові, як він в-осени мусить зібрати тички, підчистити лозу, закопати її в землю. Високо злітає здоровезна сапа, а на місці кущів виростають могилки. Слить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести з-під землі, обчистити, на тички підняти... А почнуть кущі буряном заростати—знов сапа в роботі, знов мозолі на руках. І то не раз, не двічі...—Виноград любить, щоб коло нього ходити. І ходиться коло нього, як коло рідної дитини, і годиться йому, зате ж і звикається до нього, як до близької істоти, з життям якої зв'язане власне життя, хліб, достаток... І такою дорогою стає тобі оця гнучка рослинка, що вміє віддячити за важку працю, за тверді мозолі...

А пора збирання винограду?—пригадує Замфір. Ну, це вже легка, празникова робота. Ціла родина бере уділ в тій праці. Любо тоді глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стримує солодкий сік у тонкій шкурці. Дорослі з піснями стинають стигли китяги в коновки та носять до бочки, а весела, замурзана солодким соком дівчора, нишпорить по-під кущами, вишукує непомічені грони. Рікою ллється солодкий „муст“, починає грати, і тоді село,—від малих дітей до столітніх дідів,—на підпитку...

От коли б допоміг Бог зібрати виноград та продати вино. Треба б взяти у пана яку „фальчу“ землі, бо без поля теж погано у господарстві. Що то Маріора скаже на цю думку. Але де вона?—скинув Замфір очима по винограднику.

Маріора стояла поміж кущами, мов у зелених рямцях, підперши рукою голову з замисленим обличчям.

— Маріоро, а ти чого там зажурилася? Бачиш, Господь послав нам дорід. Такого дороду я не помічав у наших сусідів.

— Хвалити Бога!—зітхнула молодиця.—Та бач, я думаю... люде гомонять...

— Про що люде гомонять?—підійшов до неї Замфір.

— Кажуть, буцім то—іздать по селах якісь доктори, що псують виноградники. Кажуть, слабість якась завелась у винограді чи що, от вони й вирубують кущі та палять їх, ще й землю отрутою напувають...

— Що? виноград рубають?—здрігнувся Замфір. Він сам чув про це, як їздив на торг у Рені. Палять,—каже вона? землю трують? То й його добро, його батьківщину, хліб його, мали б знищити якісь там доктори? Зроду звіку цього не буде. Та може й є слабкість на виноград, але тут, у їх селі, всі виноградники. хвалити Бога, здорові, родючі на гарному ґрунті. Дурниця то, чутка ота. Та й люде у них не такі, щоб пустили докторів на свої виноградники. Ого! насміливбися який вступити на його виноградник! Він би першого з рушниць застрелив, як собаку. Через труп його хіба б переступили в салок, бо живий він не пустить туди. Ет, дурниця! Мало що люде плещуть!

Замфір махнув рукою.

Однак, не зважаючи на той зневажливий рух, хмарка турботи повила Замфірове чоло. Не на довго, правда. Ясність веселого червцевого дня, широке зелене море, що хвилею листу вкрило скарби дороду, безжурне щебетання дівтори, що з галасом, обмаяна виноградними гіллячками, бігла до батька,—вернули Замфірові його веселий настрій його рожеві надії.

Сонце вже повернуло на вечірний пруг. Маріора загадала збіратись до-дому. Хлопці метнулись до коней, і незабаром віз стояв запряжений, готовий вирушити в дорогу. Гарячі коні помахували обтиканими виноградним листом головами, а дівчинка у вінку з виноградної гіллячки тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин з делікатним лапатим листом та позакручуваними тоненькими вусиками.

Нарешті коні рушили, каруца покотилася берегом Прута і довго ще видко було щасливі обличчя дівтори та довгі зелені лози, що, позвисавши з каруци аж до землі, колихалися від швидкого руху, немов прощаючись з своїми подругами на винограднику...

(По селу пішла чутка, що вже їдуть „доктори“, які псуватимуть виноградники; це викликало страшенне обурення серед молдуван. Справді, через який час приїхала комісія обряткування виноградників од фільок ери).

III.

До вечора, коли повернули з поля молдувани, звістка про приїзд „докторів“ облетіла ціле село. Молдувани куп-

чилися на вулицях. Скрізь помічалось роздратування, чути було лайку прокльони. Діди правили щось про гріхи та останній час, молодші нахвалялися не пустити ворогів на виноградники, розсудливі гамували запал. На вулиці колотилося, як у горшку колотиться. Замфір шкилював і рималя, називаючи його хабарником за те, що пустив у село комісію. Але справа від цього не поправлялася, бо їй не вийшло: молдувани не знали довідне, що робитимуть з їхніми виноградниками, який зовбільшки той камінь, що завис над їх головами. Серед моря самих дивоглядних поголосок, спліток, яких не шкодувала роздратована жінота, годі було орієнтуватись.

— Ходім краще до докторів, — гукнув врешті Замфір, — та розпитаємося, чого їм треба від нас.

— Ходім, ходім, це розумна рада! — згодилась громада, подаючись до Тиховичової квартири.

Де кілька молдуван вступило в хату.

— А чого вам треба, люде добрі? — звернувся до них по-московській Тихович.

— Не розуміємо московської мови! Коли приїхав у наш край, хай говорить по-молдуванській! — крикнув хтось з гурту.

Кров ударила Тиховичові в обличчя. Йому стало соромно.

— Добре, я говоритиму по-молдуванській, тільки не знаю, чи зрозумієте гаразд, бо я не дуже знаю вашу мову.

— Нічого зрозуміємо...

— Так скажіть же мені насамперед, чого ви хочете від мене? — у друге спитав Тихович.

— Ми хочемо знати, чого ви приїхали у наше село? — виступив Замфір.

— Мене прислано сюди обдивитися ваші виноградники і таким робом дізнатися, чи нема там фільоксери.

— Фільоксера? Що таке фільоксера? Що це за вигадки? — гуділо в юрмі.

— Фільоксера — це така рослинна веша, як от буває на кукурудзі, огірках, кропиві та других рослинах, тільки ще менша. Вона живе на виноградних корінцях, висисає з них сік, і через те куц засихає.

— Цього ніхто з нас не бачив! У нас її немає! Старі люде скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це

він зуби нам замовляє! Це брехня! Нові податки хочуть з нас витягти, от що! Знаємо їх!—хвилювались роздратовані попередніми погрозками молдувани.

— Я не кажу, що філюксеря є на ваших виноградниках, бо я ще не обдивлявся їх. А що старі люди не бачили її, як кажете, досі, так це тому, що лиш недавно завезено в Басарабію шкідника цього з-за кордону на лозах виноградних, і він не встиг ще дуже розмножитися. А філюксеря тим і небезпечна для винограду, що розмножуючись страшенно хутко, переходить з куща на кущ, з садка в садок. Вона може причепитися з землею до сапи, якою підгортаєтє кущ, до ніг худоби чи людини, яка проходить по зараженому місцю, і таким робом її легко рознести по всіх виноградниках. Опріч того в кінці літа філюксері виростають крила, вона робиться мушкою, перелітає з садка в садок і кладе на кущах яйця. Тому то, як не запобігти лихові, незабаром настане такий час, що всі виноградники засохнуть.

— І що ж ви робите, скоро знайдете її?—поважно поспитав Замфір.

— А те, що з паршивою вівцею в отарі. Навіть більше: ми зрубуємо кущі, палимо їх, а коріння труємо отрутою в землі, забиваємо кущ і філюксеру і таким побитом не пускаємо її далі, на здорові виноградники.

В юрмі счинився розрух.

— Чуєте! Вони рубають нам виноградники!

— Палять їх! Землю святу труять! Яким правом? Хіба вони дали нам виноградники, хіба вони працювали на них горювали як ми? Піклуються, бач, непрохані добродії, що виноградники сохнуть! Коли сохнуть, хай сохнуть—Божа воля, з Богом не сваритися... Ого! знаємо ми вас таких вчених, що не знають важкою працею хліб заробляти, тай вишукують якусь філюксеру, чи що, на наші голови! Шукують те, чого ніхто не бачив, про що ніхто не чув! Ні, щоб оце хтось прийшов на виноградник, зрубав його, спалив, знищив хліб святий — а-а! Скоріше їм голови постинають, ніж кущі виноградні! Не пустимо, не пустимо вогонь наших на виноградники! Хай нам роблять, що знають!.. А тепер розходьмося! „А каса! а каса!“ *).

*) До-дому, до-дому!

Збурена, зелектризована власними похвалками юрма не вгавала. З розпалених облич, з гнівливих поглядів, палких рухів помітне було роздратування та завзяття.

— Не раджу, — обізвався блідий, зрушений Тихович, — не раджу вам цього робити, бо як не послухаєте моєї доброї ради — то послухаєте закону, який вас не помилує.

Закон! закон! Вони, як черепахи шкаралупою, захищаються тим законом.

Вмить до столу прудкою ходою підійшов Замфір. Його обличчя було скривлене, очі палали диким вогнем. Він поклав руку на папери, що лежали на столі й нахилився до Тиховича так, що той почув тепло від його лица.

— „Домнуде“ доктор — сказав він, — коли ви добра людина, забирайте з собою свої закони та йдьте звідсіль мершій, щоб ми про вас і не чули! — І з тими словами він почав згортати з столу папери на оду купу.

Тихович не знав уже, як покласти кінець тій прикрій сцені, коли враз почув, що в юрмі починає притихати, а серед нарізних покликів молдуван співучий голос пана писаря бере гору над затихаючою бурею.

— І що ви робите, і що ви чините, голови нерозумні! Ех, ви! — гамував пан писарь. — Сам царь, сам „імперат“ прислав їх сюди, а вони колотнечу роблять, немов їм „закуці“ заблаглося!..

Замфір відступив від столу і в дверях стрівся з паном писарем. Пан писарь ще здалеку робив руками такі рухи, наче на мигах прохав вибачення за брак чемности у тої неосвіченої мужви.

Тихович сердечно подякував своєму ратівникові.

За кілька хвилин молдувани розійшлись, а пан писарь у вишуканих фразах оповістив Тиховичові, що від недавнього часу помічає у вині „щось“, що конче повинно бути фільоксерою. Пан писарь, боячись за своє життя, паден навіть покинути вживання того шкідливого, зараженого хворобою трунку, скоро й „доктор“ знайде його шкідливим...

А коли Тихович заспокоїв його, зраділий пан писарь попрощався, лишаючи Тиховича на самоті з невеселими думками, про недавно-минулі пригоди.

(Фільоксеру знайшли як-раз у Замфіровому винограднику. До нього приставили вартового — цигана, щоб він нікого не пускав у виноградник).

IV.

Замфір нічого не знав про своє лихо. Поклавши, як і решта молдуван, спокійно зачекати кілька день на результати робіт фільоксерників, наляканий врешті запевненням писаря, що сам „імперат“ прислав тих докторів, Замфір хоч-не-хоч мусив погодитися з фактом. Ото ж зраня поїхав він до млина з кукурудзою і пробув там цілий день. Повернувши ввечері до дому, він тільки й дізнався від жінки та сусідів, що доктори ходили по виноградниках, обдивлялися корінці, але кущів не рубали. Заспокоївшись трохи тими звістками, Замфір по вечері повів коні на нічліг у свій виноградник, де по між деревами росла густа трава. Ідучи берегом Прута, Замфір пильно придивлявся до виноградників, що чорніли смерком по-під горами.

— От і стоять, як і стояли, ніхто їх не рубає,— думає він.— Та й хто б зважився збавляти хліб людям?... А кричали: „рубатимуть!... рубатимуть!...“ Ет, вигадки! Чого ті люде не сплещуть часом... Бже коли сам „імперат“ прислав їх обдивлятися виноградники наші, то вже певно йому на віщось це потрібне... Хай собі дивляться, то їх діло, аби людям не було шкоди.

Замфір навіть повеселішав від тих думок. Затягнувши безконечну пісню, він навіть і не помітив, як доїхав до садка. Навиклі коні самі зупинились перед тином. Замфір скочив на землю й почав розв'язувати хвіртку. У ту ж мить від тину відділилася чорна постать циганова й заступила йому дорогу.

— Не вільно!— сказав циган, кладучи руку на хвіртку.

— Що таке? що ти кажеш?— не зрозумів Замфір.

— Не вільно сюди— обізвався вдруге вартовий, не приймаючи руки з хвіртки.

Замфір засміявся.

— Ти хіба не пізнав мене? Це мій виноградник,— сміявся він.

— Я знаю, що ваш.. Але він слабкий— і доктор звелів нікого не пускати.

Замфірові потемніло в очах. Зразу він наче не розчував, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові, а згасла злість спалахнула з новою силою. — Що? — скрикнув він, хапаючи цигана за барки. — Мене не пускати на мій виноградник?

Нещасний циган аж присів зо страху. Перехиливши з покорою на бік голову та витріщивши на Замфіра перелякані очі, він невиразно белькотав.

— То не я... Я нічого не винен... Доктор казав не пускати... Хоч би рідного батька, каже, не пускай...

Але Замфір не слухав його; він тільки тіпав бідним циганом та кричав йому просто в обличчя:

— Мені не вільно на свій виноградник?..

— Почекай же, — додав він трохи згодом, — я покажу тобі та твоїм докторам, як мати справу з Замфіром Нероном!.. І з цими словами Замфір потяг цигана до річки.

Надаремно переляканий на смерть циган благав пустити його, пручався, кричав: Замфір волік його до річки. Вже на березі Замфір підняв цигана до-гори, аж той за бовтав ногами в повітрі, струснув ним і кинув на дорогу. Бідний циган покотився по землі, але почувши волю, змить зірвавсь на рівні ноги й, обмацуючись та проклинаючи Замфіра, потрюхав до села.

Замфір стреножив коні, пустив їх у садок на пашу, а сам, все ще важко сопучи з гніву, подався між кущі. Повний місяць викотився за гори й обсипав сріблом виноградник. Замфір уважно придивлявся до кущів, намагаючись помітити що-небудь нове, але вони були такі свіжі, так розкішні, як і перше...

— Слабий, слабий виноград... — пригадував собі Замфір циганові слова. — Чи вони подуріли, чи що, щоб в оцих здорових, родючих кущах, добачати слабість?.. Це якась нахаба, не що інше... Але зо мною не жарту, я не дамся на поталу...

Замфір ходив по винограднику, нагинався, зазірав під кущі. „О! тут копали, — думав він, наглянувши свіжо розкопану землю. — І що вони там знайшли?“ Замфір вклякнув під кущем. З цікавістю, що перемогла гнів навіть, він почав розгортати землю здоровим кривим ножем, що висів у нього за поясом, і незабаром добув відрізані

корінці. Піднявши їх до місяця, Замфір уважно придивлявся до корінців, але нічого не бачив. Для більшої певності він понюхав корінці, але вони мали звичайний дух. Молдуван обурився. Як можна так кривдити людей! Вигадувати те, чого ніхто не бачив, чого нема на світі навіть дурити не тільки простих молдуван, але й „Імперата“ самого... І Замфір почув новий прилив лютости, що душила йому груди, викликала жадобу помсти.

Місяць викочувався все вище й вище, осяяні дерева дивились на свої тіні; через Прут перекинувся срібний, як місяць, шлях у таємничі плавні, завиті сріблястим серпанком імлі.

Замфір сидів у садку, затоплений в задумі, й не помічав а-ні холодного, вохкого подиху плавнів, ні форкання коней, що гризли оддалік траву, ні далекого, ледве чутного, гомону засипаючого села.

Тим часом у Тиховичову хату вскочив розхристаний циган. Тихович саме тоді оповіщав примаря про знайдену фільоксеру. Побачивши непрохоловшого ще з переляку цигана, Тихович здивувався.

— Ти чого покинув виноградник? Що сталося?

— Мене... мене хотів утопити той шибеник Замфір... Сорочку на мені подер... Він приїхав кіньми, а я не пускаю в виноградник... Кажу: батька рідного не пущу... А він вхопив мене за барки, побив мене, сорочку на мені подер... О! гляньте, яке! О!...—хлипав переляканий циган, висмикуючи свою брудну подерту сорочку, з-під якої визирали темні, як спиж, волохаті груди.

Тихович зрозумів, врешті, що сталося. По його наказу примар послав десятників вигнати коні з виноградника та наказати Замфірові не вступати без дозволу на виноградник.

Коли десятники наближались до Замфірового садка, він усе ще сидів, замислившись, під деревом.

— Замфіре! Замфіре! А йди сюди!—гукнули вони здалеку.

— А чого вам?—наблизився до них Замфір.

— Тут не можна пасти коні... Примар звелів, щоб...

— А йдіть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами!—вибухнув Замфір.—Я тут хазяїн, а не примар...

— Та не кричи,—гамували його десятники—криком нічо-

го не вдієш, тільки клопоту придбаєш. Треба якимсь іншим способом запобігти лихові, спекатися докторів тих, що напосілись на виноградники наші. Відколі світ світом, відколі молдуван молдуваном, ніхто не чув, щоб рубали виноград...

Замфір мовчав, насупившись.

— Добре, — сказав він переогодом, — я заберу з садка коні, але... — Замфір не доказав, а тільки потряс в повітрі кулаком.

Маріора поралась ще при світлі воскової свічки біля мисника, а мош-Діма з непритомним усміхом проказував молитву, коли Замфір вступив у хату.

— Ти вже повернув? — здивувалась Маріора.

— Га! Повернув, бо доктори вигнали мене з виноградника. — І Замфір розповів жінці про вечірні пригоди.

— Що ж тепер буде? — заломила руки молодиця, збілівши на виду.

— Може що й буде... — глухо відповів Замфір і з цими словами зняв з цвяха рушницю, дістав з скрині порох та шріт і почав уважно набивати її.

— Що ти надумав нещасний? — налякалась Маріора.

— То вже моє діло...

— Покинь мені зараз... Ти хочеш нас посиротити?... плакала молодиця.

Замфір мовчав.

— Покинь кажу! — і Маріора схопила рушницю, намагаючись видерти її від чоловіка.

Замфір підняв руку, щоб відіпхнути Маріору, але побачивши бліде, заплакане обличчя жінчині, жбурнув рушницю в куток і мовчки вийшов з хати, де довго ще голосила молодиця та непритомно осміхався божевільний мош Діма.

V.

Минуло два тижні. Під той час приїздили в Лоєшти якісь пани, скликали людей на Замфірів виноградник, показували їм фільоксеру. Показували й Замфірові, але він за кожним разом здвигав плечима та відвертав голову, додаючи, що такої дурниці, як та дрібненька тля, показувати не варто. Пани запевняли його, що фільоксера однаково

за кілька літ знищила-б йому виноградник, сусіди бідкались, що такий гарний сад мав пропасти, але Замфір не вірив ні тим, ні другим. Він не вірив, щоб могла існувати на світі така жорстокість, така несправедливість, яка дала-б спромогу відняти від бідного молдувана останні шматок хліба. Інколи передчуття лиха стискало йому серце, і тоді щось шептало Замфірові, що або він, або вороги його не діждуть руїни його господарства.

А тим часом виноградник стояв. Дні минали за днями, а „доктори“ все ще обдивлялися виноградники, ворушаючи Замфірового. Замфір бачив, як возили над Пруважкі залізні бочки. „Отрута, отрута“, — шептали молдуванки, значно заспокоєні тим, що більш не знаходять філюксері, а Замфір потішав себе, що може то не отрута, а та які ліки, або що. В серці бідного молдувана надія боролась з жадобою дикої помсти, й часом переважало одно почуття, часом друге. А поки що треба було чекати, щоб вияснилась справа з виноградниками.

Був чудовий липневий ранок. Замфір лагодив кару біля повітки, Маріора варила обід у глиняній кабіці на подвір'ю. Божевільний мош-Діма своїм звичаєм годував качки та курі, а діти гралися з собаками за хатою. Скриз було тихо, спокійно.

Враз у двір вскочило два хлопці й, важко відсапуючи, закричали разом:

— Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! Ваш виноград рубають. Біжіть мершій, а то весь вирубають та спалять...

Маріора як держала горщик у руках, так і впустила його додолу, почувши звістку. Сплеснувши руками, з не самовитим криком: „валев, валев!“ (ой, ой!) вона вискочила на вулицю перша. Замфірові в першу хвилину світ замакітрився, у другу — він біг уже з рушницею в руках на виноградник. Дітвора з голосним лементом покопотіла з батьком. Мош-Діма, немов зрозумівши родинне нещастя, зірвався й собі з призьби, але тремтячі ноги зігнулись, він упав без сили на призьбу, розсипаючи налагоджені про запас мамалигу. Мутні сиві очі божевільного діда нестямно дивились у простору, усмішка злетігла на виду, мош-Діма все сидів нерухомо, не помічаючи навіть, як

птаство з галасом накинлось на розсипану мамалигу, а пси заходились порядкувати в кабиці...

Замфір біг за жінкою. Він нічого не чув, нічого не бачив. Не чув жінчиного голосіння, не бачив її кіс, що, висмикнувшись з-під хустки від прудкого бігу, гнались за нею, як здорові чорні гадюки. В його запамороченій голові роєм ворушилися тисячі думок, серце калатало в грудях, а ця довга, безконечна курна дорога, яку б він перескочив, як би зміг, одним скоком, дратувала його несказано.

Аж ось з за шпиля бухнув стовп густого диму, а Замфіром наче труснуло що. Він навіть зупинився на хвилинку, — тільки на хвилинку. Скажена лютість вхопила його за серце і, стиснувши міцніше рушницю, він побіг далі. А чорний дим все густіщає, все росте... От вже й виноградник видніється оддалік, а на ньому метушаться люде, високо здіймаючи оберемки зрубаної лози.

Застрелю, як собаку, — шелче Замфір зсинілими устами. — Га, кати!.. — лютує він і біжить далі.

От уже й виноградник за кілька ступенів. Замфір врешті зважається, піднімає рушницю, зводить курок і.. скидає її у рів, далеко від себе. В розпаленій голові молдувана мигнула блискавкою інша думка:

— Ні, не так... благатиму краще... воии люде, вони зглянуться на мою бідність, на діти дрібненькі... благатиму краще... — Він уже на винограднику.

Бистрим оком обхопив Замфір страшну картину. На добромu шматкові виноградника, оголеному від зрубаних кущів, стирчали невисокі пні, порубані та поранені немилосердною сокирою. Одні робітники, страшніші для Замфіра від самих чортів з пекла, високо закидаючи сокири рубали тремтячі від страху кущі, з тріскотнею вивертали недорубані гілляки, ламали тички; другі — носили оберемками зрубані кущі, на яких гойдались здорові, роскішні китяги винограду, та скидали їх на купу, обхоплену чорним димом та полум'ям. Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному коріні, або тріснула галузка. Замфір відчував біль у голові та серці наче хто рубав йому мозок, кравав серце.

Обхопивши голову руками, Замфір тільки простогнав: — О, Домне, Домне! (Боже, Боже!). Що-ж я подію нещасний? Що-ж я подію?

Тихович блідий, вельми зрушений, підійшов до нього. — Домнуле доктор! — з благанням у помутнілих очах звернувся до нього Замфір. — Домнуле-доктор! Не рубай мені виноградника... я бідний, в мене діти дрібненькі... це ж хліб мій увесь...

А коли Тихович, бажаючи щось відповісти, на зна незгоди потряс головою, Замфір, мов п'яний хитаючись на ході, підбіг до куща, впав на землю й поклавши голову на коріння, стогнав придушеним голосом:

— Голову мені рубайте, не виноград!... голову!...

Робітники зупинились: їм стало жаль молдувана. Господарське серце зрозуміло увесь трагізм ситуації. Тихович не знав, що чинити. Він бігав від Замфіра до Маріора вговорював їх, зацитував, але ніщо не помогало: Замфір лежав під кущем і ревно плакав, діти зняли страшенний лемент, а Маріора, вклякнувши, обіймала кущ, як дитину, та голосила, мов по мерцеві... Рясні сльози стікали по блідому виду, капали на листя, китяги.

— Чоловіче... жінко... що ви робите? схаменіться... я тут нічого не винен, це все від Бога... — мало не плакав Тихович. — Ваш виноградник заражений, на корінцях зараза, вона може перейти на сусідні виноградники... Я мушу вирубати ваш виноградник...

Маріора скочила, як опечена.

— Зараза? — скрикнула вона, — на корінцях зараза?..

І вмить, як дика кидька пазурами, почала розгрібати пальцями землю під кущем. Докопавшись до корінців, укритих фільоксерою, вона рвала їх і іла з землею разом, примовляючи:

— Зараза, кажете? Хай-же я перша вмру від тої зарази... хай я не доживу до вечора... Ох, коли-б мені вмерти від тої зарази...

Очі її дико палали, бліде обличчя було скривлене від болю, білі зуби рвали вкриті фільоксерою корінці, котрі Маріора несито ковтала, приказуючи в одно:

— Хай же я вмру від тої зарази...

Вона була страшна у свої дикій роспуці.

Тихович не знав, як перервати сцену, що ставала далі нестерпуче важкою для всіх. Ні розвага, ні просьба, ні грізба — ніщо не помагало. Замфір все ще лежав під кушем, Маріора іла фільоксеру, діти плакали, аж заходилися. Налякані, зняті жалем, робітники покидали роботу та стояли, мов зачаровані.

Надаремне Тихович запевняв Маріору, що фільоксера не вадить людям, а тільки виноградові, — молодиця не слухала.

— Гей! — скрикнув врешті Тихович, йому прийшла до голови спасенна думка. — Ця жінка іла отруту, її може зашкодити це... Подайте сюди газ з коновкою, хай вона нап'ється газу...

Один з робітників метнувся до коновки, а Маріора, спостерігши той рух, зірвалась на рівні ноги й блиснула на Тиховича повними гніву чорними очима.

— Бодай-би ви крови власної напилися, людожери! — скрикнула і з тими словами вискочила з виноградника.

Тихович наблизився до Замфіра.

— Зведіть його обережно та виведіть звідсіль! — загадав він робітникам.

На превелике диво Замфір не пручався. Він дозволив звести себе й тільки благав в одно:

— Голову мені рубайте, не виноград... не відбірайте від мене хліба... не сиротіть, бо загину...

Робітники вивели Замфіра з виноградника й посадили під вербою на березі річки. Нещасний мовчки понурив голову.

А на винограднику знов закипіла робота. Сокири гудали в грубе коріння, аж листя тремтіло на гнучках позех, здорові оберемки зрубаних кущів виростали в великі купи, а згаслий вогонь знов засичав, обхопивши зелену рослину.

Та що? Замфір не бачив уже загину свого виноградника. Помутнілими очима, що нагадують тепер батькові, дивиться він у простору, по-за садок, кудись у гори, або по-за гори. Страшне лихо придушило його: він не чує а ні жалю в серці, а ні гніву. Якась знемога, якесь знесилля опанувало його. Він почуває себе таким кволим, таким безпорадним, розбитим. Замфірові здається, що йому

відтято руки й ноги та кинуте у якусь глибину, на дно річки. Вода заливає йому очі, вуха, ніс, вливається в середину через горло, не дає крикнути, благати помочі, а він спускається все глибше й глибше і не може рятуватись, бо не має а ні рук, а ні ніг... Замфір спустився на дно, а там лежать уже без життя діти й жінка і мов чекають на нього. От і Замфір ліг нерухомо попліч з родиною своєю, серед могильної тиші. і так байдуже йому до всього, що колись, за життя, було милим, дорогим, для чого він тратив сили, боровся, жив... Тепер від світа цілого відділяє його оця в кільканадцять сажнів заввишки верства текучої жовтої води, крізь яку байдужно дивиться на Замфіра завжди глухе на людські благання, вічно спокійне небо...

VI.

Неспокійно спалося Тиховичові тої ночі. У ві сні верзлася йому всячина. То здавалось йому, що він сам рубає величезною сокирою по три кущі зараз, то що робітники замість лози покидали на вогонь Замфірових дітей. А то знов бачить він, як у сильному вогні горить цілий виноградник, як від нього займається навіть земля, горять кущі, палає повітря, от от небо спалахне від страшного жару. А з тої бурі полум'я, над яким кружляє каркаючи ворон („і як він собі крил не обсмажить?“—думає Тихович), з того пекла вогняного, виразно долітає до його вуха Маріорин лемент: „Ох, коли-б мені вмерти від тої зарази!..“ А ворон спускається все нижче та нижче. З кожним махом крил він росте, більшає, пташина голова заміняється в людську, здорові крила безладно звисають. І чорний птах падає під кущ, промовляючи Замфіровим голосом: „голову мені рубайте, не кущі!.. голову!“... Тихович прокинувся, зрошений холодним потом. Була ще ніч. В хаті було душно, і Тихович не міг вже заснути. Він одягся й вийшов з хати. Місяць вже зайшов. В повітій темрявою далині ледве мрів Прут; електричне світло в Галаці рівно горіло в далині, як низка чудових перлів. Тихович провештався по селу до рання.

На роботі ніхто вже не заважав йому. Ні одна душа не з'явилась з села, наче ніхто не цікавився як, замість кущів, виростали по садках могилки.

По обіді Тихович думав спочити, коли, зиркнувши ненароком у вікно, побачив Замфіра, що йшов через подвіря, ведучи з собою якогось діда. Тиховичові чогось голосніше закалатало в грудях серце. Він вийшов на двір. Замфір навіть не привітався до нього.

— Домнуле доктор,—почав він, дивлячись на Тиховича згаслими очима,—ви вирубали мій виноградник, відібрали в мене останній шматок хліба... Я не маю чим годувати свого батька і тому привів його до вас... Годуйте тепер його самі, коли позбавили мене хліба...

Мош-Діма втупив сиві мутні очі в Тиховича і божевільно осміхнувся.

Тихович здригнувся від того погляду.

— Хіба ж я винен у вашому лихові?..—почав він, але Замфір не дав йому скінчити, махнув рукою, обернувся і вийшов з обійстя.

Мош Діма постояв трохи, а далі сів на призьбу, не спускаючи з Тиховича мутних очей з виразом німого докору.

Тихович вскочив у хату.

— За віщо, за віщо я мушу терпіти стільки прикростей?—думав він, бігаючи по хаті.—Чи-ж я хотів відібрати від них хліб, чи-ж я не рятую врешті своєю працею більшості від такої недолі, яка стріла оцього божевільного діда? Чи-ж я не віддаю сили своєї для добра отих молдунів, які платять мені за це ненавистю!.. Боже, за що-ж я мушу таке терпіти!..

Тихович бігає по хаті в нервовому роздратованню. Несправедливість, офірою якої він відчувається, болізно ятрить йому серце, труїть життя. Але помалу-малу думки його приймають інший напрям.

— І лікарь,—думав він,—рятуючи, мусить часом відтяти ноги пацієнтові, зробити його на вікі калікою. А він це робить, бо мусить робити, бо вчинком своїм рятує життя людині... Не місце на сентиментальні розмірковання там, де треба рятунку... Ні, не те, не те...—працює далі думка.—На лікаря за рятунок ніхто не ремствуватиме, ніхто камінем не кине, а тут!..

Тихович бігає по хаті й не може заспокоїтись. Його тягне звідсіль геть, на простір, далше від тої душної

хати, що була свідком його думок гірких, його болів сердешних. Але він не зважується переступити поріг, бо знає, що там стріне його непритомний погляд мутних очей божевільного з виразом тихої скарги і вразить його боляче у саме серце.

А вийшовши, не зважиться повернути у хату, щоб знов не почути на собі докірливого погляду, не побачити нещасного діла, прикинутого йому, як винуватцеві недолі цілої родини...

Тихович не вечеряв. Цілу свою вечерю віддав він мош-Дімі. Але мош-Діма потримав її, потримав—та й викинув собакам, наче гордючи хлібом від-ворога.

Настала ніч. Тихович бачив, як старий простягся на призьбі під вікном і заснув, підклавши під голову кулак. Тихович хотів винести йому свою подушку, та боявся, що мош-Діма не прийме її від нього, як не прийняв вечері.

І знов для Тиховича неспокійна, тяжка ніч, і знов нічніці мордують його. Серед тихої, безгучної ночі встають перед нього давні спогади, пригадується життя ціле. Ще з того часу, як він почав ясніще формулювати свої думки, свої бажання—потреба розумної, живої, користної праці сталася для нього безпремінною умовою життя. Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів! А проте пильно вчилася, не вважаючи на боротьбу з важкими умовами життя, на убожество, бо була гарна мета, були надії... Проминули гімназіяльні літа, збігли непомітно й університетські—прийшла пора здійснити мрії, знайти ту живу, розумну працю. Та ба! Не зважди так складається, як сподівається. Замість живого, користного діла—глузлива доля підсунула переписування в канцелярії якихсь сухих, нікому не потрібних паперів—і то лиш за злидений шматок хліба. Замість живого діла—канцелярщина! Чи варто було стільки вчитися, стільки працювати, щоб змарнувати все у чотирьох стінах, утопити свою здатність у казеннім чорнилі, запошити живу душу пилом одвічних шпаргалів?

Треба було покинути думку про якесь справжнє діло серед свого люду, у рідній країні. Принаймні на якийсь час покинути.

Оттоді саме несподівано трапилась посада в фільоксерній комісії. Тиховичові осміхнулась перспектива живої діяльності хоч-би у чужому краї, на користь чужому народові. З великим запалом узявся він до праці; усі труднощі, всі перешкоди тільки захочували його, підбадьорювали, як острога доброго коня. Перед ним було величне діло обрятування басарабських виноградників від фільоксери і до того величнього діла він міг причинитися своїми силами. Тихович вірив у можливість боротьби з ворогом винограду, а ця віра додавала йому ще більших сил. Але час минав, роки йшли—і кожний рік щось обціпував з тої віри, з того запалу. Фільоксера, не вважаючи на боротьбу з нею, з кожним роком займала все більшу й більшу простору. Підсумовуючи результати діяльності комісії за кілька літ, Тихович побачив, що комісія не змогла зльокалізувати фільоксеру, не пустити її за межу звісних уже комісії фільоксерних вогнищ. Мало на тому: комісії не вдалося навіть викоренити цілком фільоксеру на тих вогнищах. Правда, не легка то боротьба, особливо при ворогуванні та темноті людности, при недостатчі грошей. Облившись, наприклад, виноградники у якомусь селі, де не знайдено фільоксери, Тихович часом не радів, а опускав в неситі руки, бо не був певним, що виноградники, які лежать від нього на десять верстов на північ, південь, схід або захід—вільні від фільоксери. А дізнатися про це не було змоги. Уряд шкодував гроші на боротьбу, їх ледве ставало на роботи по вогнищах та на розвідування садків у де-яких селах. Ходилося, значить, як у темній хаті, на-помацки. В одному місці на боротьбу видавались усі гроші, в другому—фільоксера спокійно жерла виноградники. Одною рукою здержувано її в межах, другою—пускану на всі чотирі сторони. Зрозуміло, що такий стан річей не міг не похитнути Тиховичової віри в користність такої боротьби. Однак Тихович гнав від себе зневіря. Він потішався надією, що так не може довго тягтися, що уряд зрозуміє в решті сам некористність такої боротьби та дасть змогу обдивитися всі виноградники в Басарабіі, дізнатись, принаймні, яку силу забрав ворог і тоді вже обміркувати план кампанії проти нього, чи шукати іншого способу рятунку.

А поки що, кожний зрубаний Тиховичем виноградник накладав на його сумління. Не ставало певности в користність діла, грунт почав хитатися під ногами в Тиховича.

От і тепер, для того проблематичного загального добра, він силоміць попередив неминуче, правда, для Замафіра лихо, скривдив цілу родину, стався для неї ворогом. Що-ж потішить його тепер, що стане надгородою за пережиті прикрости, коли сила фактів невблагано нищить віру в користність праці, в конечність офір?

— Чого-ж він мусить покутувати за чужі гріхи?

— Що робити з дідом? — турбується Тихович, бігаючи по хаті. — Його мутні, непритомні очі, раз-у-раз звернені на мене, відбірають мені спокій, сон. Це зайва крапля отрути у моє й так не солодке життя... Чи не вдати-б-ся мені до примаря, може-б він зробив що з дідом?.. Ні, от як буде краще, піду до попа, він повинен-би залагодити цю справу...

Вранці Тихович подався до попа. Жовтий, небілений дім нічим не відрізнявся від інших молдуванських хат. Тільки що Тихович наваживсь увійти в двір, як йому запинила дорогу гусяча череда, що саме висипала гегекаючи з брами на вулицю. За гусями вийшов з хворостиною в руках пастух, високий, дзюбатий та бородатий, одягнений в молдуванський короткий „зібун“ та чорний повстанний бриль.

— Чи вдома пан отець?

— А на що він вам? — поспитав пастух не дуже ласкаво.

— Маю діло до нього.

— Це я сам! — відповів пастух, здіймаючи бриля, з-під якого впало йому на плечі буйне довге волосся.

Тихович здивувався несподіваній метаморфозі: таких попів він не бачив на Україні.

— Катінка! — гукнув піп басом — Вижени гуси на пашу!

З повітки вибігла молодиця. Пан отець передав їй тичку й повів гостя в хату.

Коли піп з гостем посідали на лавках у хаті, урядженій, як і селянській, Тихович оповів свою пригоду та прохав ради.

Пан-отець уважно вислухав його.

— Добре, я залагоджу справу, будьте спокійні, тільки...

Він урвав, немов боячись висловити якусь потайну думку.

— Тільки що?—підхопив Тихович.

— Тільки не знаходьте більш фільоксери на наших садках. У нас чимало таких хазяїв, що тільки живуть з виноградників—додав він суворо дивлячись на Тиховича.

Тихович почав в'ясняти йому справу. Але з того, як пан-отець на ті пояснення цідив крізь зуби: „так... так... Божа воля"... Тихович зрозумів, що піп має однакові з селянами погляди на фільоксерну справу, і, не скінчивши, попрощався з хазяїном.

Коли того ж таки дня Тихович повернув з роботи, мош Діми вже не було. Замфір забрав його до себе.

VII

Коли роботи скінчились, Замфір міг бути певним, що на його винограді нема більш фільоксери. Не стало теж і розкішних кущів, з якими зв'язано стільки спогадів, які годували його життя ціле. Не стало тих бочок вина, про які він марив, не стало шматка хліба... Багато де-чого не стало; пропали й дерева, посаджені лідом, пралідом може.. Лишилися тільки дрібні діти, божевільний батько та хвора, безсила від перевтоми жінка. Лишився біль у серці та безталання—і більш нічого... Ах, правда! лишилась ще глуха ненависть до всього, що зветься паном, що має спільність з школою, наукою, з законом...

Бідний Замфір!

Того ж таки дня, як зрубали їх виноградник, Маріора заслабла.

Для виснаженого важкою працею організму не багато бракувало до занепаду. Повернувши над вечір з виноградника, Маріора почула, що її тіпає пропасниця.

Почалась гарячка.

На другий день не полекшало. Гарячка жерла молодицю. Маріора раз-у-раз зривалась з постелі, щоб бігти на виноградник—рятувати кущі—і багато треба було сили, щоб покласти її назад на ліжко та втихомирити...

Замфір спантеличивсь. Він дозволяв ворожкам робити з жінкою, що їм забагнеться, аби звести її на ноги. Ворожки шептали над Маріорою, підкурювали її, поїли зіллям—нічого не помогалося. Та-ж сама гарячка, та-ж маячня, той же неспокій....

В просторій молдуванській хаті, вистеленій різнобарвними килимками, обвішаній чудово тканими рушниками—блимає перед образом лампадка. Нерівне червоне світло від неї якось чудно зливається з денним світлом, що тоненькими смужками протискається крізь шпари в причинених віконицях. Зразу, з світла, нічого не можна розібрати в хаті. Чутно тільки стогін слабої, чийсь тихі хлипання та шепотіння. Де далі з присмерку вирізняються: сумна Замфірова постать, гурток жінок біля постелі слабої та скулені, заплакані діти по кутках. Замфір сидить за столом, підперши голову рукою, й дивиться кудись у простору. Трудно пізнати в йому того повного енергії, сили та життя Замфіра, яким він був ще недавно, перед місяцями. Він тепер осунувся. Його горда, міцна постать зігнулась, очі згасли, на виду осів новий вираз—вираз болю й затятости. Замфір сидів і думав. Про що він думав? Чи про свою кривду, про жінку слабу, а чи про діток дрібних, що, криві Боже, посиротіють ще... Хто його зна, про що він думав, сидячи отак, підпершись...

А там, за грубкою, під причілковою стіною, мучилась на постелі Маріора. Жовті запалі лиця ледве заховали давні риси. Крізь спечені гарячкою уста инколи добувався тихий стогін; здорові, чорні очі були заплющені, а коли розплющувались, жінка, здавалось, нікого не пізнавала.

Сусідки-молодиці, скупчившись над хорою, про щось з жвавістю сперечалися, показували на порозвішувану по стінах одіж, на Замфіра, на дітей. Инколи поїли хору водою з глечика.

Дітвора хлипала по кутках.

В хаті стояла задуха, пахло сухими васильками, якісь тіні ходили по стінах у присмерку.

Чекали на попа.

Врешті хтось звістив, що піп іде, а за хвилину у двері всунулась пелехата голова з дзюбатим обличчям, а за нею й довга фігура пан-отцева.

Скінчивши своє діло, піп звернувся до Замфіра:

— Що ж ви нічого не робите слабий?

Замфір махнув рукою.

— Де там нічого... Ворожок та шептух була повна хата..

— А ви-б доктора закликали!—пораєв пан-отець.

Замфір нервово кинувся.

— Доктора? — скрикнув він, а згаслі очі його блиснули зловіщим вогнем. — Ніколи в світі!.. О, я вже доволі маю тих докторів, доволі!..

— Може вмерти вам молодиця оттак без порятунку, — вмовляв пан-отець.

— Божа воля... Божа воля... а доктора? На віщо? Щоб отруїв мені жінку, як той виноград?... Ніколи!..

І в очах Замфірових блиснула така завзятість, що пан-отець не зважився далі намовляти його.

— Як собі знаєте, — озвався він, виходячи.

Чужі порозходились. В хаті лишився тільки Замфір з дітьми.

Діти повилазили з кутків, прилипли до матеріної постелі. Замфір теж наблизився до хорої, пригорнув до себе дітей і, схиливши на груди голову, довго так стояв мовчазний та замислений, як жива статуя безмірного смутку.

Роботи на лоештських виноградниках скінчились. Обдивились усі виноградники — і не знайшли більш фільоксери — значить можна було вирушити з Лоешт у друге село, знов на таку ж роботу, а може й на такі ж прикрасі. А проте Тихович поспішавсь, яко мога швидче, покинути село, де зазнав стільки сумних пригод, де стільки витерпів, переболів душею.

От уже й річі спаковано. вже й підводи заїхали. Готово! Можна рушати.

Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою... Коли-б уже нові вражіння, нові місця! Враз його погляд зупинився на жалібній корогві, застромленій у тин. Корогов було зроблено з двох почеплених на тичці хусток білої й чорної. То був знак, що в хаті є мрець.

— Хто помер? — машинально поспитав Тихович візника.

— Жінка Замфіра Нерона, — відповів той суворо.

Тихович здригнувся, глянув на двір і стрівся очима з божевільним мош-Дімою. Тихий, лагідний як дитина дідок, на цей раз не осміхався. Втопивши в Тиховича повні дикого гніву та ненависти очі, мош-Діма підняв до-гори кулак і потряс ним на здогін Тиховичові...

Але коні шарпнули і мош-Ціма разом з жалібною корогвою счезли, закриті хмарою куряви.

М. Коцюбинський.

I. Яка головна думка проходить через всю повість?

II. Пригадайте такі випадки, коли інтереси загального добра не сходяться з інтересами поодинокі людини.

III. Чи добре робив Тихович? Що-б ви зробили на його місці?

IV. Придумайте заголовки до кожної частини повісті.

V. Виділіть найбільш художні місця повісті.

Теми: Тихович і Раденко.— Сумління—непідкупний суддя.

Шелестуни.

В одній долині, під горою,
високий явір зеленів,
край берега над чистою водою,
широкі віття розпустив:
листочки з вітриком жартуючи шептались:
„А ну, голубчику, ще, ще дихни!
Бач, братіку, які ми повдавались
веселі шелестуни!
Як-би не ми з тобою шелестіли,
то хто-б долину звеселяв
і з ким-би ти тут, вітрику наш милий,
гуляючи любенько жартував?
Що-б тут було без нас? краса яка?—
Бур'ян та осока;
була-б долинонька, неначе пуста тая.
А подивись, тепер вона яка!
До нас зозуленька у гості прилітає
і весело кує, як в тихому кутку;
вівчарик на сопілку грає
під явором у холодку;
співає соловей, неначе у садочку,
а серед ночі, в тихий час,
тут мавочки гуляють у таночку
і ясний місяць дивиться на нас“.
„Коли-б не ми, то й ви-б не шелестіли“,
коріння загули із під трави:

„коли-б ми вам не піддавали сили,
то не брєніли-б ви“...

— „Чого сюди корінням озивається?“ —

Зашамотіли листя угорі;

„ви що, а ми он що! до нас вам не рівняться,
лежали-б мовчки у своїй норі!“...

— „Тіпун вам на язык! радєнькі що дурнєнькі!“

Коріння знов озвалися до них:

„і ви самі, і ваші витребєнькі
розумному на сміх:

не розуміючи, лепечете, як діти:

гріх зневажати нас!

Хоч у землі судилося нам жити,

а все-таки ми дбаємо про вас.

Не красувався-б тут і явір сей високий,

сказати в добрий час.

Такий рясний, хороший, та широкий:

і силу, і красу він має через нас.

Минеться літєчко, тоді по божій волі,

ми заснемо до другої весни,

а ви поживкнете, лежатимете долі,

дурнєнькії шелестуни.

І після вас другії листя будуть,

цвістиме все, як і тепер цвіло.

зозуля, соловей і вітрик вас забудуть,

неначе вас і не було“...

Д. Глібов.

На печі.

(Українська патріотична думка).

Хоч пролежав я цілий свій вік на печі,

але завше я був патріотом,—

за Україну мою, чи то в дець, чи в-ночі,

моє серце сповнялось клопотом.

Бо та піч не чужа, українська то піч,

і думки надихь мені рідні:

то мій Луг дорогий, Запорожська то Січ,

тільки в форми прибралась вигідні.

Наші предки колись за для краю свого
труд важкий підіймали на плечі,
я ж умію тепер боронити його
і служити, не злазючи з печі.
Еволюція значна зайшла від часів,
як батьки боронились війною,—
замість куль і шабель у нових діячів
стало слово гаряче за зброю.
Може зброя така оборонить наш край,
але й з нею прекепська робота:
ще підслухає слово якесь поліцей
і в холодну завдасть патріота.
Та мене почуття обов'язків своїх
потягає служити народу.
Щоб на душу не впав мені зрадництва гріх,
я знайшов собі добру методу.
Так нехай-же працюють словами й пером
ті, що мають дві шкури в запасі...
І розваживши так, я віддався цілком
праці тій, що єдине на часі.
На таємних думках та на мріях палких
я роботу народну обмежу;
та зате ж для добра земляків дорогих
я без мрій і хвилини не влежу.
І у мріях скликаю численні полки
з тих, що стати за край свій охочі,
слово-ж маю на те, щоб ховати думки,
як що зраджують їх мої очі.
До письменства я кличу, звичайно в думках,
щоб світило над нашою ніччу,
хоч, на жаль, мати книжку народню в руках
я признав небезпечною річчу.
О, Україно моя! я з'язав свій язик,
щоб кохати безпечно ідею,
але в грудях не зможу я вдержати крик
у годину твого ювілею!
„Ще стоїть Україна! Не вмерла вона,
і вмірати не має охоти:
кожна піч українська—фортеця міцна,
там на чатах лежать патріоти“.

Слава ж нам! Бо коли б дух народу погас,
не стерпівши свого лихоліття,
то по йому хоч зо два примірники з нас
дочекають нового століття.

Слава нам! Хоч би вмерла Україна колись,—
її слід буде легко шукати,
а щоб краще навік ті сліди збереглись,
буде зрблено з нас препарати.

В. Самійленко.

Дівчина-Чайка.

На Чорному морі є острів суворий-німий: червоная скеля на буйнім зеленім роздоллі одна піднімається вгору червоним шпилем. Не купчаться білі хати по ній і ліс кучерявий її не вкриває, одна тільки стежка зелена збігає по ній: то течійка води весняної прорила червону глину і вся обросла оксамитом-травою, а далі все мертво, все глухо... Та ні бо, не все: от-там-о, на самому розі, над морем, де вічно лютує сивий бурун, на самім тім розі горить по ночах якийсь вогник; у день же чайки лиш сіренькі в'ються, кигичуть над морем. Що то за скеля і що то за вогник, і що то так люблять чайки ту суворую скелю?

Людмила Василевська
(Дніпрова-Чайка).

Давно колись, кажуть, на острів той дикий прибув чоловік з невідомих країв. Десь доля лихая вганяла за ним по всім світі, що він не знайшов нігде інде притулку. Маленьке дитятко та вбогі вжитки виніс з човна, заліз у печерю і став собі жити. Як жив, чим жививсь він ізпершу—про те невідомо нікому. Згодом дізналися люде, яка була щира душа у того чоловіка: що ночі вогнище велике він розкладав, щоб далеко палало-значило, щоб ті кораблі

та суденця, що бігли по хвилях зелених, минали безпечно суворе каміння та банки лихі потаємні. Коли-ж розбивалося судно, він сам на маленькому човні сміливо кидався у море нещасних пливців рятувати. І вдячні люде охоче давали йому великі дари—і гроші, й скарби, що возили на тих кораблях,—нічого не брав чужоземець, лиш трошки харчів на прожиток та дрова та смолу, щоб ними вогнище жити. І скоро дізналися всі про діда чудного, прозвали його „морським буслом“: дізнали й про його дитину, котру, мов русалку, хвилі морські колихали-пестили, котру і каміння німе, і ревучая буря жаліли, втішали. І виростала дивно-хороша дочка у старого: біла, мов піна морська; як кушир, кучеряві косо вкривали її по коліна, а очі блакитні світились, як море у ранішній час, а зуби блищали, мов перла з-під вуст коралевих. Нічого вона не боялась: ні бурі, ні грому, ні грізної хвилі, бо море було їй, як рідне. І сміливо дівчина кидалась з батьком укупі, як часом траплялось кого рятувати, і тільки до кого торкнеться вона—того не займає розлючене море.

От раз, накупавшись у морі, дівчина тихо заснула на теплім пісочку, (а море тоді щось мовчало-дрімало) і спить вона й чує—щось то шепоче; а то між каміння зібралось троє: птиця бабич торбоноса, свинка морська та рибонька золоті-пера. Рибонька й каже:

— Винесу я з глибини перлів, коралів, ясних самоцвітів за те, що вона врятувала мене: лежала я, бідна, на банці—хвилі сердиті закинули дуже далеко, пекло мене сонце, посмажило зябра, крутивсь надо мною мартин білоперий та хижий, і з ним моя смерть наближалась. Ся-ж добра дитина взяла мене в руки, всміхнулась привітно і тихо пустила у море,—я знов ожила.

— Я її вивчу так плавати, пірнати, водити веселих танків, таких їй чудових казок розкажу,—промовила свинка морська,—за те, що вона, моя добра, годує мене, ділиться щиро зо мною харчами; не раз-би вже й здохла, як би не вона.

— А я їй,—озвалась задумана птиця-бабич,—я їй скажу новину, та таку, якої ніхто ще не знає. Була я за морем далеко і чула—прибудуть сюди кораблі та галери; на тих кораблях та галерах люде чудні: завзяті, чубаті (їх звуть

козаками), нікого вони не бояться і мореві навіть старому дари не дарують, як інші купці-мореплавці, лиш веслами часто січуть—зневажають. І море сердите поклато свій гнів на чубатих, і доля лиха присудила усіх потопити, побити і скарб їх віддати камінням та банкам та всім нам, морським челядинцям. Великої тайни ніхто ще не знає, лиш їй, милосердній, повинна я все розказати за те, що вона і мене зрятувала: злочинець якийсь перебив мені стрілкою крила, і я помірала на хвилях зелених: ся ж дівчина мила впіймала мене, замовила кров і якогось там зілля приклала та все годувала, гляділа, аж поки загоїлись крила. За те розкажу їй сю тайну велику.

— Мовчи,—зашуміли, прокинувшись, хвилі,—мовчи, не твоє бо то діло! Не сміє ніхто дізнаватись про волю великого моря, не сміє ніхто сперечатися з грізним!

Кинулись хвилі до скелі-каміння, сердито бурчать поміж ними. Злякана рибка і свинки пірнули на дно, а птиця-бабич ізнялась—полетіла. Та пізно прокинулись хвилі: дівчина вчула, скочила раптом і кличе:

— Вернися, птице-бабичу, вернися, усе розкажи до ладу: не треба ні перлів мені, ні коралів, а ні казок чарівних, ні таночків,—лучче мені розкажи до ладу, щоб я знала, звідки чубатих отих виглядати, як безталанних з біди визволяти.

А море лютує, а море реве:

— Мовчи, не питайся дурненька дитино! Корись, не змагайся ти з морем, тяжко бо море карає!

А дівчина дума:

— Байдуже! Ревіть собі хвилі зелені, чорнійте од злости, казіться! А я не оддам на поталу людей тих відважних, я вирву із пельки у хижого моря своїх безталанних братів! Лиш батькові й слова не писну, бо він вже старенький, незмога йому вже боротись, а буде велика негода, я бачу.

І день догорів, і сонце пірнуло у море. Настала великая тиша. Лиш в темряві чути як дід бубонить та збірається варту ночну одбувати. Дочка попрощалася з батьком. лягла у печері. А тільки старий заходився з вогнищем, вона зараз у човник стрібнула, усе зготувала, назброїлась— бурі чекає.

Ще море спокійне, а там щось далеко гуде: то спільничка моря—хмара грозова іде, іде і моргає страшними очима і темними крилами віє на дрібній зорі, і гаснуть ті зорі од жаху. Ось вітер, її посланець, налетів, засвистав, хоче вогнище згасити. Та дід догадався, підкинув смоли,—розгорілось вогнище ще дужче. І вітер назад, засоромившись, плигнув, і стало все тихо... Знову і ближче ревула грозова хмара, і цілая зграя хижих вітрів закрутилась, завивала, штовхнула під боки сонній хвилі. Хвилі безладно метнулись до скелі,—скеля шпурнула на їх камінцями,—хижо вони проковтнули гостинці і кинулись знову до скелі. А хмара находить, і грім гуркотить, і блискавка хижо моргає, і буря жене-підганяє нещасні галери: щогли ламає, вітрила дере, купає у хвилях солоних. Та борються з морем відважні гребці, не подаються чубаті! І ось надігнало їх море, ось розгойдало страшенно і кинуло просто до скелі,—і скеля завивала, як хижка звірюка, побачивши ласую здобич! І око не вспіло зморгнути—вцент всі галери побиті! Дівчина страху не знає, дівчина плава, керує човном, вихоплює сміливо втопників з моря і жваво на беріг безпешний виносить. Вже їх чимало на березі стало,—ще більше їх гине у морі. А дівчина втоми не знає, дівчина й слухать не хоче, що море їй грізно гукає:

— Гей, оступись, не змагайся зо мною! Здобич моя—не оддам я даремне! Геть, оступись, необачна! Доля страшна покарає тебе—оступись бо!

Байдуже: дівка не слуха! Кинулась хвиля страшна, утлого човника міцно вхопила, кинула геть аж за банку, розбила неначе лушпайку. Дівчина плаче; плаче вона не од болю, плаче вона не од страху, не за човном вона плаче; жаль їй великий, що нічим вже їй рятувати безщасних.

— Ні! таки спробую ще раз!

Миттю одежу зірвала з себе і кинулась просто у море. Не зглянулось гнівнее море; хижо коханку свою проглинуло. Та зглянулась праведна доля: смерті собі не знайшла жалібниця відважна—чайкою сірою з моря спурхнула і з гірким плачем полетіла над морем... А дід і не знав, що дочка поробляє, та ті козаки, що вона зрятувала, сказали йому. З горя, з роспуки дід, як розводив вогнище, так в його й кинувся просто.

Згибли і дід і дочка, та згибли не зовсім: що-ночі вогник на скелі блукає, а сірі чайки без ліку розплодились на скелі, літають над морем та плачуть-кигичуть, лиш тільки зачують хижую бурю,—звіщають плавців-мореходців та свідчать про давню давнину, про славную дівчину-чайку.

Днірова Чайка.

Який ще заголовок можна було-б прибрати до цього твору?
Теми. Саможертва.—Смерть за правду.—За рідний край.

Потайні ученики.

„Всяка вина проститься, вина же проти Духа святого не проститься во віки“.

Еванг. од Св. Луки.

Ми там були... Його роз-
пьяли,
ми дивилися здалі,
та обережно, знай, мов-
чали,
в глибині душі ховали
свої незважені жалі.
До нас уїлися словами:
„Повинно, й ви ті-ж ру-
ки,—
адже-ж були Його друз-
ями?“

Ми відцуралися клятьба-
ми,—
і півень крикнув здалеки.
Вони замучили Месію...
Усе простив Він ворогам;
він душогубу, лиходію
в раю зустрівшись дав на-
дію...
Та чи простив же Він
друззям?

М. Старицький.

III.

Сонгород.

Тихо-тихо в Сонгороді. Тихо в йому, як і дощик б день і ніч, як і сніг тріщить під ногою, тихо й тоді, соловейко заливається піснею-коханням по садах, по га

В. К. Винниченко.

по зелених дібровах. А на тихо в літній робочий день. Тихо на вулицях з плетеними нами, тихо на головній вулиці з неодмінною поліцією, управлінням і будинком про арештантів. Тихо коло крамниць на базарі, скрізь тихо. Вийдеш на головну вулицю, що гін на трое тягнеться з одного кінця міста до другого, подивишся проворуч — пусто й нікого нема; глянь ліворуч — тин, дереза й нікого нема; куди не глянеш — тин, пусто, тільки вітер тихенько шелестить та грається листям. Коли проїде закутаний в білий

балахон урядник з лошам позаду, зжене горобців, що вилетіли з палися в м'ягкому, гарячому поросі на шляху; проплывається жид на біді, пробіжить який-небудь сірко з репками в хвості, скачучи на трьох ногах і ховаючи голову по затінках; виткне голову з рову свиня, важко зітхне, хрюкне і знов заховається, — і знову все стихне, знову

сне, тільки налякані горобці позлітають з тинів на гарячий порох, та вітрець тихенько шепочеться з листям.

В. Винниченко.

Якими вам здаються мешканці Сонгороду?

Ярмарок у Сонгороді.

Прокинувся Сонгород. Ярмарок. На вулицях стоїть туман пилу; торохкотять вози з прив'язаними до них кіннями, волами, коровами, телятами; літає солома, шерсть; дядьки поспускавши з полудрабків ноги, по три, по чотири, а то й цілими купами поспішають до базарю. А на базарі галас, регіт, рев, викрикування, закликання, гукання; ряди возів, ряди перекупок, жидів, кацапів; ряди жидів з хустками, намистами, кожухами, ряди з рибою, ряди з паляницями, ряди з дьогтем, салом, сіллю. І туман пилу по всьому.

Тихий, спокійний, навіть флегматичний український ярмарок. Нема в йому ні зайвої турботи, ні зайвого крику, ні зайвої біганини: мирно, спокійно—і легкий кольор флегми на всьому.

— Бублички! бублички гарячі! на салі, на маслі, на всім продовольстві! П'ять копійок за три пари, сім—десяток! Добірайте, дядьки, молодиці, гарненькі дівчата!—викрикує бублейниця.

Підійде дядько з батогом в руках, уважно обдивиться бублики, калачі, паляниці, питає—по чому, подумає трохи, поторкає обережно пальцем і мовчки одійде собі.

— Куди ж ви, дядечку? Паляниці ж, як сахарь. Десять копійок, дядю! Ну, за дев'ять оддам!

— Знаєм ваш сахарь!—бовкне собі під ніс дядько і так само піде далі, проштовхуючись, роздивляючись, обмацуючи й одходячи.

А ще тихіше, ще спокійніше ярмаркують на волівій та кінній.

Веде пару сірених, невеличких бичків худенький, маленький, трохи сивенький „дядечко“, з одною випущеною штаниною з полотняною латкою на коліні, в брилі, з

таким носом, що, здавалося, цей дядечко ще змалечку цурався чарочки.

— Що за бички, синій ніс?

Мовчок, тільки суворий погляд з-під суворих бров сердите „гей“!..

— Дядьку! земляк з буряковим нюхачем! Що за бички да?

— Зашмаруй наперед ряботиння!—одмовляє синій ніс, тоді й питається про бичків,—полякаються!

І задоволено всміхаючись, прямує собі далі і так скрізь одмовляє, задоволено посміхається і ходить доки жінка одніме воли, продасть їх кумові і тим самим одбере у нього спроможність ходити, перекидатися гостими словами і тим самим одбере всю мету його ярмаркування.

А сонце пече, розлива по тілі якусь млявість; пахнуть кінським гноєм, молодими огірками, житнім хлібом, тавнею, дьогтем. В довгій, вузькій вуличці возів, затовплених кіньми, волами, людьми чути регіт, сварку, торгування: в возах, завалених лантухами, сіном, свіжою травою, саркасами, голосно перегукуються молодичі, дівчата, невеличкі хлопчики; коло річки, вибрикуючи, похнюпившись, веселі ржучи, товпляться коні, корови, воли.

Але торг провадиться повагом, не хапаючись, не пердараючись один перед одним; торгуються спокійно, неважно, де-не-де з смішком, з тонкою іронією, з коментаріями до товару; торгуються без видирання очей, без дикого запалу, без хитрощів, але з тонким підходом. Надходить поважний дядько в новій світлі, в картузі, маленькими очима під густими бровами, з тонкими губами й невеличким ряботинням по худому лиці; підступає до купки, що сотіть, поспіравшись на коней і розмовляє тихо та мирно. Навкруги, звичайно, коні, люде; всі товпляються, штовхаються, пролазять між кіньми, перегукують, регочуть. Дядько розволить дві спині коней, просовується і, потягнувши злегка за картуза, промовляє:

— Драстуйте! Боже поможи!

— Спасибі, —озиваються де-котрі і, не переміняючи постав, слухають далі якого-небудь оповідача. Дядько теж постоїть, послухає, подивиться іноді на конячок і, нахитивши яку-небудь вороненьку з худими боками, з вита

тим чубком і повисмикуваним хвостом, наче знехотя ткне батогом у бік і теж знехотя, ні до кого властиво не звертаючись бовкне:

— А що просить?

Конячка крутне хвостом, переступить на другу ногу, зітхне з присвитом і знов похилиться; а хазяїн її, одвернувшись трохи од оповідача і, міцніше впершись ліктем, теж, наче знехотя, муркне:

— Три красні.

— ...Ну, та й говорю йому, значить, тому таки панові,— мується з купки— „змилюйтесь, ваше благородіє, я-ж тут хіба як? хіба я що?“ А він, чорт його зна, чи вже таке народу погане, чи... як заверещить: „на неділю у тюрму?“

— А дві?—знов торкає пужалном конячину дядько. Конячка знов крутить хвостом, зітхає і переміняє ногу; хазяїн знов трохи одвертається, знов умощується зручніш на стині і відповідає:

— Двадцять сім дають.

— Та мабуть, невеличких?

— Чого? Хіба не стоїть? Кінь, як кінь.

— Та вже ж! і голова. і вуха є... Дві берете?

— Та що ви, земляк!—всміхається хазяїн і повертається знов зовсім до дядька.—Хіба вже як? Я у Бога теля зрів, чи що? Узять дві, як до їх дають ще сім!

— Та й беріть!

— Та й візьму!

— Та й держіть!

— Та й вдержу!

Дядько одходить трохи, повештається навколо, потилює в боки де-яких конячок і наче зовсім ненавмисне опиняється коло вороненької.

— А що, держите?—ледве всміхаючись, кидає він до хазяїна конячки.

— Держу.

— А поснідали добре?

— До обіду не далеко.

— Ну, то... зверху додам два.

— Ні, буде холодно. Коняка добра... молода.

Дядько підходить ближче, мовчки піднімає голову вороненькій, розтуляє рота й дивиться в зуби.

— Та що там?— всміхається хазяїн,— хоч дивіться, ні, а більш п'яти не дасте.

Дядько, не відповідаючи, обходить навкруги й твердо обміркувавши, рішає:

— Ну, то от так... Держіть руку... Двадцять п'ять і (з повагом) кришка!

— Ні,— хова руку хазяїн,— як не три, то й не трать куме, сили.

— То так таки й три?

— Та так.

— Ну, а так, щоб продать?

— Щоб продать?— замислюється хазяїн,— так, щоб продать, то от що: двадцять вісім і беріть. Хай вже...

— А як по Божому?

— Та що ви, дядьку, торгуетесь?— вмішується один купки в широченному брилі, з веселим, лукавим поглядом. Криця, не лошиця: біжить—дріжить, упаде—лежить. Стра її в Києві з гори бігає.

В купці посміхаються, дядько поважно обдивляється хазяїн пильнує його.

— Ну, двадцять шість... Держіть руку!

— Двадцять вісім!

— Двадцять шість!

— Двадцять вісім!... Ну то щоб не по вашому і не мойому—держіть руку!... Держіть! Двадцять сім!

— Та давай, Данило,— радить бриль.

— Ще б полтиника... чухається Данило.

— Е-е...— докірливо хитає головою дядько, виймає гроші і одлічуючи 27 карбованців,— ще мало вам... Беріть!

— Ну, хай іде... Давайте... Хай вам Бог помога, а кочина, їй—Богу, добра!— перелічуючи гроші, ховаючи у шеню й передаючи оброть дядькові, зітха Данило.— Як не така скрута... Ех!...

— Прощайте!

— Щасливо.

— Но!

І скося поглядаючи на вороненьку, посмикуючи час за оброть, пропихаючись між купами людей і рядами ней, прямує собі дядько до воза. Але, зустрівшись з ляками, спиниться, розбалакається, обіпреться теж на с

ну вороненькій і, слухаючи якого-небудь оповідача, поважно на запити покупців відповідає:

— Не продажня.

В. Винниченко.

Які характерні риси української вдачі ви зазначили в цьому оповіданні?

Теми: Як я їздив на ярмарок.—Ярмарок у нашому селі (городі).

Леонид Глібов.

Леонид Глібов, родом з Полтавщини, вчився в Полтавській гімназії, потім у Ніженському лицей; де-який час був він учителем, потім видавцем та співробітником деяких газет та часописів, які виходили на Україні. Найбільш відомий Глібов своїми байками; хоч зміст їх і світові сюжети єсть і у інших байкарів, але Глібов умів ці сюжети так переробити, що вони стали творами, в яких широко одбиваються риси та побут українського народу; мова байок — мова простого народу, яка пересипана художніми перлинами „простого“ слова. Писав Глібов і вірші для дітей, в яких він виявив свою щирю любов до молодого віку (зразки цих віршів наведені в 1-й частині „Нашого Слова“).

Леонид Глібов
(1827—1893).

Кіт і Баба.

У одному селі була
весела баба Шелестиха.
„Аби я добренько жила,
абільш копи не буде лиха!“
Шуткуючи було і скаже, і
моргне:

„дивіться на мене!
Всім весело, як Шелестиха
скаче,—
не треба нам того, хто плаче:
сльозами коровай не бгать“...

Вподобався йому найбільше Клим,
земляк хороший, що й казати,
на все умів розумну раду дати,
усі дружили з ним.

Прийшов він раз обідать до Дем'яна,
а у Дем'яна страва добрая була:

і маслечко, і сало, і сметана,
гаразд, як кажуть, піч варила і пекла.

Поставили на стіл вареників макітру
і пляшку, свашку всіх мирян.

„А нум, мірошнику, молоть без вітру“, —
сказав, шуткуючи, Дем'ян:

„попереду підмажемо колеса,
щоб млин не торохтів,
і шестерня довготелеса
не дряпала боків“.

Всесвітня свашка поклонилась,
і чарочка перчівочки вродилась.

„Ну, по цій мові, — каже Клим:
дай Боже здрастувать усім!“

І прийнялись мірошники молоти:

Дем'ян кладе, а Клим товче;
від дружньої роботи
аж маслечко по бороді тече.

„Ох, важко! — Клим сказав: — перемололи дуже,
не лізе більше, кіш малий“...

„А ну, — озвався Дем'ян, — потіш мене, мій друже!
Ось, глянь, вареничок бокастенький який“...

„Хіба один“... — промовив Клим ліниво,
посилкувався і змолів.

„От, бач, один проліз щасливо...

Ну ще!“ — Дем'ян благає знов.

— „Ой, схаменися, друже милий!“

Аж стогне Клим: — немає сили,
я намовлюся до-схочу...

Не силуй, братіку, бо утічу!“

— „Нехай наш ворог утікає!“

Дем'ян товче своє:

он на весіллі тісно як буває,
а прийде старшина — і місце є...

Щоб вовка ми у лісі не боялись—
голубчику! ковтни ти старшину“...

Мірошники зареготались.

— „Для тебе,— каже Клим,— ковтну“.

І ще ум'яв один вареник.

„Ну, це вже,— каже,— побіденик,
всі заставки запер,
хоч хто не влізе вже тепер“.

— „А, може, хоч звершечку ляже?“—

Дем'ян йому лукаво каже,
вареничка узяв
і на тарілочку поклав.

— „Послухай,— каже Клим:— ти справді вже глузуєш!

Схотів, щоб я п'ятами накивав“...

— „Тривай!— гуде Дем'ян:— не добре шеретуєш!“

І хапнув Кліма за рукав...

Схопився Клим і дременув із хати
і у Дем'яна годі гостювати.

І переказував Дем'ян, і сам просив,
а Клим і слухать не хотів.

Л. Глібов.

Сватання.

(З оповідання „Маруся“).

Діждались Петра, розговорілись.

На самого полу Петра, так уже перед вечером убігла Настя в хату, аж задихалась, та й кричить: „Науме, Науме! Либонь старости йдуть“.

— До кого?

— Та до нас, до нас! от уже в дворі. Сідай швидче на лаву; а ти, Марусю, біжи хутко в кімнату та вбійся.

Маруся, скоро почула про старостів, то що було в руках, все попускала, і не стямиться, що й робити, тільки дивиться на матір, а очиці, як жар, горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла, як калина. От мати мерщій пхнула її в кімнату і стала її вбійати в нову плахту і все, що треба по дівчачи. Затим ось стукнуло під дверима палицею тричі.

Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, неначе з переляку, і каже собі нищечком: „Господи милосердний! Дай моїй дочечці доброго чоловіка! Не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя“.

От уже стукнули і в друге теж тричі палицею. Наум, одягшись зовсім, змів з скатерті, що на столі, і поснувши хліб, що завсїгда лежить на столі в покуті, сів на лавку кїнець столу і дожидається. Аж ось стукнули під дверми і в-третє, теж тричі.

Тоді Наум перехрестивсь і каже до них: „Коли добрі люде та з добрим словом, то просимо до господи. Насте! іди ж, сїдай і ти“.

От Настя, упоравши Марусю, вийшла і, перехрестившись тричі, сїла коло Наума. За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люде хороші, міщане, у синіх жупанах, аглицької каламайки, поясами попідперізувані, з палічками, і в старшого старости хліб святий у руках. За ними ввійшов Василь... крий Мати Божа! ні живий, ні мертвий; білий, як стїна. Ввійшовши в хату, старости помолились Богу святому і поклонилися хазяїну й хазяйці.

Зараз Наум (хоть і знав їх дуже добре, а тільки для закону) питає: „Що ви за люде і відкіля, і чого вас Бог приніс?“

Старший староста й каже: „Перше всього дозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не погнушайтесь вислухать нас, і коли буде теє, то ми онеє; коли ж наше слово буде не в лад, то ми підемо назад. А що ми люде чесні і без худої науки, то от вам хліб святий у руки“.

Наум, узяв хліб, поцілував і, положивши на стіл край свого хліба, каже: „Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сїдайте, люде добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?“

Старший староста й каже: „Ми люде німецькі, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удаліі молодці. Раз дома, в нашій землі, випала пороша. Я й кажу товаришу: „Чого нам дивитися на таку шквирю? Ходім шукать усякого звірю—і пішли. Їздили, слїдили, і нічого не получили.“

Назустріч нам як раз іде на вороному коні отсей князь. (А Василь встав та й кланяється, бо це про нього говорили). От послі зустрічі, він і говорить нам такі речі: „Ей ви, ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу. Ось як раз попалась мені лисиця, або куниця, а трохи чи не красна дівиця. Їсти-пити не бажаю, достати не бажаю. Поможіть, піймайте; чого душа захоче, усього од мене бажайте. Десять городів вам дам і скирту хліба“. От ловцям-молодцям того й треба. Пішли ми по слідам, по всім городам. Першій слід пішов у Німеччину, а далі в Туреччину: ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли. От і кажемо князю: „Не тільки звіря в полі, що куниця, пошукаємо де-інде, знайдеться й красна дівиця“. Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь. „Скільки“, каже, „по світі не гуляв, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці—не видав“. От ми все по сліду йшли, та і в село—як зовється, не знаємо—прийшли. Тут знов пала пороша. Ми, ловці-молодці, давай слідить. Сьогодні рано встали і зараз на слід напали. Пішов наш звір, та до вас у двір, і з двора до хати, тепер бажаємо його піймати. Певно вже наша куниця—красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красну дівицю.

Чи віддасте, чи нехай підросте?“

Поки староста це законне слово казав, Маруся у кімнаті все поклони біла, щоб батько віддав її за Василя; а він сидючи на лавці, крізь двері дивиться на неї: то здихне, то з нею переглянеться. Як вже все староста розказав і прийшлося батькові одвітне слово казати, вона так і припала до дверей і слухає.

От Наум усе, насупившись, слухав; помовчав, а далі й каже: „Не вмію я до прикладу у цьому ділі сказати. Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з далекої дороги, то може б випили по чарці?“

Маруся, як це почула, та в голос; Настя аж об поли руками вдарила та й крикнула: „Ох мені лихо! А чому ж це так?“ А Василь так об землю й кинувся, та аж приповз навколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче й просить: „Будьте мені батеньком рідненьким! Не

гнушайтесь бідним сиротою! Защо в мене душу віднімаєте? Не можу без вашої Марусі жити!.. Буду вам за батрака вічно служити; буду всяку вашу волю сповняти... Що хочете, те й робіть зо мною! Дайте сироті ще на світі пожити!"

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла теж собі і впала до ніг отцівських і просить і плаче, то кинеється до матері і руки їй цілує, і приговорює: „Таточку, голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя ріднесенька! Утінко моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти; дайте мені бідненькій іще на світі пожити! Не розлучайте мене з моїм Василечком! Не держіть мене, як дочку, нехай я буду вам замість наймички: усяку роботу, що скажете, буду робити, і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки: буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати й шанувати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком прожити“.

Не витерпів старший староста й каже: „Ох, панове-сватове! Не слід мені, бувши у цьому важному чині, лишне слово говорити. Моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почувеш, з тим і назад іди. Сказано дати нам по чарці, так уже тут нічого доброго ждати. Тільки бачивши їхні сльози і убивство, якось моторошно й нам не сказати чого-небудь. А що пак, Олексевичу? Ніде дітись: благослови діток, нехай Маруся нас пов'яже“.

Нау́м тільки покрутінув головою, обтер слізку рукавом, та й знов понурив голову і мовчить.

Мовчав він, мовчав, тільки знай сльози ковтає, далі встав, здихнув жалібно, перехрестивсь перед Господом милосердим та й каже: „Одна в мене на світі радість — моя Марусенька; що Божий день молюся, щоб вона була щаслива: та як же, молившись об одному, буду сам робити друге? Молившись об її щасті, сам буду її топити? Прощайте, панове-сватове! Коли хочете, то справді випийте по чарці, коли-ж ні, то не здивуйте; дайте і мені спокій, бо... ох, не хотілось, було, цього казати, та ви мене розжалобили!.. Бо мені дуже жалко, що мушу втеряти Васи́ля, та ніде дітись. Прощайте, люде добрі! Йдіть собі, не здивуйте. — Більш нічого й говорити... Прощайте; от вам і хліб ваш святий“.

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад пішли з хати з Василем...

Г. Квітка.

Теми: Як одбувається на селі сватання? весілля?

Мірошник.

Мірошник мав хороши млин.
В хазяйстві не аби-що він;
про се гаразд усякий знає:
хто хлібець має.

Млин у Мірошника був вод-
дяний.

Мірошник той Хомою звався
і був він чоловік такий,
що не гаразд за діло брався;
а інший раз

буває дорогий і час.
Вода раз греблю просмок-
тала...

Ну, що-ж! узять-би й зага-
тять,
так ні! Мірошник спить та
спить.

Вода-ж біжить.. ще більш
прорвала;

Хомі й за вухом не свер-
бить.

Хто йде, мерщій у млин за-
гляне:

— „Ой, Хомо, Хомо, схамен-
лись!

Он скоро вже й води не
стане;

піді лиш, брате, подивись!“
А він їх слуха щось не дуже:

— „Нехай лиш! річка — не
калюжа;

води ще стане на весь вік!“
З Хоми сміються добрі люде:

„Тоді побачимо, як буде, —
дурний ти, Хомо, чоловік!“

І справді сталось, як казали:
вода зійшла — колеса стали.

Злякавсь Мірошник та й
біжить

притьмом до прірви, щоб
гатить.

Курей тим часом із десяток
прийшло напитися води.

Уздрів Мірошник сих пань-
маток:

— „Бач, капостні! — кричить,
— куди!“

У мене й так води немає,
ще й ви сюди?!”

І зó-зла палицю хапає...

Шпурнув — та й всіх курей
побив.

А млин стоїть, хоч прірву
й загатив;

і що робити — не втямає...

Ні з чим зостався мій Хома:
води нема й курей чорт-ма.

Л. Глібов.

Б у б к а.

(З ром. „Хмари.“)

Раз якось на тиждні трапилось свято. На вигоні, на вулицях ворушився народ, убраний по-праздниковому. На призьбах сиділи жінки й чоловіки. Дівчата й хлопці стояли купами під вербами, балакали, жартували, лузали насіння. Молодого Радюка взяла охота піти по селі, подивитись на людей. Накинувши на плечі свиту, вбравшись зовсім по-сільському, він пішов довгою вулицею через село.

Дивиться він, аж на одній хаті стремить застромлена в стріху довга хворостина. На хворостині зверху стреміла чорна дощечка, а на дощечці було намальовано білу пляшку й чарку. Йому закортіло заглянути в той шинок, бо таких шинків давніше не було в Журбанях. Він увійшов у шинок і побачив там жидівську сім'ю. В Журбанях він не бачив і досі жидів, oprіч орендаря в корчмі. В тім шинку було повно людей.

Перейшов він на другий куток, і там побачив такий самий шинок, на котрому в стрісі стерчала на палиці дощечка з намальованою пляшкою й чаркою. Заглянув він і в той шинок, і там побачив жидівську сім'ю. Людей було повнісінько.

Радюк вийшов на вигон і побачив сільську школу. То була невеличка хата, не більша од шинків. Вона стояла на вигоні окремо, далеченько од хат. Коло школи було пусто, бо вона була необгорожена тинном. Стіни були не опоряжено; около було оббите дощем, облупляне. Корови й свині чухались об стіни, об роги школи. На рогах були сліди свинячих спин, замазаних грязюкою. З обсмиканих стріх висіла солома. В побиті шибки було позаправлявано лубки. В де-яких вікнах зовсім не було тахоль в шибках.

— А ну, зайду, подивлюсь, хоч тепер час робочий, і школярів нема в школі,—подумав Радюк і зайшов.

Одчинивши двері, він увійшов у сіни й заглянув у клас, малий, тісний, з облупленою глиною на стінах. На долу були бакаї, неначе на шляху. На лавках лежав порох, як на вигоні: Радюк думав, що в школі нема й живої душі, й одхилив двері з сіней в кімнату. В кімнаті на ліжку спав москаль в червоній випущеній сорочці, в крамній

чемерці з жовтими блискучими гудзиками. На голові волосся було розкудлане; в вусі теліпалась срібна сережка. То був вчитель Журбаньської школи, захожий одставний москаль. Він задер одну ногу на ліжко й хріп на всю хату, роздявивши рота, мухи так і вп'ялись в очі, ніздрі й губища. В хаті так смерділо мархоткою й цибулею, що Радюк мусів затулити носа.

Як рипнули двері, москаль раптом прокинувся, схопився й сів на ліжку, витріщивши заспані очі. Рій мунявся з його лица й загув по-під стелею.

— Чого тобі треба? ей, ти, хахол! Чого ти сюди лізеш?— Крикнув москаль ще й вилаявся. Радюк ледве вдержався й прикусив язика, згадавши, що він у світі.

— Та я хотів подивитися на школу!— промовив Радюк.

Москаль схопивсь, гуркнув дверима й зацепнув за щіпку. Радюк пішов далі по селі.

Поминувши кілька хат, він знов побачив на одній стрісі на високій палиці чорну дощечку. Під шиньком стояли жиди й селяне.

— Чи є ще й четвертий шинок в Журбанях?— спитав Радюк у людей.

— Є ще один; ондечки! За вербами! Мабуть ти, хлопче, не Журбаньський?

— Ні, не Журбаньський!— обізвався Радюк і пішов до тих верб, де він і справді побачив четвертий шинок з тичкою на самому гребні, бо шинок стояв осторонь, аж на городі, далеченько від вулиці.

— А дай, загляну!— подумав Радюк і пішов у шинок.

Шинок був перероблений з простої хати. В одній половині сиділи люде й пили горілку; в другій жила жидівська сім'я. Через одчинені дзері Радюк побачив високе жидівське ліжко з перинами й подушками, застелене білим простирядлом з зубцями навкруги. В жидівській кімнаті було доволі чисто. Піч і припічок були чисто помазані, навіть, підведені червоною глиною. Жиди вже позичили в народу трохи смаку до чистоти.

З кімнати вийшов жид. Він був рудий, аж червоний. Шерстке, неначе дротяне, волосся на голові позакручувалось густими кучерями, чорна ярмурка ледве держалась на кучерях, ніби на пружинах. Чорні хитрі очі блискали,

бігали, крутились, як вертівся й сам Дувид. Рудий Дувид був в'їдливий, як оса, чеплявся до всіх. Він говорив по-українській не шепеляючи, говорив чистою народньою мовою, навіть з народнім жартом, з сіллю народньої мови. Дувид неначе грав роль мужика, зачіпаючи селян.

Радюк сидів за столом спершись і дивився. Дувид углядив Радюка, і його чорні, як терен, очі закрутились.

— Мабуть не з Журбанів?—спитав Дувид Радюка.

— Не з Журбанів... Знехотя обізвався Радюк.

— Мабуть з нової школи, з школярів? Чи може з двірських?—спитав Дувид і насунув на голову ярмурку, котру все підіймало вгору волосся.

— Чи почастувать?—якось таки Дувид наважився, врешті, спитать Радюка.

— Нехай потім; трохи одпочину.

Чоловіки й молодичі входили й виходили з шинку, балакали, пили, навіть не глянувши на Радюка. Коли це в шинок увійшов молодий парубчак в крамній сіренькій козачині, в чоботях на колодках. Чорне густе волосся на голові було примазане, аж лисніло. Проділь був розділяний збоку, шию було зав'язано червоною з квітками хусткою під викладчастий комір. Козачину було застібнуто на грудях жовтим блискучим гудзиком. З-під козачини виглядала на грудях ситцьова жилетка. З темного смуглястого вида темні очі поглядали згорда на селян. Парубчак увійшов у шинок, скинув картуза й подав Дувидові руку.

Парубчак був такою загадкою для Радюка, як Радюк був загадкою для Дувиди. Вся постать парубчака пригадувала трошки Радюкові вчителя в школі.

— Шулемехом, Дувиде!—промовив парубчак до Дувиди й ляпнув його по долоні та й подав руку.

— Шулемехом, пані Терешку!—обізвався Дувид і зирнув скоса на Радюка.

— Як ся маєте, Дувиде?—промовив парубчак.

— Так собі... живемо до котрого часу.

— Мое поштеніе!—гукнув парубчак до Радюка, піднявши вгору долоню.

Радюк простяг до його руку. Парубчак зирнув на білу руку, глянув Радюкові в очі й зараз схаменувсь.

— А мені чомусь здалось, що це наш Аксентій!—промо-

вив парубчак якоюсь покаліченою мовою, бо він силкувався говорити по-великоруській, хоч говорити до ладу не вмів.

— Чи ви тутешні, Журбаньські?—спитав Радюк.

— Ми тутешні, здешні—промовив парубчак, хитаючи головою. Те „ви“ він почув вперше на віку. Воно його так і підняло під саму стелю, бо він думав, що вже давно за-слуговував на те „ви“.

— Чи не з міщан ви часом, або чи не з козаків?

— Може з міщан, а може й з кращих од міщан.

— Та бреше він! Не слухай його, хлопче, бо він сірий мужик: його в селі дражнять Бубкою—гукнув один чоловік до Радюка. Парубчак почервонів, насупився й промовив:—Може мого батька й дражнили Бубкою, а мене вже то й не будуть.

— Ба будуть, бо ти таки Бубка й Бубчиного кодла й хову,—промовив чоловік.

— Бо мій батько хахол, то й Бубкою дражнили, а наш вчитель Хвадей Терентієвич казав, що я вже Бубков, а не Бубка. Та що з ними й балакаты!—промовив Бубка до Дувида, як до людини, що могла зрозуміть Бубчині слова.

— А ти, вражий сину! Все брешеш язиком, як та собака!—крикнув дядько.

— Бреши, дядьку, сам! Та що й говорить з такими глечиками, з такими людьми! Чи ти ж, мазнице, вчився в школі? Чи ти ж тямиш далі од свого носа?

— А ти, паскудо! Думаєш, як начепив хустку на шию та почепив гудзя на груди, то вже маєш право глузувать з нас, дражнить нас мазницями!

— А вже ж я вам не рівня: я з вами свиней не пас.

— А ти зроду не пас товару, кращого за свиней. Слухай, ти, вражий сину, Бубко! Та я тобі так чуприну наскубу, як скуб твій вчитель.

Той дядько, жартуючи, простяг руку до Бубчиної чуприни.

— Не зачіпай, дядьку, бо в морду дам!—крикнув Бубка.

— Ти мені? В морду мені, хазяїнові! Та в тебе на губах молоко не обсохло! Як я женився, то ти ще на припічку й каші не їв! То ти смієш мені так говорити!—кричав дядько, наближаючись до Бубки.—Відколи животію на світі, ні од кого не чув цього; тільки чую оце од тебе віскривого.

Всі селяне загули в шинку, як бджоли.

Рипнули двері, і в шинок увійшов низенький, невеличкий, сухенький чоловічок. То був старий Бубка, батько того парубчачка, такий смуглявий, як і син. Старий Бубка був нижчий од сина, мав кругленький невеличкий вид, кирпатий, як картоплина, ніс і маленькі чорні очки. На сухому підборідді стерчало зо три пучечки чорного волосся, котре позакручувалось вгору, наче кучері в качура на хвості. Бубка говорив тоненьким сипким голосом. Було знать, що його недурно продражнили Бубкою: в йому й сліду не було вдачі й завзяття. Старий сивуватий Бубка був у постолах, в одній сорочці й держав на плечі старенький кожушок.

Тільки що Бубка ввійшов у шинок, всі чоловіки так і загомоніли на його: — на що ти, Олексо, так розпустив свого Терешка? Таже-ж він сікається ввічі старим людям, неначе він найстарший в селі!

— А що ж я маю робить? А х ба ж він мене слухає? От сидить в шинку та горілку п'є, а роботи не хоче робить; сидить дома, все домує, згорнувши руки, або шукає легкої, нечорної роботи. Кажіть вже ви, панове громадо, йому що-небудь. Я жаліюсь на сина громаді. Чого тобі тут треба? Йди до-дому, та не гуляй! А завтра раненько свиняці хлів загородиш! Одну льоху маємо, та й ту незабаром вовки витягнуть з хліва через дірку.

Терешко сидів коло столу, насупившись, як та хмара, і навіть не обізвався до батька й словом.

— Йди до-дому, кажу тобі! Дивись, ось приніс Дувидові в заставу кожух, бо нема грошей навіть на сіль. Йди до роботи, бо швидко з голоду попухнемо!

— Про мене! А я вам городить свинюшників не буду. Хіба я на те вчився в школі? Мені треба роботи по мені. Стану десь за писаря, або лакея, та й хліб їстиму. Робіть вже ви, тату, свинюшники.

Всі люде в шинку зареготались. Старий Бубка став з кожухом ні в-сих ні в-тих.

— Йди, кажу тобі, до дому!—сказав батько й наближився до сина.

— Одчепіться!—Крикнув син і раптом схопився з місця. Батько одскочив назад.

— Йди бо я тебе оцією палицею!

— Тату! В палиці два кінці; один по мені, другий по тобі.

— То це він на багька тикає! Хіба ж батько пас з тобою свині! Бери його, бра! В'яжи його, вражого сина, та в холодну!—крикнули люде й кинулись до Терешка.—В некрути поздаваймо їх, оцих вражих школярів, замість хазяйських синів! В москалі їх оцих подарів! Бач вже й салдацького гудзика припнув на грудях.

Терешко оступився за стіл і став за Радюком.

— Коли ви громадян звете „хахлами“, то хто ж ви такий?—спитав нарешті Радюк Бубку.

Бубка тільки очима закліпав і нічого не сказав, бо й сам не знав, що він за людина.

По-за столом, по-за людьми Терешко Бубка посунувся до дверей і втік, покинувши на столі горілку.

— Чи ти ба! Вражий син і горілку покинув. Випий же сам, Олексо, синову горілку!—загомоніли люде на старого Бубку.

Бубка почав жалітись на сина, що він, як вийшов з школи, то од того часу не хоче робити чорної роботи, та все шукає легкого хліба, пнється в паничі, прилизується, маже голову лосем з каганця та курить люльку.

— Оддай його в москалі, коли він такий! В москалі його, коли він не поважає батька, кепкує з громади!—гукнули чоловіки.

Тим часом старий Бубка обернувся до Дувиди.

— Будь ласка, Дувиде! візьми кожух в заставу, та позич хоч два карбованці, бо нема за що й соли купити. Так вижився, так вижився, що вже не знаю, й як! До зими далеко. Може спроможусь та викуплю.

— Хіба ж у вас, дядьку, поля нема? Чи може нема де заробить?—не втерпів і спитав Бубку Радюк.

— Було поле, та загуло! Позичив у нашого голови десять карбованців ще позаторік, та й оре голова моє поле оце вже другий рік. А як не оддам грошей, то й третій рік оратиме.

— А мені здається, Олексо, як вже клепать язиком на голову, то лучче-б нарікать на свою голову. Голова наш, як голова. Що вже й казати!—сказав зтиха Дувид.

— Голова, бач, як голова, а все-таки треба-б нам дру-

гого голову обрать, бо цей нам не сподобний: вже дуже з шинкарями накладає. І сам розпився, й жінка його розпилась, бо де ж пак! Шинкарі поять його й гроші дають, і громадяне поять!—загули люде.

— Та нехай мене грім поб'є, коли я маю з головою яке діло! Нехай мене живого земля поглине! Коли б мені можна хреститися, я б вам оттут перехрестився й землі ззів, що в мене з головою нема ніякої спілки!—божився й клявся Дувид.

— Не бреши бо, Дувиде! Хіба ж ми не знаємо, що й ти і всі журбаньські шинкарі, ви всі даєте голові сто карбованців та й торгуєте горілкою в шинках на громадській землі. Скиньмо голову, люде добрі! В його вже мабуть і людської душі нема,—гукнув один чоловік.

— Слухайте бо! От послушайте мене дурного, мене старого Дувиде! Я людина бідна; в мене не то що сотні карбованців нема, в мене ледве зайва гривня знайдеться. А то ще я б давав голові сто карбованців. Про инчих шинкарів не знаю, не скажу. Чого не знаю, про те не скажу. А я хіба не чоловік? Хіба ж я не шаную громади, дай їй, Боже, здоров'ячка?...

— Та про мене! Але будь-ласка, Дувиде! позич два карбованці й візьми в заставу кожух тільки до Покрови—прохав Бубка.

— Як тревога, то й до Бога, а як по тревозі, то й по Бозі. „Будь-ласка, Дувиде...“

— А де ж я в світі Божому достану? В кого ж я позичу?—бідкався Бубка.

— А я тобі, Олексо, скажу от що: їж борщ з грибами, держи язик за зубами. А то другий раз і шага не позичу. Як оддаси до Покрови три карбованці, то позичу.

— Та оддам! тільки дай!

І пішов Бубка з шинку без кожуха... й без поля.

І. Левницький.

Виявіть „ідеали“ і стрелання Бубки, його відношення до освіти, до батьків, до селян, до хліборобської праці і до сільських звичаїв. Що зробило Бубку такою непотрібною людиною? Чи є на це відповідь в оповіданні?

Теми. Сьогоднішні „Бубки“ на селі.—Бубка і Лемішковський.

М л и н.

Давня се річ: мабуть літ сорок тому буде. Довелось і мені бути старшиною: цілих шість літ простаршинував та вже ж і клопоту набрався стільки, що й забожитися—

так не гріх, що на шість волових grindжолів під рубель не вмістив-би... Ну його к Богу те старшинування!..

О. Я. Кониський.
1836—1900.

Я з батька тесля-ремісник, не то, що-б великий, а так собі: сякий-такий майстер, а трісочки бували. Як дзвіницю в нашій церкві будували, так я на вуглі правив. А дзвіниця у нас лепська: хто чужий чи іде, чи йде поуз неї, гляне і похвалить... Еге! було в руках ремесло та бур'яном заросло! Майстерував-би собі й досі, коли б громада не була напосілася на мене та не виперла мене на старшину, прямо коліном виперла... Чого не робив: і просився, і молився, страх як не хотів,—та хотінь приневолив! Звістно, копа переможе й попа.

Старшиную я рік, два, нічого:—люде не нарікають, громада не жене чмелів на мене і начальство не дуже таранів гонить... не без того, щоб инколи не гаркне, так на те-ж воно й начальство... А я вже наче тій болячці годив; сам було за всіх і за все: я, мовляв, і сніп і перевесло, і лопата і помело. Марудно було... звістно сам і синиця і западня, і вовк і вовківня... Ну його! Нікому не зичу і не раю під полум'ям ставати... часом дмухне так, що й осмалить.

Гаразд! Старшиную собі. На весні якось прибїгла лютючка з округи. Лютючка—щоб ви знали—се такий штафет був. Коли що шпарко припече, значить і лютючка: напишуть, значить, в окрузі бомагу, припечатають до неї перце і пустять. Летить з нею чоловік верхи і день і ніч не спочиваючи, не оглядаючись, вихрем курить. Прибїжить

до тебе, хоч би опівночі було—збудить,—хоч би вмірав—підійме. Прибігла ота летючка... писар читає... Еге! дій його честі!.. се не те, що мете, а те що зверху йде!.. Новий енорал іде!.. По всіх селах їхатиме і нашого не мене... так щоб ото в розправі було чисто-пречисто, громада щоб на поготові стояла, а старшина вибіг на зустріч йому аж на саму межу, доки сягають землі нашого села...

Ну, тут вже нема що ворожити.. Ніколи вже попеньки ходити... Зараз дівчат, бабів з половини села в розправу: „Чепуріть!“—кажу їм,—„щоб так було, як на Великдень“. Заходилися! Пішла така сутанія, наче в пеклі: стелю і стіни шпарують, білять; поміст миють, шарують; бовдур хутрують; стріху підстригають; гній з повіток вивозять, двір і задвірок вимітають та піском висипають... За два дні прибрали, пречепурили... стало в нашій розправі, наче в віночку: долівка наче віск жовтіє; стеля така весела, наче сміється, немов та дівчина на вінкоплетинах; а стіни-то були такі коряві, наче сухоребра коняка, а тепер такі привітні, наче молодиця з першими пирогами... аж дух на них радіє!.. В дворі потрусили лепехою наче в клечану недлю... Любо й глянути, і так гарно пахне... І пан-отець наш Максим причепурився... він у нас школою правив, так йому і велено ждати енорала, і він ряску нову мусів пошити... Він у нас і небоязкий був, та хіба й на смілого собаки не нападають?

— У мене—каже—за вухом не свербить, а все-ж енорал московський не наш брат... хоч не вкусить, так злякає. Та ще не знаю, як його зустрічати: чи з кадилом, чи з кропилом?

— Сього вже—кажу йому, я тим паче не знаю... Як там у вас показано по требнику, так і чиніть.

— В требнику—каже—такі случаї не прописані.

— Значить: трудна річ.

А писар наш і рає:

— Може-б—каже—і з кадилом і з кропилом, щоб не сердився енорал...

О. Максим не відважився сам ні на те, ні на друге. Поїхав до благочинного. Той сказав:

— Ні з кадилом, ні з кропилом, а з самою лишень проскуркою.

Ждемо. Кажу я до писара:

— Кують у мені ковалі...

— Ох, і в мене в голові, наче в млині!—каже він,—як почне таранів гнати...

— Олії не виб'є!—шуткую я.

— Олії не виб'є, а в ушах лящатиме...

— Не журіться,—вищалася моя жінка,—теляти ще не бачили, а вам вже вовк увижається...

— Мовчи, бабо! Не твое мелеться! Ждемо. Прибіг окружний—нічого! Походив, подивився, понюхав... току ногами не місив.

— За тиждень,—каже—приїду з еноралом!

Ми ще раз долівку хвощем вишурували, дівочих рук і спин не жаліли—нехай же і вони тямлять, яка то цяця енорал!

А в суботу у вечері знов летючка: „Іде!“—щоб до світу був я на межі!

А бий тебе сила небесна! І виспатся не дають!

Наказав я, щоб громада була наготові, сам прибрався, верхи на коня і на межу. Вартую під вербою. Вже й світ, а його нема. А мене на сон так і тягне... усю табаку вже винюхав... Аж ось в обідню годину—бачу: курява стовпом котиться по шляху. Я тоді на коня. Зирк!—окружний біжить попереду. Я коня під боки та на-взаводи! Прибіг поперед усіх до розправи, з коня—скік! і стою біля шляху проти громади.

Виліз той енорал... таким индиком йде до громади. „Здорові були!“—промовив так як слід, по людські, тільки що голос у нього такий густий, хоч лопатою горни... Ходить, руки за спину—чи воно в нього там засвербіло, чи то вже йому так приказано: руки назад?—не скажу.

В громаді на самому переді стояв Євтух Цимбалистий, чоловік високий, огрядний, голова гола наче коліно, а вуса немов грива у коня. Енорал став проти його, впився в його очима—а очі гострі та верткі, наче дзиґа.

— Які у вас „нужди“ єсть?—питається.

Цимбалистий на лихо не дочув,—йому саме тоді одно вухо заложило,—не дочув і каже:—Може в кого й є... село наше велике... не можна, щоб у кого не було нужі... А що до мене, так Бог крив!—що тиждня голову мию. А про других—байдуже, не відаю.

Окружний як почув, почервонів наче калина, перелякався!—бачте, енорал про „нужду“, а Цимбалистий йому про „нужу“,—підбіг до енорала й каже:

— Сей козак глухий, не дочуває.

Тоді енорал одступив трохи в бік та й знов:

— Кажіть: які у вас нужди є?

Люде мовчать.

— Чого мовчите? Кажіть, не бійтесь! Я за се нічого!

Люде мовчать. Він тоді як гукне, наче з бочки:

— Говоріть!

Хтось вже з громади і промовив:

— Кажіть, кому треба.

А другий хтось:

— Мені не треба.

— Не треба! А де сей „Нетреба?“

— Виходь сюди!—гукнув енорал.

Цимбалистий знов ні до ладу, ні до прикладу, а як то кажуть: „нате й мій глек на капусту!“ — не дочув як слід, а гадав, що енорал кличе до себе Єлисея Нетребу, та й каже:

— Де вже, пане енорале! Не вийде Нетреба... ще позаторік дуба дав!

— Я не про дуба, а про нужди питаюся! Розумієш ти, чи ні?—крикнув енорал.

Цимбалистий каже:

— От ви про що!... про нужди! Нужди у всякого є: кому хліба, кому до хліба, кому солі, кому дьогтю...

— Се не громадські нужди!—перебив його енорал—ви мені таку скажіть, щоб усім щеміло від неї!

— Отаку! Таких найбільше єсть! От хоч-би й рекрутчина сама; від неї усім щемить—і батькові і матері, і сестрі і братові, і жінці й дітям. Коли від неї виззолите, за се вам і дітям вашим од усіх нас на віки буде дяка!

— Се не моя воля!—відповів сердито енорал—про се нічого й речі знімати!

Цимбалистий тоді знов своє:

— Вже, пане енорале, де свербить, там і почухаєш, де болить, там і торкнеш. От-би й од податків треба пільги, й від одбутків...

Бачу я, що Цимбалистий от-от на самий пень наїде та вже й киваю і моргаю на нього, а він не йметься, мня язиком, наче баба лемішку в макітрі... Ну, думаю, тільки ти мене підведи під млин, я тобі очі промию... Я-ж собі про який млин?—се так говориться, коли хто не до ла язиком меле, а навіженний Євтух і справді з'їхав на млин.

— От,—каже до енорала—і на мливу у нас, крий Боже, яка велика нужда! В літку вітри сплять, вітряк не повернеться,—вергай жорнами!

Енорал на те:

— То тим, що у вас вельми низькі вітряки. Будуйте на високих стільцях, в чоловіка заввишки, он як на Литві.

Цимбалистий знов попустив язика:

— На Литві, паночку, і хрущ—м'ясо! Литвин—і дме, і кує, і шиє, і пере, а спитайте у його—то й не тямить, що робить. Нам би треба водяного млина... і річка у нас є, і на воду вона багата.

— То річка казенна!—перебив окружний.

Цимбалистий і тут не змовчав:

— З роду-віку—Божа вона!

Енорал наче зрадів:

— Бачу, що се справді у вас велика громадська нужда. Добре, буде у вас млин!

На коней і поїхав.

Я перехрестився обома руками та подякував Всевишнього, що не вмився юшкою і зуби цілі.

Минуло літо і осінь. Саме як раз на Водохрещі мчить нечистий приказ: людей і підводи постачати, дерево вивозити... казна будуватиме на нашій річці млин!

От воно що вийшло з тої сириці, що Цимбалистий жував! Що-ж?... добрий млинок—Божий дарок! Тільки смукток його знає: хто правитиме тим млином?

— Хтось од царя—каже писар, — коли казенний млин, то вже не інак, як так.

Еге! А людям, доки що, мороки прибуло: своє кидай, а на казенну роботу йди!.. Та вже-ж! Не можна й казни не допомогти: хто-ж на неї й робитиме, коли не ми?

Вивезли дерево. На весні на саму Похвалу приїхав окружний, німця якогось привіз до нас і каже:

— Отсе той, що млин будуватиме, так слухайте його, робіть, що скаже!

Заходився німець коло млина. Нагнали йому людей наче на панщину. Будують. Вивезли вже клітку, взялися за снасті. Бачу я, щось воно наче не до ладу: клітка нова, а кривиться, наче стара баба позіхнути збирається... Кажу я німцеві:

— Щось воно тому млинові! наче боком лізе...

Він засунув в зуби сосульку, смокче її, блимає очима, сидить проти млина, мне свої баньки, наче сучка в човні. А я знов до його:

— Клітка крива... палі не рівно повбивали—камінь об камінь чиплятиме!

А він на те:

— Цень тень-теревень!—пирскає слиною та мне губами, наче швець шкуру, нічого не розбереш, що він плете.— тільки й уміє: „карош“, „карош“. А що воно за „карош“— не знаю я. Бачу я, що з його такий майстер, як з мого теляти стрижча! Він то і радніщий косити—та нема кому коси носити... Бачу, так що ж, коли „карош“,—карош!

Мовчу. Думка у мене така: його начальство приставило—то й нехай! А то вмішаюся, то ще не в ті ворота заїду... Цур йому!

Спорудили той млин. Люде раді: от, думають, на жнива ще й намелеш, жорна спочинуть. Жіноцтво наше аж молиться та благословить енорала...

Саме ото перед девятою п'ятницею у середу і пустили той млин уперше. Гуде! страх як гуде!—немов чотирі вітри у великому лісі. Гуде—та не меле, тільки шеретує.

Німець той—Лембик Кирилович—се ми його так величали, а суцце його ймення не таке було,—походило трохи на Лембик, та не Лембик,—бачить, що з рукава в скриню сиплеться не борошно, а шеретоване зерно, похитав головою, губу відкопирив, та й гукає:

— Заставте воду! Спиніть млин, треба камінь осадити!

Осадили.

— Пускай!

Пустили. Камінь об камінь черкне, як заскиглить! Господи, Твоя сила! Десь мабуть у другому селі чутно було...

— Застав! Застав!—знов репетує.

Ходить німець біля скрині, смокче сосульку, а не знає що діяти. Я бачу та мовчу. А люде зараз на глум... всячину видумують:

— Не по нашій воді млин! — каже одно. А друге глузує та радить:

— Салом каміння підмазати!

— Не салом, а коли-б смальцем із жар-птиці!

Той знов глузує:

— Смальцем поскоромить, а от коли-б медом!

— Та ще коли-б тим, що з папороти бджоли наносили!

А я все мовчу. Лагодив той Лембик Кирилович, лад годив, нарешті третім разом пустив, з під каміння аж іскри сиплються — та таки змолів. Не багатечко того, в рошину би стало. І те гаразд.

Взяв Німець коней та в округ.

За кілька день вертає до нас, окружного везе і комісію.

— А що старшина? добрий млин?—питається у мене комісія.

Я собі на умі: знаю, що той млин будувався, як в мертвого шиють, — та не моє діло, — а в голос, смикнувши думкою, я сказав:

— Добрий буде, як добре молотиме.

Окружний набрав з скрині борошна у жменю і питається у мене:

— Се він молзв?

— Вже-ж ніхто як він.

— На що й ліпше! Пречудесно! наче в сито просіяно хоч паску печи!

Він борошно хвалить, а комісія шестерню, і кажуть:

— Се такий млин! такий млин, що й не сказати!

— Так і треба!—каже окружний, бо й грошей же велику силу в його впхали!... Як на твою думку, старшина, що млин коштує?

— Святий його знає!—кажу—коли б на свої гроші, то і знав, а то на казенні... та ще за німецьким приводом. Се вже велика рахуба...

— Одначе, як гадаєш?

Я сюди-туди, як би його не вскочить в клопіт, — кажу

— Мабудь за тисячу перескочило...

— Тю-тю! голова! Насилу в п'ять обійшлося!

Похвалили млин і поїхали, і німець той з ними. Тільки ми його й бачили! Хитрий Лембик! При комісії не пустив млина!

На Полупетра посвятили млин, звісно, щоб куций, буває, не шкодив. На посвятини приїхав помішник окружного. Він і каже:

— Тепер громада нехай приймає млин на свої руки та мірошника вибере.

— Отсе так!— думаю,—отсе доїхали!.. Се вже Цимбалистий такого нам накоїв—нехай же він сам тепер той млин приймає, доглядає і мірошникує..

Громада як почувала—руками і ногами!

— Цур йому! пек йому, тому млину! Молоти будемо, а за догляд не беремось. Як се можна! Коли-б він ще людський був, а то казенний! Нехай йому те та се! Не хочемо! Хоч ви нам що, хоч і „сікуцію“, а не хочемо!..

— Ви-ж прохали енорала! казали, що вам млина бракує! —усовіщує громаду помішник окружного. А громада своє:

— Не наш кінь, не наш віз—не нам і поганяти!

— Та через що-ж ви цураєтесь?

— Ми не цураємось, а за догляд не беремось. Молотимемо в йому, дякуватимемо еноралові і усьому начальству, дай Боже доброго здоровля, тільки визвольте від догляду, не вводьте в напасть!

Помішник окружного довго вівтузився, та ні просьбою, ні грізбою не скрутив громади. Тоді й каже

— Не берете млина—хоч мірошника дайте!

— Де-ж ми його в Бога візьмемо? У нас такого чоловіка нема. Тут аби-кого не можна! Ще коли-б на який поганенький вітрячок, то може-б хто і відважився мірошникувати, а на таку озю, на таку німецьку штуку треба такої людини, щоб і у неї голова була з ковальський міх, а щелепи з криці!..

Минули жнива, а млин стоїть... мірошника нема.

Після Пречистої прибіг знов помішник окружного, каже:

— Казна над вами змилувалася, ослобонила вас од догляду над млином і ще й мірошника свого дає,—тільки мелить!

І справді привіз до нас якогось плюгавенького чи литвинця, чи москалика.

— Отсе вам мірошник — каже, а отсе книжка, — нехай старшина записує, скільки чого змелеться.

Я так і обімлів, як се почув.

— Милуйте і жалуйте! — кажу, — як я записуватиму, коли я не втну, „ні мну, ні тну?“... Людина я темна, неписьменна.

— Нехай писарь, се його діло.

У мене наче камінь з шиї впав, на печінках полегшало; подякував нищечком Богу, що зняв з мене ту нахабу... А писарь і собі змагається:

— Не розірваться-ж, — каже — мені на двоє! І в розправі пиши і в млині пиши... Як його одними руками?

Помішник окружного радить його:

— Хто нестиме чи везтиме зерно до млина, нехай спершу заверне до розправи. Ти його запишеш, даси квиток до мірошника — от і все.

Цимбалистий досі мовчав, а тут наче його гедз укусив, вихопився, немов шершень з дупла, і каже до помішника:

— Так воно, паночку, незручно буде! Розправа на одному кінці села, а млин на другому. Не до ладу людям забиватися та час зводити...

— Мовчи! — та ні з сього ні з того лулусь його по щелепах. — Роби як велять! — гукнув до писаря, а сам на бричку та — „паш-о-о-о-л!“

Мірошник той почепляв на ретязі ключі від млина, аж чотири ключі, привісив їх до пояса, ходить з ними наче коновал з своїми причандалами, та закликає людей у млин молоти. Люде кинулися з клунками. Біля розправи чисто тобі буцім ярмарок.. Марудно писареві: усе пиши квитки та давай! З ранку до обіду давав, аж упрів.

По обіді спочив я та й думаю: ну лишень, навідаюсь до млина, яке там мливо. Прихожу. Батечку мій! вода аж реве, каміння гуде, а з рукава цілісіньке зерно плине, борошна й близько нема! Народу і в млині і на греблі такий тиск, що нігде й курці носом клюнути. Редіт, сміх, глузи такі, що й не сказати! А мірошник той дзигною бігає, почервонів, засапався, лютує, а люде ще гірше прикладують:

— Отсе млинок! Отсе дарок!

— Млинок той нічого, та вода густа!

— Не в тому річ, що в хаті піч, а в тому, що мірошник полов'яний!

— Мірошник що? Його діло: пустив, підкрутив і сів!

— Еге! сядеш!

— Помаж шестерню медом!

— Підбий клина!

— Перехрести каміння!

Глузують, а литвінець бігає, та:

— Вот-с бядя! вот-с бядя!

Мене аж жаль за його взяв.

Бачу я, що він такий розумний, наче Беркова ярмулка, і кажу:

— Чоловіче Божий! Не за своє ти діло взявся!—А він ще й питається:

— Евта пачаму?

— Тому що твій батько молов не віючі, мати пекла не сіючі, а ти поїв не ріжучи.

— А знаєш ти на що в коня голова?

— На те, що без голови не можна.

— От неправда! На те, щоб посторонки не спадали...

Застав свій млин, не переводь нам води! З твого млина не їсти нам хліба, а воду нам збавить, то й риба подохне. Застав!

— Не можна—каже—коли приказано, треба молоти. Чи хоч, чи не хоч, а перескоч! Проти приказу начальства не йди!

— Коли так, мели собі! Мені тільки води шкода. По мойому, як мати погано орати, то ліпше випрягати. А проте,—мели!

— Не руш його,—озвався Цимбалистий,—нехай людей забавляє..

Сіли ми на колоді, табаки понюхали, вигадок послушали та й розійшлись. Люде за клунки та й собі з млина. Регочуться.

У ранці нашого мірошника і вода вмила. Довго про його і чутки не було. Млин стоїть... ми вже й забули про його. Аж ось окружний прибіг, та ще не сам, а з якимсь судовиком з губернії довідаться запевне, чому млин не слухає начальства, чому не хоче молоти? І мірошник той з ними вернувся. Цілий день ходили коло млина. Судовик, що з губернії, тільки головою крутить—бачу я, препогано крутить... зараз і видно, що він знає, де миші дірку прогризли.

— Занапастили—каже—гроші!

Треба каміння зняти, клітку виважити, шестерню нову...

— Еге,—думаю я—у його всі клепки дома. сей маху не дасть!

У вечері сіли вони чаювати в розправі, покликали й мене. Окружний мій такий добрий та мякенький, наче восковий, частує мене і каже:

— Я чув, Мартине, що ти добрий майстер?

— Ат, ніби то!

— По правді кажи!

— Заступильно витешу...

— От і брешеш! Ти ж на дзвіниці вуглом правив?

— Коли то те було!

— Ось послухай мене: наймися млин полагодити!

Я так і зумився.

— Де таки—кажу—мені за таку річ братися? Се ви глумитеся з мене.

— Ні, каже—от хрест святий, коли неправда! Я довідався, що з тебе добрий майстер, так чом же тобі й собі не заробити, і начальству не вгодити?

— Начальству,—мовив я,—з дорогою душею готов би,—та в чому инчому... а се страшне діло, не на мій копил чоботи.

— Се ти начальством нехтуєш!..

— Крий мене Боже! Нехай мене се та те, коли я що таке! Тому не беруся, що боюсь, а для начальства усе готов... опріч сього..

Він мене знов частує та:

— Коли любиш мене, берись за млин!

— Ні,—кажу—шинкарь як любить п'яницю, а доньки за його не віддасть.

І відкараскався.

Прихожу до дому, сів за вечерю... чи взяв ложку борщу, чи ні,—двері рип... суне той мірошник.

— Чого се воно!—думаю собі.

— Добрий вечір!—каже—хліб-сіль!

— Імо та свій! в рот носимо і тебе до гурту просимо!

Присіло і вно до столу... борщ так уплітає, аж за вухами лящить. Слово по слові і начало воно зводити річ на млин. Я слухаю, а воно все йде до того, щоб я нанявся млин полагодити.—„Гм!—думаю собі,—чого се вони на мене намагають? Тут щось непевного є..." І до сина:

— А на, Степане, семигривенника та примчи нам квартиру!
Думка в мене така: загалую оце литвинча, то воно може розв'яже собі язика. І не помилився... на моє вийшло. По чарці, по другій, литвинча мені й виложило, як на долоні.

— Так і так—каже—як заходився отой палатський губерець рахувати, то вирахував, що на те, щоб привести млин до діла, треба найменше дві тисячі карбованців. Окружний тоді як заголосить: „Бога побійтеся! Що се ви кажете! як се можна! Та коли еноралові подасте таку рахубу, він мене з світа зживе! Мені тоді й Сібіру мало! Прямо живим в землю лягай! Скаже: куди дивився?—Значить, за одно з німцем казенні гроші переводив, казну дурив, царського добра не пильнував... що я тоді казати му?“ Губерець на те й каже: „Так що-ж зробити?“ А окружний благає його: „одпишіть до енорала, що тут усього лагодження рублів на двадцять, а лишень заходу багато, бо иржа камінь обложила“. Чи чув хто таке: „иржа камінь обложила“. З роду не чувано; отже благає той окружний благає, щоб иржу ту написати, і тоді каже: „я во всіх своїх волостей майстрів зжену та із своєї кишені яку сотню докину. Шкода не моя... та що вже! аби лихо тихо...“

Справді треба було ліпше доглядати мені за німцем...“ Губерець і каже до нього: „звістно, пожалуєш ухналя, то й підкову згубиш...“

Я собі отсе все й намотав на вуса.

Ото ж вони й справді вивели таке, що иржа камінь обложила!

Минула зима. На весні приходить і до нас оповістка, що в окрузі будугь торги на лагодження млина, так щоб хто охочий нанятися, йшов на торги. Ціну за лагодження поставлено: одну сотню карбованців, а на торгах, значить, візьметься хтось ще дешевше... „Е-е!—думаю я—не проведеш ти нас! У тебе мудра голова, та і в мене вона не повстаня!“ Зараз я до Цимбалістого.

— Се—кажу—твоя рощина, ти й міси! Сідай, чоловіче, на коняку, метнися по селах, буцім то наймита шукати, та остережи людей, щоб не йшли на ті торги. Цур їм! Нехай не сподіваються з жука меду їсти!

Гаразд. Ждемо, що буде. Торги призначено на четвер після Провід. Ну,—думаю собі,—побачимо, кому випало

цокнутися о мазницю головою... Думаю, а сам нікому ні чичирк, тільки Цимбалістому... навіть і жінці ні слова, бо моя Настя, хоч і тямить як плахту підперезати, а все-ж таки і у неї не який, як жіночий язик,—треба з нею обережно, бо сказано; на кобилу в полі, на жінку в домі не сподівайся ніколи...

Добре,—та не зовсім!

У Вербну неділю у вечері лежу я собі в господі, а на дворі темнота така, хоч око виколи, а дощ тюжить, немов з відра льє.

— Лаштуй,—кажу,—жінко, вечеряти, та швидче спати, щоб світло марно не горіло.

Тільки се промовив, чую: бов! бов! бов!—на гвалт. Зирк я в вікно,—полум'я із-за греблі так і шугає, і шугає! Я за шапку, та туди.

Еге-ге! Казенний млин палає!

Господи, як горіло! Аж страшно було дивиться. Я на людей:

— Гасіть!

Кинулися—де тобі! І приступити не можна! До щенту усе згоріло... тільки палі осмалені лишилися. Каміння так у воду і шобовстнуло.

Ми й не жалували. Думали:

Господь напасть з нас зняв. От же не вгадали! Як набігло до нас начальство: і окружний, і помішник його, і становий, і ще хтось з ними, та як взялися стежити:

— Чого млин згорів?

Люде кажуть:

— Того, що занявся.

Вони знов:

— З чого занявся?

— Ні з чого-ж, як з вогню.

Вони знов:

— Де вогонь узявся!

Де та де, де та де?!—та як пішла гаспидська тяганина, то не один раз упріла у мене чуприна.

Потягали мене,—Мати моя Божа! За що-ж мене? Чим я прогрішив? Кажуть: „твій недогляд!“ Свят, свят, свят! Хіба я в млині мірошником був?

І слухати не хочуть!

— Ти на те старшина! повинен за всім пильнувати!

Куди мене тільки не тягли! І в округ, і в земський, і в повітовий суд, і в палату,—думав: душу з мене витягнуть!.. Потягнуть отсе та й ну лякати мене Сібіром. Лякають, а я з переполоху коли не телицю, то лошицю, а то й паровицю по боку. Умилостивляться трохи...

— Ми тебе, Химуле, жаліємо,—вболіває округний, коли-б кого инчого, ми-б давно вже в Сібір запроторили, а тебе шкода нам.

Та коли-ж не наша воля, треба винуватого знайти... Не з неба-ж упав вогонь, та ще під дощ... хтось підпалив. А то казенне добро! Чому ти вартових не ставив коло млина?..

Отак! Добре вони мене жаліли! Пожалів вовк кобилу, лишив хвіст і гриву,—то так і вони мене, доки не зсадили і з коня, і з вола, і з воза. Коли б ще трохи, то були-б і з ґрунту зсадили, з хати виперли-б були, та вже був тут один панок, той заступився за мене: взяв та все чисто списав до самого міністра. А міністер і написав до енорала:

— Годі вам варити з чоловіка воду! Коли взяв чорт батіг, нехай йому й пужалнс!..

Тоді мене ослобонили.

Отак я до злиднів достаршинувався. все через Цимбалистого, та через той гаспидський млин.

Цур йому!

А все-ж моя думка і така тепер, що ніхто, як оте литвинча підпалило млин. Звістно, не без того, щоб... Та вже нехай їх Бог там судить.

О. Кониський.

Чому Генералові забажалося поставити млина?

Через що млин зробився для селян напастю?

Хто спалив млин?

Виберіть з повісті народні приказки й прислів'я.

Тема. Колишнє начальство на Україні по повісті.

Ів. Котляревський.

Ів. Котляревський, син Полтавського урядовця. Скінчивши духовну семинарію, був домашнім учителем у де-яких поміщиків, потім урядовцем і в військовій службі і, нарешті, доглядачем дому, де

І. Котляревський.

1769—1838.

виховувались діти незаможних дворян, у Полтаві. Котляревський, почав писати вірші ще семинаристом, потім збирав українські народні пісні, казки й инший етнографичний матеріял. Коли Котляревський був директором Полтавського театру, то написав і поставив в ньому оперету „Наталка-Полтавка“ і комедію-жарт „Москаль-Чарівник“, в якій вивів щиро-народні характери і заговорив чистою народньою мовою. Котляревський більш відомий, як автор комичної поеми „Енеїда; на українську мову перелицьована“. Надавши своїй поемі комичної форми, автор дав в поемі правдиву картину життя на Україні наприкінці

18-го століття: введено і звичаї і побут народу; там же знаходимо і гостру сатиру на де-які порядки тодішні на Україні, достається і панству, що кривдить і гнобить простий люд. Котляревський перший серед українських письменників заговорив про простий люд його простою, немудрою мовою і тим почав нову течію в історії українського письменства

Пекло.

(З „Енеїди“).

...Еней убрався в пекло,
пришов зовсім на инший
світ:
там все поблідло і поблекло,
нема ні місяця, ні зізд...
Там тільки тумани великі,

там чутно жалібні крики,
там мука грішним не мала.
Еней з Сивиллою гляділи,
які муки тут терпіли,
якая кара всім була...
Смола там в пеклі клеко-
тіла

і грілася все в казанах.
 Живиця, сірка, нефть ки-
 піла,—
 палав огонь—великий,страх!
 В смолі цій грішники си-
 діли
 і на огні пеклись, горіли,
 хто як за віщо заслужив...
 Пером неможна написати,
 неможна і в казках сказати,
 яких було багацько див!
 Панів за те там мордували
 і жарили зо всіх боків,
 що людям льготи не давали
 і ставили їх за скотів;
 за те вони дрова возили,
 в болотах очерет косили,
 носили в пекло на підпал.
 Чорти за ними приглядали,
 залізним пруттям підганяли,
 коли який з них приставав...
 Багатим та скупим зливали
 ростоплєнеє срібло в рот,
 а брехунів там заставляли
 лизать гарячих сковород...
 Всім старшинам тут без
 розбору,
 панам, підпанкам і слугам,
 давали в пеклі добру хльору,
 всім по заслuzі, як котам.
 Тут всякії були цехмистри,
 і ратмани, і бургомистри,
 судді, підсудки, писарі,
 які по правді не судили
 та тільки грошики лупили
 і одбірали хабарі.
 І всі розумні філозофи,
 що в світі вчились мудру-
 вать;
 ченці, попи і крутопопи,

мирян щоб знали научать...
 Батьки, які синів не вчили,
 а гладили по головах,
 і тільки знай, що їх хва-
 лили—
 кипіли в нефті в казанах;
 що через їх синки в ледащо
 пустилися, пішли в ні на-що,
 а послі чубили батьків
 і всею силою бажали,
 батьки щоб швидче умірали,
 щоб їм прийнятись до зам-
 ків...
 Були там купчики проворні,
 що їздили по ярмаркам
 і на аршинець на підбор-
 ний
 поганій продавали крам.
 Тут всякії були пронози,
 перекупки і шмаровози,
 жиди, міняйли, шинкарі;
 І ті, що фіґи-миґи возять,
 що в баклагах гарячий но-
 сять,—
 там всі пеклися крамарі.
 Паливоди і волоцюги,
 всі зводники і всі плути,
 ярижники і всі пьянюги,
 обманщики і всі моти,
 всі ворожбити, чародії,
 всі розбишаки, всі злодії...
 Там всі невірні і христьяне,
 були пани і мужики,
 була тут шляхта і міщане,
 і молоді, і старики;
 були багаті і убогі,
 прямі були і кривоногі,
 були видющі і сліпі,
 були і штатські, і воєнні,
 були і панські, і казенні,

були миряне і попи.
Гай, гай!.. та нігде правди
діти,
брехня-ж наробить лиха
більш:
сиділи там скучні піти,
писарчуки поганих вірш,
великі терпіли муки:

Ім звязані були і руки,
мов у татар терпіли плін.
Оттак і наш брат попа-
деться,
що пише, не остережеться.
Який же втерпить його
хрін?..

І. Котляревський.

Ц у ц и к.

Раз на вікні у панському
будинку
патлатий Цуцик спочивав:
то ляже на бочок, то до-
гори на спинку,
або на лапки морду клав.
Як-раз проти вікна, зви-
чайно під барканом,
дворовий пес Бровко лежав
і думав: „Бач, яким він па-
ном,
ледачий Цуцик став.
Здоров був, Цуцику! зне-
чев'я спочиваєш?“—
Прийшовши під вікно, Бров-
ко озвався...
— „Се ти, Бровко?... чого-бо
так гукаєш!“
Промовив той: „Аж я зля-
кався...
Ну, як-же ти там пожи-
ваєш?“
— „На що питать! либонь
не знаєш
собачого життя мого!“
Сказав Бровко: „далеко до
твого...
Живу собі, бо треба жити;

двір стережу і день, і ніч;
всього доводиться терпіти,—
не так, як ти, панич;
та ще к тому і іжа пре-
погана;
хлиснеш помий, коли дадуть;
а як не в лад загавкаєш на
пана,
то ще й під боки натовчуть“.
— „Жаль, каже Цуцик, що-ж
робити!
Буває всяк,—
обуха батогом не перебити;
а от мені—хоч і до-віку б
так...
Живу у горницях, на кили-
мах качаюсь,
жартуючи на сміх;
частенько з панночками
граюсь
і лашуюся до них;
І м'ягко спать мені, і ласо
можна їсти,
і бігаю не в бур'янах;
сухенькі лапки, хвостик чи-
стий,
не так, як твій, у реп'яхах“...
— „Ет, реп'ягами дорікаєш!“

Сказав Бровко: „А пам'я-
таеш,
як у пекарні був щеням?
Чи так жилося там?
Замурзаний під лавою ти-
нявся"...
Веселий Цуцик засміявся
і каже: „То колись було,
та загуло...
Дивись тепер, а не рівняй
малого!“
І він спесиво глянув на
Бровка,

— „Як бачу, ти не робиш
там нічого“,
сказав Бровко: „за що-ж
се честь така?“
— „Дурний Бровко! не ро-
зумієш,—
звиняй, що так кажу,—
я те роблю, чого ти не
зумієш:
на задніх лапах я по-вче-
ному служу“.

Л. Глібов.

Мірошник.

На річечці якійсь маленькій
стояв собі млинок, і в нім Мірошник жив.
Хоч невеличкий млин, да, знаєш, чепурненький,
раз-по-раз, день-у день крутивсь і гуркотів,
і хліба вистачав хазяїну чимало.
Коли не забредеш, к Мірошнику, бувало,
у його є і хліб, і сіль, і сало,
чи то в скоромний день—із маслом буханці,
книші, вареники, і всяки лакоминки;
у п'ятницю—просіл, з олією млинці,
пампушки з часником, гречаники, стовпці.
Обідать він, було не сяде без горілки,
а в празник піднесе і чарку калганівки.

Мірошник паном діло жив!
І треба-ж, на біду, позаторішню весну
його лихий поніс за Десну.
Хоч не багацько проходив,
за те багато бачив світа;
побачив він, як Сейм лютуючи шумів,
і як Десна ревла несамовита,
мабуть, ворочавши не п'ятдесят млинів.
Вернувсь Мірошник наш додому,
до церкви прямо почухрав,
та Богу молиться святому,

щоб Він акахвисти його прийняв
і річечку його зробив Десною,
або хоча як Сейм, такою.

„Й тоді-б то я вже панував!“

Молебні день-у-день Спасителеві править,
у ставники свічки по десять фунтів ставить,
все молиться, не їсть, не п'є, не спить...

„Земляче! Бог з тобою!

На тебе десь туман у Литві навели,
хіба забув ти, що великою водою
ворочають великі млини?

Їх німці будувать уміють,
а вже не зляпає наш брат;
вони самі товчуть і віють,
і мелють борошно і сіють,
здається що самі й їдять
а млин хоч чепурний у тебе,

та не для бистрини“...— „Балакайте про себе“!

Мірошник забурчав і рукавом махнув.

Його молитву Бог почув:

по небу вітерець дмухнув.

Як ворон небо почорніло,

шваркнула блискавка—грим грюкнув і загув;

із хмар, як з лотоків, водою зашуміло.

Маленька річечка, що так тихенько йшла,

заклекотіла, заревла

і через греблю покотила.

Як на осиці лист, тремтить млинок од хвилі —

вода напре, дивись, то вискочить гвіздок,

то паля тріснула, то заставки розбило.

а далі і знесло млинок.

Схопивсь Мірошник, та пізенько:

що поки йшла вода маленька,

що-дня він хліба мав шматок.

Є. Гребінка.

Зозуля й Півень.

„Як ти співаєш, Півне, ве-
селенько...“

— А ти, Зозуленько, ти, зі-
ронько моя,

виводиш гарно так і жа-
лібненько,
що іноді аж плачу я...
Як тільки що почнеш спі-
вати,
не хочеться й пшениченьки
клювати,—
біжиш в садок мерщій...
— „Тебе я слухала-б до-
віку, куме мій,
аби-б хотів співати“...
— А ти, голубонько, ти,
кралечко моя,
поки співаєш на калині,
то й весело мені і забу-
ваю я
свою недоленьку, життя
своє погане
та безталанне...
А тільки замовчиш,
або куди летиш,—
заниє серденько, неначе на
чужині...
І Істоньки—не їм, і пи-
тоньки—не пью

та виглядаю все Зозулень-
ку мою.
Як гляну на тебе—така ти
невеличка,
моя перепеличко,—
а голосочок то який!
Тонесенький, милесенький
такий...
Куди той соловей годиться?
— „Спасибі, братіку, за доб-
рее слівце.
Як не кохать тебе за се?
І ти виспіваєш, неначе та
жар-птиця;
і далєбі, що так,—пошлюся
я на всіх“.
Де взявся горобець, послу-
хав трохи їх
та й каже: „Годі вам бре-
хати
та одно другого знечев'я
вихваляти!“
Порхнув—та й був такий.
Л. Глібов.

Григорій Квітка (Основ'яненко).

Григорій Квітка (Основ'яненко) родом з села Основи, (біля Харькова) від батька перейняв хист до оповідання. Широ-релігійна

Г. Квітка.
1778—1843.

людина, Квітка хотів піти у ченця і де-який час був послушником в монастирі, але потім знов вернувся до світського життя і займав різні посади (учителя, редактора журналу, маршалка харьківського дворянства і т. и.). Писав Квітка спершу на московській мові, але потім перейшов до української, написавши багато оповідань і кілька драм і комедій. Твори його визначаються високим ідеальним настроєм або народнім гумором. Через свою трохи романтичну вдачу Квітка не вгледів того лиха, яке панувало над темним людом, але-ж в своїх творах показав прекрасні риси душі народньої. Найкращі його оповідання: „Маруся“, „Сердешна Оксана“, „Перекотиполе“ і драми „Щира любов“, „Сватання на Гончарівці“ і „Шельменко-Денщик“.

Перекотиполе

(В одному селі завелись злодії; багато добра пропадало у селян, чого вже селян не робили, як не шукали злодіїв, а зловити їх не могли. Багато старання прикладав, щоб зпіймати злодіїв, Денис, парубок проворний, неначе-б то чесний, роботящий; багато грошей він заробляв і багато добра приносив до дому... „Ось росте наш голова“, гомоніли про нього люде. У тому-ж селі жив Трохим, чоловік тихий, смирний; тяжко йому жилося і дуже бідував він з своєю великою сім'єю. Став Трохим на час ярмарку за наймита у одного купця і запримітив, що Денис, який найнявся у того-ж купця за сторожа, хоче обікрасти хазяїна. Злодіїв і з ними Дениса захопили і посадили у в'язницю. Скінчився ярмарок, і Трохим, заробивши грошей, помандрював до дому, на село. Доганя його в дорозі Денис, якому пощастило викрутитись якось з в'язниці. Пішли вони вкупі).

Йшли вони ніч; ранком скільки пройшли, тут сонечко ще не дуже піднялось, а вже стало дуже пекти, то вони

звернули в лісок, та й полягали спочивати. Як піднялось сонечко, що то вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишеться, так, що ледве дихати можна. Наші хлопці, хоч і заснули були, так не можна ніяк і влжати! Як припече сонце, так місця не знайдуть. На узліссі сонце жарить; так вони зайдуть у гущину, так там ще гірш: ні відкіль прохолоди ніякої, тільки що зверху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відіпьються; тяжко вже їм і дихати! Викопають кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому й легше, можна холодом трохи дихнути. Зогріються й тут, переходять на друге місце, та так знемоглись, що не здужають і поворухнутись. Цілісінський день ні хмариночки ж то!

Аж ось вже у вечорі, жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули свобіднійш, поїли, чого було, і пішли.

— Як не полінуємось,—каже Трохим,—то світом і дома будемо. Від цього ліску до нашого села тільки двадцять верстов.

— І велія милость, що будемо,—сказав Денис,—тільки не одступай: ти все пристаєш. Поспішай.

От як ідуть, і верстов сім учистили з полудня,—стала показуватись немов стіна чорна; далі від неї стали відділяти, мов клубки, густі хмари з золотими від сонця кругами. Клуби в'ються, до-купи збираються, і стіна все вищенько підбирається. Сонечко за хмарку сховалось зарання, і птиця стала збиратись і чогось жде. Де-далі, де-далі, усе стихає, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало й гуготіти, далеко далеко, мов клекоче море, або гуде великий вітер здалеку, або сила велика людей наїзжає, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки й показується, а сонечко зовсім зайшло: хмари спустились, та й не видно нічого.

— А що будемо робити? — став казати Денис,—як ми дійдемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти.

— Аж он маячить лісок! — сказав Трохим, — поспішаймо туди.

— Де лісок? Я ні його, нічого не бачу.

— Он як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій: усе темніше становиться.

Вони поспішають. Піднялась і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогісінько й не бачать перед собою. Стіна густа, чорна, страшна, насунула і простяглась від сходу до заходу сонця, і з усіх місць блискавка знай блискає. Грім гуде з переливом, мов де по горах каміння качають і інше, мов упаде, стукне, та й замовкне... А тут луна й загрехотить по всьому небу, по всіх кутках цієї великої хмари. Замовкне-ж грім, так чути: щось гуде й клекоче, бурчить страшніше самого грому... А блискавка безперестанно! І як блисне, так після неї гірш нічого не видно.

— А де ти, Трохиме?—казав, дрижачи, Денис. — Візьми мене за руку та веди: я швидко впаду. Ніг не підволочу.

— Держись за мене,—каже Трохим.—Тут уже недалечко. Он, від блискавки видно.

— Та я бо цієї блискавки боюсь. Ох, коли-б швидче до лісу!.. Бач, яка страсть іде! Ось і дощик... Ой, швидче поспішай!..

Зовсім повис йому на руки Денис; Трохим і сам утомивсь, і його волоче; через велику силу доволік його під густе дерево, положив, і сам звалився...

Тут-же і вся хмара насунулася як раз на той ліс і всюди небо покрила, як саме чорне сукно; хоч скільки хоч дивись, нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревла прещрашенна буря, шумить під небесами, носиться по полю, опірається на ліс, валить його, мов з місця хоче його зіпхнути і зомяти зовсім. Гиляки тріщать, ломаються, падають... Тут щось страшно загуло, аж світить на весь ліс грім покрило... і разом упало, аж земля задріжала! А тут грім як загімотить, і знов щось упало, затріщало!.. То буря порається, вікові дуби валяє, мов пруття!.. Як-же хлине дощ, і вже не йде, а лле! По лісу шумить, з гори біжить річками, клекоче... Блискавка червоним вогнем очі засліплює... Денис ні влечить, ні всидить, і не постоїть на одному місці. Ходить—перебігає з під одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить!

— Трохиме, Трохиме! ти спиш, не боїшся нічого,—так голосно зо страху сказав він.

— Ні, я не сплю, та й не боюсь нічого.

— Грім уб'є.

— Воля Божа! Я це знаю, та хоч і лежу, та молюсь Богу.

— Хіба-ж Він і помилує, як Йому молитись?.. Ух, як затріщало у лісі знов!

— Помилує, тільки покайся!..

— Як покаятись такому грішнику? Як мене Бог може простити?

— А що-ж? Кайся від щирого серця, твої гріхи не які великі! Ти так грішен, як і всяк чоло... Господи, що це?

Тут вони впали обидва навколішки... Огнева стріла прорізала все небо і, як оком моргнути, вдарила в це саме дерево, під котрим попереду стояв Денис. Дерево превисоченне було,—його так до половини у дрібну щепу розбило і всі гілля стерло і змяло, так що й сліду їх не зосталося.

Насилу піднявся Денис. Очунявши трохи, ухопив Трохима за руки і став прохати:—Ходім, ходім відсіля! Тут нас Бог поб'є.

— Куди-ж ми заховаемось?—каже йому Трохим:—бач, яке лихо по всьому лісі...

— Ой, страшно, страшно! А то хто сидить та дивиться на мене?

— Бог з тобою, нема нікого! Молись лучче Богу!

— Мене й Бог не помилує! Ти думаєш—я такий?.. Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав... Не було другого злодія в селі... це мое діло!.. Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям... брав гроші та багатів... Лавки обікрыв... вивертівся! Хотів і тебе так, як оттого, що сидить і дивиться грізно на мене...

Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них упало!.. Обидва впали нечутливо. Трохим, підпливши водою від дощу, трошки очуняв, бачить—Денис бігає коло нього, руки ламає, блідий як смерть, і не тямлючи сам себе, кричить:

— Я не тільки злодій, а й душогубець! зарізав нищого... Думав грошей у нього знайти... одержу свою закрівавив... а він онде свариться.. Господи! і Ти мене не помилуєш?

І став бігати, як не в своєму умі. Спримігся трошки Трохим, піднявся на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов до чувства.

— Ні,—кричить Денис,—мені Бог смерть дасть... мене грім убіє... Я злодій!.. Я прикидався добрим, а на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку в селі не розказав... тепер кажи! Ось-ось мене Бог убіє. Розкажи всім, який я.

— Та Бог з тобою, Денисе, що це ти думаєш? Повірь не мені, Богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду держатись присяги, і тебе не попрекну ні в чім.

Гремів, торохтів грім, далі став стихати, бо хмара вже перейшла. Затих і дощик; тільки блискавка не давала нічого розглядіти; далі й та все тихше, все менше, далі вже блискає тільки далеко. Роздивився Трохим, аж уже стало на світ займатись.

— Ходім, — каже, — Денисе; вже ми недалеко від свого села. Ходім швидче!

— Братіку, Трохиме!—каже Денис, не сходячи з місця,— боюся ворухнутись! Усе мені чується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець!.. Трохиме, голубчику, не розказуй нікому нічого!

І знов Трохимові треба божитись; сяк-так розговорив його, пішли.

Що досвітком, що вже сонечко зійшло, ідуть і все поспішають. Денис через усю дорогу хоч-би пару з уст пустив, усе задумавшись іде. Далі як крикне:

— А лучче-б мене грім убив!

— Бог зна що ти споминаєш! — сказав Трохим і глянув на Дениса, та аж злякався: очі, як жар горять і сам розлютований, мов звір який. А все розговорює його:

— Будь веселенький, — каже,—вже тільки п'ять верстов зосталось; це вже наше поле.

— Тільки п'ять верстов!.. Тільки не видно, як з ким-небудь пострічаємось і мене видаси! Пропадай-же ти один!

Та з тим словом так і повалив Трохима, і насів його.

— Бог знає... що ти... Денисе... робиш.. — сказав, стогнучи, Трохим під Денисом; далі став проситись: — Пустим мене, братіку, голубчику, соколику! Ёй, велике слово, нікому нічого не скажу! Візьми собі мої всі гроші, що тут зо мною, тільки не губи душі своєї й моєї! Не сироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матінка зостанеться? Братіком, батьком рідним

буду тебе цілий вік звати!... Не дай мені без покаяння вмерти! Дай-же мені хоч часиночку Богу помолитись!

— Помолишся й на тім світі, — лютуючи, як звір, казав Денис, одною рукою держучи руки Трохимові і коліном його надавивши, а другою рукою достаючи з-за халяви ніж свій... А Трохим знай проситься; здохнув і каже:

— Господи милостивий!... Не несе Бог нікого, щоб хто свідителем був моєї безвинної смерти!

Тут і підкотилось перекотиполе від вітру і до самого його. Він глянув жалібно, та й каже:

— Нехай це перекотиполе буде свідителем, що ти мене безвинно погубляєш!

— Нехай свідить, скільки хоче! Знав-же, на кого й послатись! — казав, регочучись, Денис, знімаючи зубами піхву з ножа.

— Господи милостивий! прийми мою душу!... Жіночко... діточки... тату...

Денис змахнув рукою... Ангел Божий, прийнявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса.

Прибігли двоє пастухів від череди і об'явили голові, що в такому й такому місці лежить зарізаний чоловік; а хто, — вони з ляку й не роздивились. Голова зараз самих надєжних людей послав, щоб коло того зарізаного караулили і щоб ні самі до нього не підходили, і нікого не допускали, а стане хто нав'язуватись, або що такеє робити, або казати, то його, як підозрительного, взять, і до волости привести. Тут же написали до земського суду рапорт об такому случаї.

Де-які з хазяйства пішли з сел на заробітки і ще не повертались до-дому, та жінки їх нічого, і нужди нема. Трохимова-ж жінка й мати, почувши об цім, в один голос крикнули: „Ох, лишенько! це-ж Трохим, певно Трохим!“ і задалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Аж ось на другий день явився в село й Денис. Та що то одягнений! Іще лучче усе собі посправляв, у чім попереду ходив. Веселий, говорливий, жартує з усіма, кого пострічає. Бачить, що люде зхсдяться все до волости, — і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не стерпів і питається: „Що-ж його жінка й мати кажуть?“

— Чи?—дивуючися питає його голова.

— Адже ви... чи хто пак казав?.. що, кажуть, то Трохим...

— Ще незвістно і ніхто з нас об тім і не думає на те, що й казати. Чи мало їх повиходило з села на заробітки? може, ще й не наш.

— Хто не єсть, нехай собі лежить, поки зведемо,—сказав, сміючись, Денис.—А хто зарізав,—свідітелі скажуть.

Де які молодці тут були, то аж зареготались і кажуть:

— О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку й представить. Де-ж таки в чистому полі свідітелі? Вже коли порався, то сам на сам...

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг і крикнув:

— Где мертвое тело?

— На місці, ваше благородіє,—одвіт дав голова.

— Писар! одбери понятих чесних людей, візьми з них присягу і веди до тіла: я сейчас буду. Голова! іди зо мною!

Увівши голову в хату, заціпнувсь і став його розпитувати, чи нема на кого, якого сомніння, хто що казав при цьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то й не сказав, як він був проговоривсь, і не забризькав його. І так зосталось.

Під'їхав і лікар; заприсягли й понятії. Справник побачив між ними Дениса й каже:

— Зачим-же в понятії, та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовістних стариків.

— Це, ваше благородіє,—каже голова,—хоч і молод чоловік, а в нас і з стариків нема такого розумного, понятливого і як то все умно розбере.

Це-ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як-же справник, почувши це від голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: „хорошо, подавай його сюда!“ то, цеє почувши, Денис дуже поблід, а справник і примітив, і буцім-то й нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло: справник велів понятим свідітельствовати, чи нема боєвих знаків.

— Та нема!—гукнув Денис, здалеку стоячи:—де вони будуть? Тут разом різонуту ножем, та й амінь.

Справник помітив це й мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у світі на кінцях повирізувані, і як коло того знайшли гривеничок, то й до-

гадались, що в світі були гроші, та винято. Як же роззули чоботи й онучі, то знайшли зашитих аж п'ять золотих. Тут Денис зовсім забувся, та аж крикнув:

— Бач, і не признався!

Та сказавши це, схаменувся, зиркнув, — аж справник нього пильно дивиться, — так він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід, та швидче між народ... Справник ще мовчав.

Як ось настигли жінка й мати Трохимові: за ними учепився й хлопчик його по шостому року. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка й пізнала і крикнула:

— Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!... — і припала до нього з матір'ю, а хлопчик звісно — дитина, плаче та кругом його облязить та дивиться.

Справник був повелів одвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі й сказав: „Пускай вони його оплачуть. Ми своє діло успієм справити“, і став коло нього з лікарем, а Денис, як то привик хвастати, що все поперед усіх, і усе-б то до панів рівняється, так і тепер став коло справника.

І як-же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом!

— А це, мамо, що? — крикнуло хлоп'я, граючись із чимсь, що вийняло з батькової руки.

Справник, почувши це, сказав Денису, що край його, надувшись та на бакир шапку маючи, стояв:

— Посмотри, што там такое, і покажи сюда.

Денис пішов, вийняв, подививсь, здригнув увесь, зім'яв у руці і кинув геть. Сам же поблід, як стіна.

— Зачим ти бросив? — крикнув на нього справник. — Што там таксе? покажи сюда!

— Та це нічого, ваше благородіє! се так... бур'ян, — каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

— Какой бур'ян? покажи сюда!

— Бур'ян... так... трава. Мабуть, як покійник умірав, так за траву вхопився, так вона в його руці й зосталась.

— Та какая-ж то трава? покажи сюда!

Так допитувався справник, бачучи, що Денис ні з того, ні з сього, усе більш мішається.

— Та так, пе... пере... коти... поле... — ледве промовив Денис.

Тут хлоп'я ухватило перекотиполе, що як на те прикотилось туди їх багацько, та й показує Денисові і каже здуру:

— Ось, дядьку, ще таке; їх багато коло тата; вони, мабуть, бачили все...

— Брешеш,—крикнув Денис, одіпхнувши хлопця од себе, і вже не тямлючи, що й казати. Так то вже в нього Бог і розум одняв і язик попутав...

— Полно!—крикнув справник.—Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому побоїв нема, ти жалкував, що він не признався об золотих, тепер боїшся перекотиполя! Говори, чого ти боїшся його? Розкажуй, как дело було?!

Денис і сюди й туди, і відбріхуватись бо, так справник на всякому слові так його й піймає; ніде дітись—у всьому повинився.

— Так вот он какой бездільник!—сказав справник, а далі напав на голову й каже:—Как ти смів, голова, назначити у понятії такого ледащого?

— Що ж, ваше благородіє—приступив голова, а за ним і всі понятії, усе старики, сиві та чесні,—він у нас чесна душа, нікому нічого... Хоч часом і була шкода, так це не він. Як обиськували, так він було сам воровські веші знаходив.

— Говори, признайся, твое діло?—крикнув справник на Дениса.

Той як затрусився, і повинився у всьому, що як почавши кури красти, та бачучи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнався з москалями, прирощеними злодіями; як, і де з ними, і кого обікрав,—усе розказав; далі,—як і старця немощного зарізав, і як на других пеню зводив.

Люде, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили...

Досталося Денисові за всі його діла! Катусі по заслугі.

Так то суд Божий не потерпів неправди, і хоч кінці були заховані, так Бог об'явив; і через яку покидьку?—через бур'ян, через перекотиполе!

Гр. Квітка-Основ'яненко.

---

*Чому повість називається „Перекотиполе“?
Як би жив Денис, коли б його не засудили?*

Диковина.

Ішли у гóрод де-чого купити
два чоловіки із селян—

Гордїй та Севастян.

Гордїй умів на світі жити,
куток свій щиро поважав,
далеко щастя не шукав,—
шукають щастя нещасливі,
воно само його знайшло,
в своїм добрі, на рідній ниві
і виросло, і розцвіло.

От Севастян—се друге діло;
тому инаково щастило,—
не близький світ топтав:
не тільки в Крим ходив—
в Туреччині бував,
далеко десь, аж біля моря:
набрився розуму, довідався
дива й горя:

один був гріх, і не дихне,
як не брехне.

„Що, каже, тут ми топче-
мось з тобою,
мовляли, з хати до млина?
Он за балканською горою—
чудесна, брате, сторона!
Жаль про одно—погана до-
ля склалась:

не знать кому вона доста-
лась...

Згадав я огірки... які вони
у вас?

Буває, нічого й кусати,
а там—не тільки більші нас,
ще більші навіть хати!“

Зареготавсь Гордїй і став
йому казати:

„Так як-же його в біса їсти?

Сокирою рубать? гуртом, чи
що-б то, гризти?“

—„Еге“,—замнявся Сева-
стян:—„гуртом їдять“.

—„Диковина!“ Гордїй мов-
ляє:

„Чого на світі не буває!
От хоч і тут... чи бачиш
той місток?

На вдивовижу всім турець-
кий огірок,
а наш місток диковина не
тая,
чи є в Туреччині такая?“

—„Що-ж там таке?“ питає
Севастян.

„Який там Бог послав та-
лан?“

—„Такий талан“, Гордїй
йому мовляє:

„Що де-кого до смерти на-
лякає.

Правдивий чоловік і їдь, і
їди,

не сподіваючись біди,
а ну поткнись брехун—утне
такою шкоду:

розсунеться—і той шу-
бовсть у воду.

Була торік тут приключка
страшна:

шубовстнув пан один і стар-
шина“.

—„Он воно як! се дивне
діло!

признаться, де вже я не
був—

такого дива і не чув“...

Промовив Севаст'ян не-
сміло.

— „Ото-ж то й то!“ плете
Гордій:

„Місточок не аби який!
Твій огірок—диговина ска-
зати—

нехай-би, як гарбуз, а то
ще більше хати!“

Розсердивсь неборак: „Який
ти молодець!

Попереду ще треба знати,
які там в біса хати—

неначе курінець,
такі, що ледви можна влізти,
лягти або присісти“.

Отак балакають, ідуть,
вже й потюпилися, аж ноги

волочуть.

До города дорога й не да-
лека,

не забариться-б перейти,
та як на те така стояла

спека,
що й місця не знайти:

У холодку—і там парня, аж
в'ялить,

бо сонечко вогнем неначе
палить.

Ідуть... от-от місток... бли-
щить уже й вода.

От, дума Севаст'ян, біда!
„Та й душно-ж!“ каже він.

„морока!“

А що, пак, річка тут гли-
бока?“

— „Найглибше під містком,
сажнів у два води“,

сказав Гордій: а далі хоч
бреди,—

прехитра, пане брате, річка
дарма, що невеличка“.

Одначе Севаст'ян придумав
що сказати:

„Бач, курява яка, чобіт
не пізнають...“

Ходім ми просто через річку,
Обмиєм чоботи і вийдем на

травичку,—
і ближче, і чистіш“.

— „Еге, — додав Гордій,—
охітніш“ ...“

Л. Глібов.

На вовчому хуторі.

Степ широкий, привільний, безмірний, кінця-краю йому нема: тільки там десь далеко-далеко, мов море хвилюючись, зливається він з таким же, як і сам, безкраім небом. Від чудових степових голосів, відякогось незрозумілого шепотіння, що вчувається чоловікові в степу безкрайому, спочатку чоловік торопіє, йому робиться страшно, бо він очевидячки бачить, який він без міри малий проти цього простору, бачить своє безсилля; а далі отой широкий без краю степ отой простір безмірний навертає чоловіка до думки про

світову безкраїсть, про волю; око його мимохіть зупиняється на глибокому блакитті неба і він починає думати про неї, про його неомірність, починає мислити про Бога, і спокійна, але глибока віра панує в його серці...
Степ чарівний, таємний!

Тиха, темна ніч обгорнула широкий степ; не видно було навіть маленької смужечки, котра б відрізняла небо від землі: усе чисто потонуло в темряві ночі і все мовчало. Аж ось подихнув легесенький вітрець і розігнав хмари; на небі замиготіла одна, друга зірка, або, як кажуть діти, „зіроньки очицями зашморгали“, — і незабаром усе небо засіялось зорями. А безмірний суворий степ стоїть собі нерухомо, мовчить, обгорнувшись легенькою таємною млою. Тільки коли-не-коли зворушить степову тишу якийсь жалібний, незрозумілий крик, немов-би заплаче мала дитина, або зненацька проснеться глухий, задавлений стогін, — пронесеться він далеко-далеко хвилею і замовкне... Про такий стогін люди кажуть: „то козак стогне й плаче у тісній домовині“...

Невеликий табун коней збився до купи; вони поволі паслися, щипаючи зелену травичку, і коли-не-коли своїм пирханням зворушали степову тишу. Табунщики, закутавшись з головою свитками, лежали осторонь. Ще трохи далі, у бур'яні, — так що відразу і не заprimітиш, — сидить, зігнувшись удвоє, табунщик-вартовий.

На схід сонця, на небозводі коло самої землі, з'явилась сіра смуга світу: зірки почали примеркати і все покрилось чудовою, чарівною півмлою.

— Пильнуй! — залунав по степу гучний несамовитий крик вартового.

Коні шарахнулись у бік і стали... Табунщики разом

Д. Маркович.
Род. 1848 р.

посхоплювались і побігли на голос вартового... Почувся стогін, благання помилувати, простити...

Гим часом сіра смуга на небозводі росла; більш світ освітила купку табунщиків: вони вели конокрада. Високий, худий, кров'ю заюшений, ішов він хитаючись, ледве волочив ноги; руки йому були скручені за спину і міцно звязані недоуздрком. В одній сорочці,—та й ту табунщики геть пошматували, поки він пручався, силкуючись вирватись,—в коротких, мокрих від роси штанях і босий,—він дуже відрізнявся своєю постаттю серед купки табунщиків. Ішов він мовчки, не просився, бо добре знав, що не помилують, що в степах такий вже звичай: коли піймають конокрада, то живого з рук не випустять—уб'ють і скажуть: „собаці собача й смерть“. І він блідий, мов мертвий, з блукаючим виразом очей, корився без суперечки, без змагання...

Незабаром біля табуна зосталось тільки двоє вартових, а останні троє посідали на коней і поскакали на Вовчий хутір. Серед них, із скрученими за спиною руками, з перевязаними під черевом у коня ногами, хитаючись на всі боки, скакав на коні й конокрад. Він добре знає, що над ним будуть знущатись, що йому судились люті муки, немилосердна бійка, може й смерть, і все-ж таки з усієї сили стискує коня ногами, мимохіть держиться, силкується сидіти рівно, боїться впасти і відразу скінчити рахунки з тяжким, нудним, безталанним життям.

Ще не розвиднилось гаразд, як купка верховців була вже в дворі у старого Тараса Вовка, що перший оселився на цім хуторі. Через скільки хвилин усі старі хуторяни зібрались до Тарасового двору. Вони мовчки, поважно слухали, поки їх сини розказували про те, як вони піймали злодія, а далі старий Вовк звелів молоднечі їхати назад у степ.

— Ведіть його в мою хату. У ночі судитимем; тепер ніколи,—промовив Вовк, і конокрада одвели у хату.

Усі розійшлись, зостались тільки Петро та Микита Утікачі, Іван Вільний та Кузьма Перекотиполе—давні господарі Вовчого хутора.

Коло хуторських хаток заворушились плуде: запрягали коней, виносили й складали на повозки клунки з харчами й усяку хліборобську справу; зібрались їхати в поле.

через пів-години на хуторі нікого вже не було: всі поїхали на далекий гарман.

У Вовка в хаті мовчки сиділи в той час пятеро дідів, а в кутку коло дверей лежав звязаний конокрад.

— Ну, хлопче,—суворо, але спокійно почав Вовк,—по-слухай нас, а далі й ми тебе де-що розпитаємо.. Двадцять п'ять літ минуло вже, як осів я тут на хуторі: багато в мене покрадено коней—і по парі й по четверо. Було й таке, що всіх коней покрадено.—все тоді попродали і знову купили... Оттаке робили нам ви, злодії. Кажу тобі, щоб ти знав, що не помилюємо: приймеш смерть таку, як заробив, а щоб муки тобі не було—признавайся: з ким був, де твої товариші, до кого коней водив на продаж? Признаєшся—не буде муки...

Конокрад підвівся на ноги, хотів стоячи щось сказати, але захитався й сів.

— Сам один хотів украсти... Жид у Новомиргороді навчив... Я тільки що утік від злиднів та неволі... ніколи я не крав, — промовив конокрад захриплим, надірваним голосом.

— Признавайсь!—несамовито крикнув Петро Утікач і вдарив конокрада по виду; сердешний упав до долу, обливаючись кров'ю... Всі раптом повставали...

Тепле соняшне проміння освітило усі закутки безлюдного хутора; навкруги увесь степ любо та весело вилискувався на сонці; від усього Божого створіння віяло спокоєм, тихими радощами, любов'ю, а з Тарасової хати, де були люде, виривався жалібний стогін, мішаючись з диким, несамовитим людським криком...

Незабаром вийшли з хати Вовк і його приятелі. Хату вони замкнули, зоставивши там замордованого, заюшеного кров'ю, непритомного, але з звязаними руками й ногами конокрада, а самі поїхали на гарман.

Вовк, похмуро насупившись, дивився кудись далеко поперед себе. Якийсь нерухомий вираз мало його добродушне, засмалене, мов з бронзи вилите, лице...

Всі вони їхали мовчки і немов ухилялися глянуть один одному у вічі; очі їх блукали, ні на чому не зупиняючись; вони дивились і нічого поперед себе не бачили—ні могил, котрі далеко маячили, ні гармана, що білів се-

ред степу.. Нарешті, неначе одказуючи на чиєсь питання, Вовк промовив:

— А може й справді не злодій, утік з Київщини...—і заможк.

Швидко перенісся він думкою до давніх часів свого кріпацтва і ось уже бачить себе молодим утікачем... Це було літ 25 назад. Здоровий, молодий парубок, не витерпів він, під тяжкою вагою, кріпацького ярма. Бійка, прикащицькі батоги, через силу тяжка робота на сахарні—все це приневолило Тараса покинути рідне село й утікти в херсонські степи. Мало не 25 років минуло вже, як викрав він свою Оксану — теж кріпачку, привіз її сюди і збудував у степу, далеко від людської оселі, хатку-мазанку,— це була перша хата на Вовчому хуторі. Незабаром і другі утікачі почали селитись коло його, і тепер на Вовчому хуторі вже одинадцять хат, у котрих живуть вільні, чесні, роботящі люде, живуть вони при достатках, за землю платять справно і засідателя, котрий коли-не-коли забіга до них, з голими руками не випроваджають від себе, аби тільки не зачіпав їх. Всі вони перемінили свої прізвіща, і Тарас Співака, а по степовому Вовк, обжився у степу і почав забувати кріпацтво з його батогами... А оцей злодій, душо-губ, гірш душо-губа—оцей конокрад, знов живо нагадав йому минулі муки, давні пригоди й радощі,—і все це сердило Тараса. Він проти своєї волі почував, що й його доля схожа на долю оцього злодія, і хотілось йому викинути ці думки з голови, не згадувать того, що давно вже минулося, та не можна було відчепитися від тих думок, бо вони самі одна за другою лізли йому в голову. Неначе жаль заворушився в його серці—і Тарас ще гірше розсердився, навіть вилаявся у голос... Приїхали вони на гарман. Робота на гармані йшла жваво і вони й собі щиро пристали до роботи—одгортали зерно і кидали снопи. Вовк, не вважаючи на свої літа, з усієї сили, немов з пересердя, кидав солому, він хотів щирою роботою вигнать оті споминки з своєї голови, але й робота не помагала. Часто він ставав, і спершись на вила, безцільно дивився в далину; погляд його блукав, ні на чому не зупиняючись; видно було, що він дивиться й нічого не бачить.

— Еге! видно, що дідові Тарасові не до Великодня йде, а до Різдва; видно, що дід наш старіє,—говорила між со-

бою молоднеча, запримітивши, що Тарас частенько стає одпочивати. Та Тарас цього не чув, він наче жив новим життям. Це для його була новина. Ніколи йому перш не доводилось жити чимсь іншим, окрім коней, пшениці, оранки, сіянки, окрім думки про дощ та засуху, не доводилось жити незвичайним життям, про щось невідоме клопотатись, пеклуватися й думати про те, що вже двадцять років назад минулося; до цього він не звик, і важко йому було переживати це все...

А на хуторі у той час було тихо. Сонечко пригріло й освітло одинадцять біленьких, чепурненьких хаток, що розсипались по балці. На подвір'ях кудкудакали кури та півень викрикував. У крайньому подвір'ї метушилася хупка дітей, роблячи з пилу та кізяку хатки, загороди, то-що. Вони збирались сюди з усього хутора, кричали й бігали; де-котрі з такою турботою клопотались коло колес, неначе вони й справді діло робили, а менші хлопчики тідилились своїми будинками. Білоголові, босі, в одних сорочках вони віддалеки нагадували собою метушіння розврушеної комашні.

У замкненій хаті старого Вовка теж було тихо. Степан—так звали конокрада—прочумався був, але знов стратив пам'ять і важко дихав. Ніщо не ворушило тиші, тільки цвіркун сюрчав у кутку, та на печі інколи щось зворухнеться і зашелестить. На печі, між коміном і стіною, блищали чийсь оченята. Придивившись гарненько, можна було побачити дівчинку років 7—8. Скоцюрбившись, вона залізла у самісінський куток, і притаївши дух, полохливо, але з цікавістю, дивилась до долу на звязаного Степана. Каштанове її волосся нависло на опуклий, гарнесенький лобик і виразно відтіняло великі карі очі. Очі ті були не дитячі. Чи то страх мав на неї таке вражіння, чи може халь безмірний, тільки вони дивились кудись далеко, глибоко. Святу надзвичайну невинність, чистоту, щирість, велику силу жалю видко було у тій скоцюрбленій дитинячій постаті... Степан прочумався. Він щось прошепотів так нескладно, що нічого не можна було розібрати; виразно він промовив тільки слова: „води... пити!“...

Дівчинка здригнула і хутко злізла з печі. Вона подала Степанові кухоль з водою і він з жадобою припав до нього пересмаглими устами.

Перший страх пройшов, і Оленка присіла недалеко від звязаного Степана. Він був у забутті. Багато разів він мов-би прокидався і прохав пить, і дівчинка з охотою подавала йому води. Нарешті він зовсім прийшов до пам'яті, тихо підвівся... Оленка полохливо одбігла...

— Не бійся мене,—промовив Степан...—І у мене є діти... Дома у мене така-ж дівчинка.. як і ти... тепер вона... сиротою буде...—і замовк.

Що він ще говорив, про що йшла розмова у злодія з ненароком zostавленою у хаті дівчинкою—ми не знаємо, але у вечері, як повернувся Вовк з товаришами з степу, Степан сидів розв'язаний у кутку на лаві, а з-за печі блищали очі—ті-ж добрі, повні жалю оченята.

Вовк сів край столу, на покуті, а навколо посідали обидва брати Утікачі. Вільний і Перекотиполе. Мовчки, поважно сиділи діди. Каганець помалу блимав і його червоновате світло освічувало суворі лиця дідів; але очей із-під навислих брів не видно було, бо вони не дивились один на одного, не дивились вони й на Степана. Як-би хоч—один з них глянув на нього, то може й одійшло-б у їх запекле серце: Степан був блідий, як смерть, очі його полохливо, оторопіло, з благанням у погляді перебігали з одного лиця на друге. Та дарма: лиця ті були мертві.

Вовк достав з кишені коротеньку лкльку, не хапаючись набив її тютюном і запалив. Достав і Утікач свій гаманець, набив люльку, і замислившись, довго-довго кресав вогонь. Губка давно вже горіла, а він, не вважаючи на те, уперто цокав кресалом об крем'я.

— Ну, годі!—промовив Вовк збентеженим голосом. Серед тиші, яка тоді панувала в хаті, голос його здався жорстким. Всі здригнулись, а Степан увесь затремтів і шільно-щільно притисся до стіни.

— Умів красти—умій і вмирати... Пора... Як-же буде, панове-громадо?—запитав Вовк.

— А так і буде: собаці собача й смерть.

— Вивезти та кійками забити,—промовили судді і всі замовкли.

Вовк виняв із рота люльку, повагом постукав нею об закаблука, витрушуючи золу, і по волі, не хапаючись, устав, обернувся до образів і перехрестився. Всі його товариші вчинили теж саме...

— Ну, молись і ти, поїдем у степ,—забалакав Вовк до Степана і почав вилазити з-за столу. Мовчки піднялись і його товариші...

Але в цей мент раптом, несподівано щось зашелестіло і гупнуло з печі... Всі здригнулись і обернулись: коло печі бліда, мов нежива, стояла Оленка: очиці її вогнем палали й пильно дивилися на Вовка.

— Діду! простіть його!... У його дітки є... Маленькі дітки... простіть!... несміливо, зупиняючись, промовила Оленка.

Вовк здригнувся, вхопився рукою за стіл, сердито на-супив брови й мовчки, мов стративши силу, присів на лаву...

Усі сіли...

Тихо-тихо стало в хаті...

Усім стало ніяково і всі довго мовчали. Перший перервав це мовчання Утікач. Він поліз у кишеню за люлькою, довго-довго шукав там її, але не знайшов і вилаявся...

— Чорт... його батька знає...

— Осьде у мене люлька,—сказав Вільний і хутко подав свою.

Перекотиполеві чомусь знадобилась шапка: він довго шукав її навколо себе, заглянув навіть під лаву і про мурмотів якусь лайку, а Микита Утікач, котрий і завжди балакав якось не до ладу, не знать з якої речі промовив:

— А пшениця... цей рік... добра...

І знов усі замовкли.

— Що-ж, панове?—стиха, через силу промовив Вовк...—Хіба?...

— Ег-еж...

— А то як-же?...

— Усе од Бога. Він про те знає...—загомоніли судді.

— Так пустить?—запитав Вовк якось несміливо.

— А тож! пустить, пустить!... Нехай його Бог простить!...

Молись Богу!...—весело заговорили судді.

Щось важке бебехнулось об землю, і всі замовкли: долі лежав зомлілий Степан...

Проїшов рік і Вовчий хутір жив усе тим-же тихим, мирним життям степовиків-хліборобів,—тільки замість одинадцяти хат, їх було вже дванадцять. Дванадцята, нова, притулилась край балочки, над самою кручою. Треба ще додати, що самою дорогою гостею в тій хаті була завжди Тарасова онука—Оленка. Тарас Вовк і досі такий, як і був: любить він, як і перше, послухать і пісню, що співає молодь, і оповідання своїх сивоусих товаришів,—тільки частіш почав він хитро та мудро всміхатися, а зустрінувшись з хазяїном нової, дванадцятої хати, Степаном, безпремінно скаже, усміхаючись:

— А щоб тебе Бог любив!... Здорово я *тоді* упрів...

Д. Маркович.

Що примусило Степана піти небезпечною стежкою конокраді?

Чому Вовк і його товариші простили Степана?

Чому вони почували себе ніяково після благання Оленки?

Теми: Чи йде життя людей в гармонії з життям природи? (по повісті).—Чому не однаково судили Степана („на Вовчому хуторі“) і Дениса („Перекотиполе“ Квітки)?—Життя селян за часів кріпацтва.

* * *

Тихо гойдаються в синьому
морі

іскорки—зорі,
ніби купається в хвилі бли-
скучій

рій їх летючий.
Скелі здіймаються, ще не-
остилі,

темні, похилі,
в чорнім межгіррі десь
світло палає...

і погасає.
Чуєте пісню на тихому морі,
в синім просторі?...

Слухайте, ось вона знов
обізвалась...

і увірвалась...

Човен малюється в морі на
хвилі

геть за пів-милі.
Хто, безталанний, там хоче
вловити

долю у сіті?
Тихо купаються в синьому
морі

іскорки зорі;
Тихо гойдається піна там
ніжна

вся білосніжна.
Пісня далекая ледве лунає,
мов замірає...

Дай йому, Господи, в ніч сво-
вродливу
долю щасливу!...

М. Чернявський.

Будяк і Васильки.

Давно колись весела воля,
гуляючи посеред поля,
насіяла Васильків цілий пан.
Де взявсь Будяк; на пригор-
ку розцвівся,
пишається неначе пан,
і просторікать заходився:
„Ой, ви, Василечки, бадил-
лячко дурне!
Чи бачите мене?
Я вище вас, мене усюди
видно,
не тільки вам—усім завидно,
красуюся, як на городі мак,—
на те-ж то я й Будяк!“
Василечки зашамотіли
і нічогоісінько сказати не
схотіли,
а він базіка знов: „На вас я
подивлюсь—і засміюсь:
химерні ви, малі, мене-ж
усяке знає:
червона голова, ще й ме-
дом припахає,
та тільки зась! мене
ніякая скотина не нюхне!“
Не втерпіли Васильки, обі-
звались!
„Що-ж будемо робить—та-
кі вже повдавались!
А все-ж таки і ми
буваем між людьми:
світилочки нас на весілля
просять,
ще й стьожечками прибе-
руть;

нас на Йордань зімою но-
сять
і на кутю на покуті кладуть.
Ти через лад пишаєшся,
Будяче!
Гляди, базікання ледаче
до лиха доведе...
Он-он косарь іде!“...
Будяк спесиво подивився,
ще більше розходився:
„Косарь?! нехай лиш вра-
жий біс
поткне свій простий ніс,
то й знатиме—варене, чи
печене;
на те колючки є у мене!“
Іде косарь і може б про-
минув—
Будяк його колючками шпиг-
нув:
розсердився козак—і за-
махнув косою...
Пропала чвань з дурною
головою!
Василечки ростуть собі,
цвітуть,
іх гріє сонечко і вітрик іх
гойдає,
і нічка тихая росою умиває.
Кругом—як рай; і бджі-
лочки гудуть,
і пташечки, радіючи, спі-
вають,
трудящу долю звеселяють,
і всім дарма,
що Будяка на пригорку нема.

Л. Глібов.

Я с л а.

Був на селі козак Кирило
Яловець.

Щасливий, дякуючи долі:
хазяйство добре мав і пов-
ний гаманець—

всього було доволі;
і ще одно він щастя мав—
розумну жінку Бог послав;
без неї чоловік — неначе
блин без масла,
як промовляє кум Гордій.
От заходився раз Кирило
мій

плести у хаті ясла.

На щó, на щó—на се до-
тепний був,
ще і лози червоної добув,
щоб виплітати уперемежку
і на краях зробить мережку.
Радіє він—плете,
не думає про те,
що ясла будуть на півхати—
такі, що й в двері не про-
пхати.

Він може-б так і не робив,
та хтось із-за угла мішком
його прибив.

„От ясла втяв! таких ніхто
не має!

Чи так?“—у жінки він питає.
А Мотря каже: „так-то-так,
та тільки з хати як?“

Кирило засміявся: „Ми знай-
демо дорогу!

Покличем кума на підмогу“.

А жінка знов йому: „Торох.
Як по стіні горох...

Ти-ж роздивися—ясла на
півхати.

Куди-ж їх винести? Стіну
рубати?“

І справді—кинулись нести—
бодай було-б і не плести;
ніяк не вилізуть із хати!

Прийшлося ясла розібрати,
у клуню однести
і на-ново плести.

Л. Глібов.

Самітна нивка.

Тоді, коли я перший раз їхав по-при самітну нивку,
був ранок, красний весняний ранок... Ясне, свіже, мов
викупане сонце викотилося з-за діброви, що ген далеко
мріла серед рівнини, і чим раз вище й вище підносилося
вгору... Панувала та глибока, урочиста тиша, котру можна
де-коли постерегати під час сходу сонця, коли день запо-
відається красний, погідний. Вітрець спав ще десь в гли-
бокім яру; рожеві хмарки лежали на небі тихо, непоруш-
но; жито, що вже зачинало колоситися, також стояло
тихо, ніби впірнало в глибоку задуму; не колихалась буй-

на пшениця, що розкішним темнозеленим килимом вкривала поля; навіть жайворонок замовк на хвилину, а роса на сочистім листі збіжжя, на листках полину, що ріс при дорозі, тремтіла і мов самоцвіти, переливалась веселчаними барвами. По долинках, мов кадиліний дим, стелилася біла імла, і здавалось, що це від того кадила долітають до нас пахощі, котрими дихало ранішне повітря. Глибока, урочиста тиша... Здавалось, мов-би ціла природа в якімсь остовпінні дивувалась величності благодатного сонечка і, перенята побожним настроєм духа, впала ниць перед Всемогущим Сотворителем.

Однак тая хвиля тривала вельми коротко... Перший жайворонок не втерпів і вибився вгору та й завів веселу пісню, а за ним тисячі товаришів, мов грудочки землі, викидані невидимими руками з-посеред збіжжя, стріляли в простір повітря, і одразу заграла вгорі могутня музика. Потягнув свіжий легіт, заколихалось жито-пшениця, імла розплилась у повітрі, рожеві хмарки побіліли, сонце підіймалось усе вище й вище, а в міру, як його теплі проміння стали ogrівати повітря й землю, нечислені різні комашки стали відзиватися в збіжжі і гратися в золотих проміннях сонця, і той ріжнородний шелест комашок, спів жайворонків і шепотіння легітом колісаного збіжжя зливалися в одну гармонію, в одну радісну пісню... Так і видно було, що всяке створіння тішиться соняшним сяйвом, милується ясним днем, радується життям, а та загальна радість, неначе якийсь могутний вир, пірвала й мене з собою, і мені зробилось на душі приємно, легко, солодко... Я повними грудьми вдихав чисте, здорове повітря, а слухаючи веселих співаків у повітрі, й собі став півголосом співати якусь пісеньку.

Навіть мої коні були видимо раді, бо порскали й шпарко бігли вперед, а мій візник Карпо, статечний! звичайно мовчазний чоловік, став від часу до часу оглядатися на мене з-під широкого солом'яного капелюха, мов-би хотів мені щось сказати, поділитися зо мною якоюсь радісною новиною.

— А що Карпо, — промовив я, — правда, що красний ранок?

— А як-же красний! — відповів Карпо. — І хліб росте, — додав він піднесеним голосом, показуючи батогом на збіжжя.

„Хліб росте!“—ось що він хотів мені сказати, мій мовчазний Карпо! Він вже поділився зо мною тою радістю, що йому розперала широкі груди; він вже щасливий сидить, згорбившись на козлі з віжками в руках, вже не оглядається на мене з під широкого капелюха, бо вже сказав те, що хотів сказати.

„Хліб росте!“ Мені Карпові слова дуже припали до вподоби, і я їх кілька разів повторяв під час, коли мої очі з любов'стю обіймали ниви, покриті грубим килимом буйного збіжжя, що здавалось, так і росте на очах у чоловіка.

Коли ми порівнялися з самотньою нивкою. Вона лежала праворуч від дороги, цілком пуста й необроблена.

— Гов, стань, Карпе!—гукнув я здивований.

Карпо спинив на хвилину коні, а я піднявся з сидіння, стараючись огорнути поглядом цілу самотню, необроблену нивку.

Простора ця нивка: що правда—досить вузька, та зате довга, так що й кінця не можна було побачити. В порівнанню до других, працюваною рукою оброблених нив, мала вона якийсь сумний, заплаканий вигляд: пуста, мовби плуг її ще ніколи не краяв, вкрита грубою муравою заросла корчами, полином, чорнобиллю.

— Гей, а то що?—скрикнув я здивований, витягаючи руку до запущеної нивки.

— Що? пуста!—відповів Карпо.

— Та чия вона?

— Чия? Ех, про те багато говорити!..

— Ну, кажи, кажи, Карпе, що про неї знаєш.

— Я знаю те,—став він говорити з-проволока,—що другі люди кажуть... А люди кажуть, що про ту нивку правуються два брати з того села, що он там сутеніє. Один брат каже, що то йому записав батько тую нивку, а другий перечить, каже, що батько не робив ніякого заповіту, а тільки так, розділив дітей маєтком, а йому призначив нивку... Та й пішов процес, а що свідки вже повмерали, то й процес тягнеться без кр-ю... І як один брат виграв, то другий починає зараз правуватися наново, і так все йде далі. Кажуть це були заможні господарі, та тим правом так вже знищилися, що ледве дишуть. Страх, як завзявся один на другого! Один другому каже, що „і з тор-

бами піду, а не дам тобі землі". І як вийде весною з плугом один брат, то другий летить зараз з колом і зганяє. — Не зачіпай, не твое! — каже.. Господи! кілька разів, кажуть, була на тій нивці буча, кілька потекло братньої крові, кілька чуприни розніс вітер по полю, — і не дорухував-би-ся!.. От кара Божа та й годі!

Мій візник махнув рукою та ударив коні віжками по боках... „Муха буде“ — додав він по хвилі, та либонь ті слова відносилися вже до коней, щоб їх переконати, що треба скоріше бігти.

Я похилив голову... Веселість, що перед хвилику мене обгорнула, десь зсезла з моєї душі, а моя думка не хотіла сходити з самотньої нивки.

— І чого вони, ті брати, роблять так нерозумно? — питаю я себе. — Замість погодитись в добрий спосіб і працювати на батьківській землі, волять вони сваритися, процесуватися, битися, нищитися до посліднього, волять з торбами йти, а нивка лежить самотою серед оброблених чужих нив, опущена, мов сирітка... І коли дивишся на неї, то здається тобі, мов-би вона засилає скаргу до неба за те, що на ній замість пшениці росте кропива, полин, чорнобиль....

Від того ранку минув вже досить довгий протяг часу. Та ось останньої весни я переїздив знов коло самотньої нивки. Знов був красний, погідний ранок. Жайворонки заливались веселим співом, широкополі ниви красувались житом-пшеницею, що вже доходили-достигали, а самотня нивка все ще стоїть опущена, необроблена.

А все-ж я зауважив на ній слід людської руки: хтось ще не дуже давно виорав на самій середині нивки глибоку борозну, видно — хтось хотів її обробляти, та на тім і став. Мені зараз виринула перед очі ціла подія, що недавно мусіла тут бути. Це, певно, один брат з плугом вийшов орати нивку, а другий зараз прилетів з колом і зігнав орача... „Коли я не орю, мовляв, не ори й ти!“ П'ркий світ! Та ось приходиться питання: чи довго ще ждати, поки брати наберуться розуму?... А може вони й не наберуться розуму? Як-би так мало бути, то прийде час, що нивка перейде в чийсь другі, розумніші руки, котрі

зуміють її пошанувати, і тоді вона, певне, віддячить своєму господареві за його працю. Але що тоді буде з братами?

Т. Бордуляк.

Складіть план оповідання.

Яке враження робив погідний ранок на автора і на Карпа? Чому брати ніяк не можуть порозумітися? Чому автор прийшов до висновку: „Гіркий світ!“?

Тема: Весна в природі і в житті людини.

Охрімова Свита.

Була в Охріма сіра Свита,
так хороше пошита:

Іззadu вусики з червоного
сукна,

на комірі мережечка така,
що на,—

хоч голові носити!

Дурний Охрім не вмів її
глядіти,

таскав, коли й не слід таска-
кати.

Раз став він Свиту надя-
гати,—

аж дивиться—рукави вже
продрались.

От мій Охрім, щоб люде не
сміялись,

налагодивсь латать.

А де-ж суконця взять?

Охрімові не вдивовижу!

„Ми знайдемо!“—він каже
сам собі,—

„рукави трохи обчехрижу,
та й поможу журбі“.

Зробив

і свиту знов надів.

І хороше йому здяється,
хоч руки й голі до локіт.

Так он біда: куди він не
поткнеться—

усяк од реготу береться за
живіт.

Розсердився Охрім, що з
його так глузують...

„Тривайте-ж—каже—коли
так,

зроблю-ж я ось-де як...

Нехай, дурні, собі пустують:
у них, видно, жуки у го-

лові...

А ми втнемо рукавця і
нові,

хіба мудрація велика!“

Охрім догадливий був паруб-
біка!

Прехорошенько взяв,
підрізав поли він чимало,—

як-раз, щоб на рукави ста-
ло,—

покраяв та й попришивав—
і знов рукави, як рукави;

І ходить мій Охрім, неначе
та проява,

та й думає: „Ось я-то мо-
лодець,

удався хоч куди хлопчина!"
Дурний, дурний: а на йому
свитина,

неначе той німецький кап-
танець!
Л. Глібов.

Перли і Свині.

На дворі, якомсь о-півдні,
заможний чоловік насипав
на рядні
чимало Перлів просушити,
бо в скрині почали жовтіти.
„Гляди“:—озвався через тин
кум Северин;—
„Як доберуться Свині, по-
токмануть!“
Хазяїн засміявсь, любив він
шуткувать.
„Ім не судилося цього добра
вживать.
Так хоч нехай побачуть“.
Не в добрий час промовив
неборак,
бо вийшло он-де як:
добрались Свині, все по-
розкидали,

з землею Перли помішали,
поживи не знайшли,
похрюкали й пішли,
а другі їм на зустріч: „Що,
сестриці,
поласували добре там?
Пожива буде й нам?“
— „Та де там,—кажуть,—
все дурниці:
насипано блискучих камін-
ців.
Нам тільки клопоту хазяїн
наробив,
ми перерили все—хоч-би
тобі гнилиця...
Вертайсь, бо нічим жи-
виться“.
Л. Глібов.

Під землею.

Сталося це так. Шахта була невелика, хазяїн не дуже багатий і держав він одного тільки штегеря. Тепер же штегерь лежав хворий, і шахтарі вже днів із десять самі робили; ніхто їм не показував, кудою пробивати, і вони робили навмання. А біля цієї шахти, де тепер робили, була стара шахта. З неї вже давно вугіль вибрано, і стояла вона повна води. На планові її змальовано, то штегерь на план подивиться і бачить кудою треба пробивати, щоб під неї не підійти. А самі шахтарі без штегеря не знають. Знали тільки, що тепер недалеко від неї роблять, то ино-

ді було скаже хто: „А що, хлопці, чи не простуємо ми до старої шахти?“ Так Остап каже: „Не бійтесь, я тут не раз робив і добре знаю, де вона. Сюдою пробиватимем, то вона вбік останеться“.

У середу під Стрічення половина шахтарів вилізли шахти, взяли гроші й пішли собі до дому. А восьмеро голубівців та ще душ із двадцять шахтарів спустилися в шахту, щоб до вечера робити.

Отже не вгадав Остап кудожу пробивати, бо як рубнув один шахтарь, так вода й бризнула. Він зараз догадався, що то в стару шахту він пробився і мерщій кинувся тікати. Та піч тісна. Поки то з неї виліз, а вода прибуває. Почав кричати, щоб товариші тікали. Хто ближче був, той швидче почув. Повилазили, кричать, біжать до бадді. Гнат та ще один голубівський парубок привезли вугіль до сторчової шахти саме як вода прибувати стала. І так перелякалися, що не побігли товаришам казати, а мерщій у баддю вскочили. Ті печі, де голубівці робили, найдалі були, і поки голубівці почули, що щось непевне діється, то вже багато води було в шахті, і вони насилу з своїх печей повилазили. Вони побігли до сторчової шахти, але туди дуже нижче було, саме під шахтою води було вже під стелю, не можна було до бадді добитися. Та бадді вже й не спускали, бо вона воду набірала. Тоді Остап щось згадав, повернув назад і побіг подовшньою шахтою, кричучи: „Біжіть за мною, хлопці!“ Всі побігли за ім, хоч і не знали куди.

Остап не раз у цій шахті робив і знав тут одну бокову шахту, що в гору круто йшла і була за всі печі вища. Туди він повів товаришів, бо сподівався, що може туди не сягне вода. Спершу бігли, але скоро не то бігти, а й іти стало важко, бо вода сягала вище колін. Остап повернув у бік, і скоро шахтарі побачили, що води наче меншає, а Василь скрикнув:

— Вода одбуває!

— Шахта вгору пішла, а не вода одбуває,— озвався Остап.

І справді, вода не одбувала, а прибувала й наздоганяла шахтарів, і коли-б шахтарі тепер були в нижчій шахті, то вже може-б по шию ім сягнула. Йти було тепер круто і води все наче меншало; незабаром вийшли на су-

хе. Та Остап усе йшов і ті за ім ішли, аж поки дійшли до краю. Перед їми була стіна і йти далі було нікуди.

— Отсе вже й прийшли.—сказав Остап.

— Куди?—спитав Павло.

Остап нічого на те не відмовив. Усі стояли мовчки. Поки йшли, то ще була якась надія, що кудись придуть, якось обрятуються. Тепер-же, як далі йти було вже нікуди, то зникла й та маненька надія. Позад їх, хвилюючи, прибувала вода, спереду й з боків чорніли кам'яні стіни. Рятунку не було ні звідки. Перший озвався Хведір:

— Чи всі-ж тут?—спитав він.

Роздивившись, побачили, що немає Гната і Юхима. Але зараз згадали, що їх не було вже й тоді, як вони з печей повилазили. Хтось догадався, що то вони як повезли вугіль, то мабуть побачили воду і встигли втікти з шахти. Тут було тепер шестеро: Остап, Хведір, Олексій, Павло, Василь та Демид.

— То отсе вже нам тут і вмірати? — сумно промовив Олексій.—Ніякого рятунку немає?

— Рятунок видимий, — сказав Павло, — от не видно, як вода сягне до нас,—тоді вже й край.

Хведір каже:

— От-же так не буде, бо вода, мабуть, до нас не сягне.

— А чому-б же вона не сягнула?—спитав Олексій.—Що її не пустить? Прибуватиме, поки повну шахту налле.

— Воздух води сюди не пустить,—сказав Хведір.

— Кажи! І як-би то воздух не пустив воду в порожню шахту? Гребля він, чи що?

— Хоч і не гребля, а води не пустить. От побачите що нижче води повно буде, а до нас не сягне. Отже як узяти відро, повернути його до гори дном і так поставити на воду, то вода-ж не піде в його, хоч як його пхай у воду. Чому-ж вона не йде в відро? Тому, що там воздух є,—росказував Хведір.

Остап сказав:

— Про відро се ти правду кажеш. Мабуть же воздух справді до нас води не пустить. Ну, дай Боже,—все довше на світі проживемо.

— Ну, вже як на те довше жити, щоб не втопнути, а є

голоду вмерти, то краще вже швидче смерть, щоб і не мучиться,—каже Олексій.

— Од смерти не втіємо, як до того дійдеться,—сказав Хведір.—А поки ще живі, то не так про смерть, як про рятунок треба думати.

— Та думай, коли що надумаєш. Може й справді що ви мудруєш.

Хведір сказав:

— Будемо всі думати. А нащо се в нас аж чотири лампи горить? Треба три погасити, а одна хай горить. А як та догорить, тоді другу засвіtimo. Отак нам світла надовше стане. От тільки чи є в кого сірники?

Сірники були та помокли, аж порозкисали. Тоді Остап витяг із пазухи кисет. Він був сухий і в йому був кремінь та кресало.

— Не журіться: буде чим запалити, аби було чим світити.

Три лампи погасили, а одну причепили до стіни. В шахті стало ще сумніше й похмуріше. Хведір спитав:

— У кого кайло є?

Кайло було в його, в Павла і в Остапа, а Олексій своє десь покинув.

— На що тобі кайло?—спитав Остап.

— А ось давайте отут ослін собі вирубаємо, бо так сидіти не можна, круто дуже, а на ногах не вистоїмо, бо може довго доведеться дождати.

— Смерти?—спитав Олексій.

— Ні, не смерти, а рятунку.

— Хіба-ж нас можуть вирятувати?

— А вже-ж можуть.

— Та як-же вони знатимуть, що ми отут сидимо?

— Та на планові-ж видко, що ця шахта високо вгору пішла. От і знатимуть, що коли ми живі, то тут сидимо. Тут нас і шукатимуть.

— Як-же нас шукатимуть?

— Або воду з шахти вибіратимуть, або хідник до нас пробиватимуть.

Всім аж наче веселіше стало. Зараз почали бити камінь кайлами. І таки добре натомилися, поки вирубали місцину таку, щоб не то сидіти, а й лежати можна було. Як посідали, Остап каже:

— Та й добре-ж сидіти. Отсе спасибі тобі, Хведоре, що вигадав! Як-би отсе ще подушку, то ліг-би чоловік так, щоб і рука й нога лежала, та заснув-би добре, а тим часом може-б уже й визволили. От шкода тільки, що не вечерявши.

Як нагадав про вечерю, то так усім їсти схотілося, а хліба ні в кого не було. І Демид спитав:

— Чи скоро-ж уже нас визволять?

— Та ще подождемо,—сказав Хведір.

— А може-ж і не визволятимуть, може думатимуть, що ми вже неживі.

— Ні, визволятимуть,—каже Павло,—людей у шахті чимало було. Ось нас тут шестеро, а може ще де сидять, то хіба-ж так і покинуть нас отут умірати?

Хведір каже:

— Коли-б не то шість чи скільки там людей у шахті зосталося, а коли-б одна людина тут була, то й то рятували-б, бо се вже завсігди так ведеться, що хоч як тяжко працювати треба, а товариша визволяють. Визволяли-ж на Іванівських шахтах Петра та Максима.

— Визволяли, бо ті озивалися—стукали.

Олексій схопився, взяв камінюку і почав нею стукати в стіну.

Хведір каже:

— Та тепер ще мабуть і копати не починали, а й почали, то не почують, бо ще далеко дуже.

Олексій постукав-постукав і знову сів.

— Ой, і здорово-ж їсти хочеться,—стогнав Демид.

— То піди води напийся, може їсти не хотітиметься,—порадив Остап.

— А піти справді подивитися, чи прибуває вода,—сказав Олексій.

Він пішов і трохи-трохи не впав у воду, бо йти було круто й слизько.

Вертаючись назад, він ще здалеку гукав:

— Правда Хведорова: не прибуває вода!

— Ну, може й друга правда його буде, і нас таки визволять звідси,—сказав Остап.

В шахті було тихо-тихо. Шахтарі сиділи мовчки, не гомоніли, хоч і не спали. Кожен думав свої думки невеселі.

Кожен знав, що його дома дожидаюгь-виглядають, і от замість їх прийде страшна звістка, що їх залило в шахті. Скільки горя, скільки сліз буде! Мабуть сюди поприходять, дождатимуть, поки їх визволять. Та чи визволять-же? Чи може вже отсе навіки їх тут поховано, і вони вже ніколи своїх рідних не побачать, і їх уже ніхто ніколи не побачить. А може й побачуть, та тільки які вони тоді будуть? Може такі, як грабівський Яків? Олексій здригнувся, як ізгадав те, що недавно чув про грабівські шахти. Казали, що там колись, давно вже, залило шахту і один чоловік так у їй і зостався. І якомсь так сталося, що не вирятували його,—не можна було ніяким робом. Чоловік той сам із Грабівки, і жінка його й досі жива. У тій шахті довгенько не робили після того, як залило, води було багато, чи що. А тепер якийсь чоловік її найняв, воду машинами витяг, і в їй уже роблять. Так отсе цієї осени знайшли шахтарі кістяк у шахті. Зараз і догадалися, що то той Яків бідолашний. І тоді ті кістки забрали. похорон над їми одправили й поховали їх.

Не сам Олексій згадав про Якова, бо Демид спитав потихеньку Василя:

— Василю, чи ти чув про грабівського чоловіка?

— Чув,—одмовив той.

Остап почув, що питає Демид, і сказав:

— Не думайте, хлопці, про таке,—Бог милосердний не попустить, щоб ми всі загинули.

Павло дуже-дуже заплющив очі, але сльози все-ж кинулися з їх. Він так і бачив жінку Настю, наче вона отут перед їм стоїть з дитинкою і каже йому: „На що нам, Павлику, тії воли, як їх так важко та страшно заробляти! А крий Боже лиха якого, то на кого ти покинеш мене з Марусею? Як я на світі без тебе житиму?“ А Маруся до його сміється й рученята простягає, бо вже-ж вона знає батька.

І Павло думав: „Аби поміг Господь цього разу визволитися, а то вже ніколи, ніколи їх не покину“.

Біля Павла в кутку сидів Хведір, зпершиися головою об стіну. Не було в його батька-матері, не було сім'ї своєї, і Олексій казав, що йому за всіх краще. Нічого йому на те не відказав Хведір, та боліло в його серце не менше, як і в товаришів.

Ніхто не знав, скільки часу пройшло.

Хведір ухопив камінюку й почав у стіну стукати, а за ім і Павло. Постукають, постукають, а тоді дослухаються, — ні, не чуть нічого, не озиваються до їх товариші.

— Ні, ще подождати треба, — каже Хведір, — ще не чуть ім, як ми стукаємо. Як ближче докопаються, тоді й почувуть.

— А ми з голоду помremo, поки вони до нас докопаються, — сказав Демид.

— У глибших шахтах людей заливало, довше копати було, а й то живих заставляли та визволяли, а ми не дуже глибоко сидимо, то діждемо порятунку, — розважав Хведір товаришів, а далі скрикнув: — „Та чого-ж це ми сидимо? Адже в нас аж три кайла є. Давайте й ми хідник пробивати ім назустріч, то швидче визволимось“.

— А що-ж, давайте! — зрадив Павло.

Зараз Хведір, Павло та Олексій узялися хідник пробивати. Та вони були дуже стомлені і не могли довго робити. Замість їх стали Остап, Василь та Демид. Але й ті не довго робили, і Остап сказав:

— Ні, треба відпочити трохи, а то й кайла не піднімеш. Шахтарі полягали.

Хведір хоч і розважав товаришів, а сам думав, що може й не діждуть вони визволу. І не того він боявся, що з голоду вони повмірають, бо читав, що людина тижнів зо два може вижити не ївши, а то й довше, аби вода була. Води-ж у їх було до несхочу. І він сподівався, що їх визволять раніше, як за два тижні. Боявся він іншого, боявся, що видихають вони увесь кисень з повітря, а свіжого повітря до їх вода не пустить, і тоді вуглеквас їх задавить.

Лямпа вже давно ледве блимала, а тоді й зовсім погасла. Темно, темно стало. Ніколи в хаті не буває так поночі, як у шахті.

— Ой, Боже-ж, як поночі! — сказав Василь.

Олексій попрохав у Остапа кресала:

— Дайте, дядьку, кресала, засвітю другу лямпу.

— А на що її світити? — одмовив Остап, — поночі заснеться краще, а світло хай на далі; світлитимем, як хідник копатимем.

Темно, темно і тихо,—мабуть у труні так буває.

Тихо, тихо лежать нещасні люде. Сумні думки в голові снуються. Але потроху-потроху сон таки зміг їх, і вони один по одному поснули.

Намучені, вони довго спали. Перший прокинувся Василь. Тіло боліло, лежачи на нерівному каміні, і він подумав: чого це так лежати погано? Та зараз ізгадав, що сталося. І так йому страшно стало, що він збудив Деміда, і вони почали гомоніти вдвох. Тут і всі попрокидалися. Голови боліли та й усе тіло боліло, їсти хотілося страшенно. Олексій прохав, щоб лямпу засвітили, і Хведір сказав:
— Еге, засвіtimo та будемо хідник копати.

Остап засвітив лямпу, Демид узав її й пішов по воду. Набираючи води, він побачив якусь трухляву деревину,—у воді плавала. „Глянь, наче риба”,—подумав він, і так йому їсти хотілося, що він витяг ту деревину, одломив од неї тріску і почав жувати. Він ту деревину забрав із собою. Як приніс Демид води, то показав і деревину. „Її жувати можна”,—каже. Голод мучив людей і вони почали жувати тріски з деревини, та й те не пособляло. Остап сказав:

— Ну, хлопці, хто вже поснідав, ходіть копати.

Хведір і Павло зараз устали і заходилися робити. Робили всі по черзі, аж поки й ця лямпа погасла. Зосталася ще одна лямпа, і Хведір сказав:

— Мабуть уже цієї не світитимем зараз, а то як догорить, то ні з чим буде й по воду піти.

Робити поночі ніяк було, і шахтарі знов полягали. Розмовляли вони мало, здебільшого лежали мовчки та дрімали. Голови все дужче боліли, бо повітря потроху псувалось. Вони не знали, скільки вже часу тут сидять. Павло казав, що три дні, а Олексій—що п'ять день, а може й довше. Хведір іноді стукав камінюкою в стіну, але ніхто йому не одстукував.

Одного разу Хведір сидів у своєму куточку прихилившись головою до стіни. Зненацька він здригнувся і припав дужче вухом до стіни. Він дослухався. Одсунувся від стіни, а тоді знов припав до неї і потім скрикнув:

— Стукають! Стукають!

— Хто стукає?—спитав Павло, не зрозумівши відразу, що Хведір каже.

— Шахтарі кайлом об каміння стукають, нас одкопують. Всі посхоплювалися, загомоніли. Остап засвітив лампу.

— Та де-ж стукають? Хто чув?

— Я чув, братіки! Сидю собі, до стіни прихилився, аж воно—стук, стук! Я думав, що то в голові в мене стукає, аж ні, не в голові: то там стукають, нас визволяють. Ось самі послухайте!

Всі поприпадали до стіни, слухали й казали: „еге, чую, стукають!“ Але як почав слухати Олексій, то вже нічого не почув. Шахтарі злякалися: невже-ж то тільки здалося так? Невже-ж помилилися? Хведір послухав—не чуть. Він ухопив камінюку і почав стукати в стіну. Постукав, тоді слухати став. І чує—стук-стук-стук!—тричі стукнуло, так наче йому відмовляло. Він ще постукав, і знов йому відмовлено. Тоді вже впевнилися, що справді їх визволяють, і так їм радісно стало, так весело, що наче вже вони ось зараз з цієї тюрми вийдуть. Хведір ухопив кайло і побіг до свого хідника, Павло та Олексій за їм побігли. Голодні, змучені, вони з усієї сили працювали, щоб швидче визволитися. Та не надовго стало їм сили, і тоді товариші стали замість їх. Працюючи, не помітили шахтарі, що лампа догорає, а вона блиснула в останнє й погасла.

— То що, сказав Хведір,—будемо в темряві робити.

Та в темряві робити не можна було, і мусили вони кинути роботу. Та хоч-би і була ще лампа, то не здужали-б вони далі робити, бо сили вже не було. Вони полягали, і Хведір, лежачи біля стіни, все дослухався, чи роблять шахтарі в хіднику.

Потроху - потроху радість зникла, журба знов обняла нещасливих людей. Вони розібрали, що їх рятівники ще далеко від їх, бо хоч і чуть, як вони стукають, та крізь землю далеко чуть...

Олексій промовив сумно:

— Мабуть вони тоді до нас докопаються, як ми вже з голоду отут помремо.

Бідний Демид не видержав і заплакав з голоду, а далі замовк, заснув. І всі чи то дримали, чи то спали.

Коли це зненацька Демид забалакав:

— Ух, який вітер великий! Та гарячий який! І жито шумить! Дивись, як хвилює!

Василь спитав:

— Що ти кажеш, Демиде?

— Та й душно-ж сьогодні! Сонечко так пече! Хоч-би де в холодочку сісти.

Остап одірвав рукав від сорочки і запалив його. Демид сидів, широко розплющивши очі, і балакав. Як запалили вогонь та озвалися до його, він глянув по шахті і спитав:

— Куди се ми прийшли?

Василь каже:

— Та ми ж у шахті. У тебе болить що?

Демид мовчки похилився й ліг. Світло погасло, Хведір помацки пішов, набрав води, дав Демидові напитися і помочив йому голову.

— Братіки, води меньше, — сказав він.

— Справді?

— Справді.

— Та то ти поночі не розібрав.

— Ні, розібрав. Той стовп, що в воді був, тепер на сухому стоїть, і вода далеко від його. З двох боків нас рятують.

— Як то з двох боків? — спитав Василь.

— Тут хідник пробивають, а там воду з шахти машиною витягають.

— Ходіть, хлопці, купатися, бо вже так душно, що й дихати не можна... А чуєте, як здорово ліс шумить! — знов почав Демид.

Він був собі кволий, нездужав часто, то тепер і не विकріпив, занедужав з голоду. Він то змовкав, то знов балакав, і все про духоту, бо то його так дуже палило.

Спершу Хведір подавав йому пити та мочив голову, а далі вже й сам так знесилився, що не здужав і по воді піти. Та й вода вже далеко стала. І всі лежали зовсім знесилені, мало що розуміючи, і здебільшого спали.

А рятунок усе ближчав. Уже чуть було, як гомонять у хіднику, і ось шахтарі почули:

— Чи живі ще, братіки?

— Живі, — з усієї сили скрикнув Остап.

— Ось ось визволимо вас. Бережіться, щоб не вдарило.

Камінючки сипалися згори в тому хідникові, що шахтарі звідси пробивали. І ось блиснуло світло, та ту-ж мить і погасло. То повітря дмухнуло з шахти і погасило лампу. Її зараз ізнов засвічено.

Крізь пробиту дірку спиталися:

— Може вам істи подати, поки проб'ємо зовсім?

— Світла дайте,—одмовили шахтарі.

Ім подали світло. Коли тут з другого боку гомін чути. То хвершал із людьми йде, бо вже й воду витягли.

Зараз хвершал дав їм теплого молока напитися; тоді загортали їх з головою у теплі ковдри,—з головою на те, що вони вже від сонця поодвикали, так щоб очі не попсувалися, і понесли з шахти. А біля шахти людей багато насходилося, і родичі знов поприїздили.

Винесено обрятованих із шахти, а тут люде, родичі стоять, дожидають.

Тільки побачили, що ті не йдуть, а несуть їх, як звнявся відразу крик, плач, голосіння, — всі бо подумали, що то вже мертвих несуть.

— Павле! Павле! — несамовито скрикнула Настя, кидаючись до обрятованих.

— Цить, молодице! — спинив її інженір, — вони всі живі, тільки знесилені дуже, — тим їх і несуть. Не кричіть, люде добрі, бо їм це погано.

Всі замовкли.

„Живі“! Любішого слова, мабуть, за все своє життя не чули ті, що дожидали туг, намучившись.

Обрятованих понесено до лікарні, а за їми посунули родичі.

А Остап не схотів, щоб несено його. Вийшов із бадилі, постояв трохи, заплющивши очі, а тоді й повели його підруки. За всіх старіший та й за всіх міцніший був. Він спитав:

— А кільки день ми в шахті були?

— Одинадцятий сьогодні, — одмовлено йому.

Тут-же тільки шістьох обрятовано, а в шахті восьмеро було. Кинулися тих двох шукати й знайшли в похідній шахті. Вони, бідні, тудою тікали, а вода їх там і настигла. В одного мати стара зосталася, а в другого жінка й діти.

М. Загірня.

Теми. Як ті, що були на землі, врятували похованих у шахті? (Звістки про катастрофу; переполох; заходи до врятування; робота; надії; врятували!)

Яка робота найтяжча і через що?

Іван Франко.

Один з найкращих українських письменників і славний український вчений—*Іван Франко* родом був з Галичини. Він був сином простого, неосвіченого селянина-коваля. Дитячі літа прожив він на селі, серед темних, убегих людей, серед розкішної сільської природи,

Іван Франко.
1856—1916.

потім вступив до школи в город Дрогобичу. Багато лиха прийшлося йому, наляканій, несміливій дитині, зазнати в школі і від своїх міських товаришів і від неосвічених грубих учителів (див. його оповідання: „Малий Мирон“, „Грицева шкільна наука“, „Олівець“, „Schön schreiben“). В гімназії Франко широко взявся за самоосвіту, прочитав найкращих світових письменників, докладно познайомився з українськими авторами, склав чималу власну книгозбірку і уперше спробував своє перо в віршах і прозі. У Львівському університеті Франко під впливом відомого укра-

їнського вченого М. Драгоманова остаточно став на той шлях, на який його досі підбивала тільки власна охота: бере участь в редакції українського студентського журналу, в якому містить свої перші оповідання з життя робочого люду („Лесишина Челядь“, „Два приятелі“, „Борислав“ і ин.), записує багато народніх творів, робить свої перші наукові розвідки. Довелося й тепер йому зазнати лиха: всю редакцію журналу заарештували, і Франкові прийшлося найгірше життя в неможливих умовах, мандрівки від тюрми до тюрми, піша подорож з жандармом до дому на село, а потім назад у місто,—це все знесило Франка, і він тяжко заслаб. Очунявши, він, після того, як його пустили на волю, знов записався на університет, береться за ріжносторонню діяльність: пише нові літературні твори, наукові статті, замітки, кореспонденції, переклади і разом бореться з власною бідю, добуваючи собі шматок хліба. Закінчує вищу освіту Франко у Відні, у відомого професора Ягіча і готується сам до професури. Написавши ряд видатних наукових праць, Франко все-таки не міг добути собі катедри: йому мстили за його письменницьку та

громадську роботу на користь і на благо простого народу. Обраний почесним членом кількох чужоземних академій наук та університетів, відомий своїми великими науковими працями і безлічю дрібних, згуртувавши коло себе цілу наукову школу, будучи співробітником багатьох наукових товариств та Інституцій, Франко не кидав і письменницького пера: багато оповідань („Бориславські оповідання“, „В поті чола“, „Вівчарь“), поем, ліричних поезій і інших творів, перейнятих глибоким співчуттям до тих, хто „в поті чола“ добував собі хліб, і вірою в світлу будучину свого народу і свого краю,— це та велика і багата спадщина, яку передав Франко новим поколінням.

Н і ч.

Ніч, що без місяця, ніч, що
без зірочок,
темная, темная ніч!
В шати з глибокої темряви
убрана,
маєш над всіма ти міч.
Сильний зове тебе сили
впокоїти,
хворий—щоб вразі забудь;
завжди гулящі і вічні тру-
довники,—
всі тільки ніченьки й ждуть,
щоб, одягнувшись темними
крилами,
ти полетіла й з руки
щедро і сміло бажаячим
сипала
в вічі снідйні маки.

Ніч, що без місяця, ніч, що
без зірочок!
Всіх ти приспиш, та чому,
сильна впокоїти хворих і
втомлених,
сна не сподієш тому,
хто проклина свою долю
занедбану,
згуби надій молодих:
є їх по білому світові страд-
ників,
є їх багато таких!
О, принеси-ж ти їм нічень-
ко темная,
повні оманюю сні,
щоб хоч у їх вони іноді
бачили
просвіт своєї весні!
Я. Щоголів.

В і в ч а р ь.

Сто метрів під землею, в глибині десяти-метрової штольні, в духоті і нафтовім сопусі працює робітник. Раз за разом гатить він дзюбаком в іловату опоку і відриває

від неї кусні лепу. Але опока тверда, скупа, і тільки по невеличкому шматочку дає собі видирати частки свого тіла. Вона глухо гуде й стогне під ударами дзюбака, мов плаче, мов грозить; вона пріє вонючим потом, але не подається, уперто держить заховані свої таємні скарби. Робітник, здоровий парубок, що недавно прибув з гір до Борислава на роботу, починає злитися.

— Г-ге!—приговорює він, гепаючи що-сили в ямку, в котру гепав вже три рази, не можучи відлупити грудку лепу.— Та доки ти будеш стояти? Пускай!

І він що сили заважив дзюбаком у ямці, щоб відлупити грудку. Грудка врешті подалася й він узяв її обіруч і кинув у кибель.

— От там до пса! Йди на світ! Покоштуй сонця!—приговорював він.—Го-го, небоже! Я не жартую. Я вмю дати раду й не такому, як ти! Ти не знаєш, що значить сімсот овець? То не те, що одна з одною грудка, а я й їм умів дати раду!

І він бере за руку кибель, повен лепу, несе його до шахти, привішує до линви й дзвонить, щоб тягли, а сам з порожнім киблем вертає назад до штольні й береться далі дзюбати землю. Його думки бігають за вівцями по полонині, і він, щоб розбити самоту й темноту, любується тими думками, гуторить про них і з глиною, і з дзюбаком, і з порожнім киблем, і з сокирою,—бо тільки й усього його товариства тут у глибокій безодні.

— Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! Адже то живе, адже то кожне свій розум має. Невеликий розумець,—звичайно, німина,—а все таки такий, як Бог йому дав. Ади, в ліс зайде, чи в полонину, то вже держиться купи. Не розбігається одно туди, друге сюди, так, як рогата худоба. А все купкою... Г-ге!

— А медвідь-зłodій тільки й чекає на те. О, він також має розум! Ще й який! Не даром вуйко, пан Кулаковський! Сидить за колодою й чекає, аж цілий гурт овець увійде між виверти, а тоді тільки скік, і має їх усі, як у стайні. І всі видушить до одної. А вони, біднятка, вже навіть не бегечуть, тільки зібються у купку й чекають тихо своєї смерті... Г-ге!

— Палиця в руці, цівка через плече, пищавка за поясом

— так я, небоже що разу вирушав з вівцями. Три пси — дуцу. Наперед турми один, а два по боках, а я ззаду. Йду та постою. Овечки, як рій пчіл, розсипалися по зеленому. Чорна купка, біла купка... чорна купка, біла купка. Тут ущипне травку, там ущипне та й далі. Не пасеться так, як худобина, тільки щипле, як дитина, ніби бавиться, ніби поспішає десь-кудись. А передом барани, коменданти. Турми не треба завертати, тільки їх. А бирь-бирь! А дря-у!

Вівчарські виклики лунають по темній штольні, перемішуючись з глухим гепанням дзюбака.

— А гарно там у нас у горах, у полонині! Ой гарно! Делікатно! Не те, що тут у вас, бодай ви...

Він хотів закласти, але вдарив себе долонею по роті. Його душа була тепер у атмосфері поезії, серед живої природи, чутливої та видючої, й він боявся образити її, бо був у її власті.

— Гарно там у нас! Ой Господи! Досить чоловік наймигував, гірко бідив, на чужих робив, а про те не жаль згадати. Вийдеш у полонину—зелено довкола, тільки головатні тулять до землі свої білі головки, мов цікаві очі визирають з-поміж трави та моху. Холодно. Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоровлям і силою. Внизу ліс оперізує полонину чорною стіною, а над тобою піднімається чорний шпиль гори. Тихо довкола, тільки вівці шелестять у папороті, десь колись пес гавіне, зелена жовна застукає в лісі, або закричить вивірка. А я йду собі помалу, стану, со пілку з за реміня, як не заграю, як не задрібочу, як не заведу думки, аж серце в грудях підскакує, або сльози на очі навертаються! Г-ге! Пек тобі! Пускай! Г-ге!

Дзвінок згори. Прибув порожній кибель. Робітник бере свій повний кибель, виносить до шахти й виправляє вгору, а сам вертає за порожнім. Вертає в войовничім настрою, бо вже починає голодніти. Люто б'є дзюбаком, лупає глину великими куснями, в мріях бореться з медведем.

— Го го! Вуйку-небоже! То так не йде! Одна вівця, то ніби нічого, але тепер ти зарізає одну, завтра заріжеш дві, а позавтраму задушиш мені пів-турми. Ні, небоже! Такої згоди у нас нема! Ти гадаєш, що я цівку тільки на пострах ношу? Го-го! Вже я віджалую ночі, вже я засяду на

тебе в тім виверті! Все мені одно—смерть або життя, а з тобою мушу зробити справу!

Він цюкнув пару разів і зупинився, відпочиває, спершись на держально дзюбака.

— Злодій вуйко! Три ночі вимучив мене, не приходив. Але не мене здурити. Вже як я завзявся, то не попусти. На четверту таки прийшов. Темно, хоч око вийми. Вітер стогне в верхівьях смерік. Потік шумить у-низу, а я, скулившись серед коріння величезного виверту, цівку при оці, сиджу, чекаю, надслухую. Вже чую, що йде; знаю, що мусять надійти по-при мене й сиджу, дух у собі запіраю. Хрусь-хрусь, уже близько. Витріщаю очі — суне мій вуйко, моя копиця сіна в темноті. Морду підняв до-гори, вітрить, суне обережно, звільна. У мене очі мало з голови не вискочать, так придивляюся, щоб вицілити йому просто під ліву лопатку. Нараз він став, голову на бік, фукнув. Занюхав порох. Обертається на місці, щоб дати драла—і в тій хвили бух-бух! З обох люф по льотці так і впакував. Навіть не зіпнув вуйко, мов від грому гепнувся на землю. Але тільки хвиля була така. За хвилю він зірвався з землі, рикнув, звівся на задні ноги та й просто до мене. Видно, не дістав у саме серце. Я вже сиджу, не рушаюся. Втікати нікуди, набивати не час.—„Ну, думаю собі,—коли я кепсько трафив, тільки задряпнув його, то буде по мні. А в тім Божа воля. Раз мати родила“... Та поки що буде, мар ще сокиру за ремнем. Сплюнув у жменю, вхопив сокиру, перехрестився, поправив ноги, що були сперті на двох коріннях, плечима сперся об сплетене коріння виверту, шом мов стіна стирчало до-гори, закусив губи, похилив голову у-низ, щоб бачити добре, та й жду вуйка. А він уже ось-ось. Хапається лапами за коріння, нюхає і ричить, так ричить, мов розгніваний паниця, що не може сказати слова розумного, тільки чує, що лютий, і ричить і пхається наперед. Ось він занюхав мою ногу, та й досягає її лапою. Так немов би опік мене кропивою, не гірше. І в тій хвили вістря моєї сокири по сам обух утесалося в вуйкову голову, розчерепило до-тла. Він ще раз застогнав так тяжко, так жалібно, мов грішна душа на муках, і повалився до-долу, щез у непрозорій пітьмі, в ямі під вивертом. Я й сокири не встиг вийняти таки з ним покотилася вниз. А тоді

як не скочу з виверту, та хащами, та на плаї, та лісом, та на поляну, та по-над яр, ялівцями—одним духом опинився на полонині коло кошари. Стукаю.— „То ти, Паньку?“— питає бац із середини.— „Та я, відчинить“. Устав він, за-світив ліхтарню, відчинив.— „Ну, що?“— „Та нічого!“— ка-жу.— „Був вуйко?“— „Та був.“— „І пішов?“— „Ні не пі-шов.“— „А де-ж?“— „Лежить“. — „Що, ти“... бац не дого-ворив,— „ой, любоньки, а тобі що в носі?“— скрикнув.— „У носі?“— Я й сам не знав, що мені в носі, й тільки тепер поглянувши, я побачив, що весь ходак і вся онуча і вся волока — кровава, і кров сліди заливає. Раз, однісенький раз мацнув мене вуйко пазуром по носі і від разу продер ходак і онучу, й ногу, аж до самої кости!... Коли розви-нули ногу, то я зомлів — крові багато витекло. Але бац, спасибі йому, вмів примовити, спинив кров, приложив яко-сь масти й за тиждень я був уже здоров. А вуйка на другий день знайшли неживого, з месою секирою в го-ловищі....

Знов дзвінок, знов робітник двигає повний кибель пепу до шахти й приносить новий, і знов, копаючи, роз-мовляє сам з собою, наповнює глухе підземелля не тільки стуком свого дзюбана, але також гоміном своїх слів, пое-зією своїх лісів і полонин. В міру того, як він голодніє та слабне від утоми й задухи, його думки робляться сум-ніші. Він згадує про важке життя вівчаря в зимі, про вів-сяний ошипок, бульбу й пісний чир, що бувають у зимі всею його стравою, про нудну молотьбу і ще нуднішу без-діяльність у великім пості, про важкі переднівки, хвороби та сварки з-за кусника хліба або недопеченої бульбиці... Він згадує про те, як то тепер переводиться вівчарство через те, що полонини позакуповували жида, а їм більше виплачується випасати воли, ніж вівці. А при волах вже не та служба, що при вівцях. О, тут тяжка, погана служ-ба! Тут вже не покушаєш ані жентиці, ані будза, ані брин-ді, ані бануша. Жий, як пес, і вартуй, як пес!.. І він швидко покинув цю службу, послухав одного товариша, що нараяв йому йти до Бориславу, заробити грошей, пристати на ґрунт (з грішми тепер усюди приймуть!) і господарю-вати. І він пригадав собі навіть співанку, якої навчив його той товариш:

Ой піду я в Бориславку
Грошей заробляти;
Повернуся з Бориславки,
Буду газдувати.

Він попробував вивести цю співанку своїм здоровим вівчарським голосом, але ні—якось не йшло. Що як що, а співанка у штольні сто метрів під землею не йшла!

І він з якимсь пересерддям дзюбає далі землю. Він починає ненавидіти її, оту темну, важку, немилосердно тверду землю, що так уперто не дається його дзюбакові.

— Та й тверда-ж бо ти, свитенька!—говорить він—і Бог тебе знає, чи свитенька ти, чи ні?

Він зупиняється, випростовується й починає міркувати над цим питанням, немов воно не знати яке важке.

— Та й справді, чи свята вона тут? Там, зверху, то вже певна річ. І воду святять, і кроплять, і Боже слово на ній читають. Але тут? Адже-ж відколи світ настав, сюди, певне, ані краплина свяченої води не доходила, ані голос Божого слова. Не даром тут такий сопух. Певне, що це не від святого, а від проклятого. Адже-ж із цього воску не вільно робити свічок до церкви — видно, що то нечисть, погань! Відпусти, Господи, гріха! Чоловік і в таке місце пхається, забірає нечисте добро. І це має вийти йому на добре? Ой ні, любоньки, ні! Не на добро воно виходить! А той товариш, що справив мене сюди, хіба не згиб у такій самій штольні? Засипало його, задушило, навіть тіла не видобули. Вдавився ним нечистий! Ой, Господи!...

І він хреститься і починає ще завзятіше дзюбати. По бурчанню в животі він чує, що вже швидко мусить бути полудень і жде дзвінка хвилі, коли йому звелять вилізати наверх. А тим часом його уява працює невгамовно, розгортає перед ним усе нові образи, чудові, тихі, ясні образи полонини, лісів, овечої турми і всіх нехитрих пригод вівчарського життя. Кинутий долею в глибоку підземну штольню, він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту, що його шлях звернув у інший бік, що він із давнього патріархального життя перейшов у нове, незвісне його дідам та прадідам, зразу страшне і дивоглядне, та не в одному ліпше, вільніше, ширше від старого. Але це старе живе в його споминах; із його лишилося ще стільки, щоб

поетичним чаром заповнити й оживити п'їтмю й самоту нового життя Так не раз сонце зійде за хмару, і з усієї пишноти літнього дня, з усього багатства світила й кольорів лишиться лиш стільки, щоб золотим сяйвом обілляти крайчики важких хмар, що нависли над заходом...

Ів. Франко.

*Чому не подобається робітникові праця в штольні?
Чому він з такою охотою згадує про своє вічарство?*

Тема. Як жилося шахтарові до роботи в шахті?

Сестрі.

Минаючи убогі села
понаддніпрянські невеселі,
я думав: „Де ж я прихилюсь
і де подінуся на світі?“
І сниться сон мені: дивлюсь,
в садочку, квітами повита,
на пригорі собі стоїть,
неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь,
сіяє батько та горить!
Дивлюсь: у темному садочку,
під вишнею у холодочку
моя єдина сестра,
многострадалиця святая,

неначе в раї, спочиває,
та з-за широкого Дніпра
мене, небога, виглядає.
І їй здається: виринає
з-за хвилі човен, доплива
і в хвилі знову порина...
— „Мій братіку! Моя ти
доле!“
І ми прокинулися: ти
на панщині, а я—в неволі..
Отак нам довелося йти
ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
то Бог pomoже перейти.

Г. Шевченко.

Марко Вовчок.

Марко Вовчок (прибране ймення, справжнє—Маркович Марія, з роду Вілінських), виступила на ниві письменства 1858 року з „Народніми оповіданнями“, якими відразу придбала собі славу одного з найкращих українських письменників. Живши поміж селянами, знаючи

Марко Вовчок.
(Марія Маркович)
1834—1907.

добре їх життя, придавлене тоді тяжким крпацтвом, письменниця навчилась любити простий народ, шенувати його душу, його мову, і вона живописала життя цього народу, таким, яким воно справді було, переливши в свою душу погляди й почуття тих, про кого вона пише. Вона глибоко відчуває і всім серцем переживає становище своїх героїв; вона вміє примусити їх говорити їх мовою, справжньою народною, повною широко-художніх виразів, прислів'їв. Розказують—же, що відомий письменник П. Куліш, одержавши від Вовчка рукопис одного з її оповідань, довго був певний в тому, що це стенографічний запис із уст народнього оповідача. Оповідання М. Вовчка — це протест проти тодішнього ворога життя народнього—крпацтва і разом з тим художнє розкриття того найкращого, що є в душі народу „Господь послев тебе нам, кроткого пророка і обличителя жестоких—людей неситих“, писав до М. Вовчки Т. Шевченко. Відомий російський письменник, теж великий народолюбець і співець горя народнього, І. С. Тургенєв простягнув братню руку письменниці і переклав її оповідання на російську мову. Оповідання її на завжди зостануться пам'ятниками гуманного співчуття до всіх покривджених „малих рабів німих“, до всіх знедолених; разом з тим вони зостануться і тим матеріалом, який вбрав в себе те найкраще, що єсть в яскраво-художній, квітчастій і високо-виразній мові нашого народу.

Найкращі з оповідань М. Вовчка: „Два сини“, „Ведмідь“, (два І част. „Нашого слова“) „Сестра“, „Інститутка“, „Козачка“, „Кармелюк“.

Козачка,

I.

Жив у нас у селі козак Хмара; багатирь був! Що було в його поля, худоби, що всякого добра! Не дав йому Господь діточок купочки, уродилася дівчинка одна-одним, як сонечко в небі. Випестили її, викохали хорошу й чепурну, і на розум добрий навчили. Уже шіснадцятий годок минає Олесі, вже й свати почали в хату навіртатись. Старі дякують за ласку, частують, а дочки не змовляють: —Ще нехай погуляє, то буде чим дівування згадати. Ще не час голівку молоденьку на господарстві клопотати: нехай погуляє дівчиною.

А що вже женихів було, Боже мій милий! Де вона пройде, то як рій гуде! Та й дівчина-ж була! Велична, хороша, до всякого привітна й ласкава: і заговорить, і зашміється, і пожартує; а де вже помітила що незвичайне, то так гляне, наче холодною водою зілля, і одійде собі геть.

Жила в батька-матері, не знаючи горя, а ні лиха. Сказано, як молоде, то й гадок не має; тільки й думки, як-би погулять весело. Да вже як там хороше й розкішно не жилося, треба було й їй свого лиха одбути. Занедужала перше мати—таки вже старенька була; похиріла веділь зо дві; та й переставилась. За ненькою й батько помер з нудьги та жалю за вірним подружжям, що з нею молодий вік звікував.

Осталась Олеся сиротою. Плакала-плакала, та треба було привикати. Добрі люде її не забували: то стара тітка прийде, розважить, то дівчата прибіжать, нащебечуть; а коли, то й за собою витягнуть. Дождали осени. Свати й не переводяться в Олесиній хаті: одні за двері, другі на поріг. А вона все дякує та одмовляється то тим, то сим.

II.

Аж ось шле свати Іван Золотаренко. Олеся пошанувала любих гостей і рушники подавала.

А цей Іван Золотаренко та був крепак. Такий-то вийшовся хороший, моторний—і не пізнати його, що в гіршому крепакстві зріс.

Догадались тоді вже всі, кого Олеся дожидала, та так і забурчало по селі, мов у джерелі:—Як то можна! та це це видано! та хто таке чув, щоб вільна козачка за крепака віддавалась!

Почула стара тітка та й вдарилась в поли руками:—Бодай-же я була не дождала таке чути! Дитино моя, Олесю! схаменись! та як би жив був твій батько, або мати, краще-б вони тебе в глибокій криниці затопили! Та їх кісточки струснуться в землі з великого жаху та жалю! Що це ти задумала? Та це тобі якісь чари давано!

Так-то вже вмовляє стара Олесю, і просить, і плаче.

— Ні вже, тіточко моя люба,—говорить Олеся,—нічого не поможеться: була за Іваном!

На всіх вулицях люде так і снують, аж не потовпляться, і все до Олесиної хати.—і старі, і молоді, і малі навіть собі біжать. Всі вмовляють та просять:—Не йди за крепака, не йди! Як такого ходу, то лучче з мосту та в воду!

А парубки обступили хату:—Не дамо дівчини—гукують,—не дамо! Нехай вільна козачка не закріпощається людям на сміх, а своєму селу на сором!

Та що не вмовляли Олесі, нічого не помоглося. Тільки гірш дівчину засмутили. Слухаючи їх щирої й розсудливої ради, хоть і одмовляла їм, що не вповає а ні на худобу, бо має й сама, а ні на вільність:—Що,—каже,—по тому, що буде вільний, коли не буде любий?—а про те сльози так з очей і ринуть.

III.

Вранці йде Олеся дружок зібрати; куди вступить, усюди одмовляють, інші аж плачуть. Которих дівчат та матері й не пустили в дружки, котрі й сами не пішли, а які і йдуть, то все зітхаючи та жалуючи Олесю:—Не веселий дівич-вечор у нашої молодой!

От і повінчались; ходять по селу та на весілля за прошують. А тут проти їх саме ідуть люде,—з ярмарку вертаються. І Петро Шостозуб, і Андрій Гонта, і Михайло Дідич, і ще скільки людей. Петро з сивою паровицею рушає попереду. Це був дід дуже старий, білий а проточуйний, високий і прямий, як явір; очі йому блискучі, я

зорі; іде собі покволом та й питає стрічного чоловіка:— А що це за весілля в нас скоїлось?

— А це,— каже той,— покійного Хмари дочка звінчалась із Іваном Золотаренком.

— Із Золотаренком? та який-же то Золотаренко?

— Крепак, пане Петре! от— Сухомлинського пана підданий.

Засмутився старий Шостозуб, дуже засмутився і не сказав нічого, а другі так і покрикнули з жалю та з досади.

Тут молоді порівнялись; треба було вже перше всього привітати їх, як Бог велів. Вони вклонились, на весілля просять.

Петро підняв високу шапку.— Боже вам помагай!— рече.— Нехай Господь щастить долею, щастям і здоров'ям!

Молоді дякують.— Просимо ж, добродію шановний, на весілля!

— Ні, молода княгине, не піду до тебе на весілля: не подоба-річ мені, старому, по весіллях гуляти. Дякую за ласку!

А Гонта Андрій, чоловік добрячий, тихий був, і каже молодому:— Ой, Іване, Іване Золотаренку! що ти зробив, мій друже? Хіба в тебе розум дівочий. що вповав на теперішні часи, а що навпослі буде, не подумав еси, та й запропастив і дівчину, і усе її плем'я-нащадок? Тим-то кажуть: сирота— вільно і втопитись.

Та й похитав сивою головою.

— А чому-ж на весіллі не погуляти!— озвавсь Опанас Бобрик, узявшись у боки.— Жаль, та не вернеться! Хоч погуляймо!

— Стара необачна голово!— каже Петро,— схаменись! Ти-б приступив гуляти й там, де добрі люде сумують і плачуть вельми!

— Та що-ж, пане брате! Плачеш-плачеш, та й чхнеш!

— Не звичайно жартувати, пане Опанасе,— гукнули всі разом.— коли таке діється! Ти свою сиву голову пошануй, коли не шануєш козацтва!

— А нуте лиш, годі вам! От справді розгримались, як на дурного! Не йти, то й не йти— і не піду; а дочка козача, треба-б і танців козачих; та з вами не зговориш— шкода!

Молоді стоять і очей не зведуть.

— Нехай-же Господь дає долю добру і талан. Щоб були здорові, як вода, а багаті, як земля! І вік вам довгий, і розум добрий, красні молодята!

Поклонились старі та й рушили собі до домівок, а молоді своєю дорогою пішли.

Засмутились голубята. Ізглянулись між собою: він поблід на лиці, в неї очіці отяжали слізьми,—і пригорнулись одно до одного...

— Кохання моє!—озвався він стиха,—така в мене думка, що я тобі світ завязав!

— Милий мій, моє подружжа дороге!—відповідає Олеся,—що нам Бог дасть, те й буде! аби в парі з тобою вік звікувати!

IV.

Другого дня пішли панам вклонитись. Не почула Олеся ні привіту, ні совіту, а ні любого та веселого погляду не побачила. Пани такі якісь сердиті; а горді—аж надимаються.—„Будь покірна,—наважують,—та до роботи панської щира!“—І чудно, й сумно було Олесі таке слухати! А далі й страшно стало. Це справдешня невільниця вона буде!.. І марно її літа молодії перейдуть, марно пишная краса зів'яне в щоденній тяжкій роботі—у неволі!..

Ідуть до господи вулицею,—як-же глухо та сумно по селі, Боже милий! Спом'янула Олеся: було вона в своєму селі йде—той привітає, другий на здоровя спитає, декотрий пожартує, інший стане та свій смуток-жаль повістить; і старі гомонять, і молоді, і дітвора бубонить. Було тільки сонця краєчок засвітить, уже й бряк, і дзвяк по селі, рух, стук—живий люд! А тут, хто і стрінеться—понурий, неговіркий, печаловитий.

Свекруха рада Олесі, як рідній дитині: не знає, де її посадити, як пожалувати; та все не розвеселить вона Олесіного серденька. Була стара вже, до того-ж змучена тяжкою працею та недостатками; то й веселої мсви від неї не почула молода невістка. То розкаже яку пригоду людську, то на своє безщастя плачеться, тільки й добрить, що той світ, ниби вже в цьому пишному, красному світові нема ні добра, ні краси, а ні правди.

Коли-б хоч з чоловіком словечко перемовити, так не звірве й годинки вільної: то те він робить, то те, то йде, то йде, як гість до-дому навертає.

Та що далі, то все гірше. Почав пан хату відмагати; десь прикупив сімью людей, то треба було хати—„Ти,— каже Золотаренкові,— іди в двір; у тебе невелика сімья, а скочеш, то й сам собі збудуєш: ти багату взяв.“

Перетягли їх у двір, а тут Бог дав дитинку, хлопчик народився. Пригорнула Олеся синятко до серця, облили її дрібні сльози.—„Сину мій: дитя моє кохане! погуляв-би ти в світі, полюбовав красу і пишність світову, дізнав-би втіхи й роскоші сьогосвітньої, та гіркая твоя неволя буде! Ще в сповиточку заgrimають тебе, змалечку застукають,— не розів'єшся, дорогий мій квіте, зів'янеш у зелепочку!“

V.

Живе Олеся рік, і другий, і третій, і четвертий. Благословив Господь діточками: три сини, як три соколи. А що попомучилась вона, що сліз повиливала над ними— Мати Божа! Сказано, у дитини заболить пучка, а в матері серце. Іде на ланщину, мусить їх кидать, а дітки—одно не говорить, друге не ходить, а третє не вмє сидіти,—дрібненькі, доглядіти нікому, бо свєкруху того-ж таки року, як Олеся віддалась, поховали. Пересумує день у роботі, ввечері біжить—що там мої діточки, як? А серце мре... непевна вона, чи діток застане живих і здорових. Хіба таке не бувало, що в однієї жінки разом два сини втопилось, граючись коло ставу на березі?

Підросли діти, збулась цього клопоту, так друге лихо приспіло: то пан Семенка, то паничі Йвася шпірують—не догодив, то пані гримає на Тишка—біг коло неї, не вклонився. Що-дня Божого діточки її, як бубон, збиті. А хоч коли й мине день без карности, все неспокійно, все серце смугиться, все горя та лиха сподівається.

Тільки що діти літ стали доходити, що вже матері й втіха, й поміч, позабірали їх до покоїв. З того часу не було веселої хвилини, а ні спокійного снання Олесі: і в день, і в ночі перед очима чорняві хлопченята, потомлені, поблділі привиджуються: самі в покою сидять мовчки, без туку, без гомону, без забавок, тихенько; аби поворуши-

лись, аби словечко між собою зговорили, зараз пани й гримнуть:—Що там за гомін! Ось я навчу вас тихо сидіти!—Сполохнуться голубяточка, та й стихнуть.

Що-дня Божого умивається Олеся дрібними сльозами:—Діточки мої! квіти мої! повяли ви в зелепочку!

Яке було добро — продали, а гроші розкотились. Чи мало-ж на таку сімю треба? а пані не дає нічого, та ще й гнівається.—Ти,—каже,—повинна своє мати: ти багатого батька, є всього доволі! Коли тобі жалко дітей, то зодягай сама, а в мене й без вас багато розходу.

Чоловік з нудьги зовсім занепав здоров'ям, отупів якось, нічого йому не страшно, не боязко, не болізно стало; а перво з великого жалю так було й обмірає. Не один раз Олеся благає його було слізьми зглянутись на діток — не губити їх, як він у великому горі, не памятаючи себе, стрімголов було кидається з хати, блідий, очі блищать, такий, що й подивитись на його страшно, — та любими словами, ласкою й вгамує його, що було обійме її й діток до себе пригорне, та й розіллється слізьми.

VI.

Якось горювали вкупі, коли з-неназнімка лихо нарінулось, та що найтяжчєє: став пан у дорогу ладитись, аж за Москву, й Івана Золотаренка з собою брав. І не прохались, бо такий невірний був, немилосердний, що дурно й голову було клонити.

— Діти мої — прощається Іван, — прощайте, соколи мої яснї! Шануйте матір, любіться із собою, нікого не кривдіть... прощайте, діточки мої любі! Жінко моя кохана! не поминай лихом мене безщасного, що втопив тебе в безодню та й покидаю. Відоллються мені твої сльози!

Олеся й не плаче, стоїть біла, як хустка, не зведе очей з Івана, не випускає його із своїх рук. А тут пан кричить:—Хутко, хутко!—Пригорнув Іван до серця Олесю в-останнє, та й побіг. Тоді Олеся мов до пам'яті прийшла, схопилась—вже нема, далеко; тільки пил слідом клубочеться, а коло неї діти плачуть.—Діти мої!—скрикнула,—діти мої! тепер нема в вас жадного заступника, нема помагача, самі-самісенькі zostалися у світі!...

Минув рік і другий — від чоловіка нема вісток, як у воду впав. Сумувала Олеся, сумувала, та надумала до пані йти, бо їй частенько листи шлють.

Ввійшла до покою; пані сидить і грає на картах, не помітила її приходу.

Кланяється Олеся: — Пані милостива! будьте ласкаві, скажіть мені, що мій чоловік на чужині, як проживає?

— Боже мій! — скрикнула пані, — збавила мені усе гадання! Бодай ти добра не дождала! Чого в вічі лізеш? Чого тобі треба?

— Маєте від пана листи... що там мій чоловік Іван?

— Яка розумна! Хіба'тсе панові нічого більш і писати, як про твого чоловіка? Га? Що він та як він! Служить — та й годі!

— Чи привик, пані милостива, чи здоровий?

Ввійшли паничі, слухають та й оскиряються, а пані аж зареготала.

— Та що ти собі думаєш! — покрикнула на Олесю, — пан буде мені писати, чи здоровий твій чоловік! Мабуть, ти п'яна, або зроду така навіжена. Іди собі геть, іди! Виженіть її!

Паничі кинулись обое, та й випхнули її за двері.

— Вже не побачу Івана і не почую про його, — думає Олеся. — У нещасливу годину позналися їй покохалися!

Коли так неділь у дві, або в три, прийшов лист від Івана. — Чи живі, чи здорові, — пише, — діти мої любії і ти, жінко кохана? А я то все хворію; вже-б і помер, та зміцняє мене надія вас побачити і свою рідну Україну. Як то ви живете-проживаєте? Шануйте матір, кохані сини мої, любіться щиро! Нехай Господь вас усіх благословить! Нічого мені вам гостинця послати: хоч я й хожу у срібних гудзиках, а про-те нічого не маю. Часом пан у гостині сидить, то я голодати мушу, як не нагодують добрі люде. Що їй казати! Кому не було добра змалку, не буде й до-останку!

— Таке й тобі щастя, як мені, Іване мій! — каже Олеся плачучи. — Коли-б же я була письменна, я-б до тебе безконечником листи писала, що-дня посидала, а теперечки комусь треба поклонитись та попрохати. Чи напише-ж так сумно і щиро, як моє серденько чує?

Пішла до дядка просити.—Добре,—каже дядко,—я напишу, а що мені за те буде?

Глянула вона на його: червоний такий, пикатий, веселий,—мабуть гуляти любить і горілку вживає: нема надії, щоб поцінно взяв.

— А що ви, добродію, схочете?—питає.

— А що я хочу? Даси два злотих і квартиру горілки?

— Добродію! будьте ж ласкаві...

— То йди до інших, а нас не руш!

— Пишіть, пишіть уже, Господь із вами! Він нашого листу дожидає...

Почала казати, а дядко пише. Більш вона сліз вилила, як словами промовила...

VII.

Послав дядко до Івана лист, та невідомо, чи бідолаха його бачив, бо хутко прийшла звістка від пана, що Іван помер. Та ще писав, щоб слали до його старшого панича і якого там хлопця услуговувати. А меншого панича звелів на столицю виправляти.

Почався клопіт у дворі, збирають паничів у дорогу. Стали й слуг їм вибирати. Як раз напали на Золоторенченків. Казали Олександрю покликати. Тільки тоді й згадали про неї, а то ніхто й не спомянув, яку їй Господь велику тугу послав.

Прийшла вона; пані й каже:—Зряжай синів у дорогу, з паничами пойдуть.—А вона стоїть, дивиться пані в вічі, наче не розуміє; тільки зблідла, як крейда. Пані розсердилась:—Що ти, глуха,—кричить,—чи німа?...

Упала нещаслива, не зможе й словечка вимовити, тільки руки здіймає, ридаючи.

Як розлютується пані, як накинеться на неї!—Та я тобі й те, і те зроблю!—Так-то вже напустилась, неначе вона яку велику шкоду вчинила—свою рідну дитину пожалувала, що вже сам Господь звелів своїх діток жалувати, а її зганили й обідили, і з покоїв вигнали! Що чуло її серце змучене, ніхто того не знав, ніхто й не спитав.

Треба синів на чужину зряжати. Чи вернуться вони стару неньку поховати, чи, може, як їх батенько, самі там поляжуть, що й головки ніхто не оплаче! А може, зледа-

ють її діточки, її соколи ясні, що тепер виражає хороших, добрих і щирих, а доведеться, може, таких побачити, бо бодай не діждати нікому! Хто їх порадить? Хто на родині добрий навчить? А тут ще нестатки та нужда грізна, що ні з чим і вирядити: ні сорочечки, ні одешинки воящої. Що було, останнє яке добро, продала—діток надлила, і на смерть собі нічого не залишила.

В-останнє спочили сини, а вона пильнує, а вона пильнує цілу ніч над ними, тихо та гріко плачучи. Останню нічку' ночують! Скільки то часу мине, поки вона знов побачить любих хлопят, та чи щ: коли побачить?...

От уже й сонечко сходить . дзвякнув дзвінок... Веде Олександра діток, обливаючись сльозами, та все тільки благословляє їх та хрестить...

— Панички!— промовила до паничів, кланяючись у землю,—будьте милостиві до моїх хлопців!

А паничі й відвернулись.

— Мати Божа!—крикнула Олександра, ридаючи,—я тобі моїх діток уручаю!... Сини мої, сини мої!...—та й звалилась, як трава на гостру косу.

VIII.

Коли кому вік нещасливий, то й довгий, кажуть; так Олександрі: прогорювала ще скільки літ сама з малим дитком. Про старших синів і чутки нема; може, що й пішли паничі, та пані не каже.

Пані тим часом село продала та переїхала у місто нове. За нею й Олександра мусіла їхати, і там ще скільки людей. Як-би хто знав, або схотів її напоумити, то вона вдовою була-б знов на волі, не крепачка; та що вже тепер по тій волі!

Олександра так занепала здоров'ям, що й робити не зважає, а пані гнівзється: „Дурно, каже, хліб мій їси!“ А пані так уже розлютувалась: „Іди собі,—каже,—куди хоч. Коли ти робити не зважаєш, то й їсти не проси. Іди собі з двору і хлопця бери!“

Вийшла Олександра з панського подвір'я і Тишка за собою вивела. „О,—каже,—панське дворище! бодай нічого доброго зроду-віку в тебе не вступило!“

Пішла найматься; та щось із тиждень по-під тином ночувала, поки собі місце знайшла в якогось коваля. А сей коваль такий, що хоч-би й паном йому бути лихий та сварливий, Господи милосердний! І жінку лає, і дочку; а як сп'яничиться, то всі вікном утікають: зараз битись! Та ще й кричить:—А чому мені жінку не бити, або кого иншого? треба всіх бити, бо й мене бито!—Хіба я тому винна?—плаче жінка.—А як-же не винна? одно за одного мусить одвічати!—Оттакого коваля викували!

Коли-б хто побачив, несе було на гору відра з водою стара убога жінка, а за нею чорнявий обшарпаний хлопчик скаче,—чи пізнав-би хто Олександрю, багату козачку, пишну дівчину?

Не послужила й місяця—занедужала; жене коваль з хати. Куди йти? Поплелась у панський двір; тільки що в браму вступає, а пані й стрічає її лихими словами:—Що,—каже,—згодувала собі синка злодія! Обкрав твій Семенко панича! Та подожди лишень, подожди! а ти чого прийшла? Не здужаєш? Женіть її з двору, женіть!...

Вивели Олександрю з подвір'я та й кинули під тином без помочі, саму, із малим Тишком. Плаче біднесенький хлопчик, плаче!

— Боже-ж мій милий! мій Семенко—злодій!... Ой Семеночку, Семеночку! дитино моя добра й щира! Яково-то мені чути таке за тебе!... Батько-ж тобі наказував... Сину ж мій нещасливий! спомяни свою неньку стару!...

А Тишко, не розуміючи, обійма її, та все вмовляє:—Не журіться, мамо, не плачте, Семенко вернеться. І Семенко і Йвась, обоє прийдуть.—Та вмовляючи неньку, і заснув коло неї.

IX.

Благословилося на світ. Прокинувся Тишко та й пішов просити... Дивиться Олександра, як її дитина рученята простягає до людей; як хто копійчку дасть, хто бублика, инший чорняву головку погладить, а инший одіпхне—все бачить Олександра...

Коли ось підійшов якийсь муж до неї, та й питає, чого тут лежить, чия вона. Розпитався про все... „Ходім,

каже, до мене, поки одужаєш“, і провів її до своєї господи з Тишком.

Він жив собі з ненькою вкупі; удовець був і дитиночку мав маленьку, дочку. Вони міські були, міщане, і заможні,—всього було до-схочу. А що вже добрячі, то нічого й казати! За тиждень Тишко налився, як червоне яблучко, так і качається по дворі. Олександра, то не натішиться,—одужала, одмолоділа.

— Наймись у нас дитини доглядати—кажуть їй, а вона й душею радіє. Нанялась. Живе в їх тихо й спокійно; усе-б добре, та думки про Семенка її сушать...—Е, е,—каже хазяїн,—чого журитись? Може ще не така біда, як ти думаєш. Розпитайся, де він служить. Як у панича, то, має бути, панич простив.

У-вечері нишком, щоб пані не побачила, пішла Олександра й розпитала двірських людей.—Тільки й чули,—кажуть,—що дуже твого Семенка катовано, а таки зоставив панич при собі його.

— А що?—питає хазяїн.

— Та добрі вісти, паночку—каже Олександра, плачучи,—кращих не почую.

— Годі плакати, небого! Паничі не вікуватимуть на чужині, прийдуть, і синів побачиш. То придбай їм що небудь, щоб дякували матері.

А вона вже й скриньку купила, пошила калиточку, та все складає туди гроші:—Се моїм діточкам буде!—думає.

Прийде хазяїн з торгу, то було й кличе.—А йди, лишень, небого! ось тобі новенький карбованець, поміняй-мось на старого.

Біжить Олександра, міняється; дякує йому, Боже, як і та радіє, як та мала дитина. Полюбує новенькими гроши-ма, що так аж сяють, і сховає знов діточкам.

Треба хазяїну кудись далеко на хутір виїздити; кличе й Олександрю з собою. Та як-би то пані пустила.

Іде до пані, щоб бумагу їй дала; а пані:—Не хочу я, не дам тобі бумаги і їхати не пушу. Ти повинна мені платити. Скільки береш?

— Два рублі в місяць, пані.

— То й плати мені два рублі в місяць, так пушу.

— Треба-ж мені зодягнутись самій і хлопця зодягнути.

— А мені треба ще й більш від тебе. Ти яку-небудь свитину нахопиш, та й байдуже, а нам треба жити по людській. Як не даси двох рублів, то й не пушу.

І не пустила.

— Дай уже їй два рублі,—каже хазяїн,—а ми тебе і обідимо.

Так пані вже каже:—Хочу три рублі, та, може, й за три ще не пушу.

Уже й сам хазяїн ходив, просив.—Не хочу, та й не хочу!—Сам і поїхав на хутір.—Бодай,—каже,—таких і не знати, й не бачити, як твоя пані!

X.

Знов забрала в двір Олександру. Тишка узяла до покоїв, а до матері було й не пустить, хіба нишком прибіжить на годинку.

Вже тяжко нездужала бідна Олександра; лежала сама, і води нікому подать; лежала і смерті дожидала. Не було нікого коло неї, тільки старий, недужий ключар панський сидів у хаті.

— Братіку мій ласкавий—промовила Олеся,—поклічте Тишка, нехай я поблагословлю свою дитину: уже мене Господь смерть посилає...

— Нема вашого Тишка, сестро: я бачив, за панією поїхав.

— Нехай-же його Мати Божа поблагословить!—зговорила плачучи.—Дитя моє кохане!... Діти мої, діти! Є вас, як цвіту, по усьому світу, тільки вас коло матері нема—потомлені віка звести! Викохала я вас лихим людям на поталу... Де-ж ви, мої голубятка, мої соколи ясні?

Якось старий ключар змігся, та людей закликав. Увійшли люде в хату. Вона глянула:—Підведіть мене, добрі люде!

Підвели її; зняла вона з себе калиточку з шиї, та й дала їм:—Се моїм діткам... шість карбованців... оддайте... Хто має Божу душу, навчайте мого Тишка на все добре!... Не обіжайте бідного сироту... (а слізьми так і зрошується), будьте до його милостиві!... Смерть мене постигає саму... Викохала собі трьох синів милих, як трьох голубів синих, та нема й одного коло мене... Сини мої!... Діти мої!...

Та як жила плачучи, так і вмерла плачучи.

А пані така, що їй поховати добре не хотіла, не то помянути. Двірські люде самі їй поховали і помянули нещасливу.

М. Вовчок.

*Через що так нещасливо склалася доля Олесі?
Зхарактеризуйте панів на основі цього оповідання.
Які ви знаєте оповідання про часи крпацтва?
Виберіть з оповідання художні народні вирази.*

Тема: Життя селян за часів крпацтва, (по відомих зам творах).

Уночі.

На місяці блищать сріблясті осокові,
і тихий став заснув в задумі мовчазній;
в йому і в небесах далекі сяють зорі,
любують і вони, як в пітьмі прозірній
на місяці блищать сріблясті осокові.

Все спить навкруг, усе тихенько спочиває,
щоб знов прокинутись уранці до життя...
Чому-ж душа моя і рветься і ридає?
Спочить хоча на мить! Не рвися без пуття:
все спить навкруг, усе тихенько спочиває.

Ніч лагідна в душі не має перемоги
і серця гострий біль не в силі припинить,
не зможе зняти дум страшеної облоги,
бо відгук життєвий не дасть їм відпочити:
ніч лагідна в душі не має перемоги...

Повстане день ясний, а з ним людської муки,—
ніколи ніченька навик їх не приспить,—
а ранком знов весь мир здрігнеться від роспуки...
Тому душа моя ридає і квилить,
що встане день ясний, а з ним людської муки...

С. Черкасенко.

IV.

Заповіт Ярослава Мудрого.

I.

Умираючи, князь Ярослав
заповіт своїм дітям покинув,
щоб Україна-Русь, край наш
любий-святий,

у руках у синів не загинув.
В заповіті тому написав
Ярослав

коротеньке та мудреє слово:
„Ви любітеся, дітки мої,
та шануйте один ви другого;
та щоб згода між вами була,
вас бо ненька одна породила,
і тоді вас ніщо не злама,
й не здола вас ворожая сила.
Коли-ж буде незгода у вас,
то загинете ви, мої діти,
та загубите й край дорогий,
буде лихо він тяжке терпіти“.

II.

Поховали сини свого князя-
отця

та й Вкраїною правити стали;
але батьків святий заповіт
залишили вони, занедбали.

А Україна-Русь, наша мати
свята,

повилася у тугу та горе;
розплилося по ній князю-
вання нове,

мов хвилясте, неситеє море.
Брат на брата війною пішов,
сполучившись з чужою ор-
дою,

і заплакала Русь, застогна-
ла кругом,

полилася недоля рікою...

Не орач тоді в полі співав,
а на нивах круки закричали,
та крилату свою величезну
сімю

на обід на кривавий скликали.

І злітались, як хмари круки
та й довбали козацькі очі,
а вже решту сіроми—вовки
доїдали у темні ночі.

III.

оминули ті смутні часи,
 адмінами бігли одміни, —
 адмінилось усе, тільки той
 заповіт
 змінивсь аж до нашої
 днини.
 ми читаєм його, заучаєм
 його,
 нема і тепер у нас згоди,
 панують над нами давно
 одні, то другії народи.
 втягнулись ми щиро в ярмо,
 же щирійше не можна втя-
 гнутись:
 вже рідне, своє нам зро-
 билось чуже,
 чужого-ж ми стали горну-
 тись.
 безпечно нам в шкурі чужій,

ми забули, що єсть у нас
 мати,
 ще й без сорому кажем під
 час:
 „Україні-Русі вже не вста-
 ти!“

* * *

Правда, любі мої патріоти-
 брати,
 України-небоги синочки!
 Правда, сестри байдужні мої,
 удовиці старенької дочки!
 Нащо здався вам край до-
 рогий?
 За що вам свою неньку ко-
 хати?
 Ви зросли, живете — непо-
 трібна тепер
 вам убогая, рідная мати.

М. Кононенко.

Ігор Сіверський.¹⁾

1.

не гоже-ж то нам буде
 зовом давнім, брате,
 зовом трудних оповідок
 сню надпочати,
 сню тому Ігореві,²⁾
 ятослава сину,
 водив колись на бійку
 абрую дружину?
 й початись тії пісні,
 билина бає,
 не з думки, не з замислу
 Боян³⁾ співає.
 Боян той, як кому лиш

за пісню береться,
 то мислю по дереві
 так і розтечеться;
 і ганяє сірим вовком
 через гори, яри,
 і літає орлом сизим
 під самії хмари.
 Лиш бувало усобиці
 давні спогадає,
 десять соколів на стадо
 лебедів пускає;
 і которую лебідку
 сокіл дотикає,
 та лебідка попереду
 пісню і співає:

то старому Ярославу, ⁴⁾
 то тому Мстиславу, ⁵⁾
 що козожського Редедю
 зарівав на славу;
 або коли спогадає
 недавню годину,
 то й красному Романові, ⁶⁾
 Святослава сину.
 Не соколів на лебідок
 той Боян пускає,—
 то він пальці свої віщі
 на струни спускає;
 і на живі ті струни
 лиш пальці наскочуть,
 то вони вже самі славу
 князям і бренькочуть.
 Так почнемо-ж, собі брате,
 пісню ту співати
 від Володимира старого ⁷⁾
 до Ігоря того,
 що закріпив собі розум
 на буйній волі,
 що наострив своє серце
 відвагою в полі;
 а з відваги і дружину
 повів молодецьку
 за рідную землю руську
 в землю половецьку.

2.

Глянув Ігор проти сонця,
 сонце померкало
 і від нього ціле військо
 тьмою прикривало.
 А він каже до дружини:
 „Браття і дружино!
 Лучче ж нам потягим бути,
 ніж в полоні гинуть!
 А сядемо, милі браття,
 на бистрій коні,

подивимся, погуляєм
 по синьому Доні.
 Хочу з вами, русинами,
 військом молодецьким,
 копье своє приломити
 в полі половецькім.
 Хочу в полі половецькім
 голову зложити,
 або Дону великого
 шоломом попити“!

3.

Іржать коні за Сулою;
 в Києві весілля;
 трублять труби в Новім
 граді, ⁸⁾
 стяги край Путивля.
 Ігор тільки Всеволода ⁹⁾
 милого чекає...
 Аж Всеволод прибуває,
 брату промовляє:
 „Іден ти мій, брате-світе!
 Ідна моя слава!
 Та-ж обидва ми, Ігорю,
 сини Святослава!
 Сідлай, брате, свої коні,
 а мої готові,
 там у Курську осідлані
 стоять наготові.
 А мої Куряне жваві
 і свідомі діти:
 вони в мене під трубами
 змалечку повиті,
 кінцем копья годовані
 зросли у шоломі,
 путь-дорога їм відома,
 яри їм знакомі.
 У них луки натягнуті,
 а тули відкриті,
 у них шаблі ізострені

І кровлю змиті.
Самі скачуть серед поля,
як вовки кроваві,
шукаючи собі чести,
а князеві слави!"

С. Руданський.

4.

Ой, тоді князь Ігорь у золоте
стремено вступає,
по чистому полю конем ви-
гравас, —
сонце йому темрявою шлях
застилає...

Стогне нічка, стогне —
птиць розбуджає.

Звір у яру виє-завиває,
з високого дерева Див¹⁰⁾
проквіляє.

землі невідомій звістку за-
силає:

Волзі, Поморью й Посуллю,
Корсуневі й Суражеві,

І тобі, Тьмутороканське по-
бережжя.

Як те половці зачували, —
знялись, мов та галич: ма-
нівцями

летять біжать, до синього
Дону скакають,

опівночі гарбами скриплять-
завивають, —

сказав би: розпуджений та-
бун лебедів лігає...

А князь Ігорь до Дону своє
військо привертає,

хижеептаство над його
головами кружляє,

вовки сіроманці з яруг ви-
глядають,

орли чорнокрильці літають,
клекотом звіря на кістки
скликають,
а лисиці брешуть на щити
червоні...

О, руськая земле!
Вже ти ген ген за горою...
Темная нічка на землю
спала;

Ясная світ-зоря пропала;
Сивий туман поле покриває;
Соловейко заснув, не співає;
Тільки галячий клекіт устає
— суму додає:

а хоробрії русини
широкі поля червоними щи-
тами перегородили,
собі чести добуваючи,
а князеві слави шукаючи.

П. Мирний.

5.

Рано в п'ятницю русини
половців нагнали
і полки їх погані
прахом потоптали.

І розсипались стрілами
по вражому полю,
красних дівок половецьких
гнали у неволю.

Брали злото й паволоки,¹¹⁾
брали оксамити,

а лишкою мости собі
почали мостити.

І мостили по болотах
та по грузовинах
опанчами, кожухами
зрочам¹¹⁾ половчина.

А червоний стяг і гілку,¹²⁾
білую хоругву

і срібнее стружа—¹³⁾ дали
 Олегову внуку.
 І Олега гніздо храбре
 подрімати сіло;
 о, далеко-ж воно бідне
 в поле залетіло...
 Ніби воно й не родилось
 само для обижі
 ні соколу, ні кречету,
 ні звірині хижій;
 ні соколу ні кречету,
 ні орлову сину,
 ані тобі, чорний ворон,
 вражий Половчину!
 А Ізак уже сірим вовком
 вибігає з дому.
 Кончак¹⁴⁾ йому сліди править
 к великому Дону.
 На другий день дуже рано
 руські поглядають,
 аж криваві в небі зорі
 світ оповідають.
 Чорна туча іде з моря
 і закрити хоче
 штирі сонця; ¹⁵⁾ а по ній
 блискавка михкоче.
 Бути, бути сього ранку
 великому грому,
 і дощеві йти стрілами
 з великого Дону!
 Тут-то копьям приломатись,
 копьям молодецьким,
 тут-то шаблям потріщати
 в шоломи половецькі, ¹⁶⁾
 на сій річці, на Каялі,
 в великого Дону!...
 О, руськая земле, земле,
 вертайся до-дому!...
 Ото й вітер, внук Стрибо-
 га, ¹⁷⁾

замахав крилами
 і на руське військо з моря
 повіяв стрілами.
 І движить земля і стогне,
 ріки течуть мутно,
 порох поле покриває,
 стяги мають смутно.
 Ідуть з Дону, ідуть з моря
 половецькі сили,
 зі всіх сторін Всеволода
 полки обступили.
 І бісові діти криком
 поле згородили,
 а червоними щитами
 руські згородили.
 Закричали половецане,
 заіржали коні...
 А ти, Туре-Всеволоде,
 стоїш на бороні! ¹⁸⁾
 Ти на військо половецьке
 прискаєш стрілами,
 ти гремиш об їх шоломи
 стальними мечами.
 Куди скочиш, де посвітиш
 шоломом блискучим,
 там голови половецькі
 валяться на кучі.
 І шоломи оварській
 щербаті валились,
 бо у тебе, Всеволоде,
 стріли закалились...
 Та якій-ж йому, браття,
 дорогій рани!
 Він забув життя і рани,
 Чернігів коханий;
 забув звичай і обичай
 і столицю ясну,
 і княгиню свою милу—
 Глібовну прекрасну.

6.

Були віки Троянові, ¹⁹⁾
 літа Ярослава ²⁰⁾
 були бійки і Олега, ²¹⁾
 сина Святослава,
 що мечем бувало тільки
 громи висікає,
 та по цілій землі руській
 стріли розсіває;
 Що бувало в Тьмуторкані
 в стремено ступає,
 а Із'яслав ²²⁾ у Києві
 брязкіт зачуває;
 А Владимир Всеволодів, ²³⁾
 хоч сам не без духа,
 у Чернигові що ранку
 затикає вуха.
 О, Олега Гориславця ²⁴⁾
 війни памятались:
 годі землі в усобицях
 росли й засівались,
 і життя Дай-Бога внука ²⁵⁾
 в крамолах ²⁶⁾ губилось,
 а з-за князів і їх людям
 віку вкоротилось.
 Тоді рідко в землі руській
 орачі співали,
 а частіше коло трупів
 вбрани кричали,
 та ще галич лепетала
 та збирала діти,
 коли з ними на поживу
 хтіла полетіти.
 Так-то, люде! Були бійки,
 були в нас і смути,
 та такої, як се була,—
 такої не чути!

С. Руданський.

7.

З-перед-світа до вечора
 а з вечора до досвіта
 летить стріла каленая,
 брязчить шабля о шоломи,
 трощить списи гартовані
 в степу, в незнаємому полі,
 серед землі Половецької.
 Земля чорна копитами
 поорана, поритая;
 кістьми земля засіяна,
 а кровію попитая.
 І журба-туга на тім полі
 зійшла для Руської землі.
 Що гомонить отам, зичить
 у-досвіта? То повертає
 той Ігор військо на пригоду
 тому буй-туру Всеволоду.
 І бились день,
 і другий билися,
 та коло полудня на третій
 поникли Ігореві стязі.
 Отак на березі Қаяпи
 брати різнилися, бо не стало
 крови-вина! Допирували
 хоробрі Русичі той пир,
 сватів упоїли,
 а самі простяглися
 за землю руськую. Хилилась
 і слалась плачучи трава,
 високі гнулися дерева,
 до-долу гнулися, журились.

Т. Шевченко.

8.

Смутні стали од печалі
 городові стіни;
 приунили й затужили
 веселі країни.

А грозному Святославу
сон приснився дивний.
„От, на горах у Києві,
на ліжку тесовім,
цю ніч, каже, мене чорним
вкривали покровом;
вино синє з отрутою
мені наливали;
і тулами порожніми
половців поганих
буйний жемчуг н сипали,
і мене ласкали.

А в теремі златоверхім
сволока не стало⁴.
Одгадали сон бояре
і князеві кажуть:
„Уже туга полонила
твої думи, княже!
То соколи наші ясні
крильям стрепенули,
і з престола золотого
в поле полинули,
щоб ізнов Тьмутороканя
славного добитися,
або великого того Дону
шоломом напиться.
І вже шаблями підікли
крилля соколині,
а соколів запутали
в залізні путини.
Було-ж темно на третій день:
і два сонця ясні,
і два стовпи червоні
примеркли й погасли;
і два місяці із ними,
молоді обое—
то-ж Владимир з Святосла-
вом—
заволоклись тьмою
і у синьому у морі

вони потонули;
і велике буйство знову
ханові вернули.
Вже-ж на річці на Каялі
тьма світ заступила:
і по Русі простяглася
половецька сила:
як гніздо свиріпих пардів,
вона розійшлася.
і хула на нашу славу
уже понеслася;
загреміла зла неволя
на вольчюю волю,
і вже Див той ненависний
кинувся до долу.
От над синім морем стали
готські дівчата
руським золотом дзвеніти
і пісні співати.
Хвалять Бусову²⁷⁾ годину
і мечь Шарукана...²⁸⁾
А тут уже ніякої
радості нема нам²⁹⁾!

9.

І князь виронив крізь сльози
слова золоті:
„О, Ігорю й Всеволоде,
сини молоді!
Рано землю Половецьку
стали руйнувати,
і мечами там своїми
слави добувати;
та не з честью, мої діти,
ви там воювали,
бо не з честью кров погану
ви там проливали!
Ви в булати закували
серця ваші смілі,
і в великому завзятті

добре закалили;
та що-ж це ви моїй срібній
сдині зробили*!

М. Максимович.

А ти, княже Всеволоде! ²⁹⁾
Прихильного кинув?

Чи не міг-би те здалека
кислю прилетіти,
отня стола золотого
спасти, поглядіти?

Таже веслами ти можеш
Волгу розкропити,
таже шоломом ти можеш
весь Дон перелити!

Як-би ти був,—одставили-б
полевці погані,
була-б чага ³⁰⁾ по ногаті,
кощій по різані. ³¹⁾

А ви, Руриче й Давиде! ³²⁾
Правнуки орлові!

Чи-ж не ваші то шоломи
плавали по крові?

Чи-ж не ваша то дружина
літає по волі,
як ті тури поранені
на чужою полі!

Вступіть, пани господарі,
в золотее стремя

за обижу полевецьку,
за лихее время,

і за рідну землю руську,
за Ігоря рани,

за буйного Святославця
grimніть на поганях!

Ти, Галицький Осьмомисле,
княже Ярослав! ³³⁾

На золотім столі своїм
ти сидиш у славі;

підпер горі угорськії

железними полками,
заступив путь Королеві, ³⁴⁾
звів Дунайські брами;
твоя грізьба пролетіла
помежи землями!

Ти Київу відмикаєш
золотіі брами;

з отня стола золотого
острими стрілами

ти стріляєш і салтанів
десь там за морями.

Стріляй, княже Ярославе,
Кончака лихого,

половчина поганого,
кощія старого,

за рідную землю руську,
за Ігоря рани,

за буйного Святославця,
стріляй його, пане!

А ти, княже, буй Романе,
і ти Местиславе! ³⁵⁾

У вас розум, храбра думка
заносить до слави,

і по славу, по кроваву,
ви ходите сміло

і високо ви плинете
в буести на діло,

як той сокіл, що в повітрі
крила розширяє,

коли птицю в своїм буйстві
замогти бажає.

Князі, князі! Вже Ігорю
сонце світ закрило

і дерево небологом
листя обронило,

і по Рсі і Сулі стали
городи ділити,

а храброго вже Ігоря
полку нескресити...

Вас Дон, князі, зве до себе,

кличе, щоб летіли
і храбрії Ольговичі
на бійку поспіли.
О Інгварю, Всеволоде,
ви руськая слава!
і всі три ви шестокрильці
гнізда Местислава!
Загородіть, князі, поле
кріпкими щитами,
зачиніть ворота полю
остріми стрілами,
і за рідну землю руську,
за Ігоря рани,
за буйного Святославця
вийдіть на поганих!

С. Руданський.

10.

В Путивлі гряді вранці рано
співає плаче Ярославна,
як та зозуленька кує,
словами жалю додає:

„Полечу, каже, зигзицею,³⁵⁾
тією чайкою-вдовицею,
та по над Доном полечу,
рукав бобровий омочу
в ріці Каялі, а на тілі,
на княжім білім помарнілім
омию кров суху, отру
глибокі тяжкі рани.“

І квилить плаче Ярославна
в Путивлі рано на валу:

„Вітрило, вітре мій єдиний,
легкий, крилатий господине!
На-що на дужому крилі
на вої любії мої,

на князя, ладо моє миле,
ти ханові меташ стріли?
Не мало неба і землі,
і моря синього? На морі

гойдай насади-кораблі!
А ти, прелютій... Горе, горе,
Моє веселіє украв,
в степу на тирсі розібгає!
Сумує, квилить, плаче рано
в Путивлі гряді Ярославна,
і каже: „Дужий і старий,
широкий Дніпре, не малий!
Пробив-еси високі скали,
текучи в землю половчана,
носив еси на байдаках
на половчан, на Кобяка
дружину твою Святославлю.
О, мій Словутицю преслава-
ний!

Моє ти ладо принеси,
щоб я постіль весела слала,
у море сліз не посидала,—
сльозами моря не долить!
І плаче, плаче Ярославна
в Путивлі на валу, на брані
(святее сонечко зійшло)
і каже: „Сонце пресвятее!
На землю радість принесло
і людям і землі—моєї
туги—нудьги не розвело.
Святий, огнений господине!
Спалив еси луги, степи,
спалив і князя і дружину,
спали мене на самоті!
Або не грій і не світи!..
Загинув ладо—я загину!“

Т. Шевченко.

11.

Ой, о півночі синє море
грало,
на чистее поле туман на-
лягає:

То сам Господь Ігореві шлях направляє
з землі половецької
на землю руську,
до батьківського золотого престолу вертає.
Вечірня зоря потухає,—
Ігор ні спить, ні дримає,
від великого Дону до малого Дінця думкою шлях виміряє.
Опівночі його коник грає,
Овлур³⁷⁾ за річкою посвистом вістку даває:
„Годі, князю, лежать да дримати,—
час нам, пора, з неволі втікати!“
Ой загула від того посвисту земля,
зашуміла в полі зелена трава:
Половецькі шатра захитались...
Недурно князь Ігор з Овлуром змовлялись!
Ігорь очеретом, як горностаї той скакає,
Гоголем білим на чисту воду випливає,—
на баского коня сідає,
сірим вовком до Дінцевого луку ганяє,
серед туману соколом грає,
сірих гусей, білих лебедок на поживу собі побиває.
Коли Ігор соколом літає,
тоді Овлур вовчиком ганяє,
холодну росу збиває,—
вже під ними баські коні та й попроставали.
Донець-річка тихо грає,
до Ігоря словами промовляє:
„Князю,—каже,—князю Ігоре!
Добре ти дбаєш,
що з неволі утікаєш,
Кончакові завлаєш досади,
руській землі жадаєш відради!“
А Ігор до Донця повертає
і словами промовляє:
„Донче,—каже,—Донче!
Велика тобі, превелика дяка,
що на своїх хвилях мене колихав,
зелену траву підстилав,
свої срібні береги розвертав,
сивими туманами укривав,

теплим холодком зелених дерев зодягав,
гоголем по воді ганяв,
чайкою поверх хвилі грав,
малим-невеличким чірям по вітрові мчав"...

Ой-то не сороки скрекотали:

То Ізак та Кончак на слід Ігорів напали.

Тоді ворони не грали,

галки мовчали,

сороки не скрекотали —

по лозах ховалися—повтікали...

Одні тільки дятли стукотали—

шлях до річки казали,

а соловейки на зорі веселими піснями світ привітали...

Тоді Ізак Кончакові промовляє:

„Коли сокіл на гніздо злітає,
устрелимо соколенка ¹⁸⁾ своїми золотими стрілами!“

А Кончак на те відмовляє:

„Коли сокіл на гніздо полине,—
хай спутає соколенка красная дівчина!“

А Ізак знову Кончакові каже:

„Як що його дівчина ураже,—

То ні соколенка нам не мати,

ні дівчини в вічі не видати,—

тоді й малі птиці в полі Половецькім почнуть нас побивати!“

II. Мирний.

12.

А пішло-ж ходюче слово
старого Бояна:

„Тяжко тобі, і голово,
без плечей стояти,
але гірко й тобі, тілу,
голови не мати!“

І як справді тілу важко
без голови бути,
то так важко й землі руській
без Ігора бути.

Сонце світиться на небі,
небо освітілось,

а князь Ігор в землі руській,

і все звеселилось.
І дівчата на Дунаї
співають, і в'ються
їх голоси через море,
до Київна ллються.
Ігор іде Боричевом ³⁹⁾
у Київ на прощу,
до святої Матер-Божі
в церкву Пирогощу. ⁴⁰⁾
Поклонився, помолився
і сів на посаді,
і городи всі веселі,
і сторони раді!

Колись-то ми князям ста-
рим

співали, мій брате,
а потому і молодим
прийшлось заспівати!
Слава-ж Ігорю, Всеволоду,
синам Святослава,
Владимиру Ігоричу
і дружині слава!

Здорові-ж ви, князі, будьте,
здорова, дружино,
що боретесь за хрестянів,
що погані гинуть!
Нехай гинуть погані,
як у воду камінь!
За то буде князям слава,
а дружині—амінь.

С. Руданський.

1) Переклад стародавньої пісні „Слово о плъку Игоревѣ“, зложеної 1187 року з приводу нещасливого походу Ігоря, Новгород-Сіверського князя, і трьох інших князів на половців.

2) Ігор Святославович, внук Олега, праправнук Ярослава Мудрого.

3) Боян—славний співак, який жив при дворі князя і складав пісні князям.

4) Ярославу Мудрому, сину Володимира Святого.

5) Мстиславу Тмутороканському, брату Ярослава Мудрого; на поединкові вбив касожського князя Редедю.

6) Двоюродний брат Олега, діда Ігорєвого.

7) Володимира Святого.

8) Новгород Сіверський—столиця Ігоря.

9) Всеволод Святославич—менший брат Ігоря, князь Курський і Трубченський.

10) Або Диво. Якась мифична тварина, предвіщає своїм криком нещастя.

11) Паволоки, зрочка (старі слова)—дорогі тканини.

12) Прапор з поченленою на нього кімською волосінню, бунчук.

13) Стружа (ст. сл.)—деревако од прапора.

14) Гзак і Кончак—половецькі хани.

15) Чотирі князі Ігорєвої дружини: сам Ігор, його брат Всеволод, син Володимир Путивльський і племенник Святослав Ольгович Рильський.

16) Каяла—річка; вливається в Дон; тепер—Кагальник.

17) Бог вітрів.

18) Боронь (ст. сл.)—брань, бійка.

19) Мифичні, доісторичні часи.

20) Ярослава Мудрого.

21) Олег Святославович—дід Ігоря.

22) Із'яслав I, син Ярослава Мудрого.

23) Володимир Мономах.

24) Автор так прозиває Олега за те, що він жив в незгоді з другими князями.

25) Дай—Бог, або Даж—Бог, один з найголовніших славянських богів, бог сонця, бог життя; внуки Дай-Бога—люде.

26) В війнах, в суперечках.

27) 28) Половецькі хани.

29) Всеволод Юрійович—великий князь Володимирський (на Клязьмі).

30) Старе слово: бранка, невільниця.

31) Ногата і різана—старі дрібні гроші.

32) Сини Ростислава, внуки Мстислава Великого.

33) Князь Галицький, відомий своєю силою та мудрістю.

34) Королю Угорському.

35) Князі Володимирський (на Волині) та Луцький, внуки Володимира Мономаха.

36) Зозулею.

37) Поповчин, який допоміг Ігорю утікти.

38) Володимира, Ігоревого сина, який теж потрапив у полон, а потім одружився з половецькою князівною.

39) Боричевом колись називався спуск з старого Києва на перевіз через Дніпро.

40) Церква з образом Матері Божої, якого привіз з Царгороду купець Пирогоща.

В чому причина невдачі Ігоря?

Хто і якими засобами зміг би запобігти лихові всієї землі?

Якою виведена природа в поемі?

Тема. Картина давнього життя наших прадідів по поемі.

Розрита Могила.

Світе тихий, краю милий,
моя Україно!
За що тебе сплюндрували,
за-що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
звичаю не вчила?
— „Молилась я, турбувалась,
день і ніч не спала,
своїх діток доглядала,
звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
мої добрі діти,—
панувала і я колись
на широких світі:
панувала... О, Богдане,

нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
на свою Вкраїну,
що колишучи співала
про свою недолю,
що співаючи ридала,
що виглядала волю!...
Ой, Богдане, Богданочку!
Як-би була знала—
У колиці-б придушила,
під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, Німоті;
сини мої на чужині,
на чужій роботі,
Дніпро, брат мій, висихає,
мене покидає,

І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкоп'є,
не своє шукає;
а тим часом перевертні
нехай підростають,
та допоможуть москалеві
господарювати,
та з матері полатану
сорочку знімати!
Поспішайте-ж, недолюдки,
Матір катувати"!

На четверо розкопана
розрита могила...
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
старі батьки?
— Ех, як би то,
як-би то знайшли те, що
там схоронили,—
не плакали-б діти, мати не
журилась...

Т. Шевченко.

Іван Підкова.

I.

Було колись—в Україні
ревіли гармати;
було колись—Запорожці
вміли панувати!
Панували, добували
і славу і волю,—
минулося: осталися
могили по полю!
Високі ті могили,
де лягло спочити
козацьке біле тіло,
в китайку повите.
Високі ті могили
чорніють, як гори,
та про волю нишком в полі
з вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини,
з вітром розмовляє,
а внук косу несе в росу,
за ними співає.
Було колись—в Україні
лихо танцювало,
журба в шинку мед-горілку

поставцем кружала.
Було колись добре жити
на тій Україні...
А згадаймо! може серце
хоч трохи спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману
небо, сонце криє;
Сине море звірюкою
то стогне, то вие,
Дніпра гирло затопило.
„А ну-те, хлопята,
на байдаки! Море грає,—
ходім погуляти“!
Висипали запорожці,—
Лиман човни вкрили.
„Грай-же, море!“—заспівали,
запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
того тільки й треба.—

пливуть собі та співають:
рибалка літає,
а попереду отаман
веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
гасне люлька в роті
поглядає сюди-туди,
де-то быть роботі?
Закрутивши чорні уси,
за ухо чуприну,
підняв шапку—човни стали.
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,

панове-молодці,
а у Царьград, до султана
поїдемо в гості“!
—„Добре, батьку отамане“!
Кругом заревіло.
„Спасибі вам“!
Надів шапку.
Знову закипіло
сине море. Вздовж байдака
знову похожає
пан отаман, та на хвилю
мовчки поглядає.
Т. Шевченко.

Про Байду.

В Царіграді на риночку
та пьє Байда мед-горілочку:
Ой пьє Байда та не день не
два,
не одну нічку, тай не го-
диночку;
Ой пьє Байда, тай кивається,
тай на свого джуру погля-
дається:
—„Ой джуро мій молоде-
сенький!
Та чи будеш мені вірне-
сенький?“
Царь турецький к нему при-
силає,
Байду к собі підмовляє:
„—Ой ти Байдо, та слав-
несенький!
Будь мені лицарь та вірне-
сенький,
візьми в мене та царівноч-
ку,
будеш паном на всю Укра-
їночку!“

„Твоя, царю, віра проклятая,
твоя царівночка паганая“.
Ой крикнув царь на сво-
гайдуки:
—„Візьміть Байду добре в
руки,
на гак ребром зачепіте!“
Ой висить Байда тай, не
день не два,
не одну нічку тай не годи-
ночку;
Ой висить Байда, тай гадає,
та на свого джуру поглядає,
та на свого джуру молодого
і на свого коня вороного.
—„Ой джуро-ж мій моло-
десенький!
Подай мені лучок та туге-
сенький,
подай мені тугий лучок
і стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки,
хочу я вбити для його дочки.
Де я мірю, там я вцілю,

де я важу, там я вражу." Ой як стрілив, царя вцілив, а царицю в потилицю, його доньку в головоньку. — „От то-ж тобі, царю, за Байдину кару! Було тобі знати,

як Байду карати: Було Байді голову ізтяти, його тіло поховати, вороним конем іздити, хлопця собі зголубити"...

Нар. дума.

Б а й д а.

*(Історична поема).

I.

До великої покари,
на распутті при дорозі,
судять Байду яничари
в Золотім Галатськім Розі.
Суд скінчився.—Хлопці, гай-
да,—
мовив сам султан турецький:
Люту смерть хай прийме
Байда,
князь - отаман Вишневець-
кий.

Та й скатуйте розбишаку,
щоб почула і забула
Україна з переляку
і дорогу до Стамбула.
Хай почув вся отара
гайдамаків запоріжських,
що чекає й їх та кара
на плацах золоторіжських!
„Смерть йому“!—кати гук-
нули.

Змовчав Байда перед горем,
тільки искри промайнули
в грізнім погляді, суворім...
Тут взяли його наскоком
яничари злістні й грізні

й почепили правим боком
та на гак товстий залізний.

II.

Гей, не гнись, могутня
спино,
не зломись, мое ребро!
Ти прощай, прощай, Укра-
їно,
ти прощай, старий Дніпро!
Хай-же турок не вчуває,
як терплю я муки й глум...
І старий козак співає,
розганяє біль і сум,
оддає він Богу дяку,
що досяг цього вінця,
що не знав ніколи ляку
за Україну до кінця.
Тут до нього кат нагнувся,
щоб надати більше мук,
Байда хутко тріпонувся
і вхопив од турка лук,
і тремтячими руками
у султана наудалу
по-над злістними катами
він пустив свою стрілу.
Та пропав задармо замах,
бо в очах маріла мла

і в руках кривавих плямах
посковзнулася стріла!
Через три дні він скінчився,
як дійшов до серця крюк,
та терплячим залишився
аж до смерти серед мук.

А як турки прибірали
в яму з крюку мертвяка,—
в ту сторінку позирали,
що вродила козака.

Г. Чупринка.

Плач невольників.

У святу неділю не сизі орли заклекотали,
як то бідні невольники у тяжкій неволі заплакали,
у гору руки підіймали, кайданами забряжчали;
Господа милосердного прохали та благали:

„Подай нам Господи, з неба дрібен дощик,
а знизу буйний вітер!

Хочай-би чи не встала на Чорному морі бистрая хвиля;
Хочай-би чи не повиривала якорів з турецької каторги!
Да вже ся нам турецька-басурманська каторга надоїла:

Кайдани-залізо ноги повривало,
Біле тіло козацьке-молодецьке коло жовтої кости пош-
мугляло!“

Паша турецький, бусурманський,
недовірок християнський
по ринку він похожав,
він сам добре теє зачував:

На слуги свої, на турки-яничари зо-зла гукав;
„Кажу я вам, турки-яничари, добре ви дбайте,
із ряду до ряду захожайте,

по три пучки тернини і червоної таволги набірайте,
бідного невольника по тричі в однім місці затайняйте!“

То ті слуги, турки-яничари, добре дбали,
із ряду до ряду захожали,

по три пучки тернини і червоної таволги у руки набірали,
по тричі в однім місці бідного невольника затайнали;
Гіло біле козацьке-молодецьке коло жовтої кості обри-
вали,

кров християнську неповинно проливали.

Стали бідні невольники на собі кров християнську за-
бачати,

Стали землю турецьку, віру бусурманську клясти-проклинати:

„Ти, земле турецька, віро бусурманська,
ти, розлуко християнська!

Не одного ти розлучила з отцем-матірью,
або брата з сестрою,
або мужа з вірною жоною!

Визволь, Господи, всіх бідних невольників
з тяжкої неволі турецької,
з каторги бусурманської

на тихі води,
на ясні зорі,
у край веселий,
у мир хрещений,
в городи християнські!

Даруй, Боже, милости вашій
і всьому войску запорожському
на многая літа!“

Народня дума.

Невольник.

Ще на Україні веселій
і вольній пишались села
тоді, як праведно жили
старий козак і діток двоє;

Ще за Гетьманщини старої
давно се діялось колись.

Так, коло полудня, в неді-
лю,

та на Зелених ще й Свят-
ках,

під хатою в сорочці білій
сидів, з бандурою в руках,
старий козак.

— „І так, і сяк!“

Старий міркує, розмовляє:
„і треба-б—каже—й тро-
хи шкода!

А треба буде: два-три года

нехай по світу погуляє
та сам своєї пошукає,
як я шукав колись... Яри-
но!

А де Степан? — „А он під
тином,

неначе вкопаний стоїть!“

— „А я й не бачу! А ідїть
лишень сюди, та ідїть обов...

А ну-те, діти, отакої!“

І вшкварив по струнах.

Старий грає, а Ярина
з Степаном танцює;

Старий грає, примовляє,
ногами тупцює;

„Як-би міні лиха та лиха,
як-би міні свекрівонька ти-
ха!

Ой гоп, чики-чики!
Та червоні черевики,
та троїсті музики,—
од віка до віка
я любила-б чоловіка!
„Ой гоп, заходивсь,
зробив хату, оженивсь,
і піч затопив,
і вечерять наварив.“—
—А ну-те, діти, отакої!
І старий піднявся;
Як ударить, як ушкварить,
аж у боки взявся!
„Чи так, чи не так,
уродив постернак,

а петрушку
криши в юшку—

буде смак, буде смак!
Ой так—таки так,
оженився козак,

кинув хату
і кімнату,

та й потяг у байрак.“
—„Ні, не та вже, підтоп-
талась

стара моя сила;
Утомився. А все це ви
так розворушили.
О, бодай вас! Що-то літа!
Ні вже, не до-ладу...
Минулося! Іди лишень
полуднувать лагодь;
гуляючи, як той казав,
шматок хліба ззісти.
Іди-ж. доню!—А ти, сину,
послухаеш вісти.
Сідай лишень!

Як убили
твого батька Йвана

в Шляхетчині, то ти ще
був
маленьким, Степане,
ще й не лазив.“ — „То я
не син?

Я чужий вам, тату?!“—
— „Та не чужий! Стривай
лишень!

От умерла й мати
таки твоя, а я й кажу
покійній Марині,
моїй жінці: „А що—кажу—
возьмім за дитину—
тебе б то це...“—„Добре“
—каже

покойна Марина,—
„чому не взять?“—Взяли
тебе

ми та й спарували
з Яриночкою до-купи...
А тепер осталось
ось що робить: та на літі,
і Ярина зріє;
треба буде людей шукать
та що-небудь діять.
Як ти скажеш? — „Я не
знаю...

Бо я думав... тее“...
—„Що Ярина сестра тобі?
А воно—не тее:
воно просто: любітеся,
та й з Богом до шлюбу!
А поки що, треба буде
і на чужі люде
подивитись, як там живуть:
Чи орють,
чи не на ораному сіють,
і просто жнуть,
і не молоченее віють,
та як і мелють і ідять.“ —

есе треба знать.
Також як, друже: треба влюде
на рік, на два піти
у наймити;
тоді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,
то той не вмітиме й пожити.
А ти як думаєш, небоже?...
Не думай! Коли хочеш знать,
де лучче лихом торгувать,
йти в Січ. Як Бог поможе,
там наїсися всіх хлібів,—
я їх чимало попоїв,—
і досі нудно, як згадаю!
Коли здобудеш—принесеш,
а коли згубиш—поживеш
мое добро! Та хоч звичаю
козацького наберешся
та побачиш світа,—
не такого, як у бурсі,
а живі мислите,
з товариством прочитаєш,
та по-молодечій
будеш Богу молитися,
а не по чернечій
харамаркать. Отак, сину;
помолившись Богу,
осідлаєм буланого,
та й гайда в дорогу!
Ходім лишень полудновать.
Чи ти вже, Ярино,
змайструвала нам що-не-
будь?

Отаке то, сину!...”

—„Уже, таточку!“ озвалась
із хати Ярина.

II.

Не їсться, не п'ється, і
серце не б'ється,

і очі не бачать, не чуть
голови,
неначе немає, ніби нежи-
вий,—
замість шматка хліба, за
кўхоль береться.
Дивиться Ярина та нишком
сміється:
—„Що се йому стало? Ні
їсти ні пити,
нічого не хоче! Чи не за-
недужав?—
Братіку Степане, що в тебе
болить?“
Ярина питає. Старому бай-
дуже,
ніби-то й не чує. — „Чи
жать, чи не жать,
а сіяти треба!“ старий про-
мововляє,
ніби-то до себе. „А ну-мо
вставать!
До вечерні, може, ще по-
шкандибаю.
А ти, Степане, ляжеш спать,
бо завтра рано треба встать
та коня сідлать“.
—„Степаночку, голубчику!
Чого се ти плачеш? ●
Усміхнися, подивись!
Хіба ти не бачиш,
що й я плачу? Розсердився,
Бог знає на кого,
та й зо мною не говорить,
утечу, ей-Богу,
та й сховаюсь у бур'яні...
Скажи-бо, Степане!
Може, й справді нездужаєш?
Я зілля достану,

я побіжу за бабою.
Може, це з пристріту?"
— „Ні, Ярино, моє серце,
мій рожевий квіте!...
Я не брэг тобі, Ярино!
Я завтра покину
тебе й батька,—на чужині
де-небудь загину;
а ти мене й не згадаєш,
забудеш, Ярино,
свого брата!“ — „Схаменися!
Їй-Богу, з пристріту!
Я не сестра? Хто-ж оце я?
О, Боже, мій світе!
Що тут діять? Батька нема,
а він занедужав,
та ще й умре. О, Боже мій!
А йому й байдуже,—
мов сміється. Степаночку!
Хіба ти не знаєш,
що без тебе і таточка
і мене не стане?“ —
— „Ні, Ярино, я не кину,
а тільки поїду
недалеко. А на той рік
я до вас приїду
з старостами, за тобою
та за рушниками.
Чи подаєш?“ — „Та цур тобі
з тими старостами!
Ще й жартує...“ — „Не жар-
тую.—
їй-Богу, Ярино,
не жартую!“ — „То це й
справді!
Ти завтра покинеш
мене й батька? Не жар-
туєш?
Скажи-бо, Степане!
Хіба й справді не сестра я?“

— „Ні, моє кохання,
моє серце!“ — „Боже-ж ти
мій!

Чому я не знала?
Була-б тебе не любила
і не цілувала...
Ой-ой, сором! Геть од мене!
Пусти мене! Бачиш,
який добрий! Та пусти-бо!
Їй-Богу, заплачу"...
І заплакала Ярина,
як тая дитина,
і крізь сльози промовляла:
„Покине! покине!“
Як той явір над водою,
Степан похилився;
щирі сльози козацької
в серці запеклися,
мов у пеклі. А Ярина
то замовкне, подивиться,
і знов заголосить.
Не чулися, як смерклося!
І сестру і брата,
ніби скованих до-купи,
застав батько в хаті.

І світ настав, а Ярині
не спиться, ридає...
Уже Степан із криниці
коня напуває;
й вона з відрами побігла,
ніби за водою
до криниці. А тим часом
запорожську зброю
старий виніс із комори;
дивиться, радіє,
приміряє, ніби знову
старий молодіє,
та й заплакав.— „Зброе моя,
зброе золотая!
Літа мої молодії,

сило молодая!
Послужи моя ти зброє,
молодій ще силі,
послужи йому так щиро,
як міні служила!"

Вернулися од криниці.

І Степан сідає
коня, свого товариша,
й жупан одягає;
а Ярина дає зброю,
на порозі стоя;
Степан її надіває,
та плачуть обоє.
І шабляка, мов гадюка,
й ратище-дрючина,
й самопал семипяденний
повис за плечима.

Аж зомпіла, як узріла;
І старий заплакав,
як побачив на коневі
такого юнака.

Веде коня за поводи
та плаче Ярина;
старий батько іде рядом,
научає сина,
як у війську пробувати,
старших шанувати,
товариство поважати,
в табор не ховатись.

— „Нехай тебе Бог заступить!"

Як за селом стали,
сказав батько, — та всі троє
разом заридали.

Степан гукнув, і курява
шляхом піднялася.

— „Не барися, мій синочку!
Швидче повертайся!"
Сказав старий. А Ярина,
мов тая ялина

при долині, похилилась.
Мовчала Ярина,
тільки сльози утирає,
на шлях поглядає;
із куряви щось вигляне
і знов пропадає:
ніби шапка, через поле
котиться, чорніє,
пропадає, мошечкою
тільки-тільки мріє, —
та й пропало. Довго-довго
стояла Ярина
та дивилась, чи не вирне
знову комашина
із куряви. Не вирнула, —
пропала. І знову
заплакала Яриночка
та й пішла до-дому.

III.

Минають дні, минає літо,
настала осінь — шелестить
пожовкле листя. Мов уби-

тий,

старий під хатою сидить.
Дочка нездужає Ярина,
його єдина дитина
покинуть хоче! З ким до-

жить,

добити віку-вікового?
Згадав Степана молодого,
згадав свої благі літа, —
згадав, та й заплакав
багатий сивий сирота:

— „В Твоїх руках все на
світі,

твоя всюди воля!
Нехай буде так, як хочеш, —
така моя доля!" —
Старий вимовив, і нишком

Богу помолився,
та й пішов собі з-під хати
в садок походити.

І барвінком, і рутою,
і рястом квічає
весна землю, мов дівчину
в зеленому гаї;
і сонечко серед неба
опинилось—стало,
мов жених той молодую,
землю оглядало.
І Ярина вийшла з хати
на світ божий глянуть,—
ледве вийшла; усміхнеться,
то піде, то стане,
розглядає, дивується,
та любо, та тихо,
ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
в самім серці ворухнулось
і світ запалило.
Як билина підкошена,
Ярина схилилась;
як з квіточки роса в-ранці,
сльози полилися.
Старий батько коло неї,
як дуб, похилився.

Одужала Яриночка.
Ідуть люде в Київ
та в Почаїв помолитись,
і вона йде з ними.
У Києві великому
всіх святих благала:
у Межигорського Спаса
тричі причащалась;
у Почаєві святому
ридала-милилась,
щоб Степан той. доля тая
їй хоча приснилась.
Не приснилась!.. Вернулася.

Знову забіліла
зіма біла. За зімою
знов зазеленіла
весна божа. Вийшла з хати
на світ дивуватись
Яриночка, та не Бога
святого благати,
а нищечком у ворожки
про його спитати.

І ворожка ворожила,
пристріт замовляла,
талан-долю та весілля
з воску виливала.
— „Он бачиш, кінь осідланий
... тупає ногою
під козаком? А он-де йде
дідусь з бородою
аж до колін. Ото гроші!
Як-би догадався
козак отой злякать діда...
Злякав!—та й сховався
за могилу, лічить гроші...
А он знову шляхом
козак іде, ніби старець,—
то, бач, ради страху,
щоб Ляхи або Татари
часом не спіткали.“
І радесенька Ярина
до-дому верталась.

IV.

Уж третій і четвертий
і пятий минає—
не малий рік, а Степана
немає, немає!
І стежечка-доріжечка,
яром та горою
утоптана до ворожки,
поросла травою.
Нема його! У черниці

косу розплітає
безталанна; коло неї
падає, благає
старий батько,— хоч літечко,
хоч Петра діджати,
хоч Зеленої неділі...

Діждались, і хату
уквіччали гарнесенько,
і в сорочках білих
невеселі, мов сироти,
під хатою сіли.
Сидять собі та сумують;
слухають: щось грає,
мов на кобзі на вулиці,
і ніби співає...

Д У М А.

„У неділю вранці-рано
сине море грало;
товариство кошового
на раді прохало:
„Благослови, отамане,
байдаки спускати,
та за Тендер погуляти.
турка пошукати“.
Чайки й байдаки спускали,
гарматами рештували,
з Дніпрового гирла широ-
кого випливали,
серед ночі темної,
на морі синьому,
за островом Тендером по-
топали,
пропадали...
Один потопає,
другий виринає,
козацтву-товариству із си-
ньої хвилі рукою махає
і зично гукає:

„Нехай вам, панове това-
риство, Бог допомагає!“
і в синій хвилі потопає,
пропадає.

Тільки три чайки, слава
Богу,

отамана курінного,
сироти Степана молодого,
сине море не втопило,
а в турецьку землю ага-
рянську

без кормиг прибило.
Тоді сироту Степана,
козака лейстрового,
отамана молодого,
турки-яничари ловили,
з гармати гримали,
в кайдани кували,
втяжкую неволю завдавали...
Ой, Спасе наш Межигор-
ський.

чудотворний Спасе,
і лютому ворогові
не допусти впасти
в турецькую землю, в тяж-
кую неволю!

Там кайдани по три пуда,
отаманам—по чотири...
І світа божого не бачать,
не знають.

під землею камінь ламають,
без сповіді святої умірають,
як собаки здихають,
пропадають.

І згадав сирота Степан в
неволі

свою далеку Україну,
нерідного батька старого,
і коника вороного,
і нерідную сестру Ярину...

плаче, ридає,
до Бога руки здіймає,
кайдани ламає,
утікає на вольную волю...
Уже на третьому полі
турки-яничари догнали,
до стовпа вязали,
очі виймали,
гарячим залізом випікали,
в кайдани кували,
в тюрму посадили
та й замурували"...

V.

Отак на улиці, під тином,
ще молодий кобзарь стояв
і про невольника співав.
За тином слухала Ярина,
І не дослухала—упала.

— „Степаночку! Степаноч-
ку!“—

Кричала, ридала,—
„Степаночку, мое серце!
Де-ж це ти барився?
Тату! тату! Ідїть сюди,
ідїть, подивіться!“—
Прийшов старий, розглядає,
і свого Степана
не пізнає,—таке з його
зробили кайдани!
— Сину ти мій безталан-
ний!

Моя ти дитино!
Де ти в світі погибаєш,
Сину мій єдиний?“

Плаче, старий та ридає,
й Степан сліпий плаче
невидючими очима
мов сонце побачив.
І беруть його під руки,

і ведуть у хату;
І вітає Яриночка,
мов рідного брата;
І голову йому змила,
і ноги умила,
і в сорочці тонкій, білій
за стіл посадила;
Годувала, напувала,
положила спати
у кімнаті,—і тихенько
вийшла з батьком з хати..

Через тиждень без старо-
стів

за Степана свата
старий свою Яриночку,—
і Ярина в хаті...

— „Ні, не треба, мій та-
точку,

не треба, Ярино!“
Степан каже: „Я загинув,
на-віки загинув!

За що свої молодіі
ти літа погубиш
за калікою?... Ярино!..

Насміються люде,
і Бог святий покарає
і прожене долю
з цієї хати веселої
на чужее поле.
Ні, Ярино! Бог не кине
і знайде дружину;
а я піду в Запорожжя!
Там я не загину,—
нагодують“.

— „Ні, Степане,
моя ти дитино!
І Господь тебе покине,
як ти нас покинеш.“
„Оставайся, Степаночку!

Коли не хоч братись,
то так будем: я—сестрою,
а ти будеш братом,
і дітьми йому обое,
батькові старому.
Не йди од нас, Степаноч-
ку,
не кидай нас знову!
Не покинеш?" — „Ні, Яри-
но!“

І Степан остався.
Зрадів старий, мов малень-
кій,
аж за кобзу взявся;
хотів вшкварить „метели-
цю“

з усієї сили,
та не вшкварив...
Під хатою
усі троє сіли.
„Роскажи-ж ти нам, Сте-
пане,

про свою недолю;
бо й я таки гуляв колись
в турецькій неволі.“
— „Ото-ж мене, вже сліпо-
го,

на світ випускали
з товариством. Товариство
на Січ прямувало,
і мене взяли з собою,
і через Балкани
простали ми в Україну
вольними ногами;
А на тихому Дунаю
нас перебігають
Стовички-Запорожці
і в Січ завертають...
І розказують, і плачуть,
як Січ руйнували,

як Москалі срібло-злото
і свічі забрали
у Покрови; як козаки
в-ночі утікали,
і на тихому Дунаю
новим Кошем стали;
як цариця по Київу
з Нечосом ходила,
і Межигорського Спаса
в-ночі запалила,
і по Дніпру у золотій
галері гуляла,
на пожар той поглядала,
нишком усміхалась;
і як степи запорожські
тоді поділили,
і панам на Україні
люд закріпостили;
як Кирило з старшинами
пудром обсипались
і в цариці, мов собаки,
платинки лизали.
Отак, тату! Я щасливий,
що очей не маю,—
що нічого того в світі
не бачу й не знаю...
Ляхи були,—усе взяли,
кров повипивали,
а москалі і світ божий
в путо закували.
„Отак-то! Тяжко, тату,
із своєї хати
до Турчина поганого
в сусіди прохатись!
Тепер, кажуть, в Слободзеї
останки збирає
Головатий, та на Кубань
хлопців підмовляє...
Нехай йому Бог поможе!
А що з того буде—

святий знає! Почуємо,
що розкажуть люде".
Отак вони що день божий
у-двох розмовляли
до півночі, Ярина
господарювала,
та святих о тих благала..
таки-ж ублагала..
на всеїдній у неділю
вона спарувалась
з сліпим своїм...
Такее-то
скоїлось на світі,
мої любі дівчаточка,

рожеві квіти!
Такее-то! Одружились
мої молоді..
Може воно й не до ладу,
та що маю діять,
коли таке сподіялось?
Рік уже минає,
уже й другий. З дружиною
Ярина гуляє
по садочку. Старий батько
сидить коло хати,
та вчить внука пузанчика
чолом оддавати...

Т. Шевченко

С і ч.

(З пов. „Тарас Бульба“).

Тарас і його сини були вже недалеко від того місця, яке було метою їх подорожі. В повітрі раптом заходилоало, вони догадались, що Дніпро вже близько. Ось він блищить у далині і срібним поясом вирізався на краєвиді. Від його хвиль віяло прохолодою і він розливаввся усе ближче та ближче, нарешті обхопив усю далину. Це було те місце Дніпра, де він, досі здавлений порогами, брав нарешті своє і шумливо, як море, розливаввся на волі; де острови, що були розкидані посеред течії, розпірали його ще ширше від берегів і хвилі його стелились широко по землі, вже не зустрічаючи ніяких препон. Козаки позлазили з коней, сіли на пором і за три години були вже біля Хортиці, де була тоді Січ, що частенько міняла своє місце.

Юрба народу лаялась на березі з поромщиками. Козаки підпружили коней. Тарас підбальорився, підтягнув на собі дужче пояс і гордо розправив рукою вуса; молоді сини його теж огляділи себе з ніг до голови з якимсь страхом і невідомим задоволенням, і всі разом в'їхали в присіччя що було за півтори версти від Січі. Всіх їх раптом оглушили півсотні ковальських молотів, ще стукотіли з двадцяти п'яти кузнях, виритих у землі і вкритих дерном. Дужі кожумяки сиділи на ганках, що виходили на вулицю.

і м'яли своїми твердими, як камінь, руками волові шкіри. Крамарі під ятками сиділи з купами кременю, губки і пороху. Вірменин порозвішував дорогі хустки; татарин смажив на режнях баранину; жид, витягнувши шию й виславивши вперед голову, цідив горілку з бочки. Але перший, кого вони зустріли, то був запорожець, що спав серед шляху, розкинувши руки й ноги. Тарас Бульба не зміг, щоб не зупинитись і не полюбоватись ним. „Ач, як важно розкинувся! От так пишна фігура!“ — промовив він зупиняючи коня. Справді то була картина досить цікава: запорожець, як лев, розтягнувся на шляху, відкинутий оселедець напів аршина захопив землі; шаровари червоного, як жар, дорогого сукна, були замазані смолою, щоб показати свою до їх зневагу. Налюбовавшись у смак, Бульба поїхав далі, протискуючись по тісній улиці, що була вся запружена майстрами, які тут-же й справляли своє ремесло, і людьми всякої віри, що купчились на присіччі, яке скидалось більш на ярмарку і яке годувало й зодягало Січ, що любила тільки гуляти та стріляти з мушкетів.

Нарешті вони минули присіччя і побачили кілька курінів, укритих дерном, а то — по-татарському — й повстю. Де-які обставлені були гарматами. Ніде не видно було ні тину, ні невеличких низеньких хаток з ганками на низеньких стовпчиках, які були на присіччі. Низенький земляний вал та дерев'яна засіка навіть без вартових показували страшенну козацю безпечність. Кілька дужих запорожців лежало з люльками в зубах на шляху і дивилось на їх байдуже, навіть не поворухнувшись. Тарас обережно проїхав з синами поміж їх, промовивши: „Здорові, панове товариство!“ — „Доброго здоров'я й вам“ — відповідали запорожці. Скрізь по всьому полю маленькими купками червонів народ. Їх засмалені й сурові обличчя свідчили що всі вони були загартовані на війні й куштували всякої всячини. — Так ось вона, та Січ! Так ось де ти, те гніздо, звідкіля вилітають ці горді, як орли, і дужі, як леви, діти Запоріжжя, ось звідки розливається широкою хвилею козацька воля по всій Україні!

Наші козаки виїхали на широкий майдан, де збиралась рада. На перевернутім перерізі сидів запорожець без сорочки; він держав її в руках і повагом латав на їй дірки.

Ім знов заступила шлях ціла юрба музик, посеред яких вибивав дрібно гопака молодий запорожець: заломивши на-бакир шапку й пускаючи куряву з-під ніг, він тільки вигукував: „Грайте дужче, музики! не шкодуї, Хома, горілки православним християнам!“ І Хома з підбитим оком наливав кожному, хто хотів, по здоровенному михайлику. Коло молодого запорожця четверо старих вибірали дрібненько ногами, відкидаючись, як вітер, у бік, трохи не на голову музикам, і потім пускаючись навприсядку, садили круто і міцно своїми срібними підковами утоптану й так добре землю. Земля аж стогнала та гупа на всю округу під закаблуками і в повітрі гучно лунав тропак та дзвеніли підкови на чоботях. Але один більш за всіх вигукував і немов летів слідком за другими в танець. Чуприна його розвівалась по вітру і могучі груди його зовсім були голі, а на йому був теплий кожух надітий у рукави, й піт грядом котився з його, як з відра. „Та скинь-же, вражий сину, хоч кожуха! — гукнув не втерпівши Тарас, — ти-ж бачиш, як парить — „Не могу“ — крикнув запорожець. — „Чому?“ — „Не могу бо у мене такий звичай, — що скину, те проп'ю.“ А шапки вже давно не було на йому, ні пояса, ні жупана, ні вишиваної хустки: усе вже пішло куди йому належало. Юрба усе більшала; до танцюристів усе підбавлялись другі й не можна було дивитись без хвилювання коли всі одидали танець, самий вільний, самий скажений, якого тільки коли-небудь бачив світ і який носить назву тих перших у світі танцюристів, що його видумали, — козачок.

— Ех, як-би не кінь! — гукнув Тарас, — пішов-би й я у танець — ей пішов-би!

А тим часом у юрбі стала з'являтися й поважна, заслугами значна січова старшина, сивочуба, бувала в бувальцях не раз. Тарас нарешті зустрів багато старих знайомих лицарів. Остап і Андрій тільки й чули вітання. — „А, це ти, Печериця!.. Здоров, Козолуп!“ „Звідкіля Бог несе тебе, Тарасе?“ — „А ти як сюди попав, Долото?.. Здоров, Кирдяга!..“ Здоров Густий!.. Чи сподівався я тебе бачити, Ремінь?“ І лицарі, що зібралися сюди зо всієї широкої України, чоломкались один за другим і почалось роспитування: „А де Кас'ян? Що Бородавка? де Колопер? Підситок чи ще живий?“ І чулася Тарасові тільки сумна

відповідь, що Бородавку повісили в Толопані, що з Колопера зідрали шкуру під Қизикерменем, що Підситкову голову посолити в бочці й відіслати до Царєграду... Старий Бульба, слухаючи ці сумні вісти, схилив голову і сумно промовив:— „Добрі козаки були“.

М. Гоголь.

Запорожський марш.

Ми прийшли до кошового,
кажем: волю нам вволи;
гей, немає-ж в нас нічого,
бо що й мали—пропили!

Загула козацька рада:
батько волю нам вволив,
й колихнулася громада
до кордону з куринів.

Ржуть на волі добрі коні,
гострі шаблі брязкотять
і шапок верхи червоні,
як маки, на нас горять.

В небі хмарки не захмаре,
сонце в промінях бли-
щить,

з півдня вітер варом варє,
тирса вяне, степ мовчить.

На могилі ворон кричє,
і орли дєсь клекотять;
ворон в полі здобич бачє,
на бенкет орли летять.

Гей, летіть орли охочі,
та пазурі нагострїть

роздирати чорні очі
тим, кому недовго жить.

Лютий ворог лихо чує;
зна він, чим годити нам:
про орлів бенкет готує,
срібло й злото козакам.

І багаті і веселі,
славні славою дідів,
ми від вражої оселі
подамося до степів.

Будуть коні у попоні;
золочені остроги,
з рипом чоботи червоні
і жупани дорогі.

Бачим кадівби з жірцями:
Вік короткий, треба жить
хай гудє земля під нами
й Січа кипинем кипить.

Лірник візьме кобзу в руки,
вдарє пісню по ладам,
щоб згадали пізні внуки,
як жилося їх дідам!

Я. Щоголів.

Куліш Пантелеймон.

Куліш Пантелеймон, син козана, родився в м. Вороніжі на Чернигівщині; від матері чув багато пісень, народніх дум, приказок, що зробило великий вплив на його чутливу вдачу. Скінчивши гімназію в Новгород-Сіверському та

Куліш Пантелеймон.
1819—1897.

університет у Києві, де-який час учителював. Ще студентом почав збирати твори народньої української поезії та етнографічні матеріали, до чого його дуже приохочував відомий київський професор М. Максимович. Потім Куліш був лектором у Петербургському університеті. Коли на Україні заснувалась культурно-просвітня невеличка громадка „Кирило - Мефодієвське братство“, Куліш став одним із самих діяльних її членів. 1847 р. членів громади заарештовано і Куліша посадили в Петропавловську фортецю, а потім заслали в Тулу. 1850 р. Куліш знов вертається в Петербург і багато працює на науковому та письменницькому полі і стає одним з найширйіших співробітників українського журналу „Основа“, (1861—1862) який згуртував коло себе найвидатніших тоді українських учених та письменників. Після закриття журналу Куліш був де-який час за кордоном; кінець віку свого прожив на хуторі на Чернигівщині і до самої смерти не покинув своєї літературно-наукової праці.

Визначаючись своєю гарячею вдачею, гострим розумом, безперестанним та невтомним нахилом до культурної роботи, Куліш придбав собі ймення не тільки відомого поета, але-ж і вченого. Як поет, Куліш не обмежує своєї творчости тільки однією якоюсь формою поезії: він однаково відомий і як лірик, і як повістяр, і як драматург. Пісні його визначаються ширістю почуття, задушевністю, глибокою вірою в кращу будучину людей, та художньою формою. Історичні думи та поеми перейнято народнім духом. Такі-ж і його повісті („Орися“, „Про злодія в селі Гаківниці“). Історичний роман „Чорна рала“—художня картина життя на Україні в XVII ст. Чимало зробив Куліш і перекладів (Св. письмо, з поетів: Шекспіра, Шіллера, Байрона,

Гете, Міцкевича та інших). З історичних та етнографічних його праць найбільш відомі: „Записки о Южной Руси“, „Хмельницина“, „Вигонщина“ і багато інших наукових праць та розвідок. Написав Куліш „Граматку“ і кілька статей про виховання, завів новий український правопис („кулішівка“). Мова творів Куліша—проста, народня, надзвичайно виразна і багата засобами, щоб висловлювати самі тонкі та глибокі настрої.

Прощання запорожців з свігом.

(З роману „Торна рада“).

Хто був у Києві, той знає Братство на Подолі, знає ту високу з дзигарками дзвіницю, муровану кругом ограду, ту п'ятиголову, пишно з переднього лиця розмальовану церкву, ті високі кам'яниці по боках. Отже у половині сімнадцятого століття все те було інше. Тоді ще стояла дерев'яна церква гетьмана Петра Сагайдачного; і ограда, і дзвіниця і всі братські школи—усе те було дерев'яне. У середині в монастирі стояв тоді густий старосвітський сад. Була то колись благочестива пані, Ганна Гугулевічівна, що подарувала на Братство свій двір із садом; і на тому то дворі гетьман Сагайдачний церкву збудував і монастир Братський з школами устроїв, щоб теє Братство дітей козачих, міщанських і всяких учило, людям у темноті розуму, згинути не давало.

Постоявши прочане наші в церкві, подали срібла панотцям Братським на школи і прогаялись геть-то, оглядаючи монастир. А було тоді на що там задивитись. Придавсь один чернець на малювання і пообмальовував не то церкву, да й саму ограду кругом Братства, що де вже на яку дивовижу, а в Братство миряне йшли дивитись на малювання. Що тільки в Біблії прописано, усе чернець той мов живе списав скрізь по монастиреві. То-ж святе саме по собі, а то таки й наше козацьке лицарство було там скрізь по ограді помальоване, щоб народ дививсь да не забував, як колись за батьків та за дідів діялось.

Був там намальований і Нечай, і Морозенко. Круг його горять костьоли й замки, а він січе-рубас, топче конем ляхів з недоляшками. Іще й підписано: *Лицарь славного війська Запорозького.*

Був там і козак Байда, що висів ребром у турків на гаку, а не зламав свої віри. Так і все там помальовано, щоб усяке знало, які колись були лицарі на Україні.

Був і Самійло Кішка, що й досі про його співають кобзарі, як він попавсь у турецьку неволю і п'ятдесят чотирі роки був на галерах у кайданах, за замками; як йому Господь допоміг і себе і товариство визволити, і як, узявши ту галеру, приплив до козаків і короги хрещаті давні у кишенях козакам привіз—не зневажив козацької слави.

Дивляться наші на ті намальовані дива, доходять уже до дзвіниці, аж слухають—за огородю щось гуде, ступонить, наче грім гремить оддалеки,—і музики грають.

— Се,—каже ченчик, що проважав їх по монастиреві,—се добрі молодці—Запорожці по Києву гуляють. Бачте, як наші бурсаки-спудеї біжать за ворота? Жадною мірою не вдержиш їх, як зачують запорожців. Біда нам із сими іскусителями. Найдуть, покрасуються тут, погуляють; дивись,—половина бурси і вродиться за порогами.

Тим часом музики, галас і тупотня підходили все ближче. Люде один одного пхає да біжать дивитись на Січових гуляк. Тільки й чути:—Запорожці, запорожці з світом прощаються!

Що-ж то було за прощання з світом? Була то в запорожців гульня, на диво всьому мирові. Як доживе було которий запорожець до великої старости, що воювати більш не здужає, то наб'є черес дукатами да забере з собою душ тридцять приятелів, або й сорок, да й іде з ними в Київ бенкетувати. Дома у Січі ходять у семряжках да в кожанках, а ідять мало не саму соломаху, а тут жупани будуть на їх лудані, штани із дорогої саети; горілка, меди, пива так за їми у куфах і іздять,—хто стрінеться усякого частують. Тут і бандури, тут і гуслі, тут і співи, і сноки, і всякі викрутаси. Отсе одкуплять було бочки з дьогтем, да й розілляють по базарю; одкуплять, скільки буде горшків на торгу, да й по розбивають на череп'я; одкуплять, скільки буде маж із рибою, да й пороскидають по всьому місту.

— Іжте, люде добрі!

А погулявши неділь зо дві да начудувавши увесь Київ, ідуть вже з музиками до Межигорського Спаса. Хто-ж

ще, а хто з прощальником танцює до самого монастиря Сивий, сивий, як голуб, у дорогих кармазинах, вискакує, спереду йдучи, запорожець; а за ним везуть баклагы з напитками і всякі ласощі. Пий й їж до своєї любощи, хто хочеш!

А вже як прийдуть до самого монастиря, то й ступає запорожець у ворота.

— Хто такий?

— Запорожець.

— Чесо ради?

— Спасатися.

Одчиняться ворота, він увійде туди, а все товариство і вся суєта мирська з музиками і скоками, і солодкими медами останеться за ворітьми. А він скоро ввійшов, зараз черес із себе і оддає на церкву, жупани кармазинові з себе, а надіне волосяну сорочку, да й почав спасатись. Так-то розказують старі люде про тих прощальників.

От-же й тепер висипали вони з улиці, як із рукава, танцюючи. Чуприндирі такі, що любо глянути. Ідучи мимо церкви, покладали хрести, били поклони, да знов схопившись, навприсядки, да через голову, да колесом! А бурсаки, повибігавши за ограду, дивляться на їх, да й плачуть.

— Не плачте, дурні! кажуть їм запорожці, — Дніпро тече просто до Січі...

П. Куліш.

Про руйнування Січі.

Ой з-за гори, з-за Лимана
літер полягає,
вругом Січі запорожській
москаль облягає.
Облягає москаль Січі,
лагерами стали,
зони-ж свого генерала
три дні ожидали
Шатнулися по курінях
запасу шукати,
і московська вся старшина

церкви оббірати.
Та беруть срібло, беруть
злото,
ще й воскові свічі:
зостається пан кошовий
з писарями в Січі.
Ой, устань, Харьку*) устань
батьку,
просять-же нас люде:
Як станемо на границі—
по-прежньому буде.

*) Козацький сотник Захарій Чепіга, убитий в Жаботині 1765 р.

Як вийдемо на границю
та впросим царицю,
щоб оддала степи вільні
по прежню границю.

„Та не на теж я, вражі сини,
москаля зібрала,
щоб степ добрий, край ве-
селий

назад завертала“,
Ой, устань, Харьку, устань,
батьку!

Що ж ми наробили,

Ой у полі вогонь горить,
коло вогню козак сидить,
шабелькою вогонь креше,
терниною розпалює,
терниною розпалює,
рани собі засипає.

— Рани-ж мої стреляні,
ой які-ж ви боляні!...
Над ним коник зажурився,
по коліна в землю вбився.
— Не стій, коню, надо мною
біжи, коню, дорогою,
біжи, коню, дорогою,
битим шляхом, долиною.

що степ добрий, край весе-
лий

тай занастили!
Та тече річка невеличка
з-під білої кручі,—
заплакали запорожці,
від цариці йлучи:
встає хмара з а Лимана,
а другая з поля,
заплакала Україна,—
така її доля!

Нар. пісня.

Як прибіжиш під батьків
двір,

то стань, коню, як маків цвіт.
Батько вийде, розсідлає,
мати вийде, розпитає:

— Ой коню мій, блонгивий,
а де-ж, коню, твій пан милий?

— Не плач, нене, не журися,
бо вже-ж твій син оженився.

А езяв жінку паняночку—
в чистім полі могилочку...

А взяв жінку подолянку—
в чистім полі жовту ямку.

Нар. пісня.

Свято в Чигирині.

(З поеми „Гайдамаки“)

Гетьмани, гетьмани! Як-би
то ви встали,—
встали, подивились на той
Чигирин,
що ви будували, де ви па-
нували,—
заплакали-б тяжко, бо ви-б
не пізнали
козацької слави убогих руйн!

Базари—де військо, як мо-
ре, червоне,
перед бунчуками, бувало, го-
рить,

а ясновельможний на воро-
нім коні

блисне булавою — море за-
кипить;

Закипить, і розлилося

степами, ярами;
лихо мліє перед ними...
а за козаками...
та що їй казати? Минулося!
А те, що минуло,
не згадуйте, пани-брати,
бо щоб не почувли...
Та їй що з того, що згадаєш?
Згадаєш—заплачеш.
Ну, хоч глянемо на Чигирин,
колись-то козачий.

Із-за лісу, з-за туману,
місяць випливає;
червоніє круглолиций,
горить, а не сяє:
неначе зна, що не треба
людям його світу,
що пожари Україну
нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигирині,
як у домовині
сумно—сумно (Отак було
по всій Україні
проти ночі Маковія,
як ножі святити).
Людей не чуть; через базар
кажан костокрилий
перелетить; на вигоні
сова завиває.
А де-ж люде? Над Тясми-
ном,¹⁾

у темному гаю,
зібралися: Старий, малий,
убогий, багатий
поеднались,—дожидують
великого свята.

Старшина перший. Старий Головатий щось дуже ко-
варзує.

Старшина другий. Мудра голова! Сидить собі в ху-

У темному гаю, в зеленій
діврові,
на припоні коні отаву ску-
буть;
осідлані коні, вороні готові.
Куди-то поїдуть? Кого по-
везуть?
Он кого, дивіться! Лягли
на долині,
неначе побиті, ні слова не
чуть.
Ото гайдамаки... На гвалт
України
орли налетіли; вони розне-
суть
ляхам, жидам кару;
за кров і пожари
пеклом гайдамаки ляхам
оддадуть.

По-під дівровою стоять
вози залізної тарані:
то щедрої гостинець па-
ні²⁾,—
уміла що кому давати,—
нівроку їй, нехай царствує!
Нехай не вадить, як не чує!..
По між возами ніде стая:
неначе в ірїй налетіло
з Смілянщини, з Чигирина,
просто козацтво, старши-
на,—
на певне діло налетіли.
Козацьке панство похожає
в киреях чорних, як один,
тихенько ходя розмовляє
і поглядає на Чигирин.

торі, ніби не знає нічого, а подивися—скрізь Головатий.
„Коли сам“—каже—„не повершу, то синові передам.“

Старшина третій. Та й син же штука! Я вчора зустрівся з Залізняком; ³⁾ таке розкажує про його, що цур йому! „Кошовим“,—каже,—„буде, та й годі; а може ще й гетьманом, коли тее“...

Старшина другий. А Гонта ⁴⁾ на-що? А Залізняк? До Гонти сама... сама писала: „Коли“—каже...

Старшина перший. Цитьте лишень! Здається, дзвонять...

Старшина другий. Та ні, то люди гомонять.

Старшина перший. Гомонять, поки ляхи почують. Ох, старі голови та розумні! Химерять-химерять, та й зроблять з леміша швайку. Де можна лантух, там торби не треба. Купили хрону—треба ззісти; плачте, очі, хоч повилазьте: бачили, що купували,—грошам не пропадять! А то думають-думають, ні в-голос, ні мовчки, а ляхи догадаються—от тобі й пшик! Що там за рада? Чом вони не дзвонять? Чим спиниш народ, щоб не гомонів? Не десять душ а, слава Богу, вся Смілянщина, коли не вся Україна. Он, чуєте, співають?

Старшина третій. Справді, співа щось: піду, спину.

Старшина перший. Не спиняй! Нехай собі співає, аби не голосно!

Старшина другий. Ото мабуть Волох! ⁵⁾ Не втерпів таки старий дурень; треба та й годі!

Старшина третій. А мудро співає! Коли не послухаєш, усе иншу. Підкрадемося, братці, та послухаєм; а тим часом задзвонять.

Старшина перший і другий. А що-ж? То й ходімо!

Старшина третій. Добре, ходімо!

(Старшини нишком стали за дубом, а під дубом сидить сліпий кобзарь; кругом його занорожці і гайдамаки. Кобзарь співає з повагою і неголосно).

Кобзарь. „Ой, Волохи, Волохи! вас осталося трохи; і ви, Молдовани, тепер ви не пани: Ваші господарі—	наймити Татарам, турецьким султанам, в кайданах, в кайданах! Годі-ж, не журіться, гарно помоліться, братайтесь з нами,—
---	--

з нами, козаками;
Згадайте Богдана,
старого гетьмана!
Будете панами,
та, як ми, з ножами,
з ножами святими,
та з батьком Максимом ⁶⁾

сю ніч погуляем,
ляхів погойдаем,
та так погуляем,
що аж пекло засміється,
земля затрясеться,
небо запалає...
Добре погуляем!*

Запорожець. Добре погуляем! Правду старий співа,
як не бреше. А що-б то з його за кобзарь був, як-би не
Волох!

Кобзарь. Та я й не Волох, — так тільки: був колись
у Волощині, а люде й зовуть Волохом—і сам не знаю, за-що!

Запорожець. Ну, та дарма: утни ще яку-небудь! А
ну лишень про батька Максима ушкварь!

Гайдамака. Та не голосно, щоб не почула старшина.

Запорожець. А що нам ваша старшина? Почує, так
послуха, коли має чим слухати, та й годі! У нас один
старший — батько Максим; а він як почує, то ще карбо-
ванця дасть. Співай, старче божий, не слухай його!

Гайдамака. Та воно так, чоловіче; я це й сам знаю,
та ось що: не так пани, як підпанки! або—поки сонце
зійде, то роса очі виїсть.

Запорожець. Брехня! Співай, старче божий, яку знаєш,
а то й дзвона не діждемо,—поснемо.

Гуртом. Справді поснемо: співай яку-небудь!

Кабзарь *(співає)*.

Літа орел, літа сизий
по-під небесами;
гуля, Максим, гуля батько
степами, лісами.

Ой, літає орел сизий,
а за ними орляте,—
гуля Максим, гуля батько,
а за ним хлопята:

Запорожці ті хлопята,
сини його, діти.
Поміркує, загадає
чи бити, чи пити,
чи танцювать, то й ушква-
рять,

аж земля трясеться;
Заспіває—заспівають,
аж лихо сміється;
горілку-мед не чаркою—
поставцем черкає,
а ворога, заплющившись,
ката, не минає.
Отакій-то наш отаман,
орел сизокрилий!
І воює, і гарцює
з усієї сили.
Нема в його ні оселі,
ні саду, ні ставу...
Степ і море—скрізь битий
шлях,

скрізь золото, слава.
Шануйтеся-ж вражі ляхи,
скажені собаки:

Йде Залізник Чорним шля-
хом, 7)
за ним гайдамаки."

Запорожець. Оце то так! Вчистив, нічого сказати:
і доладу, і правда. Добре, далєбі добре! Що хоче, то та
і втне. Спасибі, спасибі!

Гайдамака. Я щось не второпавав, що він співав про
гайдамаків?

Запорожець. Який-бо ти бевз і справд! Бачиш, ось
що він співав; щоб ляхи погані, скажені собаки, калялись,
бо йде Залізник Чорним шляхом з гайдамаками, щоб ляхів,
бачиш, різати...

Гайдамака. І вшать, і мордувать! Добре, ей-Богу,
добре! Ну, це так! Далєбі, дав-би карбованця, як-би був
не пропив учора! Шкода! Ну, нехай стара в'язне, більше
мяса буде! Поборгуй, будь ласкав,—завтра оддам. Утни ще
що небудь про гайдамаків!

Кобзарь. До грошей я не дуже ласий. Аби була ла-
ска слухати,—поки не охрип, співатиму; а охрипну—чароч-
ку, другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову.
Слухайте-ж, панове, громадо!

„Ночували гайдамаки
в зеленій діброві,
на припоні пасли коні,
сідлані, готові.

Ночували ляшки-панки
в будинках з жидами,
напилися, простяглися,
Тай..."

Громада. Цить лишень!
ще раз... о!

Здається, дзвонять. Чуєш?..

Кобзарь. Задзвонили, зад-
звонили!

Пішла луна гаєм!
Ідїть-же ви та молїться,
а я доспіваю.

в зеленій діброві..."
Шкандибає, курникає,
і гич не до речі.
—„Ну лиш иншу, старче
божий!"

Повалили гайдамаки,
аж стогне діброва;
Не повезли, а на плечах
чумацькі воліві
несуть вози. А за ними
сліпий Волох знову:
„Ночували гайдамаки

З возами на плечах
кричать йому гайдамаки.
—„Добре, хлопці, на-те!
Отак! отак! Добре, хлопці!
А ну-те, хлопята,
ушкваримо!"
Земля гнеться,
а вони з возами

так і ріжуть. Кобзарь грає,
додає словами.

— „Цу-цу, скажені, схаме-
ніться!

Бач, розходилися! А ти,
стара собако, де-б молиться,
верзеш тут погань! От чор-
ти!”

Кричить отаман. Опини-
лись,—

аж церков ⁸⁾ бачать: дяк
співа,
попи з кадилами, з кропи-
лом...

громада—ніби нежива,
а-ні телень... По-між возами
попи з кропилами пішли;
за ними корогви несли,
якна Великдень над пасками.

— „Моліться, братія, молі-
тесь!”

так благочинний почина:
„кругом святого Чигрина
сторожа стане з того світу,
не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:

не дайте матері, не дайте
в руках у ката пропадаты!
Од Конашевича ⁹⁾ і досі
пожар не гасне, люде мруть,
конають в тюрмах голі, босі...

Діти нехрещені ростуть, —
козацькі діти: а дівчата,
землі казацької краса,
у ляха вяне, як перш мати,
і непокрита коса

стидом січеться: карі очі
в неволі гаснуть: розкувать
козак сестру свою не хоче,
сам не соромиться конать

в ярмі у ляха... Горе, горе!
Моліться, діти! Страшний
суд

ляхи в Україну несуть,—
і заридають чорні гори.
Згадайте праведних гетьма-
нів:

де їх могили? Де дежить
останок славного Богдана?
Де Остряницина стоїть
хочь-би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спали-
ли ¹⁰⁾.

Де той Богун, де та зіма?
Інгул що-зіму замерзає,—
Богун не встане загатить
шляхетським трупом. Лях
гуляє:

нема Богдана—червонить
і Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний:
нема журбу з ким поділить!
І Альта плаче. „Тяжко жити.
Я сохну, сохну... Де Та-
рас? ¹¹⁾

нема, не чуть,—не в бать-
ка діти!”

Не плачте, братія: за нас
і душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час!
Моліться, братія!”

Молились,
молились щиро козаки,—
як діти, щиро не журились,
гадали тее... а зробилось —
над козаками хусточки!
Одно добро, одна слава —
біліе хустина,

та й ту знімуть...
А дякон:
„Нехай ворог гине!
Беріть ножі! Освятили.“
Аж серце холоне.
Ударили в дзвони;

реве гасм: „освятили!“
Освятили, освятили!
Гине шляхта, гине!
Розібрали, заблищали
по всій Україні.

Т. Шевченко.

¹⁾ Річка в Чигиринському повіті.

²⁾ Себ-то вози з ножами. Гайдамаки вірили, що се був гостинець щедрої пані цариці Катерини II.

³⁾ Залізник Максим, запорожський козак; розпочав Коліївщину.

⁴⁾ Гонта був уманський сотник у графа Потоцького. Коли гайдамаки з Залізником надійшли до Умані, він пристав до них з своєю сотнею.

⁵⁾ За гайдамаками ходив кобзарь; його прозивали сліпим Волохом.

⁶⁾ Залізником.

⁷⁾ Чорний шлях виходив від Дніпра між устьями річок Сокорівки і Носачівки і біг через степи запорожські через воєводства Київське, Подільське і Волинське на Червону Русь (Галичину), до Львова. Чорним прозваний, що по йому Татари ходили в Польщу і своїми табунами вибивали траву.

⁸⁾ Мотронівський монастир в лісі коло Чигирина.

⁹⁾ Петро Конашевич Сагайдачний — гетьман козацький на початку 17-го століття, за 30 літ перед Богданом Хмельницьким.

¹⁰⁾ Павла Наливайка живого спалили в Варшаві; Івана Остришю і тридцять старшин козацьких після страшної муки розчленили і розвезли їх тіла по всій Україні. Зіновій-Богдан і син його Тимофій були поховані в Суботові, коло Чигирину; Чарнецький гетьман, не доставши Чигирину, від злості спалив їх мертвих. Так розказували за часів Шевченка старі люди.

¹¹⁾ Полковник Богун потопив ляхів в Інгулі. Зіновій-Богдан вирізав 40 з чимсь тисяч ляхів над Росєю в Корсуні. Тарас Трясило вирізав Ляхів над Альтою. І та ніч, в котру те трапилось, зветься Тарасова або кровава.

Про Саву Чалого.

Гей був в Січі старий козак
на прізвіще Чалий,
вигодував сина Саву
козакам на славу.
Не захотів-же той Сава
козакам служити,
відклонився до ляшеньків

в Польщу паном жити.
Гей та схотів-же той Сава
слави залучити,
став своїх братів запорожців
по степах ловити.
Наш отаман пан кошовий
по козаках тужить:

Ой хто-б вловив того Саву,
сам йому послужить.

„Мого сина“, каже Чалий,
ніхто з вас не вловить,
хіба Гнатко з кравчиною
до себе підмовить“.

Пан отаман каже: „Гнатку,
як Саву не вловиш,
сам за нього, вражий сину,
голову положиш.“

Пішов Гнатко з кравчиною
Саву підмовляти,
як не схоче з Польщі йти,
то й смерті предати.

По дорозі стрівся литвин
та й став підмовляти,
як їм того пана Саву
у руки піймати.

Візьмемо сирої землі
в чоботи під ноги,
а щоб не знав та пан Сава
нашої підмови.“

Сидить Сава кінець столу,
дрібні листи пише,
а Савиха молодая
дитину колише.

А скінчивши дрібних ли-
стів,

та й спатоньки ляже,—
аж щось йому під віконце
„Добривечір!“ каже.

„Піди, хлопку, піди, малий,
та уточи горілки,
нехай-же ми та вип'ємо
за здоровя жінки!“

„Піди, хлопку, піди, малий,
та й уточи пива,
нехай-же ми та вип'ємо
за здоровя сина!“

„Піди, хлопку, піди, малий,

та й уточи меду:

Ой щось мені нудно-трудно,
голови не звезу.“

Пішов хлопець, пішов ма-
лий

замків відмикати,
а козацькая старшина—
у хату вступати!

Не вспів хлопець, не вспів
малий

відмикнуть пивниці,—
ускочили гайдамаки
до Сави в світлицю.

„Здоров, здоров, пане Саво,
здоров, як ся маєш?
Сидиш собі в світличонці,
меди попиваєш?“

Здоров, здоров, пане Саво,
здоров, як ся маєш?
Далекіі в тебе гості,
чому-ж не вітаєш?“—

Ой кинеться та пан Сава
до ясної зброї,—

„Е ні“, кажуть—„пане Са-
во,

це тобі не в полі!“

Ой кинеться той пан Сава
до ясного меча,—
одлетіла й голівонька
до самого плеча...

Не досягнув той пан Сава
своєї булави,—
положили пана Саву
на дубові лави...

„От-се тобі, пане Саво,
сукні—одамашки,
що ти нажив, вражий си-
ну,

з козацької ласки!“

Прилітали з України
та чорні ворони,

задзвонили пану Саві
та й в усі дзвони...

Нар. пісня.

Порівняйте зміст пісні з змістом драми Тобілевича „Саво Чалій“.

* * *

Було літо, було літо
тай стала зіма,
як не було чумаченька,
тай досі нема...

Була-ж йому пригодонька
з Криму ідучи,
в чистім полі край дороги
воли пасучи.

Занедужав чумаченько,
зслаб тай лежить,
жалується отаману,—
голова болить.

„Отамане, отамане,
рідний батьку мій,
бери воли, бери вози,
тай до-дому ідь.“

Скинув чумак сіру свиту,

скинув ще й жупан;
„Воли-ж мої круторогі,
хто-ж вам буде пан?“

Скинув чумак сіру свиту,
скинув ще й кожух,
а сам припав к сирій землі,
віддав Богу дух.

Заревіли круторогі,
тіло везучи,—

заплакали чумаченьки,
позаду йдучи.

А в неділю вранці-рано
ударили в дзвін,—
то-ж по тому чумакові,
що ходив у Крим.

Нар. пісня.

Моє бажання.

Не обскурант я, що не плачу
за тим, чого нема,
що вже минуло і мина...

Я України долю бачу
не в бунчуках, не в булаві,
не у гетьманській голові;
не в скарбах, схованих у
скрині,

не в Запорозькій Україні,
не в тім, щоб вибившись на
волю

із Польщою знов воювать
та кров славянську проли-
вають

і засівать трупами поле.
Я даром сліз не проли-
ваюю...

Славян усіх в одній сім'ї
побачить хочеться мені...

Ось бачте, — я чого бажаю.

О. Кониський.

Мені однаково, чи буду
жити в Україні, чи ні,
чи хто згадає, чи забуде
мене в снігу на чужині—
однаковісенько мені.

В неволі виріс між чу-
жими,
і, не оплаканий своїми,
в неволі плачучи умру,
і все з собою заберу,
і малого сліду не покину
на нашій славній Україні,

* * *
на нашій—не своїй землі:
І не помяне батько з сином,
не скаже синові: „Молись,
молися, сину: за Україну
його замучили колись”.

Мені однаково, чи буде
той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
як Україну злії люде
присплять, лукаві, і в огні
її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково міні!

Т. Шевченко.

* * *
Бють пороги; місяць схо-
дить,
як і перше сходив.
Нема Січі, пропав і той,
кто всім верховодив.
Нема Січі! Очерети
у Дніпра питають:
„Де то наші діти ділись?
Де вони гуляють?”

Чайка скиглить літаючи,
мов за дітьми плаче;
сонце гріє, вітер віє
на степу козачім.

На тім степу скрізь могили
стоять та сумують;
питаються у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! дивіться:
жити похилились,
де паслися ваші коні,
де тирса шуміла,
де кров ляха, татарина

морем червоніла.

Верніться!”

— „Не вернеться!”

Загуло сказало
сине море: „не вернеться,
на віки пропали”.
Правда, море, правда сине!
Такая їх доля!
Не вернеться сподівані,
не вернеться воля,
не вернеться козаччина,
не встануть гетьмани,
не покриють Україну
червоні жупани.—
Обідрана, сиротою
по-над Дніпром плаче,
тяжко, важко сиротині,
а ніхто не бачить,
тільки ворог що сміється.
Смійся, лютий враже
та не дуже, бо все гніє—
слава не поляже;
не поляже, а розкаже,
що діялось в світі,

чія правда, чія кривда,
і чії ми діти.
Наша дума, наша пісня
не вмире, не загине...
От де, люде, наша слава,

слава України!..
Без золота, без каменю,
без хитрої мови,
а голосна та правдива,
як Господа слово.

Т. Шевченко.

Шевченкова батьківщина.

Звенигородський повіт—пишний куточок України, край садків, Шевченкова батьківщина! Пишна Шевченкова пісня вилинула з розкішного краю, убраного в чудові старі садки.

Від самого берегу Росії, на південь, де Канівський повіт межується з Звенигородським, починається такий рай, якого трудно знайти на Україні. Дрібні та круті гори від самої Росії йдуть ніби крутими хвилями. По крутих горах, по глибоких долинах, подекуди, зеленіють дубові та грабові старі ліси. Усі села суспільні ніби залиті старими садками. Йдеш селами, неначе густими лісами; по обидва боки вулиць скрізь стоять садки неначе зелені стіни. Здорові черешні та груші зовсім закривають білі хати. Село Керелівка, де жив і бідував Тарас Шевченко, все потонуло в старих садках, неначе у здоровому лісі.

Які пишні села в цім краї бувають весною, коли зацвітуть садки! Одно село зовсім запало в глибоку долину й неначе потонуло в білому цвіту садків, як у молошному озері; друге стоїть на спадистій горі й красується в яблунях та черешнях проти сонця, неначе біле марево в прозорій імлі. Там десь, на широкій долині розлився довгий став; кругом ставка над самим берегом біліє смуга з вишневих та черешневих садків. Ставок блищить на сонці, неначе дзеркало, вправлене в срібні рями, закутані дорогою білою прозорою тканкою. А там далі, серед зеленого лісу, на долині, стоїть присілок в садках,—і здається, ніби серед лісу схопилось біле полум'я, а здорові груші та яблуні, подекуди розкидані між зеленими грабами, стоять у цвіту, неначе срібні канделябри, розкидані по лісі.

З таких пишних садків вилинув, як соловей з гаю, Шевченків гений, і його пісня такаж поетична, як ті садки весняної доби.

І. Левицький.

Шевченкова могила.

Степи простяглися широкі,
стеги простяглися навкруги;
прославшись до моря стя-
гою,

Дніпро підмива береги.

В степах тих високі мо-
гили,
найвища-ж, найбільша одна
стоїть над Дніпром срібно-
водим,
стоїть одинока й смутна.

Висока й велика могила!
В могилі спить батько Та-
рас...

Багато він мучивсь на сві-
ті,
багато зробив він для нас!
Він рідній віддав Україні

і душу і серце свої.

Своїми піснями-сльозами
він виспівав горе її.

Своїми піснями-сльозами
до правди й любови святих,
до світла ясного, науки
він кликав старих і малих.

За правду на світі він бився
і правду до смерти любив, —
і тихо на світі заснув він
і спить серед рідних степів.

Степи простяглися до мо-
ря,
в степах над широким Дніп-
ром
стоїть одинока могила
з високим чавунним хре-
стом.

І тую могилу велику, уся Україна їх знає
й того, що в могилі поліг, й повік вона знатиме їх.
Б. Грінченко.

На роковини Шевченку.

(До поновлення могили).

За Канівом, на горах, аж на чолі,
де унизу Дніпро щось гомонить,—
могила єсть: її дощі поволи,
розмили вкрай: дубовий хрест лежить.

І що весни з гори рвуть хвилі глину,
обвалюють у воду береги,—
щоб вирвати в недбальців домовину
й на дні сховать останки дорогі...

Хто-ж там лежить? Кобзарь наш незабутній,
що воспрівав „терновий“ за любов;
на чужині зітхнув він дух славутній
і тліном лиш вернувсь додому знов...

Ні, він не вмер! Поки ще наше слово
лунатиме серед степів, лугів,
його пісень розіллється чудово
мелодія по сизій млі віків.

І заповіт братерства та любови,
що він нам дав, як стяг на боротьбу,
перелетить луною в інші мови
і правдою подужає злобу.

Настане час, і з тим новим псаломом
ми підемо по стогнах городів,
і воздамо з тімпанами та дзвоном
хвалу йому, заступнику рабів.

Настане час... Хоч і зіма панує,
і в глупу ніч мовчить ще правди дзвін,—
а темний люд і поночі простує
на гору ту, де мученика тлін.

М. Старицький.

Українська мова.

(Памяти Т. Шевченка).

Діамант дорогий на дорозі лежав,—
тим великим шляхом люд усякий минав,
і нікто не пізнав діаманта того.
Йшло багато людей і топтали його.
Але раз тим шляхом хтось чудовий ішов
і в пилу на шляху діамант він знайшов.
Камінець дорогий він одразу пізнав
і додому приніс і гарненько, як знав,
обробив, обточив дивний той камінець
і уставив його у коштовний вінець.
Сталось диво тоді: камінець засіяв
і промінням ясным всіх людей здивував,
і палючим огнем кольористо блищить,
і проміння його усім очі сліпить.
Так в пилу на шляху наша мова була,
і мислива рука її з пилу взяла.
Полюбила її, обробила її,
положила на ню усі сили свої,
і в народній вінець, як в оправу, ввела,
і, як зорю ясну, вище хмар піднесла.
І на злість ворогам засіяла вона,
як алмаз дорогий, як та зоря ясна.
І сіятиме вік, поки сонце стоїть,
і лихим ворогам буде очі сліпить.
Хай-же ті вороги поніміють скоріш,
наша-ж мова сія що-години ясніш!
Хай коштовним добром вона буде у нас,
щоб і сам здивувавсь у могилі Тарас,
щоб, поглянувши сам на створіння своє,
він побожно сказав: „Відкіля нам сіє!“

В. Самійленко.

Святий вечір.

Свято веселеє нас привітало,
свято найбільш укохане в народі,
будьмо-ж веселі, журитися годі
на-бік лихее, кого що спіткало,—
в Святий вечір.

В. І. Самійленко.

Будьмо веселі, всі клопоти кинь-
мо,
хто ма кохання, втішаймось ко-
ханням,
даймо в нас волю всім добрим
бажанням,
і без злоби проти ворогів стринь-
мо—

в Святий вечір.

Стриньмо, як дітям народу го-
диться:
серцем одвертим і чулости пов-
ним;
і цілий край свій любов'ю ми
сповним
і в злих серцях та любов заи-
скриться—

в Святий вечір.

Хто з нас був добрий, добріший ще буде,
хто неприязний, щоб доброти вчився.
Не забуваймо. В цей день народився
той, хто кохання приніс на всі люде—
в Святий вечір.

Нумо-ж, зберімось у купу тісніше
кожна родина, як звичай навчає,
а в кого зовсім родини немає,
друга хай знайде, а смуток не дише—
в Святий вечір.

Тільки такий недошкребок культури,
що до народу кохання не має,
що його звичаї всі зневажає,
той нехай буде сумний і похмурий—
в Святий вечір.

В. Самійленко.

Веселка.

Гарна, розцвітлена пишно веселка пів-неба підперла,
в воду прозору річки спустивши кінці кольористі.
Люба веселко! яка ти хороша!—ти символ надії,
гляну на тебе і згадую давнюю першу веселку,
котру поставив Господь, як сказав, що не буде потопу.
Люба веселочко! будь ти й мені за ознаку надії,
що не потоне народ наш без сліду в народностях інших,
що до скарбниці довічного поступу інших народів,
він хоч убогую лепту вдовиці успіє вложити.
Гарна веселка стоїть, все стоїть і потроху зникає,
ось і зовсім вона зникла, лиш хмара в тім місці синіє,
в серці-ж надія не хоче загинуть і житиме вічно,
бо тая надія свята, бо тая надія безсмертна.

В. Самійленко.

Смутні картини.

Убогі ниви, убогі села,	Не став-би дивитись, схотів
убогий, обшарпаний люд,—	би забути,
смутні картини, смутні—не-	так сили забути нема:
веселі,	то рідні села, то рідні люде,
а інших не знайдеш ти тут.	то наша Україна сама!...

Б. Грінченко.

Маленький патріот.

Один французький пароплав прямував із Барселони, еспанського города, в Геную. На ньому були французи, італійці, еспанці, швайцарці. Поміж них був хлопчик років одинадцяти, зодягнутий убого, і сидів він собі самотою. Він тікав від усіх, немов дике звірятко, дививсь на всіх з-під лоба, неймовірно. Та він мав привід ставитися неймовірно до людей. За два роки до цього, батько та мати, селяне з околиці Падуї, продали його директорові кумедіантів. Цей почав його муштрувати, давав часто стусанів, коли той чого не вмів зробити, а часом і їсти йому не давав. А вже як хлопець вимуштрався, то директор почав возить його з собою по Франції, по Еспанії, але й

тепер не переставав його бити та голодом морити. Коли вони приїхали до Барселони, хлопчик не зміг більш терпіти такого знущання, втік од свого мучителя і вдався до італійського консула, щоб він заступився за нього. Консул посадив його на пароплав і дав йому листа до генуйського начальника поліції, щоб той відпровадив хлопчика до батьків—до тих батьків, що продали його, немов яке теля. Бідолашний хлопець був одягнений в якесь дрантя і страшенно змучений. Йому дали ліжко в спільній кімнаті другого клясу. Всі з зацікавленням дивились на нього, розпитували його, але він не відповідав ні слова. Здавалося, що він ненавидів усіх,—так допекло йому людське знущання. Та все-ж таки трьом мандрівникам, що все докучали йому своїми запитаннями, пощастило почути від хлопця розмову. Дуже коротко і якоюсь мішаною мовою він розповів де-що про своє життя. Ці три мандрівники не були італійцями, то й мало розуміли те, про що розповідав хлопець, та все ж таки вони дали йому трохи грошей, жартували з ним, хоч йому й не до жартів було, і все прохали розповідати далі. В цей час увійшли якісь невідомі пані, і три мандрівники, бажаючи звернути на себе їхню увагу, почали давати йому ще грошей, голосно вигукуючи:—ось, на ще! Забери ще й це! І брязчали грішми по столі. Хлопчик сховав у кишеню гроші, несміло подякував і вперше поглянув на них ласкавими очима. Потім приліг на ліжко і зовсім замовк, бо в цей час мабуть обмірковував своє становище. На ці гроші він міг-би попоїсти чогось солодкого, після того як два роки бачив самий тільки хліб; міг-би купити одяжину як приїде в Геную, бо два роки ходив у дранті; міг-би принести гроші до дому, де батько та мати стріли-б його далеко краще, ніж тоді як він приїде з порожніми руками. Ці гроші за для його були справді маленьким скарбом. З великим задоволенням він міркував про це в ту пору, коли мандрівники сиділи за столом другого клясу та весело гомоніли. Вони випивали та розповідали про ті країни, де їм доводилося бути і врешті згадали про Італію. Один почав гудити гостинниці, другий залізниці, а потім почали гудити майже все. Один казав, що краще поїхати в Лапландію, другий запевняв, що в Італії самі дурисвіти та грабіжники; третій казав, що іта-

пійські чиновники не вмюють читати. Темний народ,—сказав перший. Брудний,—додав другий. Ду... дурисвіти,—хотів сказати третій; але не скінчив слова, як немов-би град полетіли їм на голови та на плечі срібняки та мідяки. Гроші з брязкотом розкотились по столі та по долівці. Три мандрівники з гнівом, несамовито, схопилися з місця й позадирали голови до стелі, але звідти прямо в обличчя їм знову полетіли мідяки.—Заберіть з собою ваші гроші, з призирством сказав хлопець,—я ніколи не візьму милостини від людей, що зневажають мій рідний край!..

Є. Д. Амічів.

На чужині.

Горді пальми... Думні лаври...
Манячливий кипарис...
Океан тропічних квітів...
Ще й цвіте цитринний ліс...
Я хитнувся, бо наче впився
з аромату тих квіток.
Аж погляну: коло пальми

простий житний колосок.
„Гей земляче!“—шепче ко-
лос,
похилившись на стебло:
„ми чужі для цього раю,—
що-ж сюди нас принесло?“—
А. Кримський.

Єврейська співанка.

Жнива вбрали. Смутно в
полі;
пожовтіли вже ліски;
і збираються поволі
в ірій літні пташки.
Ой, чому я не вродився
птахом бистрим та швид-
ким!
Полетів-би, опинився
в краї ріднім, дідівським.
Полетів-би, оком звів-би
на замулений Кедрон

і голову прихилив-би
на покинутий Сіон.
Хоч населен ворогами
край для мене досі свій,—
все до тебе думоньками
рвусь, Сіоне мій святий!
І далеко на чужині
об тобі гадать я звик,
привітать хоч на годину—
з мене буде на весь вік.
М. Костоморов.

Остання лекція.

Оповідання малого ельзасця.

Того ранку я дуже спізнився до школи і мені було страшно, що мене лаятимуть. До того наш вчитель Гамель сказав, що питатиме нас з граматики, а я таки не знав з неї нічогосінько. На хвилину мене осяяла думка, замість школи податись у поле, бо й година стояла тепла та ясна! Чути було, як співали коси на узліссі, а у лузі, за тартаком муштрувалися німці. Все це спокушало мене далеко більше, ніж ота граMATика. Але у мене вистачило сили перемогти спокусу, і я швиденько побіг до школи.

Коли я проходив біля мерії то побачив кількох душ, що стояли біля ґраток з оповістками. За цими ґратками уже два роки вивішувались оповістки про всякі найгірші новини; про ті бої, що нас побито, про харчі й ріжні запаси, що ми мусили приставляти до війська. Що-ж то воно за звістка є там тепер, подумав собі я, не зупиняючись.

Коли я перебігав майданом біля мерії, то коваль Вахтер, що стояв із своїм учнем, читаючи оповістку, гукнув на мене:

— Не квапся так, хлопче, ти завжди встигнеш поспіти до своєї школи!

Я подумав, що він глузує з мене—й побіг ще дужче. Зовсім задихавшись, вскочив я в маленький дворик пана Гамеля.

Перед початком вчення в нашій школі звичайно стояв такий гармидер, що аж на вулицю було чути: відчинялись та зачинялись столики; школярі, позатулявши вуха, щоб краще зрозуміти свої задання, вигукували їх в голос всі разом, а величезна вчительова лінійка вистукувала по лавах наче говорила:

„Вгамуйтеся лишень хоч трохи!“

Маючи на думці от цю метушню, я намірявся тихенько й непомітно пролізти на свою лаву. Але саме в цей день в школі усе було так спокійно, та тихо, неначе в неділю вранці. Крізь відчинене вікно я побачив своїх товаришів, що вже сиділи по своїх місцях, а пан Гамель ходив туди й сюди з страшною залізною лінійкою під пахою.

Треба було відчинити двері і увійти серед цієї великої тиші. Уявіть собі, який я був тоді червоний, і як мені було моторошно!

Але-ж ні. Пан Гамель глянув на мене без гніву й промовив дуже лагідно:

„Йди швидче на своє місце, Франце, бо ми збиралися вже почати без тебе.“

Я переступив лаву й зараз сів коло свого столика. Аж тільки трохи, позбувшись свого страху, побачив я, що наш вчитель вдягнений у свій гарний зелений редінгот, комірчики на йому чистенькі, на голові — гаптована чорна шовкова шапочка, що бачила світ тільки під час ревізії, або коли учням роздавали нагороди. Взагалі уся школа виглядала якось надзвичайно й урочисто. Найбільше-ж здивувало мене, коли в кінці кімнати на лавах, що звичайно порожнювали, я побачив селян. Мовчки, як і ми, сиділи там старий Гаузер з трикутною його шапкою, колишній мер, колишній почтарь, а потім й ще де-хто. Усі ті люде були наче чогось сумні, а Гаузер приніс з собою старий букварь з пошматаними краями. Букварь лежав розгорнутий в його на колінах, а поверх його — великі дідові окуляри.

Поки я з того всього дивувався, пан Гамель зійшов за кафедру й тим самим голосом, лагідним, та поважним, яким зустрів мене, промовив до нас:

— Сьогодні, дітки, я вчитиму вас останній раз. З Берліну прийшов наказ, щоб надалі по школах Ельзасу та Льотарінгії навчати тільки по німецькому. Новий вчитель прибуде завтра, а сьогодні ваше вчення провадиться французькою мовою в останнє. Прошу-ж вас слухайте, яко-мога уважніше.

От ці кілька слів зворушили мене в край. Ах! клятві німці! так он воно прс що оповіщували вони коло мері!

Сьогодні остання моя лекція рідною мовою! А я-ж ледве вмів писати. Так я й не навчусь ніколи, так і зостанусь неуком... Як нарікав я тепер на себе за згублений час, коли, бувало замість школи, я нишпорив у лісі, розшукуючи гнізда, або біг сковзатися на річку. Мої книги, що завсігди були мені такі нудні, що так важко було їх носити, — моя граматики, свята історія! — всіх їх тепер я

вважав за давніх друзів, з якими мені було тяжко розлучатися. А любий вчитель пан Гамель! Згадуючи про те, що він вже не буде в нас, що я більш не побачу його — я забував й про зазнані кари, і про дошкульну лінійку. Бідна людина! Так це за для останнього разу одяг він свою гарну недільну одягу!

Тепер мені було зрозумілу й те, чого ці старі селяне поприходили до школи й посідали отут з нами. Здавалося, що цим вони висловлювали свій жаль, що не приходили частіше до цієї хати. Певне, цим способом вони хотіли подякувати нашому вчителю за сорок літ його доброї праці та виявити пошану до батьківщини, що відходила тепер від нас.

Так міркував я, аж поки не почув свого призвіща. Прийшла моя черга одказувати задання. Чого-б не дав я аби тільки спромогтися проказати те славне правило з граматики голосно та ясно, без помилки від краю й до краю! Але-ж я заплутався в перших словах й стояв, хитаючись на лаві, трохи не плачучи й не мав одваги підвести голову. Коли ось чую, пан Гамель, каже мені:

— „Я не лаятиму тебе, любий Франце, бо, певне, ти й так досить покараний... Так воно завсігди буває, бо певне кожного дня кажуть собі: „А! та ще в мене є багато часу. Вивчу завтра“. А ось бачиш що виходить. Ех! велике ото було нещастя нашому Ельзасові, що раз-у-раз одкладав свою освіту на завтра. А тепер оті чужі люде мають право нам сказати: „Як! ви удаєте з себе французів, а не вмієте ні писати, а ні говорити своєю мовою!“ В усьому тому, мій бідний Франце, ти ще не найбільш винуватий. Нам усім перепаде добра частина цих докорів. Ваших батьків не дуже то обходила ваша освіта; їм більш подобалося, щоб ви працювали коло землі, або по прядлях, аби придбати на кілька шагів більше. А мені самому хіба нема чого закинути? Хіба я й сам не велів вам частенько поливати мені садок, замість вчення, або коли мені хотілося понадити рибу, чи я-ж соромився відпускати вас раніш, ніж було треба!..

Отак, переходячи з одного та на інше, пан Гамель почав далі говорити нам про французьку мову. Він говорив нам, що рідна мова — найкраща в світі, найясніша,

найґрунтовніша; що її треба зберігати серед нас, й ніколи не забувати. Коли який народ підпаде в неволю до другого, казав учитель—то поки він тримається своєї рідної мови, то наче він держить ключ від своєї тюрми...

Потім пан Гамель взяв граматику й прочитав нам наше задання. Я здивувався, як добре я розумів тепер. Усе, що він читав, здавалося мені, таким легким легким. Я подумав, що ніколи раніш я так добре не слухав,—однаково і він сам ніколи не прикладав ще такого терпіння до своїх пояснень. Наче ця сердешна людина раніше ніж відійти від нас, хотіла віддати нам усе своє знання, одразу вкласти його в наші голови.

Як скінчили задання, зараз перейшли до писання. На цей день пан Гамель виготував зовсім нові взірці, на шматочках паперу було гарненько й округло виведено: „Франція, Ельзас, Франція, Ельзас“. Навішені на дротинках коло наших столиків, вони нагадували маненькі прапорці, що маяли у школі.

Треба було глянути, скільки старання прикладав кожний. А яка була тиша! Тільки й чути було, що черкання пер по папері. Якось улетіли хрущі, але-ж ніхто не звернув на їх ніякої уваги. Навіть вся малеча, що старанно виводила собі палички, наче добре розуміла, що це-ж ще було по французькому. На шкільній покрівлі тихенько туркотали голуби, й слухаючи їх я собі гадав: „Чи не присилують і їх також співати по німецькому“.

Часом підводячи очі від писання, я бачив пана Гамеля, що в задумі стояв біля кафедри й пильно вдивлявся в усі речі, що були навколо, наче бажаючи у своїм погляді понести з собою усю свою маленьку шкільну хату.

Ви-ж подумайте! Цілісеньких сорок літ, стояв він отут, на цьому-ж самому місці, маючи просто перед себе свій дворик та так само-ж свою школу.

Столи та лави повияснявалися від довгочасного уживання; горіхи на дворі повиростали, а хміль що він сам посадив, тепер уквітчав вікна аж під стріху. Який-же то мабуть тяжкий жаль обгорнув сордешного, що мусив покинути оце все, і саме завтра вкупі з сестрою, що складала саме тепер їхні речі, вони мусили виїхати, покинути край назавжди. Одначе в його вистачило відваги довести наше

вчення до краю. Після писання відбувся в нас урок з історії, а далі малі голосно усі разом складали слова. Там, у кінці кімнати, старий Гаузер надів свої окуляри, і, держучи обома руками свій букварь, складав склади разом з малими. Видко було що й він також прикладав старання; голос в його тремтів від зворушення, і так ото смішно було слухати, що всім нам схотілося сміятися й плакати. Ах! згадуватиму я цю останню лекцію.

Коли це на дзвіниці ударило полудень, а далі задзвонили на Angelus. В туж мить залунали у нас під вікнами сурми німців, що поверталися з учення. Пан Гамель підвівся й увесь зблід. Ніколи він не здавався мені таким величним. „Друзі мої промовив він, друзі мої, я... я...—Але щось стисло йому горло... Він не міг скінчити фрази. Тоді він відвернувся до шкільної дошки, взяв грудку крейди, і, напіраючи з усієї сили, написав як тільки міг грубо: „*Хай живе Франція!*“

Потім так і зостався, спершись головою на стінку, й не кажучи ні слова, він рукою подав нам знак „Це вже кінець..... виходьте“.

А. Доде.

Як ви розумієте слова: „Коли який народ підпаде в неволю до другого, то поки він тримається своєї рідної мови, то наче він держить ключ од своєї тюрми?“

Билина.

Сказав раз куці билині:	твоя головонька от-от по-
— „Билинонько! чого така	ляже?“
ти стала,	— „Ох, кущику! — билина
мов рибонька вяла:	каже:
пожовкла, не цвітеш,	Я на чужині“...
живеш, як не живеш,	Л. Глібов.

З Альпів.

Ой там моє серце,—не тут на горах...
Ой там, на Україні в безкраїх степах,
в степах на могилах вподобало жить,
де здавна покоїться, тихо лежить

батьків моїх слава і лицарів прах.
Ой там моє серце на нивах, полях,
ой там моє серце в густеньких садках,
де пташка щебече у-день і вночі,
співає дівчина, по воду йдучи,
у плахті червчатій, головка в квітках.
Ой там моє серце, де лірник співає
про те, як живе безталанна вдова,
де в полі за плугом козак-хлібороб
працює, гукає, на воликів — „собі!“
і сипле він злото, ним землю вкрива.
Ой там моє серце, де Божий, мов рай,
стоїть над Дніпром зеленесенький гай:
А близько край гаю та коло Дніпра
висока могила; вона озира
свій рідний, коханий, занедбаний край...
Ой, там моє серце... Хоч тут на горах
живу я й тиняюсь по вічних снігах,
та що-б я не бачив, і що-б не найшов,
і де-б я не був, і куди-б не пішов,
а все моє серце у рідних степах!

Ц. Білиловський.

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
мовчали десь святі під попелом руїни,
і журно дзвін старий по мертвому гудів.
Коли відкільсь взялася міць шалена,
як буря, все живе схопила, пройняла, —
і ось, — дивись, — в руках замаєли знамена,
і гимн побід співає невільна сторона.
Так спить орел, — і враз, розкривші очі,
угледе світ, красу і простір голубий,
і легко з скель спорхне, і в небі заклекоче
про вільний льот орлів, про ранок золотий.
Так море иноді всю ніч дримає,
і нагло хвилями, як крилами заб'є,

і дивним жемчугом, і барвами заграє,
і очі всесвіту до себе прикує.
Летить воно, хвилюється і ллється,
в обіймах соняшних і сяє і тремтить,
і щастям все життя йому здається,
і все в путі йому і годить, і щастить....

О. Олесь.

Д о м о л о д і.

На вас, завзяті-юнаки,
що возлюбили Україну,

М. П. Старицький.
1840—1904.

кладу найкращі гадки,
мою сподіванку єдину:

В вас молода ще грає кров,
в думках у вас немає бруду,

і в серці гріється любов
до обездоленого люду.

Ховайте-ж ви її собі,
не розмантачуючи все:
нехай ваш дух вона гартує
в житті, у чесній боротьбі.

Не забувайте рідних хат,
де лихо гіршає що-днини...
не можна гаїти й хвилини,
поки ще стогне менший брат;

Поки живі, мерщій несіть
сліпому світиво просвіти,
і в серце, смертю сповите,
живу надію закропіть!

Вшануйте, друзі, рідну річ
назвіть голосно своєю,
та розженіте над землею
непереможну темну ніч!

Хай всяк жене, а ви любіть
свою знесилену родину—
й за неї сили до загину
і навіть душу положіть!!

М. Старицький.

Заповіт.

Як умру, то поховайте
мене на могилі,
серед степу широкого
на Україні милій;
Щоб лани широкополі
і Дніпро, і кручі
було видно,—було чути,
як реве ревучий!

Поховайте, та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою злою кров'ю
волю окропіте.
І мене в сем'ї великій
в сем'ї вольній, новій,
не забудьте помянути
незлим, тихим словом!

Найбільш славні сторінки з минулого життя України.

Життя на чуждині.

Найбільш любий мені український письменник (або поет).

В чому повинна виявлятися у людини любов до свого рідного краю?

Теми: Яке оповідання про старовину я чув? Що в нашому селі (або горді) нагадує про старовину?

V.

Притча Христова про сіяча.

Ось вийшов, щоб сіяти, сіяч у поле і сіяв...
І вітер зерно йому всюди розвіяв:
Багато упало його край дороги,
та там і попало проходим під ноги,
і хижая птиця з степів налітала,
до-долу спускалась і зерна клювала.

Немало зерна в кам'янисту землю лягло,
і, доброго корня не давши, зійшло;
а сонце о-півдні його припалило,
гарячим промінням його присушило,
і бідне пожовкло... Пожовкло й завяло:
землі під корінням було йому мало.

А де-які зерна то вітер вхопив і поніс
в бур'ян навісний, що й несіяний ріс;
І там-би то їх, мов гаразд, положив,
та скоро бур'ян їх зовсім заглушив.
Даремно там дощ пробігав полоєю,
і зори кропили там землю росєю:
ті зерна лежать, мов рости не пора...
Немає від їх і не буде добра!

Которі-ж зерна та в добрую землю лягли,
то ті урожай в шістьдесят або й сто принесли.
Так, добра земля, як пора настає,
не тільки що їсти—ще й прибилъ дає;
її, мов, і сонце щадить, і не сушить засуха...
Всяк, маючи уха, щоб слухать, хай слуха!

В. Олександров.

К е д р.

В холодній та дикій північній пустині
де бурям і впину нема,
там кедр одинокій на горній вершині
обсипаний снігом дрима.
І бачить у сні він далеку країну,
де сонечко сходить святе, —
сумна й одинока на цілу долину
там пишная пальма росте.

В. Олександров.

Б е р е з к а.

Одна-одинока березка сто
їть,
на гору Ай-Петрі журливо
глядить;
Ні велетні кедри-сусіди німі,
ні мірти пахучі не ваблять її,
фонтани про неї не мають
ваги.
А ген на Ай-Петрі німіють
сніги;

Туди її думи, туди її очі
пильнують від ранку до тем-
ної ночі:
Вона споминає далекі гаї,
де сестри зростають на рід-
ній землі.
Коли-б її воля, коли-б її
сила, —
з розкішного парку туди-б
полетіла.

О. Кониський.

* * *

Ми в осені таки похожі
хоч капельку на образ Бо-
жий, —
звичайно, що не всі, а так
хоч де-які...

Крутий байрак,
неначе циган чорний, голий,
в діброві вбитий, або спить;
а по долині, по роздоллі
із степу перекотиполе
рудим ягняточком біжить
до річечки собі напитись:
А річечка його взяла

та в Дніпр широкий поне-
сла,
а Дніпр у море, на край
світа:

Билину море покотило,
та й кинуло на чужині.
І жаль тобі її стане,
малої билини.
Підеш собі, зажурившись,
гаєм по долині;
Гай шепоче, гнуться лози
в яру при дорозі...
Думи душу осідають,

І капають сльози,
і хочеться сповідатись,
серце росповити;
і хочеться—Боже милий,

як хочеться жити!
і любити Твою правду,
і весь світ обняти!..
Т. Шевченко.

А й с т р и.

О півночі айстри в саду росцвіли,
убралися в роси, вінки одягли
і стали рожевого ранку чекать,
і в райдугу барвів життя убірать!..

І марили айстри в розкішнім півсні
про трави шовкові, про соняшні дні,—
і в мріях ввижалась їм казка ясна,
де квіти не вянуть, де вічна весна.

Так марили айстри в саду в-осени,
так марили айстри і ждали весни..
А ранок стрівав їх холодним дощем,
і плакав десь вітер в саду за кущем.

І вгляділи айстри—довкола тюрма,
і вгляділи айстри, що жити дарма,—
схилились і вмерли... І тут, мов на сміх,
засяяло сонце над трупами їх!..

О. Олесь.

Л і л е і.

У пишних палатах якогось
магната
роскішні лілеї цвіли;
їх люде здалека, де вихор
та спека,
на втіху собі завезли.
Любують їх очі веселі ді-
вочі,
а часом і хмурий магнат
на них як погляне—нудьга
у-раз тане
і пруг на чолі вже не знать.

Отак вони пишні, усякому
втішні,
мир в серце людське по-
дають;
а люде не знають і гадки
не мають,
як сльози в ночі вони ллють.
Чого-ж то їм шкода? Адже-ж
і врода,
і розкіш, і шана їм є!..
Не любя їм шана у гордого
пана,—

паперу аркуш, і зроблю
маленьку книжечку; хреста-
ми
і визерунками з квітками

Т. Г. Шевченко.
1814—1861.

кругом листочки обведу
та й списую „Сковороду“
або „Три царі со дари“;
та сам собі у бур'яні,
щоб не почув хто, не по-
бачив,
вспівую, було та плачу...

І довелось знов міні
на старість з віршами хо-
ватись,
мережить книжечки, співати
і плакати у бур'яні,—
і тяжко плакати! І не знаю,
за-що мене Господь карає...

У школі мучилось, росло,
у школі й сивіть довелось,
у школі дурня поховають;
а все за того пятака,
що вкрав маленьким у дяка,
отак Господь мене карає...

Ось слухай-же, мій голубе,
мій орле-козаче,
як конаю я в неволі,
як я нужу світом!
Слухай, брате, та научай
своїх малих діток,—
научай їх, щоб не вчились
зmalку віршувати.
Коли-ж яке поквапиться,
то нищечком, брате,
нехай собі у куточку
і віршує й плаче
тихесенько, щоб Бог не чув,
щоб і ти не бачив;
Щоб не довелось, брате,
і йому каратись,
як я тепер, у неволі
караюся, брате!..

Неначе злодій, по-за ва-
лами
в неділю крадуся я в поле,
талами вийду по-над Уралом
настепширокий, мовнаволу.
І болящее, побите
серце стрепенеться,
мов рибонька над водою,
тихо усміхнеться.
І полине голубкою
по-над чужим полем,—
і я ніби оживаю
на полі, на волі...
І на гору високою
вихожу, дивлюся,
і згадаю Україну—

і згадать боюся!..
І там степи, і тут степи,
та тут не такі:
руді, руді, аж червоні;
а там голубії,
зеленії, мережані
нивами, ланами,
високими могилами,
темними лугами...

А тут бур'ян, піски, тали,
і хоч-би на сміх де могила
о давнім-давні говорила...
Неначе люде не жили!

.....
Од спокон-віку і до-нині
ховалась од людей пустиня,
а ми таки її знайшли;
Уже й твердині поробили,
затого будуть і могили—
всього наробимо колись!...

О моя доле! Моя країно!
Коли я вирвусь з цієї пустині?
Чи може (крий Боже!)
тут і загину?

І почорніє червоне поле...
— „Айда в казарми! Айда в
неволі!“

Неначе крикне хто надо
мною,—

і я прокинусь. По за горою
вертаюсь, крадуся по-над
Уралом,

неначе злодій той, по-за ва-
лами

отак я, друже мій, святкую
отут неділеньку святую!

А понеділок? Друже-брате!
Приходить ніч в смердячу
хату,

осядуть думи, розіб'ють
на стократ серце і надію,
і те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть,
і спинять ніч: часи літами,
віками глухо потечуть.
І я кровавими сльозами
не раз постелю омочу.
Не малодушіє в неволі
в-ночі сльози точить,
а гріхи мої великі
вилитися хочуть—
не виллються, не покинуть
душу катувати...

Страшно міні, друже-брате,
смерті сподіватись!..

Перелічу і дні і літа:
кого я де—коли любив?
Кому яке добро зробив?
Нікого в світі, нікому в світі,
неначе по лісу ходив.

А малась воля, малась сила!
Та силу позички зносили,
а воля в гостях упиласть,
в степу, небога, заблудила
та й упиваться зареклась.
Не поможе, милий Боже!

Як то кажуть люде:
буде каяття на світі,
вороття не буде...

Благаю Бога, щоб світало:
мов волі, сонця, світу жду.
Цвіркун замовкне, „зорю“
б'ють—

благаю Бога, щоб смеркало!
Бо на позорище ведуть
старого дурня муштрувати,
щоб знав, як волю шанувати,
щоб знав, що дурня всюди
б'ють.

сцілющою водою вмита,
прокинеться, і потечуть
веселі ріки, а озера
кругом гаями поростуть,
веселим птаством оживуть.

Оживуть степи, озера,
і не верстовіі,
а вольніі, широкіі,
скрізь шляхи святіі

простеляться; і не найдуть
шляхів тих владики,
а раби тими шляхами,
без гвалту і крику,
позізходяться до-купи,
раді та веселі,
і пустиню опанують
веселіі села.

Т. Шевченко.

Д о д у б а.

Нехай гнеться лоза,
куди вітер погне,
не обходить вона
ні тебе, ні мене.
Може й важко її,
може й спина болить,
але буря її
з корінця не звалить;
на болоті росте,
і, слабая сама,
вона гнеться собі
і так вік проживе,
і без слави в багні
як трава загние;
Як трава осока,
зогниє у багні, —
і хиба лиш комар
заспіває по ній...
Нехай гнеться лоза,
а ти, дубе, кріпись,
ти рости та рости,
не хились, не кривись:
Ти глибоко, у глиб
твердий корінь пусти,
гилля вгору розкинь,
та рости та рости!
І до пекла достань,
і у пекло заглянь,

і до хмари достань,
і на небо поглянь,
і весь світ обдиви,
і усе розпізнай;
І що добре є,
ти у себе впивай.
І у силі, в добрі,
як скала, затвердій
і, як Бог світовий,
на сторожі ти стій;
І пташки світові
защечечуть тобі,
і співак відпочне,
заспіває тобі...
А як буря лиха
тебе з місця зіб'є,
а та хмара гора
тебе громом уб'є, —
світ почує ту смерть,
і повітря здрижить,
і ліси загудуть,
і земля задвижить;
І пташки пролетять, —
спогадають тебе,
і співак перейде,
не забуде тебе!

С. Руданський.

В проваллі темнім, десь на
дні,
сосна чорніє на граніті...
Ніхто з живих не зна її,
не зна й вона нікого в світі...
Над нею десь весна цвіте,
квітки цілуються з квітка-
ми,
сміється сонце золоте,
річки зливаються з річ-
ками.—

* * *
Вона ж, самотна і смутна,
в яру чорніє на граніті,—
ніхто з живих її не зна,
не зна й вона нікого в світі...
І тільки іноді вітри
на скелі спиняться юрбою
і гоготать почнуть з гори,
і насміхатись над сосною...

О. Олесь.

Світає.

Давно північ вже минула...
Я прокинувся у сні,
чую—наче забреніли
старі гусла на стіні.
Тихо, тихо гук злітає:
„Скоро день—кругом сві-
тає!“

Давно північ вже минула,
сплять і гори, і яри,
тільки вітер по-над морем
повіває з-за гори;
Шепче нишком—гук злітає:
„Скоро день— кругом сві-
тає!“

Давно північ вже мину-
ла,
не шиширхне по землі;
Божа пташка стрепенулась
на калині, у гіллі;
тьохка—ранок, бач, вітає.
Скоро день—кругом сві-
тає,—

Годі-ж спати, краю мій!
Розганяє чорні хмари
промінь сонечка ясний,—
він загляне в недра темні,
скарби виявить таємні.

П. Грабовський.

Сон.

Зелений гай, пахуче поле
в тюрмі приснилися мені,—
і луг широкий, наче море,
і тихий сум по кружині.
Садок приснився коло ха-
ти,
весела літняя пора:

А в хаті... там знудилась
мати
і знудьгувалася сестра.
Поблідло личко, згасли очі,
надія вмерла, стан зігнувся...
І я заплакав о-півночі
і, гірко плачучи, проснувсь.

П. Грабовський.

Журба.

Стоїть гора високая,
по-під горою гай,
зелений гай, густесенький,
неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька,
як скло вона блищить;
долиною зеленою
кудись вона біжить.
Край берега у затишку
привязані човни;
а три верби схилилися,
мов журяться вони,
що пройде красне літечко,
повіють холода,
осиплеться їх листячко,
і понесе вода.

Журюся й я над річкою...
Біжить вона, шумить,
а в мене бідне серденько
і мліє і болить.

Ой річенько, голубонько!

як хвилечки твої,
прибігли дні щасливі
і радощі мої.

До тебе, любя річенько,
ще вернеться весна;
а молодість не вернеться,
не вернеться вона!...

Стоїть гора високая,
зелений гай шумить;
пташки співають голосно,
і річенька блищить.
Як хороше, як весело
на білім світі жити!..
чого-ж у мене серденько
і мліє і болить?

Болить воно та журиться,
що вернеться весна,
а молодість... не вернеться,
не вернеться вона.

Л. Глібов.

На Різдво.

(Ф. М. Лазпревському.)

Не до дому вночі йдучи,
і не спати лягаючи,
згадай мене, брате.
А як прийде нудьга в гості
та й на ніч засяде,
отоді мене, мій друже,
зови на пораду!
Отоді згадай в пустині
далеко над морем,
свого друга веселого,
як він, свої думи тії
і серце убоге

заховавши, ходить собі
та молиться Богу,
та згадає Україну
і тебе, мій друже,
та іноді й пожуриться...
Звичайно, не дуже,
а так тільки... На дворі, бач,
наступає свято,—
тяжко його, друже брати,
самому стрічати
у пустині... Завтра рано
заревуть дзвіниці

в Україні, завтра рано
до церкви молитися
підуть люде; завтра-ж рано
завіє голодний
звір в пустині, і повіє
ураган холодний,
і занесе піском, снігом
курінь мою хату.

Отак мені доведеться
свято зустрічати!

Що-ж діяти? На те й лихо,
щоб з тим лихом битись.

А ти, друже мій єдиний,
як маєш журитись,—
прочитай оцю цідулку
і знай, що на світі
тільки й тяжко, що в пустині
у неволі жити...

Та й там живуть, хоч по-
гано...

Що ж діяти маю?

Треба-б вмерти,—так надія,
брате, не вмірає!

Т. Шевченко.

Розбите серце.

(З Гейне).

Я бачив, як вітер березку зломив;
коріння порушив, гілля покрутив,
а листя не вяло і свіже було,
аж поки за гору сонце зайшло.

Я бачив, як серну підстрелив стрілець;
звалилася, бідна,—прийшов їй кінець;
боротися з смертю було їй не в міч,
одначе боролась, поки зайшла ніч.

Я бачив—метелик поранений млів:
крильце перебите на сонці він грів;
ще трошки пожити на думці було,
і, може, пожив би, та сонце зайшло.

На світі у кожного сонце своє...
Любенько живеться, як сонечко є;
а згасне те сонце—і жити шкода:
на світі без сонця усе пропада...

В. Олександров.

Івасеві мрії.

Як весною тепла ласка
гнапа геть зімові сні,
Івасеві чулась казка

в тихім шелесті весни.
Вітерець легенько віяв,
чулись крики птичих зграй,

білють із його тріски.
Як човнові море, для мене
світ білий
ізмалку здавався страшним;
та як заховаться? не мож-
на-ж вік цілий

пробути з собою одним!
Прощай, мій покою: пуска-
юсь у море!
і може недоля і лютее горе
пограються з човном моім.

Є. Гребінка.

* * *

Все упованіє мое
на тебе, мій пресвітлий раю,
на милосердіє твоє,—
все упованіє мое
на тебе, Мати, возлагаю,
святая сило всіх святих,
пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і рידаю:
воззри, Пречистая, на їх,
отих окрадених, сліпих

невольників: подай їм силу
твого мученика Сина,
щоб хрест-кайдани донесли
до самого, самого краю!
Достойно-пітая! Благаю,
Царице неба і землі!
Воньми їх стону і пошли
благий кінець, о всеблагая!

Т. Шевченко.

Квітка.

Прощайся з ясною красою,
бо вже заходять косарі,
зайшли—поникла під косою,
зівяла ранком на зорі...
Ронивши слізку, посухаєш;

беруть на образи святі,—
ти все жива: благоухаєш
на кипарисному хресті.

П. Грабовський.

Молитва.

Всі уже поснули,
мати ще не спить;
на молитві довго,
довго так стоїть.
Як одну скінчила,
другу почина...
Щиро та сердешно
молиться вона.
Бачу—на коліна

рідная стає,
рученьки здіймає,
сльози нишком ллє.
І вони по виду
котяться, біжать,
в сяєві лампади
іскрами блищать.
І святі на неї
любо так глядять,

мов її невішну
хочуть розважать.

І мені так сумно,
жалко так її,
що від сліз темніють
очі враз мої.

І молюся нишком:
„Боже, втіш її,
всі віддам тобі я
іграшки свої.
Хай замісто неї
плакатиму я,
бо така-ж нещасна
матінка моя!..“

Блимає лампада,
ніч глуха стоїть,
в хаті і на дворі
все навколо спить.
І два рідні серця
в тиші мовчазній
у молитві щирій
ізлились одній.
І обидва вірять,
що молитва їх
доліта невпинно
до небес святих.
О, блаженна віра,
як-же ти міцна,
і який нещасний,
хто тебе не зна!..

М. Чернявський.

Псалми Давидові.

XII.

Чи ти мене, Боже милий,
на-вік забуваєш?
Одвертаєш лице своє,
мене покидаєш?
Доки буду мучить душу
і серцем боліти?
Доки буде ворог лютий
на мене дивитись
і сміятись?! Спаси мене,
спаси мою душу,
да не скаже хитрий ворог:
„Я його подужав!“
І всі злі посміються,
як упаду в руки,
в руки вражі. Спаси мене
од лютої муки.
спаси мене! Помолюся
і воспою знову

твої блага чистим серцем,
псалмом тихим, новим.

LIII.

Боже! Спаси, суди мене
Ти по своїй волі!
Молюсь, Господи, внуши їм
уст моїх глаголи!
Бо на душу мою встали
сильні чужії,
не зрять Бога над собою,
не знають, що діють.
А Бог міні допомагає
мене заступає,
і їм правдою своєю
вертає їх злая.
Помолюся Господеві
серцем одиноким,
і на злих моїх погляну
незлим моїм оком.

LXXXI.

Між царями й судіями
на раді великій
став земних владик судити
небесний Владика.

Доколі будете стяжати
і кров невинну розливать
людей убогих, а багатим
судом лукавим помогать?
Вдові убогій допоможіте,
не осудіте сироти,
і виведіть із тісноти
на волю тихих, заступіте
од рук неситих!—Не хотять

познать, розбити тьму не-
волі,—

і всеу—Господа глаголи,
і всеу плачеться земля.

Царі, раби—однакові
сини перед Богом;
І ви вмрете, як і князь ваш
і ваш раб убогий.

Встань-же, Боже, суди зем-
лю

і судей лукавих!
На всім світі Твоя правда
і воля і слава.

Т. Шевченко.

П о е т у .

Як ніч насовується туча
і млою небо покрива,
грюкоче грім, а буря злюча
дуби з корінням вирива,
здіймає, гонить хвилі-гори
на почорнілім, лютім морі,
реве, і стогне, і рида,
і човна бідного гойда
по над безоднею хисткою...

Пливець, погинеш в бо-
ротьбі!

Куди й боротися тобі
з тією силою сліпою?—
Не одного борця вона
уже поринула до дна!

* * *

Під заверюху і негоду,
серед буяння в світі зла,
чи не піти в свою господу,
чи не зложити й нам весла?

Замкнути серденько від миру
й налаштувати свою ліру
для власних мук, для влас-
них сліз,

для потайних лише погріз,—
бо там, на шарварку люд-
ському,
де брат на брата гострить
ніж,

де повселюдне йде грабіж,—
там не чутно буде нікому,
серед гармидеру й турбот,
моїх пісень, моїх скорбот!

* * *

Ні, тричі ні! Хай краще
струни

порве мій стогін навісний!
Коли кругом в дочасні труни
борців лягає гурт тісний,
коли юнацька сила вяне,

хичний стан, коли за один рідний згук, один образ рідний ладен буваєш заплатити роками життя?...

У такому власне стані блукав я одної весняної днини по над річкою Прутом, у південній Бесарабії. Яюсь не тишили мое око ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні, що розляглися за річкою в Румунії, ані жовті, залиті хвилею виноградників по підгіррю шпильасті гори, що тиснуться по-над Прутом з цього боку.

Від заходу насувалася чорна хмара, душний вітер нахрапом бив об гори, хвилював комиш у плавнях, обривав виноградне листя та гнав його по чорній, каламутній, немов поораній хвилями, річці.. Лагодилась буря. Але я байдужно дивівся на грізні розрухи природи, не торкала яюсь мого серця дика краса південної бурі.. Роз'ятрений нудьгою, затоплений в задумі, плентавсь я тихою дорогою берегом річки, не помічаючи навіть, як чорна хмара обіймала крайнебо, тихо лізла догори... драглила вже над головою моєю... і тільки перші краплі густого дощу, що з густим гуком упали на землю серед раптової тиші, змусили мене озирнутися навкруги, пошукати певного захисту від зливи. Але не встиг я ще й озирнутися гаразд, як по моїх напружених нервах ударила хвиля рідних близьких мені звуків. Я виразно почув журливо поважний голос української пісні. Що це? У цьому глухому закутку Бесарабії—пісня моєї країни? Чи не омана це, чи не хороблива часом уява моя викликала галюцинацію слуху?... Я навіть трохи змішався. Але ні, це не уява: я чую, як пісня дужчає, здійсмається вгору, перекочується могутнім грюкотом і гине тихим акордом у плюскотні зливи. Так, це співають, але де і хто? Я почав прислухатися та роздивлятися й незабаром помітив, що голоси лунали з молдаванської „колиби“, себ-то з островерхої комишової халабудки, яку звичайно ставлять по виноградниках про вартового. „То, мабуть, заробітчане,—подумав я,—яких дощ загнав у колибу“—та наважився й собі податися туди, щоб у гурті перечекати дощову годину.

В колибі було темно; на превелику силу, натуживши зір, здолався я розглядіти своїх товаришів негоди: було їх чоловіка з десять. На мое привітання вони відповіли всі в один голос і посунулися, поступаючись місцем на колоді

край дверей. Пісня замовкла. Спочатку було якось варівко: чужа людина, очевидячки, псувала трохи настрої. Де-хто кинув увагу про дощ, де-хто обізвався жартом, тихим сміхом... Але мелодія, опанувавши душею, загніздившись там, не хутко німіє... Вона виповняє груди, рветься наверх і, прибравшись у поетичні шати слова, вільна, як пташка, шукає простору...

Тим то й мої співаки не на довго замовкли. Хтось зтиха завів пісню, до нього пристав ще один голос, а за хвилину підхопила й решта... Співано чумацьку пісню.

Згуки пісні, що торкалися мого вуха, лягали перед очима фарбами, малювали мені з дивнсю яскравістю цілі образи. Я перелітав на крилах пісні в давно минуле, я жив у минулому, я бачив, чув, з тріпотанням сердечним відчував смуток, радість та всі періпетії тих почувань...

Ясно, ясно сонечко сходить,

А хмарнесенько заходить...

Смутен, смутен чумацький отаман —

Він по табору ходить...

І уявляється мені степ. Широкий, необмежний, незайманий степ. Передранішній вітер злегка хвилює тирсу. Бліде небо мигтить зірками по блакиті, що оповила степову далечинь. У синьому тумані ледве мріють могили. Чорніють здапеку пози. Межи небом і землею якась таємна змова. Чи то вони чаклують у двох, чи що, бо якоюсь таємницею віє від них, чарами віє від того необмежного синього простору...

Край шляху, в долинці, догорає огнище. Білий димок, хвилюючись, здіймається догори по-над чумацьким табором, що чорніє у п'ятмі здоровими мажами, немов якесь дивоглядне чудище. Табор ще спить. Степова тиша жадливо підхоплює всі згуки... Ось чутно, як сопуть ситі воли, жвакаючи росяну траву... Деся за комишами в озері кракають жаби, гуде бугай... Табор ще спить. Тільки не спить чогось чумацький отаман.. не спить, по табору ходить... Від буйного вітру, від ясного сонця змарніле обличчя його повито задумою й смутком. І хто його зна, яку думу дума чумацький отаман в степу серед ночі, чого немов журно йому, важенько на серці? Чи тим, що сторона чужая, далекая, чи то тим, що згадалась родина

близькая, дружина вірна, а чи серце віщує якусь лиху пригоду в цьому степу широкому, необмежному? Хто його зна. А тим часом сон тікає від очей, і ходить отаман по сонному табору, поглядаючи то на товаришів своїх, що сплять навкруг багаття, то на далекі обриси степу, що мріє крізь синю імлу. Але помалу-малу синя імла рідшає, яснійшає, східний край неба обливається широким усміхом світання. світова зірка блідне й тремтить, догораючи... Починає дніти.

Табор прокинувся, але сон не встиг ще пірхнути з ночівля, ще кида на нього свою тінь. Таємничість раннього ранку оповила й чумаків своїми чарами...

Ось кухар напина тагани, повісив казан, і червоно осяяний палаючим огнем, нагнувся над чумацьким сніданням.

Поставали лавою чумаки, звернулись до сходу й тихо проказують молитву. Злотистий обрій зазира в натхнені вірою обличчя, тихий вітер на легких крилах своїх розносить по степу гарячі благання...

А за хвилину бряжчать ложки об казан, вусате чумацтво привітно усміхається до гарячої страви. Ясне сонце впливає на небо, зриває з землі темне заинало морю, відкриває безкраю далечінь степу, вкритою росяною тирсою, позолочує високі могили, кида дивовижні тіні від чумацьких маж, вітає мальовничо розташований табор.

Пора, пора рушати!

„Гей ви хлопці, ви добрі молодці,
Уставайте, вози мажте,
Вози мажте, ярма наривайте,
Сиві воли запрягайте...“

І вміть по слову отамановому

Хлопці встали, вози підмазали,
Нові ярма понаривали,
Сиві воли позапрягали.

Готово!

Гей, соб волики, соб сиві!...

Рушають.

Одвічним закуренным шляхом тихо посувається валка. Немов вуж-велетень плазує серед степу. Голова занурилась у придорожні терни, а хвіст ген-ген зникає в густій хмарі куряви. З гори, з блакитної високости, упаде на зем-

лю сріблом жайворонкова пісня, долине клекіт вірлячий, а широкий степ відгукнеться на ті згуки тихим шелестінням тирси. Сайгак прудконогий шмигоне десь далеко-далеко і зникне вмить між густими травами. Палаюче сонце висить над степом, нерухоме повітря пашить жаром... Душно так, млосно... Коли-б хоч легенький подих низового вітру приніс на своїх крилах прохолоду, увілляв струмок життя у цю задуху, у цю степову мертво:у!... А валка посувається.

Степом ідуть, нові вози риплять,

Сиві воли ремигають...

Лінивою, тихою ходою чвалають крутурогі, бедраті воли, похитують лобатими головами, жууть безустанно жвачку... Бряжчать мережані ярма з терновими занозами, поскріпують нові чумацькі мажі, укриті шкурами, закурені в далекій дорозі... Біля возів ідуть чумаки, на пужално опираючись. То все високі, кремезні постаті в смоляних сорочках та штанях, в закурених брилях або шапках високих. Згорда поглядають вони довкола, певні в своїх силах, байдужні до всяких життєвих незгод. Не турбує їх думка про те, що нікому доглянути їх у далекій дорозі, в чужій сторонці. Нікому хустя випрати, головоньку змити. Змиють чумакові головоньку дрібні дощі, а розчешуть густі терни, а висушить ясне сонце, а розкуйовдить буйний вітер... Воля чумакові, воля наймилійша... А хіба-ж не волею віє від цього простору широкого, від цього степу хвилястого, як море безкрайого! Хіба не волею самою віє цей вітер низовий, що зібрав усі пахощі степові та кидає їх у засмалене чумакове сбличчя, куйовдячи його довгого вуса? Чи-ж то не воля синіє он там, далеко, за тими могилами високими та хорощими, що-йно мріють на небосхилі!.... Гей, степи-поля, роскіш моя!...

Тихо, поволі, нога за ногою, пливе валка битим шляхом у безлюдній пустелі. Достоту корабель той у безвітря серед моря. Тихо, поважно чвалають і чумаки за своїми волами. Не чуть гомону, наче душа розмовляє з степовою тишою.....

Попереду чумацький отаман

На сопілочку грає...

Що він грає, грає-виграє—

Він пригодоньку знає ..

Ой, знає він чимало пригод, той кремезний, як з криці вилитий, бувалий отаман. Тужлива пісня зринає з сопілки та не розважа сумного серця, невесело якомсь говорить.... Говорить вона йому, що на цій широкій та прибитій, слізеньками перелитій дорозі не раз і не двічі здобудеться чумака лиха. То воли йому пристануть, або й похоріють — і тоді чумакові пропаща година; а то паші худобі не стане, ревуть воли голодні, за серце беруть чумака тою тугою невимовною. А зчорнілий, спалений посухою степ, а буйний вітер своїм, серце рвучим голосінням ще більшої туги. ще гіршої нудьги завдає чумакові... І от, з нудьги та горя зап'є чумака, загуляє, лишить добро своє у шинкарки, на останню важницю похмеляється....

Нагадує пісня й про здобичників диких, що з нетрів придорожних, з комишів непролазних чигають на валку, готують у степу глухому криваву драму...

Та нема гіршої пригоди, як слабість у дорозі. Сь на задньому возі, як вялая риба, лежить хорий чумака, на важницю схилився. Валка посувається тихо, поволі, щоб не стурбувати хорого. Мовчки йдуть чумаки біля возів, не гомонять поміж собою, не погукують на волів навіть. Сумно... А недужий широко розплющеними очима в останнє, може, споглядає на цей світ хороший, на цей степ широкий, немов килим квітчастий... Хотілося-б пожити ще, надивитися на Божу красу, поглянути хоч раз ще на рідне село, на близьку родину.—а треба вмерти. Ох, умре він, умре на чужині, серед степу цього хорошого, та чужого, конче вмере. Не дурно-ж пугав пугач край гаю, не дурно волики його не пасуться чогось, води не п'ють, тільки ревуть жалібно, немов чують близьку смерть господареву.... Жалко кидати тих змалечку виплеканих воликів, тих вірних товаришів у дорозі, що так розуміють смуток і радощі хазяїнові... Кому то дістануться вони, хто то буде погоняти їх, як його не стане? А хто перекаже отцю-неньці про смерть їхнього сина, хто потішить бідну жінку, діточок дрібних? Хто поховає його у чужій сторонці, де чужі люде? Е, не чужії: все то товариші милее браття його, вони вже дадуть пораду... І прохає він своїх товаришів, як будуть повертати у край рідний, уклонитися від нього отцю-неньці й вірній дружині... І просить він доглянути його воликів

любих, щоб не зазнали вони ні в чому недостатчі, поки прийдуть до-дому. Та ще благає хоч притиками викопати йому діл глибокий, зробити домовину хоч з роґожі та заховати в степу край дороги, висипати високу могилу, що б з тої могили було видко його рідну Україну.. А на могилі хай посадять червону калину, хай вона йому пригадає його милую та далекою стороньку...

І стоять чумаки, вірнее браття, круг конаючого, похиливши сумно голови і обцяють вони сповнити його заповіт... Солоня сльоза не в одного звисла на довгих вусах...

Вволили чумаченьки товаришеву волю. Он там у долині під білими березами, копають уже діл глибокий, довічну хатину чумакові. Ревнули сірі воли, до гробу йдучи за своїм господарем, рушило й чумацтво за возом—останню послугу дати вірному товаришові... Низько похилились непокриті голови, степовий вітер має довгими чубами та вусами....

Прийняв чумака вільний степ у своє надро... Безхмарне небо байдужно дивиться з високости, а буйний вітер шепотить про щось з величезними степовими будяками...

Чорніє здалеку свіжа могила, а над нею похилились білі берези, мов сестри-жалібниці над братовою могилою...

Еге, багато пригод знає чумацький отаман і не про одну виспіває йому, вимовляє голосна сопілка.

А валка посувається. Риплять вози, бряжчать ярма, хмара куряви купається в золотокривавому світлі заходячого сонця.

Пора вже й на нічліг стати.

„Ой ви хлопці, ви добрі молодці,

А де будемо ночувати?“

Звертається до ватажан отаман.

„Ой ми будем, будем ночувати

В чистім полі, край байраку;

Недалеко від зеленого гаю

Будем вогонь розкладати,“ —

рішають чумаки.

Привернули.

Вечірньою прохолодою вітає байрак гостей... Гай осміхається до них останнім промінням заходячого сонця, що не встигло ще виплутатися з кучерявого верхів'ття дерев.

Десь весело дзюрчить струмок, у скісному промінні сонця грає роєм мушва; якесь шепотіння, якісь вечірні лісові згуки долітають до чуткого вуха... Густі лози, високі комиші, укривши долину, чорніють таємничо, повіті сріблястим туманом. Смеркає... ба й ніч вже спустилась у долину з пільмою, з вохкістю, з глибоким зоряним небом.

Порозпрягали чергові волів, розпустили по муравці на пашу. Стоять вози—насторч ярма, а межі возами під явром палає багаття, осяває всі листочки, всі гілячки кристалатої деревини. Розташувались круг вогню чумаки, ждуть вечері. Гомін стоїть у таборі, жарту з веселим реготом розлягаються по долині, безжурний настрій обгорнув веселе товариство.

А онде осторонь, на важницю схилившись, лежить самотно поміж возами парубок, на сопілку виграває... Тиха та ревна мелодія викликає перед його, образ милої дівчиноньки... Що то вона робить тепер, чи дума про нього? Ой, певно, сумує за молодим козаком, певно, припадає до його сліду... Десь вона вже потоптала черевички на дорогу вибігаючи, виплакала карі очі, чумаченька дожидаючи... А може... може закохав він дівчиноньку людям — не собі, може подала вона рушники другому, гірко плачучи на свою недолю... Все може бути. І журно так, важенько так робиться чумакові на серці — і дума він невеселую думу..... Дума він, що всяк має на світі свої радощі, усе має собі пару... шука-риба в морі—та й та пару має, а чумак молоденький пароньки не має... Е, гетьте, думоньки сумні, не суши, журбо, завчасу серця!.. От коли-б допоміг Бог у Криму соли набрати та щоб дівчину кохану у биндах застати!..

І марить молодий чумак про родинні втіхи з любово дружиною — і веселіще співає сопілка — його порада, його розвага єдина в далекій дорозі...

А від багаття доноситься гучний регіт веселої юрми, чутно жартливі приспиви до танців, плескання в долоні, брязкіт підківок. Ударили лихом об землю чумаки, воліють дати лиха закаблукам...

Нікому й на думку не спаде, що готується пригода, що лихо вже близько, що он

Із-за того зеленого гаю

Розбійнички виглядають...

То здобичники, здичілі у нетрях, обідрані, голодні чигають на чумацькеє добро, вичікують слушного часу, коли б в одну мить, по слову ватажка, кинутися на табор.

Що найстарший той розбійничок

На воронім коні грає;

Що він грає, грає-виграває,

До табора привертає...

Висахнулись чумаки, зірвались на рівні ноги. Думка про волів, про своє добро, ба й про своє життя власне блискавкою майнула в голові у кожного. Що робити, що чинити? де отаман? Жаль обхопив чумаків. Одні стоять мов тороплені, другі метушаться на місці, мов рятунку шукають. Де-ж той отаман? А ватажок ще й глузує, бачучи такий сполох:

„Ой ви хлопці, ви добрі молодці.

А де-ж ваш отаман?“

питає він чумаків, осміхаючись.

„Наш отаман ходить між возами,

Умивається сльозами.

Що він ходить, ходить між новими,

Умивається дрібними“...

Та не довго сумує отаман. Його засмалене мужнє обличчя спалахнуло вже звагою і металевим гострим голосом вигукує він над сполоханим табором наказ, аж луна котиться гаєм:

„Ой ви хлопці, ви добрі молодці!

Ой беріте друки в руки...

Гей та бийте, бийте не жалійте“...

Стрепенулось чумацтво.., метнулось до возів по друччя—і стало до бою.

І от при світлі догоряючого вогнища, у глухому степовому байраці, у мертвій тиші сонного гаю — счинився бій. Брязкіт друччя, крики, стогін, прокльони, благання о поміч, хрип конаючих, дикі голоси сполоханих птахів, лопатання їх крил, усе те зіллялося в один несказаний галас, в одну хвилю диких згуків... Котиться та хвиля гаєм, далі тихшає, а ще далі гине в широкому степовому просторі, під темним зоряним небом. Ось налягли здобичники, тісною каблучкою здушили чумаків, вимахують ножами та булавами... Міцно стоїть купка завзятих чумаків — видно,

наважилась боротися до краю, на життя й смерть... Ще хвилина — і враз, як один чоловік, ринула лавою на розбишак, розірвала тую живу каблучку, зім'яла, кинулася в один, в другий бік, несучи скрізь жах та смерть... Здрігнулися комишники, побачивши побитих товаришів і кинулися навтьоки, підставляючи спини під друччя чумаків...

Довго тяглася гонитва, аж поки дикі нетри та комиші не сховали недобитків у своїй гушині.

„Годі,—гукає отаман,—підпалити комиші!“

І от по слову отамановому викресали чумаки вогню й підпалили з берега комиш. Знялася чорна хмара диму, лизнув вогняний язик раз, удруге, обхопив у решті ширшу простору, і пішло гоготіти полум'я, здіймаючи до неба немов вогняні руки, осяваючи навкруги чорний степ, байрак та недавнє бойовище, на якому в незвичайному безладді, облиті власною кров'ю, лежать мертві здобичники, де два, де чотирі...

А серед табору, оточений ватажанами, стоїть отаман та на пів жартом наказує чумакам зібрати набитих розбійників та скласти на вози:

„На нові вози кладіте,
Та повезем у город Полтаву
Та зробимо собі славу:
Що їх сорок, сорок і чотирі
Нас десятьох не побили“...

Пісня замовкла...

Але я був ще в степу, бачив червоне проміння пожежі, бачив чумацький табір з чорними мажами, з крівавим бойовищем, з чумаками, гордими перемогою своєю, і до вуха мого ніби долітав рик волів, сполоханих нічною колотнечою...

М. Коцюбинський.

* * *

Вітер виє, плеще хвиля,
човен хоче потопить,—
ти-ж керуй туди спокійно,
де мета твоя горить.

* * *

Сонце сяє; вабить душу,
усміхаючись земля,—
ти-ж керуй туди спокійно,
де горить мета твоя.

Б. Грінченко.

Концерт.

Був концерт... не концерт, а генеральна репетиція Лисенковського концерту в театрі.

В театрі поночі і порожно. По ложах, по партері де-не-де мріють люде, ніби сховавшись по закутках. Але сцена освічена, аж сяє від світла. Хор співців в українських убраннях. Залита світом сцена, декорації, артистки й хор в театрі ефектно сяють.

Я осторонь сижу собі й думаю. Музика почалась. Я заплющую очі. Мотиви ворухать мої нерви. Гарно мені й приємно, наче легкі хвилі коливають помаленьку човник, підкидають мене, гойдають в темному повітрі. Думки згасають і неначе притаїлись. Я не правую ними. Думи без моєї волі самохіть ворухаться. От перед моїми очима виступають якісь картини, ніби туманом повіті. Картина за картиною, постать за постатю манячать, змінюються, десь зникають. Ніби з густої імлі виглядають якісь обличчя. От виглянуло чиясь пишне лице, дівоче, задумане, з чорними очима, глянуло мені просто в очі і десь зникло в імлі, а за ним з'явилися інші, то молоді з осміхом на устах, то сивоусі, поважні. За ними йдуть перед очима цілі сцени, неясні, невиразні, плутаються, як павутина по квітках... Над ними якесь не наше небо. Навкруги то ліси зелені, то луки, то якісь дивні річки в фантастичному світі... Картина йде за картиною, як у дивному сні. Я милуюсь ними, задивляюсь на їх, неначе бачу їх в своїй уяві. А музика ллється, мов тиха вода колише мої нерви, заспокоює, тішить, повіває ніби теплим вечірнім вітром, і наводить чарівні мрії. Полилась клясична музика. Почалась одна з сонат Бетховена, загреміли аккорди, міцні, як сталь, дужі, глибокі, як море. Гук лився, переливався

М. В. Лисенко
(відомий український композитор)
1842—1912.

дужими хвилями. Мелодії сипляться, переплутуються в якомусь хаотичному безладді. Сумно, темно. Думка спадає ніби в якусь темряву. Бачу якийсь хаос, ніби до сотворіння світа. Бачу, ніби кругом мене хвилюють збурені стіхії... Не то море, не то земля... Небо червонувате... Хмари кров'ю обліті... Аккорди клекочуть, і передо мною клекоче море, освічене червоним світлом... На чорних скелях та горах стремлять якісь велетенські ліси, досягають верхами до чорних хмар... Аккорди пішли в нелад,—і спинились, наче струни разом порвались: і мені здається, що луснули й розсипались гори, скелі зникли в морі...

...От виходить на сцену український хор. Народні костюми свіжі, нові, гарні. На дівчатах аж сяють квітки та стрічки. Вишивані сорочки, червоні черевички, намиста аж сяють. Повіяло рідним духом України. На сцені заворушилась сила молодих людей. Свіжими молодими головами полилась Лисенкова кантата: „Б'ють пороги“.

Загув оркестр прелюдію. Загуркотіли басы. Полився голос чудового барітону:

Б'ють пороги, місяць сходить,
як і перше сходив.

Нема Січі, пропав і той,
хто всім верховодив.

Нема Січі... очерети
у Дніпра питають:

де-ж то наші діти ділись,
де вони гуляють?

Нема Січі! Одно слово генія, кинуте в мелодію,—і ніби чарами розгорнулась передо мною картина. Пустиня. Українські степи мріють без краю. Вечір. Червоне сонце сідає й заливає степи. Дніпро лиснить червоним сумним світлом. Очерети дрімають. Верби стоять непорушно. Десь далеко понеслась моя думка по-над лиманом. Вода лиснить в лимані... Тихо... глухо... Січ лежить в руїнах, неначе давня Троя. Нігде ні живої душі; все замерло на Україні.

А чудовий барітон ллеться, переливається; а в мотивах неначе чути, як гудуть дніпрові пороги, як реве Ненаситець серед мертвої степової тиші. Сумна, поважна, глибока й народня мелодія. Здається, ніби давній кобзарь

голосить на руїнах Січі, ніби пекучі сльози запорожця ллються разом з мотивом. Місяць сходить, неначе золоте червоне коло... Темнішає... Степи й лиман криються філе-товою імлюю. Тихо й мертво. Тиха задума наполягла на мою душу.

А мелодія плине, як дніпрова вода. Починається тріо: „Чайка скиглить, літаючи, мов за дітьми плаче“. І здається, чуєш серед тієї мертвої тиші різкий, пронизуватий крик дріпрової чайки...

„Де ви забарились? Вернітеся, дивітеся!“ високо піднімає голос тенор. І перед моїми очима ніби по Дніпрі заворушилися козацькі чайки, зашугали птицями по воді, миготять, як стріли.

Ніч. Один тільки місяць ллє тихий світ. Оркестр гуркотить тихо на басах. Аккорди ллються то вгору, то вниз. Здається, десь б'є хвиля, здорова, дужа. Це не дніпрова хвиля. Це Чорне море грає. Хвилі плещуться не то об скелю, не то об беріг. Піднявся місяць вгору. Серед моря стоїть турецька ґалера, ніби скеля стремить в темряві. Високе сопрано в тріо впало, неначе блискавка, і освітило море, ніби вогнем.

Кругом ґалери козацькі човни. На човнах сидять рядками козаки з довгими вусами, загорілі, з дужими плечима. Я ніби бачу, як виступають їх лица, ясноосвічені бликами, неначе на темних картинах Рембрандта. На ґалері рядки невільників—козаків, прикованих до ключин. Між ними турки стоять в пишних уборах, в золоті та сріблї. Все стоїть і не ворухиться. Я бачу ніби живу картину серед моря. Хвилі бігають, мигочуть.

Слава не поляже,
не поляже, а розкаже;
що діялось в світі,
чия правда, чия кривда,
і чий ми діти!

„Слава не поляже!“ заспівав дівочий хор, полився ніби з хмар граціозний гомін. Цілий хор дужими голосами підхопив—„Слава не поляже, а розкаже!“ І картина ніби ожила перед моїми очима. Човни рушили до ґалери. Козаки заворушилися. От вони вже на ґалері. Блискають шаблі, миготять криві турецькі ятагани, ніби блискавка мигає по ґалері...

Впали турки. Розковані вже невільники. Галера заворушилась і попливла в лиман. „Слава не поляже!“ заспівали козаки, і лиман зрадів, заколивавсь загув Дніпро, вітаючи своїх гостей на Україні. Впала темрява ночі. Запалало небо вогнем. Сонце одразу викотилось на небо. Виникли й ніби ожили береги. Заклекотали орли в степу. Зашугали чайки. А козаки пливуть і співають. Дніпрові хвилі грають. Вода гуде, пороги стогнуть.

„Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!“— гукують козаки. Їх очі блищать. Торжественно пливе галера лиманом. От загув Дніпро. Виникли, наче з води береги, обставляні скелями. Над водою верби тонуть в проміні пекучого сонця. Широкий Дніпро грає, лиснить искрами. А пісня ллється, переливається. Чуть силу України в тих дужих мотивах, силу велику, незломну...

„Наша дума, наша пісня не вмре, не загине!“—ще раз співає хор. І перед моїми очима ніби сяє ще один славний день України, день майський, але гарячий: то був май України після сотні років лютої зими, після сотні років польського ярма. Ніби бачу той день під Корсунем.

Ліси зеленіють. Квітки цвітуть. Гаряче сонце сяє. Рось в долині лиснить, неначе потрушена золотим порохом. Поляки розбиті втікають.

Замовк хор... Пісня скінчилась...

І. Левицький.

Перебендя.

Перебендя старий, сліпий—
хто його не знає?

Він усюди вештається
та на кобзі грає.

А хто грає, того знають
і дякують люде:

Він їм тугу розганяє,
хоть сам свігом нудить.

По-підгінню сіромаха
і днює й ночує,—

нема йому в світі хати;
недоля жартує

над старою головою,
а йому байдуже!

Сяде собі, заспіває:

„Ой не шуми, луже!“

Заспіває та й згадає,
що він сиротина,

пожуриться, посумує,
сидячи під тином.

Отакий то Перебендя,
старий та химерний!
заспіває про „Чалого“,
на „Горлицю“ зверне;

З дівчатами на вигоні
 „Гриця“ та „веснянку“,
 а у шинку з парубками—
 „Сербина“, „Шинкарку;“
 З жонатими на бенкеті
 (де свекруха злая)
 про теполю—лиху долю,
 а потім— „У гаю;“
 На базарі—про „Лазаря“,
 або, щоб те знали,
 тяжко-важко запіває,
 як Січ руйнували.
 Отакий то Перебендя,
 старий та химерний:

Як серце сміється, сліпі очі плачуть...
 Послуха, повіє...

Старий заховавсь
 в степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
 щоб вітер по полю слова розмахав,
 щоб люде не чули,—бо то Боже слово.
 То серце по волі з Богом розмовля,
 то серце щебече Господнюю славу,
 а думка край світа на хмарі гуля.
 Орлом сизокрилим літає-ширяє,
 аж небо блакитне широкими б'є;
 Спочине на сонці, його запитає:
 Де воно ночує? як воно встає?
 Послухає моря, що воно говорить;
 Спита чорну гору: чого ти німа?
 І знову на небо, бо на землі горе,
 бо на їй, широкій, куточка нема
 тому, хто все знає, тому, хто все чує.
 Що море говорить, де сонце ночує,—
 його на сім світі ніхто не прийма!
 Один він між нами, як сонце високе;
 його знають люде, бо носить земля.
 А як-би почули, що він, одинокий,
 співа на могилі, з морем розмовля,
 на Божеє слово вони-б насміялись,

заспіває, засміється,
 а на сльози зверне.
 Вітер віє—повіває,
 по полю гуляє,—
 на могилі кобзарь сидить
 та на кобзі грає,
 кругом його степ, як море
 широке, синіє;
 за могилою—могила,
 а там—тільки мріє.
 Сивий ус, стару чуприну
 вітер розвіває,
 то приляже та послуха,
 як кобзарь співає,

дурним-би назвали, від себе-б прогнали:
„Нехай по-над морем,“ сказали-б, „гуля!“

Добре вси, мій кобзарю,
добре, батьку, робиш,
що співати-розмовляти
на могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
поки не заснуло
твоє серце, та виспівуй,
щоб люде не чули!

А щоб тебе не цурались,
потурай їм брате!
„Скачи, враже, як пан каже,
на те він багатий“.

Отакий-то Перебендя,
старий та химерний:
Заспіває весільної,
а на сльози зверне.

Т. Шевченко.

*Про що співає Перебендя серед людей і про що на-самоті?
Як люде ставляться до Перебенді?*

Тема. Шевченко і Перебендя.

На хуторі.

Заходила ніч.

Німіє степ і тьмариться.

Поспішаючись, кудись ховаються останні шуми і гуки
довгої літньої днини. Не погасло ще на заході як кров
червоне зарево, а вже над ним у темряві далекого неба
зажеврїла, немов жарина в попелі, вечірня зоря. А місяць,
що перше висїв серед ясного неба сірою, мало помітною
плямою, під темним крилом ночі, зразу ожив і засвітився
білим, чарівним огнем.

Ринуло з неба ціле море тихого світла, все на землі
потопляючи. Над степом промайнув легенькою тінню не-
зрячий сон.

Ніч зайшла.

Маленькою хмаринкою темніє над глибоким яром за-
кинутий у степу хуторець.

Синіють у проміні хатки. У яр потяглися довгі тіні.

Тихо в хуторі, мов у скамянілому царстві із давньої
казки.

Серпи, коси, вози, збруя—все трупом лежить біля хат,
немов ті цяцьки, що перед сном порозкидали малі діти.
По дворах манячать стіжки свіжої пашні, мало не поруч
з хатами тягнуться ниви з блискучою стернею.

На нивах, як те військо побите, темніють не зношені снопи, стелються довгими рядами не загребені покоси, і збившись стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клапті недокошеної пшениці.

А над усім густо стелеться дух свіжого степового сіна.

Роскошами, красою віє над степом...

У яру тихо й сумно. Світить над ним місяць. Вздовж його ростягнулися довгою стрічкою кучеряві верби. З-під верб одірвались і попливли проти місяця по-над зрошеною травою марища—тіні. Запирскало щось... Воли. За волами виринула й стала в яру волохата постать.

На голові у неї наверхене жмутом якесь ганчіря, довга свита підперезана білою ганчіркою, на ногах великі мужичі чоботи, а в руках — батіг. З купи ганчірок визирає мармурове дівоче личко з дуже великими пречудними очима. Дівчина притулилася плечем до стовбура верби й закинула голову проти місяця. Очі у неї склепилися, руки опустились, як у сонної. Стоїть і всміхається.

Затремтіло зразу сонне повітря і зграї срібних згуків, плутаючись і виграваючи, полетіли яром і далеко кругом заснували степ.

Потім із моря згуків вирізалися дзвінки, мов із срібла виковані, слова пісні.

Яром, яром, пшениченка ланом,
горою овес.

Не по правді, молодий козаче,
зо мною живеш...

Слова всі до одного оддалися голосною луною; ні одне не сховалося. Дівчина замовкла і схилила голову. Стало знов тихо. Тільки десь далеко, тремтячи в повітрі, завмірала останні одголоси пісні.

Верби стоять — не стелються. Проз їх віти де-не-де визирають далекі зорі.

Дівчина звела великі очі й довго вдивлялася ними в сріблясту далечінь. Здіймала руки, щось шепотіла сама собі, кивала гірко головою.

Знову зворухнулось повітря, і срібні згуки розбудили степ.

Дівчина заплющила очі, марить і співає.

І звижається бідній дівчині в старих лахміттях, що не наймичка вона, не сирота... Вона дочка олиція багатого батька. У неї шовком шиті сорочки, дорогі килими, дукачі срібні... Та не милі їй вони, бо не хоче її любити козак молодий. А той козак — то такий хлопець, яких уже немає тепер: він у пишному вбранні, що сяє, як сонце. Під ним грає кінь вороний, а в того коня горять на ногах золоті підкови, срібні виблискують стремена. Сидить козак на коні перед нею, хороший і вільний, як вітер степовий, а вона стоїть перед ним засмучена та стиха докоряє йому, що не по правді він з нею живе...

Тужить, розливається голос дівчини, і лунає-розлягається по сонному степу живе оповідання про дівчину та зрадливого козака.

„Ой вистили, дівчино, — дає глузливую козак дівчині пораду, — ой вистили килимами двір, щоб не скаляв мій кінь вороний золотих підків, — тоді буду до тебе ходити“.

„Ой посади, дівчино, край воріт вербу, тоді буду до тебе заходити“.

Та не одурити козакові дівчини! Почула вона серцем гірку правду, і тихим, безнадійним смутком забреніли останні слова пісні:

Я й садила, я вже й поливала, —
не приймається.

Брешеш, брешеш, молодий козаче, —
ти цураєшся.

Стоїть дівчина, схилившись до верби головою, сльози витирає рукавом драної свитини. Стоїть з жалощами в серці, засмучена й обмарена чарівними малюнками давно минулого, давно забутого, вільного й шумливого життя її рідного краю.

А в тихому хуторі счинилося диво: від сну просипалися люде, виходили з хат здивовані й слухали пісню, що живою силою вривалася з яру на хутір.

Прочинились двері чиеїсь хати, і счепивши руки на грудях, стояла на порозі біла постать чи дівчини чи молодиці. Місяць світить на білу постать і на хату.

А на краю хутора від степу спочивав у сінях своєї хати старий дід. І мариться крізь сон дідові, що в сінях над ним бренть струна. Дідові сон сниться, а струна все бренть та бренть і його будить. І дід прокинувся.

В прочинені двері б'є синім промінням місяць, а по сінях лунає пісня, аж лящить. Вийшов дід із сіней, схилився на тин, та й слухає.

На хуторі тихо та лунко. Все кругом спить, тільки в яру хтось не хоче коритися снові й крає сонне повітря своїм молодим могутнім голосом.

Тужить та в'ється в яру дівочий спів, і не помічає дід, як в'ється він сам услід тому співу: то схилиться, то розігнеться, то візьметься за груди рукою.

Чудне щось діється з дідом: йому стало здаватися, немов хтось у жменю взяв його старе серце й став його помаленьку давити, а дідові стає так жаль-жаль.

На моріжку коло тину сидить уже цілий гурток хуторян: біліють сорочки, видніються кудлаті голови, босі ноги, тихим блиском сяють заспані очі.

Всі вони здаються при місяці фігурами, вимурованими з білого каменю.

В середині між ними сидить парубок з чорними великими очима й тихо і поважно щось розказує. Білі фігури посхилялися до нього, слухають.

Його мова одбивається в тихому хуторі буркотанням маленького струмочку. Парубок розказує про чудну дівчину, що недавно привезено сюди з далеких хуторів до хазяїна за наймичку. Вона дика, боязка й чудна. Вінки собі з квіток сплітає, квітчається й так ходить у роботі цілий день. Збірає коло себе дітей та все розказує дивні якісь казки, або свої сни. А як стане співати, то зразу своїм голосом душу проймає.

До гурту підпливають мовчазні тіні, сідають на моріжок і мовчки слухають.

Потім тихо й поважно, не перебиваючи один одного, стали довго вони розмовляти. Стали згадувати давніх своїх співців і всіх незвичайних людей, що колись жили між ними. Часом гарячими хвилями з новою силою долітала з яру пісня, вривалася в груди людей, і вони стихали. Потім, переждавши, говорили далі.

Споминали вони якогось чабана Илька, що своїми піснями приворожував до себе людей. Ох, і що-ж то за сила була в тому голосі! Вийде було на могилу, гукне пісню—і весь степ скрасить нею. Люде, бувало, кидали роботу та виходили слухати Илька із хутора аж у степ. Щирий і правдивий був чоловік Илько...

В яру залунав новий ниючий і пекучий спів. Дівча співало про себе, що йому горе на світі. Вона сирота, а люде недобрі, і нема до кого їй прихилитися; скаржилася комусь, що не зазнала вона на світі роскошів, що марно проходять літа її по наймах у важкій роботі...

А люде на хуторі все слухають і згадують усе інших своїх співців.

І були вони, всі ті таланти рідного люду, ті найулюблені діти свого смутного краю, як і цеє вбоге й забите дівча,—люде з найбідніших бідні, з найтемніших темні. Були наймитами у чужих людей і пасинками в долі.

С. Васильченко.

Н а т х н е н н я .

Шумлять знайомі, рідні кри-
ла
в прозорій висшині,—
летить ясна натхнення сила,
пливуть дзвінки пісні.
Я став. Ловлю чутким їх
слухом,
дивлюсь в живу блакить
і рвусь окрилений знов духом
за ними вслід летить.

Тут стільки випив я отрути
на бідній сій землі,
що впав давно, сном смерти
скутий,
в тяжкій пекучій млі.
Але гудуть небесні дзвони
і кличуть знов мене
через життя безмежні гони
у царство мрій ясне.

М. Чернявський.

П о е т .

Поет—ваш брат, поет—ваш
син
з тьмяно-зрячими очима,
і чує він між вас один
плач в небі арфи серафима.

У нетрях, в темряві тяжкій
блукають люде і вмірають,
і з-під прикутих в землю вій
очей до неба не здімають
А він, безумець, він лишив

сліпцям і золото й кай-
дани,
і взяв собі крилатий спів,
щоб з ним літати за тумани.
І він про небо вам співа,

ваш брат, непризнаний бра-
тами,
і співу вільного слова
з риданням носяться над ва-
ми.

М. Чернявський.

Теми: Добре зерно в добрій землі.
На чужині.
В неволі.
Мрії й дійсність.
„Святая на землю правда прилетить.“
Щира молитва.
Поет і його завдання.
Геній і натовп.
Рідна пісня.

VI.

Льодолом.

Без упину, без утоми
в бурі, в громі
в льодоломі
з-під зімової кори
міцно вирвався Дніпр ста-
рий!

Крига кригу
серед бігу
ламле, кришить в купи снігу,

в гори льоду!... Дніпр реве, —
то він бореться й живе.
Царство сонне
тоне, тоне
бо прийшла весна...
Хто-ж, могутній, забороне
встати й нам од сна?

Гр. Чупринка.

Перший пролісок.

Перший пролісок блакитний,
першу квітку весняну
шлю тобі, моя голубко,
у далеку сторону.

Хай тебе він привітає
з сонцем, з маскою, з теп-
лом

і розкаже що він слухав,
нахилившись над струм-
ком.

Хай розкаже, що вчуває,
пробиваючись, трава,

у якому дивуванні
кожна бростка ожива.

Хай розкаже, як курли-
чуть

десь під небом журавлі,
як всміхається ласкаво
красне сонце до землі.

Хай твій смуток він розвіє,
прожене його навик,
щоб із уст твоїх полився,
як дзвінок, веселий сміх.

Хай-же він тебе вітає

з сонцем, з ласкою, з теп-
лом

і розкажує ті дива,
що почув він над струмком.
О. Олесь.

Весною.

Тихо та любо на дворі!
Вечір на землю спускається,
в небі займаються зорі,
мла навкруги розстиляєть-
ся,—
тихо та любо на дворі!...

Степ що-хвилини темніє,
плине туманом по-над річ-
кою,
з заходу край червоніє,
довгою дивною стрічкою,—
степ що-хвилини темніє...

А ні шелесне у гаю!
Листя висить, не гойдається,
змучене серце до краю

вечером гожим впиваєть-
ся,—
а ні шелесне у гаю!

Співи лунають звабліві,
ген покотили долиною...
Гетьте, думки полохливі,
годі лякати домовиною,—
співи лунають звабліві...

Смерти весною немає,—
все розцвітає, пишається!
Сором тому, хто вбиває,
хто над весною знущаєть-
ся,—
смерти весною немає...

П. Кангльгородський.

Сосна.

З вітром весняним сосна
розмовляла,
вічно-зелена сосна,
там я ходила і все вислухала,
що говорила вона.
Ой, не „зеленого шума“ спі-
вала
вічно—смутна сосна,
ні, не „зеленого шума.“
Чулася в гомоні тяжка зі-
мова думка.

Ранком зімовим діврова мов-
чала,
наче завмерла сумна,
тільки рясним верховіттям
шептала
вічно-зелена сосна:
там я ходила і все вислухала,
що говорила вона,—
та не веселая дума
чулася в гомоні того „зеле-
ного шума!..“

Л. Українка.

Як сни золоті колишуть дитину
і стелють їй мрії барвисті;
як сам соловейко малий на хвилину
замовкне в кубелечку, в листі;—

Тоді затремтять полохливо, швиденько,
скрізь тіні химерні, дрібні,
і спустить до долу тоді місяченько,
мов струни, ті проміні срібні;

Тоді від заходу, зо мгли таємної,
з оселі вечірньої мрії,
луна пронесеться від пісні дивної,
гучної, мов гимни надії;

І янгол величний з зорею на чолі,
мов хмарка прозора, поплине,
сіяючи світом одвічної волі
до місяця вгору полине;

І тихо руками до струн променистих
співець яснокрилий торкнеться,
і легкая зграя аккордів перлистих
із неба на землю поллеться.

Той голос надземний часами лунає
в піснях соловейка на весні,—
і тільки обранець між людьми здолає
співать ті гимни небесні.

Л. Українка.

Ворожіння.

Петрівочка-нічка тепленька-ясненька;
мов жемчугом сипле від місяця, ненько.
В воді круглотицїй пливе-поринає;
В саду соловейко голосить-співає;
Рибалочки плавлють з огнем під погоду,—
і тихо-тихенько несе річка воду.

Ось пісня дівоча дзвенить—розляглася;
Огнем над водою земля зайнялася;
Вродливі на воду віночки пускають;
Човни з дівоньками під сявом сяють.
Пускають, ворожать про щастя й пригоду.—
і тихо-тихенько несе річка воду.

„Віночку мій любий, рясний, зелененький!
пливи за водою, мов човник легенький;
Скажи, яка доля обом нам судилась:
чи буду я в парі із ким полюбилась?“
І дивляться в воду на пишную вроду,
і тихо-тихенько несе річка воду.

„Красо моя, вродо! яка твоя доля?
Чи щастя судилось тобі, чи неволя?“
З піснями і жарти, і регіт, і крики.
Кому з вінка втіха, кому жаль великий.
„Втону, як вінок мій, далеко від роду“...
І тихо-тихенько несе річка воду.

„Світи, білолиций, ясненько-гарненько!
Пливи, мій віночку, по річці струмненько!
Пливи, не крутись і вирви не бійся,
у морі, в любові, в коханні втопись!“
Жартують, віщують, питають природу,—
і тихо-тихенько несе річка воду.

П. Куліш.

На зелених горах.

Хоч злидні взяв гуцул до
хати,
хоч жити став в гнізді ор-
ла,

але над ним природа мати
з любов'ю руки простягла.

Там стали гори, як тіта-
ни,

на варті волі і краси,—
там, наче сизі океани,
шумлять незаймані ліси.

Там струмень голубом
туркоче,

там дивна папороть цвіте,
русалка там в майові ночі
вінок на голову плете.

Там під смерекою густою

чугайстер мавку стереже,—
і враз знімається стрілою,
біжить, регочеться і рже!

Давно він зник уже в
просторах,

великим білим птахом зник,
а ще гремить, як грім по
горах,

його веселий хижий крик.

Там Водяник людей мо-
роче

і гріє руки крижані,
коли рибалки серед ночі
запалять весело вогні.

Там свистом Лісовик скли-
кає

ведмедів, рисів і вовків,
а сарн Лісовка напуває

з криниць смерекових лісів.
Вночі, як місяць впливає,
Мавки танцюють свій танок,
Ім вітер тихо трембітає
І в лад приплискує струмок.

Там люде, духи і каміння
віки живуть життям од-
ним,—
одно проймає всіх проміння
і вяже з лісом віковим.

О. Олесь.

Порівняйте цю поезію з оповіданням М. Коцюбинського „Іван Палійчук“ („Наше слово“, ч. I).

В дїброві.

Колись від скрути й гаму я
пішов в зеленую дїброву
послухать пісню солов'я
і драв таємную розмову.

Був ранок, тихий і ясний,
на взнеб'ї сонце підійма-
лось;

в природі силою весни
все оживало й поновля-
лось.

У ярь і виблиск золотий
вдягався лист і гілка кожна;
блакїт на небі був такий,
що й написати його неможна!

Я сїв під явора і став
в задумі тихо дочуватись,
як мир перистий починав
помалу з дупел підійма-
тись.

Он чорний шпак співа вгорі,
зозуля голосно кукука;

скриплять червоні снігірі,
в дубову кору дятел стука.

Щебече зябличча сім'я,
і сиза горлиця воркує;
чудова-ж пісня солов'я
над всіма співами царює.

Тим часом південь наближав,
угамувався мир дїбровний
в таємних надрах ліса став
покій, словами невимовний,

і тиша півночі була;
нігде листком не колихну-
лось;

здавалось, бджїлка-б за-
гула,

то й те-бу лісові почулось.

І не хотїлося мені
із царства тиші і покою
вертатись в улиці курні
й стрїватись з гамом і
юрбою.

Я. Щоголів.

Л і с.

Тихо в лісі, тихо... Вітер заснув, затих і тільки зрідка
колишеться серед зеленого листя. Він колишеться й ці-
лує листя, а воно тремтить і в'ється під його поцілунками.

Але це тільки на хвилину, на одну малесеньку хвилиноньку, а там знов усе засне, умре, ніде ніщо не ворухнеться, не стрепенеться. Тихо в лісі, тихо...

Тихо в лісі. Тільки над ним сонце горить рівним палючим світом на широкому безкрайому блакитному небі. Воно горить і посилає сліпучі хвилі свого ясного проміння, посилає їх туди, в ліс. І проміння падає на верховіття дерев, силкується досягти вниз у гушавину, аж туди, де кінчається цівка, і могутне коріння глибоко вганяється у сиру землю. Та густий ліс, щільно й дружно поспліталися його рясні віти. І не може проміння досягти вниз, а тільки відбиває-коливається на верховіттях золотить і гріє їх. А там, долі, тихо все, тихо...

І ліс стоїть. Він затих зовсім під палючим гнітом літнього півдня. Здається, нема в йому життя, нема в йому й искорки життя.

Нема життя? О, ні! Він, могутній старий ліс, має цього життя багато, ох, як багато! Тільки прислухайся, придивися до його!.

Прислухайсь. А найкраще подивись на його тоді, як вітер ударить по йому своїм могутнім сизим крилом, ударить і зворухне його ввесь, од верховіття до коріння.

Здрігнеться ліс усією своєю велетенською постаттю і ревне загуде тисячма голосів, і далеко розкотиться те гудіння. Кожен лист на йому тремтить і гомонить, кожна гілочка, а могутні товстелезні цівки аж стогнуть. Здається, то не світські велетні, захопивши всю землю, зчепилися між себе, гнуть, силкуються звалити один одного, і тріщать дужі їх кістки, і гучно розбивається повітря від їх нелюдських вигуків.

І часом чути, як який зістарений борець, з підточеним уже корінням, не вдержиться в бої, затріщить, похитнеться і починає падати. Довгими руками-вітами силкується він удержатися за дерева-товариші, але не держить зламана сила, і тяжко гупає він додолу всім своїм важким тілом, і розлягається той гугот по всьому лісові, далеко чути, як ламаються гілки, гучно й коротко хряскаючи.

А тоді знов борня, знов ревіння й гудіння встає аж до самого неба, аж до тих чорних хмар, що похмуро й важко понависали над лісом, над усією землею, і так аж

доти, поки втомиться вітер скигліти і ревти і оббивати листя і ляже спочити. І тоді вщухне ліс і тільки стиха й гнівливо шумить або часом стрепенеться на хвилину, збурений тим гнівом, і знову затихне аж до ранку, до першого молодого проміння одвічного сонця.

О лісе, лісе! Хто бачив тебе таким і тихим і збуреним, хто прислухавсь і придивлявся до твого могутнього життя, кому ти кивав своїми вітами і переливав до його в груди свою дику, незломну силу, той не може тебе не кохати, як милий свою милу кохає,—тебе, і осяяного і похмурого, і тихого і гнівливого, але-ж завжди могутнього, завжди красою повитого!..

Б. Грінченко.

Темі. Ліс літом і зимою.
Ліс весною і в-осені.

Літнього ранку на селі у жнива.

Перша половина липня, саме жнива...

Літня ніч хоч і коротка, але ця ніч трапилася така душна, що я й очей не зводив. Я встав з ліжка, одягся і рушив з двору селом на кручу.

Було вельми рано. Все ще спало і спало тим міцним сном, що звичайно перед світом обгортає все живе. Небо, земля, дерева, трава, уся рослина, уся животина, усі люде на селі спали. Навкруги стояла мертва тиша; навіть на осиці листя було нерухоме, не тремтіло; знати, що й повітря спало... Навіть собаки ніде не гавкали, жаби біля болота не „кумкали“; мовчали,—мабуть з утоми й вони спали.

Я вийшов на шпиль кручі, що стрімкою стіною стоїть на крутому березі Десни. Вода в річці стояла нерухомим сизим дзеркалом, наче течія спинилася, вода застигла.

На тім боці Десни прослалася безкраім срібно-білим килимом широка просторінь гречок, що тільки саме починали розповнюватися цвітом, а цвіт, перемішавшись з свіжою, ранковою рососою напоїв навкруги повітря медовими пахощами... Скошене, та ще незгребане на лузі сіно ле-

жало тучними покосами, і до гострих пахощів гречок примішувався свіжий, не менш різкий дух материнки, ромну та чебрику.

Поки я дивився навкруги та думками рівняв величавість і багатство природи до тих убогих халупчин з соломяними, трухлими покрівлями, з чорними деревяними димарями, до халупчин, в яких спали тепер придавлені темнотою і непомірно тяжкою працею „царі природи“, — густа блакить на східній стороні сонця почала рідшати, яснійшати; на крайнебі, буцім би з-під землі, почала виходити біла смуга, зірки десь ховалися, зникали, а смуга та все ширшала, потрошечку набіралася ясно-рожевого коліру.

Зоря ранкова занялася, розгорілася, навкруги почало розвиднюватися. Луг і покоси посивіли, по них блищать самоцвітові іскри...

Тихою течією дмухнув свіжий ранішній вітерець: шелеснув незримиими крилами по воді, по траві, по листві і почав будити річку, кущі, дерева, птаство, худобу й людей. Річку поняв легенький рідкий туман, в сизій воді через туман відбиваються смугами, міняючись, коліри ранкового неба: блідо-рожевий, жовто-золотистий, ясно-зеленоватий, блакитний.

Тишу зрушив голос корови, мабуть, зголоднілої за ніч; мабуть, її надило, тягло від порожніх ясел швидче на стерню, скроплену росою, і вона поспішала розбудити свого сонного господаря. Далі десь гавкнув собака густим басом: до його з болота ще товщим голосом обізався бугай... За кілька хвилин в гайку защебетало птаство свій „добридень“. Іволга пильнувала своїм голосом покрити хор дрібного птаства, але її дзвінкий голос покривався голосом іншого хору: на селі ревів товар, иржали коні, мекали вівці, рохкали свині, гететали гуси, над колодязями скрипіли журавлі... Почався день, минув спочин, прийшла праця й загадала людям роботу.

Я з свого горбка бачу по дворах ранкову метушню: скрізь поять худобу, відчиняють ворота; чоловіки мащують вози, підлітки женуть гулящий товар до череди; пастух сурмить серед майдану; підпасачі хвиськають пугами; товар підтюпцем рушає до майдану; отари йдуть повагом і здійсмають страшенно густу куряву.

З де-котрих дворів виїздять порожні вози: де пара волів, де бсакун, де парокінь, а більш за все однокінь... На возах рублі, вірьовки, граблі, вила,—знати, що люде йдуть по копи.

Де-не-де з димарів показався дим; по тих димарях без помилки можна вгадати заможніших селян, у яких є з чого обід зварити і хліба снєкти.

Ген червоно-гарячим колесом сонце викотилось з під землі і скривавило і Десну, і лозу, і луг, і гречки... Ціпарко котиться воно по небові, немов поспішає шведиче висушити росу на покосах, бо бачить, що гурток дівчат, озброєних граблями, рушає на луг, і воно, сонечко ясне, хоче посприяти гуртовій гребовиці

О. Кониський.

Тема: Літнього вечора на селі у жнива.

Літній вечір.

Вечеріло. Блакитне небо неначе оперезалось широким рожевим поясом. Цвіли яблуні; тихе повітря дихало чудовими пахощами. В останньому проміні сонця грала дрібненька мушва і, мов сітка, мигтіла перед очима. Гули хрущі та літали, як кулі. Висипала на вулицю дівтора і збудила тишу голосним криком та дзвінким сміхом. Греблею йшла череда і, здіймаючи куряву, ревла та мекала. Курява стелилася по гладкому, як дзеркало, ставку і купалась в хвилях рожевого світла.

Високі, крилаті верби зеленою баньою нависли над вулицею, і на вулиці стало темно та вохко. Від криниці, ровом, дзюрчав струмочок. Коло воріт молодиці чекали на череду, щоб відлучити ягнят. Смеркалось..

М. Коцюбинський.

Степ і ліс.

Хутір стояв серед степу. Стояв самотоко: опріч панського будинку та кількох хаток для робітників—ніякого людського житла! Найблише село від хутора верстов за десять.

З першого разу Глубина Балка не вподобалася мені: ні річки, ні дерева нема! Правда, біля будинку був сад, але що то за сад! десять абрикосових дерев, та кілька білих акацій!.. Без дерев, без гаю—якось сумно було мені. Я людина лісова: родилася, зросла і жила я досі в країні лісовій біля Дніпра, та біля Тетерева; звикла я до лісу, до його ріжностайного гоміну, а тут навкруги тільки степ, степ і степ! І степ має свою невимовно-гарну красу, свої чари, та тільки на весні; отак в кінці квітня, з початку мая, доки не скосять його; а вже як пустять по йому отари овечі, як зіб'є його вівця, — отак в липні, — вже степ здається сумною мертвою пустинею. А ліс!.. Ліс не знає такого часу, коли-б він не причарував до себе чоловіка? Згадайте, яка чарівнича картина, коли після зими весна починає повагом одягати ліс в нове убрання, в одужу нового життя молодого! Згадаймо, як тоді оживає, молодіє, пишається старезний дуб! А в літку! коли дерева одягнені в розкішну зелену одужу, тихенько розмовляють, ніби не хочуть голосним гоміном своїм перебивати пташині пісні!.. А в прогалини поміж густої листви зазирає небесна блакить!.. В-осени знов що інше, коли природа роздягає ліс, укладаючи його на зиму спати! Он стоїть осика і вся тремтить, листя на ній почервоніло, чи з тремтіння, чи може від змагання з природою! Природа каже їй: „роздягайся! час спати!“ а вона не хоче, змагається, шкода їй покидати літєчко святе. А береза вже не змагається: вона покірливо спустила до долу свої віття, хилиться і мовчки плаче! І хіба-ж вона, як і та осика не нагадують вам життя людей і боротьби їх проти дужчого? А клени оті розлоги, густо-листі! З яким високим почуттям власної поваги скидають вони свої суто-золоті шати!..... Тільки дуб не піддається і зімує в одужі. Нашле на його природа вітер; сердито він біжить поміж дерев; шумить, кричить, гукає; силоміць зриває з дерев одужу; усі дерева дпріч дубів—хилються, коряться, а дуби велетні-байдуже! не дадуть свого, не попустять і скинуть свою стару, зношену одужу — тоді лишень, коли весна красна справить їм нову.

В степу найпаче в липні жадної боротьби не помітиш: висмалена сонцем та вітром, витоптана отарами поруділа земля, лежить, немов мрець... жадного живого руху за та-

кої години в степу нема; навіть метеликів не видно; мухи не помітиш.

Вийду я було на белебень, дивлюся навкруги і бачу мертву пустиню без краю; скільки оком сягнеш, скрізь однаково; щось скаменіле пустинне округи. Тиша—наче в могилі; повітря не колихнеться. Ота тиша так було впливає на мене, що аж жах мене візьме: тремчу було уся і нехотя передумаюся думкою не про життя, а про смерть. Здається було, що із землі виходять, і з неба спускаються на мене тільки недуги, туга та сум,—і так вони мене обгорнуть, стиснуть, приголомшать якоюсь невідомою силою. Степові люди не зазнають такого почуття; людям гавим в степу і сумно і страшно! сама не тямиш, чого боїшся, чого жахаєшся,—і чудна річ! Сподіваєшся чогось лютого, і нічого благого! Земля і небо в південну спеку в липні в степу здаються було мені жорстокими, неблаганими і та жорстокість так дрочить нерви, що нажене на мене розпуку! і диво мені! чую я себе так пригніченою, що не спроможуся з місця рушити.

Утомленою, розбитою було вертаюсь до господи, а вернувшись, швидче в сад і що сили є пильную спекатися того степового вражіння; вгамувати нерви, прийти до спокою, до розуму; вставляю очі в посмалені сонцем акації і довго-довго не відриваю погляду, аж поки не почую, що я трохи вгамувалася... Навіть у вечері, літом, коли заходить сонце і рожево-золотим коліром обилле навкруги землю, так і тоді степ не надавав мені того ласкавого привіту, тієї спокійної ніжності і бажання жити, які почувала я, дивлячись, як заходить сонечко за ліс! В степу в літку і оксамитовий-м'який промінь вечірнього сонця не пом'якшить, не зменшує дняного впливу жорстокости.

Трохи не рік я перебула у Глобиній-Балці, а не звичаїлася до степу і, певна річ, що степове вражіння чимало сприяло тому, що я покинула Глобину Балку, не добувши року.

О. Кониський.

Теми. Степ весною.
Степ літом.

З о р і.

Опівночі, як все стихне
й ляже Божая роса,
подивися оком чистим
у святії небеса:

Там, далеко, в мирі тихім,
на широкій висоті,
невідомо нам творяться
чудеса якісь святі.

Зорі, Божії лампади,
в небі синьому висять,
ходять, сяють, світлом вічним
зорі вічні горять.

Придивися пильним оком,
серцем в небо позирни,—
і побачиш ти: глибоко
зорі вічні в вишині

ходять, тонуть; другі йдуть;
а за дальними зірками
зорі вічні знов плывуть.

Подивись ще: тьма за тьмою
вище, дальше ще пішла,—
і вогнем перед тобою
небо синее пала

Опівночі, як все змовкне,

як спаде з душі кора
і засяє тихо в серці
искра чистая добра,—
подивися ти душею,
придивися ти тоді
у писанія простії
галилейських рибарів,—
і весь мир перед тобою,
небо, вишні мири
з невідомою красою,—
все розвернеться тобі
в тих писаніях нехитрих,
і побачиш ти: во тьмі
зорі-думи, зорі світа
тайно ходять круг землі.
Глянь іще: і другі сходять,
сходять, сходять і ростуть,
і світ правди, світ любови,
світ добра у мир несуть.
Глянь іще: і зорі-думи
сходять знову без числа,—
і їх чистими вогнями
серце сонне запала.

А. Назвоцький.

Літньої ночі.

Була чудова майова ніч. В вуличці було темно, аж чорно. Крізь чорну баню верховіття де-не-де пробірався срібний промінь місяця і лягав на чорну землю срібною плямою. Зате, коли вийдеш з вулички на майдан, то неначе впірнеш в море білого світла. Те біле, трохи блакитне світло тихо лилося згори, а зачарована земля неначе купалась в фантастичному сяйві. Коло ставка і скрізь трава укрилася росою, неначе перлами—самоцвітами. Глянеш на ставок і не впізнаєш його! Ні, то не ставок, то друге

небо з місяцем, з зорями. Дві блакитні бані зіллялись в одну величезну кулю, оперезану чудовим поясом темно-зелених дерев, білих хат, чорних тинів. Одна хата догори стріхою, друга—униз; одно дерево догори віттям, друге—униз. Два місяці неначе усміхаються один до одного. Зорі тихо тремтять угорі й долі... А в садках солодко дрімають окутані місячним сяйвом стрункі тополі, широковітлі липи, крислаті яблуні, і лише инколи, немов крізь сон, тихесенько дихне деревина молодим листом. По сріблястій землі лягли довгі чорні тіні... Тихо. І земля, і вода, і повітря—все поснуло. Однак та нічна тиша повна всякими голосами. Разно цокотять жаби на тім боці ставка. Тьохкає, аж розлягається в садку соловейко. Десь далеко в селі гавкають собаки... На леваді форкає коняка і брязкає залізним пугом...

М. Коцюбинський.

До ночі.

Ніченько, нічко,
зоряна, ясна,
тихо-пестлива,
мрійно-прекрасна!
Повна ти сили,
повна ти волі,
може, ти, нічко,
владна і в долі?
Небо блакитне,
хмари летючі,
місяцю ясний,
зорі блискучі,
згляньтесь на землю,
шліте з росою
всім безталанним
чари спокою!
В рани глибокі,

рани пекучі
тихо кропіте
роси сцілющі;
райськими снами
хворих чаруйте,
щастя манюю
душі окуйте.
О чарівнице,
нічко принадна,
все поробити
з нами ти владна.
Так заподій ти—
хай, як у морі,
в серці людському
тоне все горе!..

М. Чернявський.

Д о щ.

Тихо й нудно і спека пекельна.
Нікуди вже далі—ось-ось має щось трапитись.

І десь далеко, за темною смугою лісу, обізався грім. Легко й радісно зітхнув густий хutorський парк із столітніми дубами, тихо забреніли маленькі шибки в низенькій хаті-землянці, що притулилась самотно до панського парку. Пішла хвиля, аж засвістила, по ланах засохлого жита.

Щось насувало грізне.

Потемніло, завітрило, закрутила курява.

Гримнуло ближче, немов звалив хтось на поміст деревину, загуркотіло й покотилось у небі.

Вітер ушух. Між листом зашелестів густий, рівний дощ. А на небі скінчилась гуркотнява: кидало колоддям, ламало, трощило й луною розкочувався гук над хмарами по широких небесних просторах.

А з-під тієї тарахкотні тихо сіявся на прив'яле листя, на присмажені трави й хліба, як з-під каміння у млинці борошно на кіш, дрібний, як роса холодний, дощ.

Тихо шуміла трава під бризками, захлинаючись, ковтала воду суха земля, пирскало й плюскотіло віття на дереві.

Вип'яли лани проти хмар широкі груди й заніміли: сипте, хмари, давайте, до живого промочіть моє жагуче серце...

І хмара сіяла й сіяла, щедро, не жалуючи.

С. Васильченко

Тема: Після дощу.

Г р о з а.

(З пов. „Лалечка“.)

Минув травень, почалася червцева спека. Один день видався особливо гарячим. Ще з самого ранку Раїса (сільська учителька) почувала якусь тривогу в тілі. „Неодмінно буде буря“, з жахом думала вона. І справді, після завзятої, хоч тихої спеки якомсь швидко смерклося і запов морок. Небо й земля стемніли, на обрії з'явилась чорна смуга. Скоро на смузі тій щось блимнуло, немов спалахнуло сірник і погас. Трохи згодом показалося слабе світло у другому місці, а далі знов спалахнуло на першому. Небо переморгувалось. Проблиски світла, зпочатку такі тихі й

бліді, чим далі розросталися, потужніли. Почало здаватися, що за чорною смугою хмари то здіймається, то падає, щоб піднятися на другому краї, хвиля вогняного моря. Та ось у новому місці щось шморгнуло. Світло блискавки притьмарилось, зате вибухи прискорили темп. Чорне небо безперестанку моргало блискавкою, осміхалось кривим усміхом.

Раїса все більше й більше хвилювалася. Бо хоч хмари могли пройти стороною і тоді кінчилося-б далекою блискавкою, та могло-б бути й інакше, а тут як на те вона пустила до-дому Тетяну і лишилась сама у порожній школі. Раїса засвітила перед образом лямпадку, забила у куток, далеко від вікон, і здригалась кожен раз, коли вікна раптом блакитніли від сильної блискавки і меблі, заскочені світлом, немов розбігались од якої таємної наради.

Ніч бисто надходила.

Чорні хмари росли на крайнебі, насувалися над чорною землею. На дворі стало чорно, як у комині. Зате блискавка розгоралася, жевріла, ставала сліпуче білою. Коли вона потоком білої лави роздирала заслону ночі, на обрії в одну мить з'являлась в огняних рамах чорна сільветка з тополь, хат і вітряків. Околишня тиша насичена була тривогою, жахом навіть, тепле повітря мовчало, як залякана дитина. Здавалося, велетенський звір-потвора наближавсь до принишкої землі, розкривав вогняну пащу і скалив чорні зуби. Од його дихання трусилися дерева і ховалось усе живе. Звір усе наближався, ширше розкривав пащу, частіше дихав полум'ям... Чулося уже далеке ричання... І враз сталося щось незвичайне: тихе повітря стрепенулось, скрутнулось, шарнулось у-бік, знялось над землею і з божевільним жахом кинулось тікати... Воно мчалось наосліп у темряві, з свистом і сичанням перестраху, розбиваючи груди об стіни й паркани, пориваючи за собою пісок, листя, дерева і все, що стояло на його дорозі. А наздогін за ним так само мчалась чорна потвора, нависала над землею і позіхала полум'ям...

Раптом—гаррр...

Від того рикуну затремтіла земля, забряжчали шибки і йокнуло серце.

Раїса скрикнула. Ще раніше, за кожним гуркотом грому, вона неспокоїно кидалась у кутку, по-між двома

стінами, і зтиха постогнувала. Але коли почалась канонада і над головою її покотились небесні гармати, Раїса скорчилась уся й забила у куточок, з німим жахом чекаючи катастрофи. Лямпадка перед образом згасла, і Раїса не мала сили встати засвітити її. Тим часом пальба ставала частішою. По небі літали вогняні стріли, червоні змії, цілі клубки полум'я. Коли з одного боку розлягався дружній постріл, то з другого, в відповідь йому, вилітав і котився по небі такий могутній грім, що земля тряслась, стіни в школі ходили ходором...

Канонада тяглась довго й уперто. Та ось все стихло, притаїлось, наче збиралось із силами. І раптом небо понялось вогнем, розкололось посередині і з страшним тріском завалилось на землю...

— Панно Раїсо, чи ви ще живі й здорові?— почувла вона коло себе якийсь чужий голос.

Спалахнув сірник, і в блідому світлі з'явилась перед нею фігура о. Висія у білому підряснику. З його парусинового величезного парасоля збігав на поміст струмок води, а чоботи були в болоті. Він приніс з собою в душну й сперту атмосферу зачиненої хати вохкість і свіжість літнього дощу і надвірне повітря трохи очутило Раїсу.

Побачивши сливе зомлілу вчительку, її бліде, аж жовте обличчя, широко відкриті очі, о. Василь скрикнув.

— Що з вами, Боже мій!...

Він сквапно засвітив свічку, наблизив її до Раїсиного лица і стурбовано поспитав:

— Що з вами?

Раїса мовчки дивилась на нього поширшеними зінками, хоч, здавалося, пізнавала гостя.

О. Василь зложив пучки і, обвіваючи лице Раїсине холодом вохкого рукава, перехрестив її великим хрестом:

— Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа...

М. Коцюбинський.

Тема: Гроза (мої спомини). Після грози (продовження поданого уривку).

Задача. Зверніть увагу на найбільш художні місця уривку (яскраві картини, порівняння, епітети і т. и.).

То жайворонок, лірник оди-
нокий,
зайняв одрадную серцю ви-
шину
і звеселяє світ шумно-ши-
рокий,
співаючи про волю та весну.
Німує степ: йому байдуже
воля,
це немовлятко сонне в спо-
витку.

судилась велетню дрімлива
доля
на довгому порожньому віку.
Закутався у свої зелені шати,
пахущі мовчки нюхає квітки,
над ним по вітру носяться
крилаті
метелики, як марево, легкі!

П. Куліш.

С т е п.

Було в Петрівку. Зелена по пояс трава вкривала степи, вихрилась, слалась і, як море, грала: набіжить вітерець, покотиться хвилею, нахилить розбі'є—і вона зажовтіє, заглубіє і зачервоніє квітами. На синьому небі ні хмарки: сонце зверху накрива теплим і широким промінням, як золотим дощем, кропить кожен листочок, кожную билинку, а з трави обдає, свіжить пахучим холодком.

Дишеш—не надищешся, як буває в спасівські жароти, після довгого путі, не наситиш жадоби, допавшись до холодної криниці, Здається, тільки й видко небо й землю, а скільки ще наокоули тебе тієї тварі Божої! Куди не глянь, під кожним кущиком, листочком, кишать коники, комашня! Як розмальовані метелики, мигтять з квітки на квітку; а високо, під ясным небом, в'ються орли, хмарою літають дрохви, журавлі; кобчики, неначе гвездиком прибиті, на однім місці махають крильцями, виглядаючи добичу. Де коли залопотить, розляжеться трава й сайгак, злякавшись свого ж шелесту, летить, як на крилах, схиливши на спину свої довгі роги. Кругом тебе усе живе, усе дише, дзиркотить, висвистує, а оддалі, ні-віть відкіля, виявляються озера, буцім чарами наливаються, мріють, котять хвилю за хвилею і, як море, вкривають землю. Тільки де-не-де синіють, неначе острови, оточені могилами: і знов, як не було, мана розвіялась, рознеслась, і знов зелена трава скрізь стелиться по степу. Весело глянуть на ці степи України; усе очі до себе пригортають, а серце мліє, смутні думки летять в не-

відомий край, а за ними рветься й душа, бо нема для неї притулку на землі, як нема чоловікові захисту на широкому степу.

О. Стороженко.

Тема. Вечірня пісня степу й лісу.

Серед поля.

Блакитними небо сія глибинами,
поля по-під небом прослались безкрайні,
іду я обміжком,—шумлять колосками,
шумлять і хвилюють лани урожайні.
Назад озирнуся—ген далі високі
сіяють-мигочуть високі палати,
і тільки що мріють у балці глибокій
убогі, обдерті, похилені хати.
А переді мною за хвилию хвилі
аж ген до крайнеба пливуть без упину,
сіяють під сонцем, мов золото, спілі,
сіяють і плещуть, де оком не скину.
Поля мої рідні, найкращі в світі,
багаті на силу, на пишную вроду,
засіяні хлібом і потом політі,
робітницьким потом мого народу!
Родючі та щедрі! В позлотисті шати
свого хлібороба могли-б ви окрити,—
чого-ж то так часто на йому ті лати?
Чого-ж то в тих хатах голодні діти?
Тими колосками, що повні та спілі,
схиляються низько від зерна важкого,
кого в ріднім краї годуєте, милі,
куди ваша сила зникає, до кого?
Хвилюються мовчки поля за полями,
сіріють у балці убогії хати,
і високо знявшись вгорі над хатками
блищать і пишають високі палати.

Б. Грінченко.

Теми. Відповідь на сумні запитання поета.
Мрії хлібороба.

О с і н ь.

Здрігнувсь, загув, загомонів
змарнілий ліс перед зімою,
і закрутився рій листів
на вітрі з тихою журбою,—
дорогу всипав листопад...
Нога у листі потопає,
і душу сумом обгортає
життя природи підупад.
А степ ожив. Зазеленіла
трава в промінні теплих днів
і чола спалених степів
немов весною оживила.
Оттак у свій останній час
недужий ніби оживає,
але то смерть над ним як
раз

нечутно косу піднімає...
Останню борозну кінча
плугатарь. Важко йде ско-
тина...
і тьмяно й холодно. Хлопча—
погонич, зовсім ще дитина,
промерз од ніг до голови
і тисне руки в рукави.
І сіре небо над ланами
висить холодне і мутне,
і вітер сумно над ставами
шумить весь день очере-
тами,
в холодну воду лози гне.

М. Чернявський.

В о с е н и.

Іду межею. Шелестять
трава та листя під ногами,
і дерева старі шумлять
своїми голими верхами.

Дуби, мов стражники гріз-
ні,
стоять громадами сумни-
ми,

і дві березоньки між ними
постали ніжні і ставні.

А за березами ясними
столітній осокор стоїть
і безнадійно гомонить
важкими вітами своїми.

Вгорі-ж, над лісом, мов-
чазні,
легкі, неначе мрійні чари,

пливуть рожево-сизі хма-
ри,
і захід сонця весь в огні...
Ти не погаснеш, ясний світе,
ти знов засяєш по весні,
і може випаде мені
по цих прослідках знов хо-
дити,

коли справлятиме весна
після зими бенкет природи
і новолітній ряст уродить,
коли зозуля голосна
про долю стане віщувати,
і соловейко, царь співців,
під млою ночі розливати
почне свій любий срібний
спів!...

М. Чернявський.

О с і н ь.

Висне небо синє,
синє, та не те;
світе та не гріє
сонце золоте.

Оголилось поле
од серпа й коси;
нігде приліпитись
крапельці роси.

Темная діброва
стихла і мовчить;
листя пожовтіле
з дерева летить.

Хоч-би де замрїла
квіточка одна;
тільки й червоніє
що горобина.

Здалека під небом,
в вирїй летючи,

голосно курличуть
журавлів ключі.

Все, що зеленїло,
в'яне й уміра;
уміра безслідно, —
та воно й пора!

Квітці хоч і осінь,
так і літо є;
людям-же й без літа
осінь настає.

Жалко не того, що
смерть собі бере
знівечене роком,
хворе та старе;
а того, що міцну
силу і красу
ломить, як билину,
сушить, як росу!

Я. Шоголів.

Тема. Осінь в природі і осінь в житті.

О с і н н і й д о щ.

Усміх пославши в останнім
промінні,
загинуло радісне літо;
дощик уїдливий, дощик осін-
ній
сіється, наче крізь сито.
Сонце не вийде, не вигля-
нуть зорі,
мов поховались в будівлі;
сіється, сиплється дощик
на-дворі,
падає, капає з крівлі.

Сиплється дощик, як з
прірви-безодні,
стелються сиві тумани,
сумно схилились дерева хо-
лодні,
мокнуть діброви й поляни.
Вгору туман піднімається
срібний,
хмарками-смушками в'ється;
дощик осінній уїдливий,
дрібний
падає, сиплється, лється.

Гр. Чупринка.

З і м а.

Спала природа під ковдрою білою...
Снилось їй море
наскрізь прозоре,
дно його
ясно зелене,
хвилі чи хмари над ним...
Снились їй ночі в серпанках сріблястих,
зорь тихосяїні лампади,
крики пташечі, зітхання вітрів...
шелест шовковий степів неоглядних...
Ось вони стелються, стелються, стелються...
... Спала природа, а з неба Мірошник,
руки простягнувши над нею,
сіяв крізь хмари муку.

О. Олесь.

Зімою в лісі.

Стала перша санна дорога. Офіцери налагодили санки, позапрягали тройки коней, з мальованими дугами, з брязкалами, з дзвониками, і раз по обіді позабірали своїх знайомих і поїхали в ліс.

Поїзд рушив з міста; дзвоник задзвеніли, брязкотала забрязчали. Баскі коні, загинаючи голови на бік, як на крилах, полинули по чудовій, м'якій дорозі. Дорога повилялася по-над Россю, по косогорю.

По обидва боки Росі стояли круті горби, поперерізані й перетяті глибокими й вузькими ярками; і долини й гори були засипані свіжим білим снігом, неначе лебединим пухом; небо було вкрите білим прозорим туманом; через туман лився срібний тихий світ вечірнього сонця. Надворі було тихо, мертво... На крутих горбах мрів густий, старий дубовий та грабовий ліс, вкритий инієм.

Довгий поїзд летів до лісу, по чудовій місцині; дзвоник задзвеніли; гук рознісся по долинах, по горах; луна вдарила в гори, в ліс. Поїзд виїхав на невеличкий луг. По-над Россю, в лузі стояли рідко розкидані розкішні старі дуби з рідким розкидчастим гиллям, неначе пороспинали

сотні рук на всі боки. Кожна гілька була вкрита широкою, на два пальці смужкою іню. Узловаті сучки та гільки стреміли вгору, наче розчепірені пальці рук, висіли вниз, як пазурі на птахих ногах; на сучках, на гільках біліли та свіtilись наскрізь ніби довгі гусячі пера з дрібненькими зубчиками, котрі стреміли то вгору, то вниз, то складались пучками, букетами, звішувались вниз, переплутувались, перехрещувались чудними взірцями і свіtilись наскрізь.

За лугом на горах почався грабовий ліс. Дві високі, ніби фантастичні стіни ліса обступили білу пухову дорогу, тонке, як чорні нитки, молоде грабове гілля спускалось зверху до самого долу на м'який сніг; дрібний іній обсіпав його ніби тонким пухом та дрібними алмазами; іній блищав, світився, переливався матовим білим світлом.

Дорога повилася в середину ліса. В старому лісі картина стала ще краща: обидві стіни ліса, по боках дороги, ставали вищі й густіші. На розкішній білій завісі ліса ніби були почеплені букети з довгого струсьового пір'я. На самий сніг по обидва боки дороги позвішувались ніби довгі білі завіси та гірлянди з широких білих стрічок; одна довга гірлянда прикривала другу, неначе навмисне почеплену людською рукою.

Ліс стояв, неначе молода під вінцем в дорогому білому уборі, якого не вигадас ні одна людська думка.

І все те диво свіtilось наскрізь, блищало, сипало искрами, брильєнтами, переливалось то різким, то матовим світлом. Ні одна картина природи влітку не може прирівнятись до тієї пишної фантастичної картини мертвої зими: то був тихий, мрійний, фантастичний сон заснувшої землі.

Дорога спускалась в глибокий вузький яр, знов піднімалась на горби, то знов западала в долини. Серед лісу замаячила корчма, прикрита білим товстим шаром м'якого снігу, зачорнів вивід на покрівлі, зачорніли вікна, неначе темні плями. Коло корчми була прогалина; на тому місці неначе хто розкинув пишний фантастичний квітник; кружало густого терну було ніби виткане з павутиння та срібних ниток; розкидані куштики собачої бузини, папороті та бур'яну стали схожі на невидані квітки, виковані з сріб-

ла; висока одним одна береза спустила до самого долу ро-скішні тонкі гільки, неначе розчісані довгі коси, присипані срібним пилом...

Надворі смеркало... Небо прояснилось; легкі, тонкі хмарки летіли прудко, сине небо ледве світилось через тонкий туман; місяць обсипав легким світлом верхи лісу. Поїзд летів. Картини мінялись, ніби декорації в театрі. Починався старий дубовий та берестовий ліс. Дорога пошилась в гущавину; високі дерева зовсім прикрили дорогу, що крутилась неначе вузькою стежкою, обминала товсті дуби. В лісі було поночі, тільки чорніли товсті дуби. Але місяць піднявся вгору, вийшов з-за хмар, — і картина змінилась. — якісь чари розлилися по лісі!

Тихий світ місяця заграв по верхах дубів, ще вкритих листом, на котрому масами задержався вгорі пухкий сніг, а далі розлився по лісі, по ярах, по долинах, розлився в самі далекі закутки, облив кожне дерево, кожну гільку; на сучках, на розложистому гіллі неначе хто наложив прозорої вати. Тихий світ лився через сніг, через иній, неначе через тонкий прозорий кришталь, і обливав дерева зверху, з боків найделікатнішим матовим блиском; однизу, від свіжого снігу, лився вгору ще тихійший, ще делікатніший матовий світ; усе в лісі було освічене з усіх боків, від дерева не було видно навіть тіні. Світ був трохи синюватий. Ліс став якимсь фантастичним, — здавалось, ніби то якийсь дивний зачарований храм, заставляний темними колонами, прикритий незвичайною кришталевою покрівлею. Чорні товсті пеньки, прикриті снігом, були схожі на велетенські гриби: кущі папороті, дроку, стояли, неначе квітки в якомусь зачарованому саду...

Стало тихо... М'ягке повітря прохолоджувало гаряче лице... Фантастичний синюватий світ тревожив фантазію, будив мрії в гарячому серці...

І. Левницький.

Теми. Зімні розваги й забавки.
Зімовий вечір в рідній хаті.
Страшна зімова ніч.

Зміст.

I.

Життя Тараса Шевченка . . .	1
1. Шевченко. У наших раї на землі	3
3. Грінченко. Гордій та Де- мид (з пов. „Нароспутті“) . . .	3
4. Життя Руданського	14
5. Руданський. Наука	15
6. Свидницький. В бурі (з пов. „Люборацькі“)	16
7. О. Пчілка. Лілі-лілі	20
8. І. Левицький. Яким Леміш- ковський (з пов. „При- чина“)	20
9. Його-ж. Спомини про дитя- чі літа (з ром. „Над Чер- ним морем“)	39
10. Гоголь. Поема про двох братів (з пов. „Страшна помета“)	48
11. Нар. дума. Олекей Попович . . .	52
12. Нар. дума. Про трьох бра- тів	54
13. Нар. дума. Сестра і брат . . .	60
14. Нар. пісня. Ой колись бу- ла в степу воля	62
15. Шевченко. Три шляхи	62
16. Манжура. Дівачча дума о Покрові	63
17. Руданський. Працання Гектора з Андромахаю (з VI пісні Гомерової „Іліади“)	63

18. Васильченко. Дома	66
19. Кониський. Сиротина	70
20. Шевченко. Ой одна я, одна . . .	70

II.

21. Життя Грінченка	71
22. Грінченко. До праці	72
23. Його-ж. Демид Гайденко (з пов. „На роспутті“)	73
24. Його-ж. Гордій Раденко (з пов. „На роспутті“)	81
25. Франко. У долині село за- жить	83
26. Життя І. Левицького	94
27. Левицький. Памло Радок (з ром. „Хмари“)	94
28. Грінченко. Весна	107
29. Щоголів. Театр	108
30. Л. Українка. Роберт Брюс, король Шотландський	109
31. Життя І. Тобілевича	117
32. Тобілевич. Бурлака	118
33. Грінченко. Дон-Кіхот	141
34. Шевченко. „Бретнік“ або „Іван Гус“	142
35. Франко. Земле моя	147
36. Життя Коцюбинського	148
37. Коцюбинський. Для за- гального добра	148
38-а. Глібов. Шалестуни	174
38-б. Самійленко. На печі	175
39. Дніпрова Чайка. Дівчина Чайка	177

Зімою.

Дивилося сонце на срібнії віти,
всміхалося їм, і вони не змогли
усмішки блискучого сонця стерпіти
і танути в млості якійсь почали...
І срібло ростало... І бачили віти,
як капали сльози по одній із них,
як сонце сміялось і сяло в блакиті...
О сонце! На що ти всміхалось до їх?

О. Олесь.

Поворот зими.

І знов зіма, і знов негода!
А як то гарно вже було:
кайдани скинула природа,
і небо співами гуло.
Де-ж ви тепер, співці далекі,
куди загнала вас зіма?
Ви знов вернулись в царство
спеки,

де снігу й холоду нема.
А ми?... Ми знов засумували
під гомін хуги по ночах
і ждем, щоб знов ви прилі-
тали,
побувши в вирію в гостях...

М. Чернявський.

Помилки.

Сучасні неможливі умови друку не дали змоги видавництву випустити книжку без помилок. Випускаючи в світ перше видання, т-во „Час“ приступив до друку друге видання, де будуть виправлені всі помилки, що вкралися в перше, і де, крім того, буде додержано правописку, виробленого правописною комісією Міністерства Народної Освіти. Просимо виправити подані нижче дрібні друкарські помилки.

Стор.	Рядок.	Надруковано.	Повинно бути.
1	12 зв.	дядька учителя	дяди-учителя
2	1 зв.	ж вступив	же вступив
9	16 зв.	грушою	грушею
11	3 зв.	грушою	грушею
14	2 зв.	Року 1830	Між 1830 і 1840 роками
..	11—12 зв.	Умер він ще зовсім молодим, на 30 році життя.	Ці рядки зовсім викреслити.
30	12 зв.	пізно!	пізньої
32	21 зв.	вкладався	складався
34	1 зв.	кидається	кидається.
50	1 зв.	наслідя	наслідня.
61 ²	5 зв.	Тяжко	„Тяжко
86	11 зв.	оборювався	обурювався.
99	21 зв.	поможши	поможеш
109	6 зв.	ворог і	ворожі.
126	6 зв.	ви ви	ви
144	10 зв.	твоє!	Твоє!
145	8 зв.	стани	стини
146 ³	8 зв.	твоім	Твоім
147	16 зв.	глибини	глибині.
148	3 зв.	святного	святнього
150	5 зв.	загаратоване	загартоване
..	11 зв.	пінрати	пінраті
161	3 зв.	відколі	відколи
167	13 зв.	роздратованню	роздратуванню
..	8 зв.	вікі	віки
..	6 зв.	розмірковання	розміркування
169	14 зв.	робота	роботи
..	10 зв.	пущану	пущано
175	19 зв.	божії	Божії
184	10 зв.	стоїть	стоїть
195	13 зв.	опоражено	опоражені
196	2 зв.	ярмурка	ярмузка
204	13 зв.	випарували	випарували
208	15 зв.	рощину би	рощину б
209	13 зв.	каже	каже:

40. Старицький. Потапіві ученики 181

III.

41. Винниченко. Сонгород 182
 42. Його-ж. Ярмарок у Сонгороді 183
 43. Життя Глібова 187
 44. Глібов. Кіт і баба 187
 45. Його-ж. Вареники 188
 46. Квітка. Сватання (з опов. „Маруся“) 190
 47. Глібов. Мірошник 194
 48. Левицький. Бубка (з ром. „Хмари“) 195
 49. Кониський. Млин 202
 50. Життя І. Котларевського 216
 51. Котларевський. Пекло (з поеми „Енеїда“) 216
 52. Глібов. Цуник 218
 53. Гребінка. Мірошник 219
 54. Глібов. Зозули й півень 220
 55. Життя Квітки-Освоєвненка 222
 56. Квітка. Перекотипоза 222
 57. Глібов. Диковина 231
 58. Маркович. На вовчому хуторі 232
 59. М. Чернивецький. Тихо гойдаються 240
 60. Глібов. Будяк і Василяк 241
 61. Його-ж. Ясла 242
 62. Бордуляк. Самітна нивка 242
 63. Глібов. Охрінова свята 246
 64. Його-ж. Перли й савні 247
 65. Загірня Під землею 247
 66. Життя Франка 258
 67. Щоголів. Ніч 259
 68. Франко. Вічарь 259
 69. Шевченко. Сестрі 265
 70. Життя Марії Маркович (М. Вовчок) 266
 71. М. Вовчок. Козачка 267
 72. Черкасенко. У—ночі 279

IV.

73. Колоненко. Заповіт Ярослава Мудрого 290

74. Рудановський. П. Мирний, Шевченко, Максимович. Ігор Свіверський 281
 75. Шевченко. Розрита могила 292
 76. Його-ж. Іван Підкова 293
 77. Нар. дума. Про Байду 294
 78. Чупринка. Байда 295
 79. Нар. дума. Плач невольників 296
 80. Шевченко. Невольник 297
 81. Гоголь. Січ (з пов. „Тар. Бульба“) пер. Садовського 306
 82. Щоголів. Запорожський марш 309
 83. Життя Куліша 310
 84. Куліш. Працання запорожці з світом (з ром. „Чорна рада“) 311
 85. Нар. пісня. Про руйнування Січі 313
 86. Нар. пісня. Ой у полі вогонь горить 314
 87. Шевченко. Свято в Чигирині (з поеми „Гайдамаки“) 314
 88. Нар. пісня. Про Саву Чалого 320
 89. Нар. пісня. Було літо 322
 90. Кониський. Мое бажання 322
 91. Шевченко. Мені отшакво 323
 92. Його-ж. Бють пороги 323
 93. Левицький. Шевченкова батькинина 324
 94. Грінченко. Шевч. могила 325
 95. Старицький. На роковини Шевченка 326
 96. Самійленко. Укр. мова 327
 97. Його-ж. Святий вечір 328
 98. Його-ж. Веселка 329
 99. Грінченко. Скуті картини 329
 100. Алічіс. Миленький патріот 329
 101. Кримський. На чужині 331
 102. Костомаров. Єврейська співанка 331
 103. Додэ. Остання лекція 332
 104. Глібов. Визволя 336
 105. Білиловський. З Альпі 336

106. Одесь. Яка краса відродження країни!	337
107. Старицький. До молоді	338
108. Шевченко. Заповіт	339

У.

109. Олександров. Притча Хри-ста про сімча	340
110. Його-ж. Келр	341
111. Кониський. Вереска	341
112. Т. Шевченко. Ми в-осени	341
113. Одесь. Айстри	342
114. Манжура. Лілеї	342
115. Шевченко. Човен	343
116. Куліш. У довіта встав я	343
117. Шевченко. Давно те діалось	344
118. Його-ж. Поіражаніє Ісї	346
119. Руданський. До дуба	347
120. Одесь. В провалі темнім	348
121. Грабовський. Світанок	348
122. Його-ж. Сон	348
123. Гайтов. Журба	349
124. Шевченко. На Різдво	349
125. Олександров. Розбите серце	350
126. Чупринка. Івасові мрії	350
127. Гребінка. Човен	351
128. Шевченко. Все упованіє мое	352
129. Грабовський. Квітка	352
130. Чернявський. Молитва	352
131. Шевченко. Ціцали Давидові	353
132. Старицький. Поету	354
133. Куліш. Поет	355
134. Коцюбинський. На крилах пісні	355
135. Грінченко. Вітер вивє	364
136. Левицький. Концерт	365
137. Шевченко. Поробивди	368
138. Шевченко. На хуторі	370

139. Наталення	374
140. По	374

VI

141. Чупринка. Льодолом	376
142. Одесь. Перший пролісок	376
143. Капельгородський. Весною	377
144. Л. Українка. Сосна	377
145. Пачовський. Жайворонок	378
146. Одесь. Весна	378
147. Л. Українка. Весняної ночі	378
148. Куліш. Борожини	379
149. Одесь. На зелених горах	380
150. Щоголів. В хіброні	381
151. Грінченко. Ліс	381
152. Кониський. Літн. ранку на селі у жива	383
153. Коцюбинський. Літній вечір	385
154. Кониський. Степ і ліс	386
155. Навроцький. Зорі	388
156. Коцюбинський. Літньої ночі	388
157. Чернявський. До ночі	389
158. Васильченко. Дощ	389
159. Коцюбинський. Гроза	390
160. Вороний. На озері	393
161. П. Мирний. Серед степів	393
162. Куліш. Степ	394
163. Стороженко. Степ	395
164. Грінченко. Серед поля	396
165. Чернявський. Осінь	397
166. Його-ж. В-осени	397
167. Щоголів. Осінь	398
168. Чупринка. Осінній дощ	398
169. Одесь. Зима	399
170. Левицький. Зімою в лісі	399
171. Одесь. Зімою	402
172. Чернявський. Поворот зими	402

